

Enyészetnek örvényéből ki ragadtam

Reciti konferenciakötetek · 21

Sorozatszerkesztő

SZABÓ-REZNEK ESZTER

TÖRÖK ZSUZSA

Enyészetnek örvényéből ki ragadtam

Jankovich Miklós és kora

Szerkesztette

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest
2023

A kötet megjelenését a Lendület Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820 Kutatócsoport, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete támogatta

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón: Jankovich Miklós gyűjteményi pecsétje (1830)

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható. A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630 953X
ISBN 978 615 6255 66 2
978 615 6255 67 9 (pdf)

Kiadja a Reciti,
ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Jeszeniczei és Wadasi

JANKOWICH MIKLÓS

Tartalom

Kincs és közkincs Bevezető (<i>Csörsz Rumen István</i>)	9
MIKÓ ÁRPÁD Jankovich Miklós gyűjteményei – húsz év után	15
KORTÁRS GYŰJTŐK	
TÜSKÉS GÁBOR A Viczay-gyűjtemény történetéhez és rekonstrukciójához	31
SZEBEHLECKY BORBÁLA A Zaviras-gyűjtemény kialakulása és későbbi sorsa	67
JANKOVICH MIKLÓS KÖNYVTÁRA	
ZSUPÁN EDINA A (classicus) filológus Jankovich Miklós Angelo Decembrio <i>Disputációjának</i> kiadása	87

ZSOLDOS ENDRE	
Jankovich Miklós esete a kalendáriummal	135
KEGYES ERIKA	
Jankovich Miklós, a többnyelvű nyelvtudós és a magyar nyelv történeti koncepciója	157
HEVESI ANDREA	
„Nagy áron vettem vissza...” Jankovich Miklós egykori kötetei a szegedi Somogyi-könyvtárban	185
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
Jankovich Miklós és a régi magyar irodalmi kánon	209
Névmutató	249
A kötet szerzői	265

Kincs és közkincs

Bevezető

I.

2022 januárjában emlékeztünk meg Jankovich Miklós (1772–1846) születésének 250. évfordulójáról. A megemlékezés nem kapott nyilvánosságot, rejtőzködő szakmaink belügye maradt. Jankovichnak nincs Budapesten emléktáblája, nem őrzi nevét utca, tér, tudományos társaság. Még egy termet se neveztek el róla egyik intézményben sem, amelynek a tárgyai belépődíjakért vagy olvasójegyek ellenében tekinthetők közkincsnek. Újabban az Országos Széchényi Könyvtár lépcsőházában legalább az arcmása és egy rövid életrajz figyelmezteti a látogatókat: *Sta viator!* Ahhoz, hogy a múltadon gondolkodhass, kellene azok is, akik megőrzik annak emlékeit. Hogy ne a föld alá kelljen értük nyúlnod. Hogy csak a könyvespolcig, a tárlóig kelljen odalépned. Pedig a lépteid alatt a múlt, a feledés szakadéka tátong. Az „enyészetnek örvénnyé” válogatás nélkül elnyelhet múlandó és értékálló tárgyakat, szövegeket, életműveket. Sosem fogjuk megérteni, mi veszett el, s mi maradt meg az utókorra, ha nem értjük meg az *értékmegőrzés* és *értékmentés* felelősségét. E nélkül nem jutunk el a polcig, a tárlóig, s nem szólhatnak hozzánk a régi szerzők írott szavai. Nem bízhatunk mindent a hagyományra, hogy majd önszabályozóan megőrzi, amit kell. Igenis szükség van az eredeti tárgyra, forrásra, karcos üvegével és összefirkált lapjaival, felhasadt kötésével. Mert sorsokat őriz, írástudókét, mesterekét, általuk pedig régi műértő közösségeket.

Ha van hiányzó láncszem az önmagunknak gyűjtött Kunstammer és házi könyvtár, a nemesi vagy főpapi művelődésszervezés és az országos, hivatalosan megalapított, a közjót szolgáló intézmények között, ez nem más, mint Jankovich Miklós. 1772-ben született, majdnem három emberöltő választja el a Rákóczi-szabadságharcától, tehát a 18. század zömét ő már nem látta. Egy érdekes korbá született bele Pesten, abban a házban, melynek helyén a mai Ferenciek tere sarokháza áll, Kossuth-emléktáblával (s reméljük, egyszer Jankoviché is mellé kerül). A család horvát eredetű,

a 18. században birtokokat kaptak a Felvidéken – innen a Jeszenicei előnév –, tehát egyik multikulturális közegeből a másikba léptek át, ugyanakkor jelentősen magyar érzelműek voltak, s Jankovich Miklós birtokainak központjai a Duna-melléken találhatóak. Anyai ágon rokonságban állt a Beniczky családdal, valószínűleg onnan is örökölt családi iratokat, illetve vallási toleranciát. Mikó Árpád megemlíti, hogy jóllehet ő maga katolikus volt, de nagyon tisztelte a más felekezeteket, ezért folyamatosan adományozott nekik a gyűjteményében lévő, más felekezethez köthető relikviákat.¹ Ez példamutató egy olyan korban, ahol még bőven akadt vallási türelmetlenség, kiszorítósi, egyenlőtlen bánásmód. A türelmi rendelet belső értelmét épp Jankovichék nemzedéke teremti meg, s a reformkorban már természetesnek vesszük a felekezetközi tudományos együttműködést, barátságokat, egyes házasságokat.

Akár Miklós is befuthatott volna közéleti karriert, ám ő inkább a tudományos magángyűjtői hivatást választotta. Egész életét a könyvek és a műalkotások gyűjtésének szentelte, vadasi, majd pesti házában valóságos magánmúzeumot és könyvtárat tartott fenn. Levezett több nemzedék irodalom- és könyvtörténésszeivel Pálóczi Horváth Ádámtól és Szirmay Antalón át Toldy Ferencig, szerepet vállalt a *Tudományos Gyűjtemény* és a Magyar Tudományos Akadémia megalapításánál. A közjóért munkálkodó magántudós volt, sok jó ötlettel és persze különségekkel. *Magyar hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának dedikálja* – ezzel a címmel adta közre az „első gyűjtemény” nyomtatott katalógusát 1830-ban. Így lehetnek legalább vázlatos ismereteink a magángyűjtemény utolsó éveiről.

Jankovich látta a 18. század végi nagy felbuzdulásokat és dezillúziót, a reformkor fényét és árnyékát, s két évvel 1848 előtt elhunyt. Családi vagyonát és a család békéjét néhány évtized alatt felhasználta, felélte. Eladósodott, tönkrement abban a nagy tervében, ami gyerekkorától foglalkoztatta. Anyagi csődjét és a gyűjtemény szétszóródását elkerülve az „első gyűjteményt” 1832-ben eladta a Nemzeti Múzeumnak, a „második gyűjteményt” pedig később, 1852-től a hagyatékból árverezték. Számos műtárgy és könyv azóta is ismeretlen helyen lappang. Néhány talán még az 1838-as pesti árvíz idején tűnt el.

A sok vitát kiváltott eladást ne tekintsük az államtól kicsikart összegnek. József nádor aligha vállalt volna védnökséget fölötte ilyen esetben. Jankovich a vélhető érték egyharmadáért (!) engedte át a gyűjteményt egy állami intézménynek, amelynek nagy tervei voltak, de saját anyaga még roppant foghíjas. Az eszmei értéket meg sem tudjuk becsülni. Annyi év szakszerű gyűjtése, sőt az elődök ha-

1 MIKÓ ÁRPÁD, „Bevezetés”, in *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28.–2003. február 16.*, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1, 10–12 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002), 11.

gyatékából vásárolt gyűjtemények szellemi és anyagi befektetési adódtak össze, hogy még akkor is lenyűgöző lenne a kollekció, ha csak vegyes, műkereskedelemben elérhető anyagból állna. Ha nem volna több, mint egy önmagán túlnőtt magánkincstár.

Jankovich Miklós azonban nem önmagának gyűjtött. Sokak munkáját szeretete volna ezzel mederbe terelni, javaikat egyesíteni, megkímélni a szétszóródástól. A saját gyűjteményét csak részben sikerült ettől megóvnia, de amit ma is hozzánk kötünk, több intézmény polcait, tárlóit megtölti. És Jankovich derűs, elhivatott, kissé zárkózott pillantása mögül, amely a portréről ránk sugároz, egyet bizonyosan kiolvashatunk: azt, hogy a szakadékon mindez átjutott. A mi felelősségünk, hogy mire használjuk. Megértjük-e az ő koncepcióját, a gyűjtés idő- és térbeli mélységeit, vagy csupán magukat az értékes műtárgyakat, forrásokat élvezzük, kutatjuk. Mindezt nekünk szánta ugyanis. Mi vagyunk az utókor.

II.

Jankovich Miklós ritkán került a tudományos érdeklődés középpontjába. Talán épp a magától értetődő érdemei miatt, vagy a következő korszak markáns, kánonformáló irodalmárai és történészei (Toldy Ferenc, Horvát István, Gyulai Pál, Thaly Kálmán stb.) mellett halknak vagy túl réginek tűnik a hangja. Alapos okfejtései és kritikus szemlélete ellenére sem akarta az irodalom- vagy művészet-történeti narratívát kisajátítani vagy jelentősen befolyásolni. Mindössze lehetővé akarta tenni, ezzel pedig sokkal többet segített a tudományágak fejlődésének, mint ha tézisek sokaságával árasztotta volna el. A múlt elmélyült kutatása ugyanakkor maga is múltkonstrukció.

Tekintélyét a 20. századi irodalomtudományban Horváth János irodalmi népiességről szóló monográfiája (1927),² majd Krompecher Bertalan füzetes terjedelmű, de megkerülhetetlen összefoglalása (1931)³ alapozta meg. A kéziratgyűjtés további részletes adatsorait Szabó T. Attila (1934)⁴ és Stoll Béla (1963, 2002)⁵ publikálta, szintén sok későbbi kutatást segítve (Varga Imre, Küllös Imola, Jankovics József).

2 HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* (Budapest: MTA, 1927; 2. kiadás: Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 137–138.

3 KROMPECHER Bertalan, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései* (Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1931).

4 SZABÓ T. Attila, *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI–XIX. században* (Zálah-Zilah, 1934).

5 STOLL Béla, összeáll., *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav., bőv. kiadás (Budapest: Balassi Kiadó, 2002).

Régi korok tárgyi és szellemi emlékeinek kutatóiként erkölcsi kötelességünk, hogy rendszeresen megemlékezzünk Jankovich Miklósról. Eddig nagyjából húsz évenként került sor ilyen áttekintésekre. 1985-ben Belitska-Scholtz Hedvig szerkesztésében átfogó, részletes repertóriumokkal kiegészített tanulmánykötet jelent meg könyvtörténészek, művészettörténészek és irodalomtudósok együttműködésével.⁶ Itt látott napvilágot Berlász Jenő 1973-as alapvető tanulmányának frissített változata, Küllős Imola és Korompay Bertalan részletes elemzése a *Nemzeti Dalok Gyűjteményéről*, de ifj. Jankovich Miklós utolsó írása is. Ez a kötet vetette meg az új Jankovich-kutatások alapjait, lényegében ma is helytálló adatok sokaságával. Inkább csak azt fájlahatjuk, hogy az aprólékos szakmai műgonddal készült levél-, tárgy- és szöveglisták máig nem kaptak kellő figyelmet a kutatásokban. Jankovich levelezéséből szinte semmi nem jelent meg, pedig csonkasága ellenére lenyűgöző mind terjedelmét, mind a levelezőtársak sokszínűségét tekintve. Sok kötetet (vagy digitális felületet) megtöltene a „JankLev”, annyi bizonyos.

2002-ben a Magyar Nemzeti Galériában, Mikó Árpád vezetésével létrejött, nemzetközi súlyú kiállítás katalógusában a művészettörténet és a muzeológia rangos szakemberei tettek hitet a Jankovich-örökség fenntartása és értékei mellett, de ebben is részt vállaltak könyv- és irodalomtörténészek, köztük Ács Pál, Balázs Mihály, Földesi Ferenc és Madas Edit.⁷ A gyönyörű kivitelű katalógusban tanulmányok is olvashatók, többek között Marosi Ernő, Mravik László, Szentesi Edit és Garas Klára tollából. A nagyközönség, de talán a szűkebb szakma egy része is ekkor szembesült először Jankovich gyűjteményének igazi jelentőségével. A *Magyar művelődéstörténeti lexikon*ban ugyancsak méltó szócikkek emlékeznek Jankovichra.⁸

2022-ben a tudós születésének 250. évfordulójára nem szerveztünk konferenciát, erre a koronavírus utáni időszak nemigen volt alkalmas, jóllehet a Jankovich-tema kiemelt helyen szerepelt nemrég lezárult Lendület-kutatócsoportunk érdeklődési körében. A jelen kötetet tisztelgésünk jeleként, több szakterületet érintő felkérések nyomán adhatjuk közre. Hisszük és reméljük, hogy ez nem az utolsó kötet Jankovich Miklós páratlanul gazdag szellemi és tárgyi örökségéről. Segéd-

6 BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, szerk., *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, Művészettörténeti füzetek 17 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).

7 Katalógusa a legfrissebb átfogó Jankovich-szakirodalomként szolgál: MIKÓ, *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei*.

8 BUBRYÁK Orsolya, MIKÓ Árpád és MONOK István, „Jankovich Miklós”, in KÖSZEGHY Péter, főszerk., *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, 14+1 köt. (Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2014), 4:407–411; CSÖRSZ Rumen István, „*Nemzeti Dalok Gyűjteménye*”, in *uo.*, 8:191–192) és további, Jankovich Miklóshoz köthető források leírását.

letnek, ötlettárnak szánjuk, amely betekintést enged néhány fontos alap kutatásba, s más kutatókat is a hatalmas életmű kutatására hív. E kis előszó után Mikó Árpád bevezetője adja meg az igazi hangsúlyokat. A 2002-es kiállítás kapcsán felmerült legfontosabb művészettörténeti kérdéseket tárgyalja, részben az azóta eltelt húsz év távlatából, részben a jövő feladatait is felvillantva. Ide sorolnám egy interdiszciplináris adatbázis létrehozását, amely a teljes gyűjtemény rekonstrukcióját tűzhetné ki célul a jelenlegi lelőhelyek, illetve a Jankovich előtti és utáni tulajdonviszonyok feltárásával.

A kötet két fő pólus köré rendeződik: a műgyűjtésben és könyvtáralapításban jeleskedő Jankovich-kortársak életműve, illetve szorosabban Jankovich könyvtára és elméleti munkássága köré. Jankovich ugyanis nem volt magányos jelenség e korszakban, sokkal inkább egy országos szintű magántudós-társaság tagja, akik gyűjtési módszerei közt is akadnak párhuzamok, természetesen anyagi lehetőségeik függvényében. A családi gyűjtő kultúrába beleszületett, tehetős ifj. Viczay Mihályról – Jankovich egyik cserepartneréről – Tüskés Gábor közöl nagyívű tanulmányt. Ennek néhány éve kiadott német változata Magyarországon szinte elérhetetlen, ezért is tartottuk fontosnak, hogy a jelentős magyar főúri műgyűjtő eddigi legbővebb szakirodalmá magyarázul is napvilágot lásson. Sajnos Viczay műtárgyai közül sok szétszóródott az idők során, de így is rekonstruálható a nemzetközi hírű kollekción. Hasonló kérdéseket vet fel egy Magyarországon élő, vagyos görög kereskedő, Georgios Zaviras (Zabira) könyvtára, amelynek néhány darabja szintén Jankovich Miklóshoz került. Szebehleczy Borbála végig követi a görög diaszpóra tudományos céljaira, szórvány-nemzeti kultúraépítésére alapított könyvtár sorsát Zavirastól utódaiig és mai lelőhelyükig.

A tanulmányok másik csoportja Jankovich Miklós könyvtárába kalauzolja az olvasót. Jóllehet a könyvgyűjtemény az egész kollekciónak csak egy része volt, nagyon fontos forrásokat jelent (a nyelvemlékektől a tudós diákkoráig), s hogyha csak ezeket gyűjtögette volna, már ezzel is múlhatatlan érdemet szerez. Nemcsak az általa megőrzött régi és újabb kéziratok vagy nyomtatványok kutatásához kaphatunk kedvet, hanem sikerült árnyalni Jankovich tudósi munkájának megítélését is kvalitásainak mélyebb megismerésével, hiányainak és erényeinek objektívebb feltárásával. Zsupán Edina Jankovich Miklós klasszika-filológusi teljesítményét elemzi Decembrio-kiadása kapcsán, kitekintve Kazinczyval való kapcsolatára is, amelynek egyik fontos közös pontját a Sallustius-fordítások jelentették. Zsoldos Endre a tudománytörténet másik területéről hoz példákat. Jankovich érdeklődését a kalendáriumok és Regiomontanus hazai működése szintén felkeltették, s megpróbálta szakszerűen megközelíteni a kérdést, jóllehet nem volt professzionális csillagász, és „adataival óvatosan kell bánni”.

Kegyess Erika írása Jankovich Miklós nyelvtörténeti koncepcióját vizsgálja, az eddigi szakirodalomhoz képest legrészletesebben. A tudós elveinek korszerűségét itt is több tényező összefüggésében érdemes vizsgálni: egyrészt a többnyelvű régi Magyarország kontextusában, másrészt az ekkor már elterjedt, később összefoglalóan „délibábosnak” minősített (fikciós alapú, szinkretikus) nyelvészet mérlegén. Jankovich mértéktartása e tekintetben is értékálló, holott hajdani tanára, Dugonics András, illetve Szirmay Antal révén jól ismerhette ezt az irányzatot.

A Jankovich-gyűjtemény sorsához tartozik későbbi szétszóródása, amelyre Mikó Árpád a műtárgyak kapcsán már utalt. Hevesi Andrea a Szegedre, Somogyi Károly könyvtárába került köteteket veszi lajstromba. Hasonló jegyzékeket számos hazai és külföldi gyűjteményben összeállíthatnánk, különösen Jankovich halála (1846) és a második gyűjtemény árverezése (1852) közti időszakban kallódott el sok minden. E sorok írója a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* címmel eltervezett sorozat nyomába szegődik, amelynek tíz kötetnyi gyűjtőkézirata az Országos Széchényi Könyvtárban rendelkezésre áll, ám eredeti forrásai közül némelyik máig lappang. Ismét fel kell hívnunk a figyelmet Jankovich forrásmegmentő szerepére, az általa megőrzött 17–18. századi szövegek irodalomtörténeti súlyára. Nélküle többek között Thaly Kálmán antológiái és a 20–21. századi kritikái kiadások (*Régi magyar költők tára*) sem készülhettek volna el.

III.

A tanulmányok szakmai és technikai előkészítésében sok segítséget kaptam Zsupán Edinától és Szatmári Árontól, valamint a *Reciti Konferenciakötetek* két sorozatszerkesztőjétől, Szabó-Reznek Esztertől és Török Zsuzsától. Nagy köszönettel tartozom javaslataikért, pontosításaikért. A tördelés, a borítótér, a képek gondozása és a névmutató egy része Szilágyi N. Zsuzsát dicséri. A kötet megjelenését az *Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820 Lendület Kutatócsoport* (2017–2022) támogatta.

Munkánkat a közelmúltban elhunyt kiváló magyar művészettörténész, Galavics Géza emlékének ajánljuk. Alighanem első olvasóink közt üdvözölhettük volna őt.

Csörsz Rumen István

Jankovich Miklós gyűjteményei – húsz év után

Régóta foglalkoztat a kérdés, hogy miért nincs jobb híre, nagyobb megbecsülése a magyar művészet- és művelődéstörténetben Jankovich Miklósnak (1772–1846), aki kétségtávol a 19. század egyik, ha nem a legnagyobb magyar műgyűjtője volt. Olyan nagyszámú és jó minőségű műtárgy és könyv került ugyanis az ő révén a Magyar Nemzeti Múzeumba és a Múzeum könyvtárába, hogy joggal lehet őt a Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Könyvtár második alapítójának tekinteni. Könyveinek – nyomtatott könyvek, sokféle nyelven írott kódexek, újkori kéziratok – száma sokszorosa volt az alapító Széchényi Ferenc könyvtárának. Levéltári anyagok hatalmas mennyisége – középkori oklevelek, kora újkori kéziratkötegek tömege – volt a tulajdonában, amelyek ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára különböző fondjaiban rejtőznek. Még sincs tisztában a teljes gyűjtemény súlyával a művelt közönség sem, sőt, jelentősége a 2002-ben a Magyar Nemzeti Galériában rendezett Jankovich-kiállítás lenyűgöző látványáig a szűkebb szakma előtt is lényegében rejtve maradt.¹ Bő másfél évszázad elég volt ahhoz, hogy az utókor Jankovich gyűjteményeinek emlékezetét szinte teljesen elfeledje. Sokszor hivatkoztak arra, hogy Jankovich Miklós nem adományt tett, hanem eladta a múzeumnak páratlan gazdagságú kollekcioit. Ez igaz, csak azt nem teszik hozzá, hogy a gyűjtemény legértékesebb része – például az aranytárgyak együttese – ekkor már zálogban volt, és a gyűjtő a csőd rémével élt együtt. Ha József nádor nem teremteti elő a gyűjtemény árát az országgyűléssel 1836-ban, szétszóródik az egész. Ami meg is történt Jankovich második kollekciónál.

* A tanulmány az NKFIH K 120495-ös számú, *A reneszánsz Magyarországon* című programja támogatásával készült.

1 Mikó Árpád, szerk., *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28.–2003. február 16.*, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002). A továbbiakban: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*.

1. kép

Curtius Rufus-corvina; a kötés háttáblája. 1467, Firenze (szöveg és illuminálás);
1485–1490, Buda (kötés). OSZK, Cod. Lat. 160.

Jankovich Miklós nemcsak gyűjtötte a műtárgyakat, történeti relikviákat, hanem egyes darabokról tudományos cikkeket is írt. (Egyik alapítója volt a *Tudományos Gyűjteménynek*.) Szemmel láthatóan tisztában volt tárgyai jelentőségével, és szoros intellektuális – nemcsak emocionális – kapcsolatban állt gyűjteménye, könyvtára tételeivel. Erről az oldaláról talán még kevésbé ismert. Bár természetesen nem volt nagy tudós, Jankovich alkotó módon volt jelen a reformkori Pest és az ország szellemi életében. Talán ha az ő gyűjteménye is szétszóródott volna a nagyvilágban, mint nem egy jeles régi magyar műgyűjtemény, akkor nagyobb érdeklődéssel fordult volna feléje a modern kutatás. Kevésbé izgalmas az, ami ott van a szemünk előtt – vagy legalábbis azt hisszük, hogy ott van –, feltárásához nem elég a vadászösztön, elemzéséhez komoly szakmai ismeretek is szükségesek.

Hogy megértsük, miért és miként ment feledésbe Jankovich Miklós kollekciónak emlékezete, vegyük sorra vázlatosan, mikor, hogyan volt jelen a gyűjtemény a közéletben, közgondolkodásban. Az első írásos források születésének időszaká-

ból származnak: kortárs nyilatkozatok – mindenekelőtt Fejér György, a történész és nagy oklevélkiadó beszámolója a *Tudományos Gyűjteményben*, annak indulásakor, 1817-ben² –, azután magától a gyűjtőtől származó feljegyzések, töredékes listák, kisebb-nagyobb jegyzékek tartoznak ide. A 2002-es kiállítás bemutatott néhányat ezek közül;³ zömük feldolgozatlan, kiadatlan. A második szakasz a tetszhalál állapota már a Nemzeti Múzeumban, ahol hosszú ideig nem foglalkoztak a múzeumba került gyűjteményrészekkel; nem is volt, aki foglalkozzék azokkal. Erről a szakasról szinte semmit nem lehet tudni.⁴ Amikor azután végre új életre kelt a múzeum, a darabok jó részével nem tudtak mit kezdeni. Megkockázatom: eltűnt mögülük a késő felvilágosodás, a korai reformkor enciklopédikus és nyitott szellemű intellektuális háttere, amely egykor lehetővé tette az összetelésüket. Amikor a Nemzeti Múzeumból természetes módon kiváltak az utó intézmények, a Jankovich-gyűjtemény különböző itemjei is vándorútra keltek.

Az Iparművészeti Múzeum megalakulásakor Jankovich több kincse is átkerült az új múzeumba. Az ötvöstárgyak egy részéről közben lehullott az eredeti leltári számot őrző, apró cédula, és ezzel a proveniencia-adat eltűnt.⁵ Az újonnan létrehozott Szépművészeti Múzeum is kapott Jankovich-képeket és szobrokat; ezeket a Nemzeti Múzeum már korábban átadta az Országos Képtárnak.⁶ A Szépművészeti azután az akkortájt alakuló vidéki múzeumoknak is adott tovább gyengébb műtárgyakat, és köztük voltak kevésbé kvalitatásos festmények is a Jankovich-gyűjteményből. Így került például Laura portréja a temesvári múzeumba, ahol már 1916-ban regisztrálták. A fatáblára festett, talán 16. századi kép két világháborút átvészelve a mai napi fennmaradt.⁷ Laura volt Francesco Petrarca műzsája, a portré fiktív, de ma már egyáltalán nem látszik érdektelennek (része a Laura-ikonográfiának). Laura állítólagos elefántcsont fésűjét is megvásárolta Jankovich az 1800-as évek elején; ez ma az Iparművészeti Múzeumban ta-

2 FEJÉR György, „T. Vadassi Jankowics Miklós’ Gyűjteményeiről, és Régiségei között található két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 11. sz. (1817): 3–46.

3 *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, 319–325, 344–376. sz.

4 Csupán részletekben követhető nyomon például az utolsó múzeumtörténetben, amely az egyes gyűjteményi egységek történetét ismerteti: PINTÉR János, szerk., *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei* (Budapest: MNM, 2002).

5 KISS Erika, „Jankovich Miklós gyűjteményeinek leltárkönyvei a Magyar Nemzeti Múzeumban: I. Kora újkori ezüstművek”, *Folia Historica* 27 (2010–2011): 5–38.

6 *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, 47–48.

7 MARIUS CORNEA, *Pictură europeană secolele XV–XX. în Muzeul de Artă Timișoara* (Timișoara: Muzeul de Artă Timișoara, 2005), 18–19, 10. sz.

lálható Budapesten, datálhatatlan, historizáló stílusú műtárgyként, amelyet először csak 2002-ben publikáltak.⁸

A két világháború között nem volt senki, aki legalább nagyjából ismerte volna a gyűjtemény teljességét. A Nemzeti Múzeum még el is adott a jelentéktelennek ítélt darabokból, amit mai ésszel nehezen lehet megmagyarázni. Az i-re a pontot az ún. Lex Hóman tette föl: az 1930-as években a különböző országos múzeumok, könyvtárak és levéltárak között „profilisztitást” hajtottak végre, és a közgyűjtemények nagyszámú tárgyat adtak át egymásnak. Sokszor kapkodva, olykor tudatlanul és átgondolatlanul, rengeteg kárt okozva ezzel a magyar művelődéstörténetnek. Az Iparművészeti Múzeumba ekkor került át egy újabb kontingens Jankovich Miklós ötvöstárgyaiból és szinte valamennyi elefántcsont-faragvány: az európainak ítélt darabok. Ezekről akkor már a Nemzeti Múzeumban sem tudták megmondani, miképp jutottak hozzájuk.

A Nemzeti Múzeum levéltárát – a Múzeumi Levéltárat – is ekkor adták át az Országos Levéltárnak. Ide különösen sok Jankovich-eredetű dokumentum kerülhetett. A régi okleveleknek azonban átadási listája sem készült 1836/1838-ban, így ma is csak a possessor-pecsét árulkodik az eredeti tulajdonosokról. Jankovich például a Magyar Kamara levéltárának selejtezése során is szerzeményezett irategyütteseket; sok régi városi iromány biztosan neki köszönhette a megmenekülését a papírmalomtól. Ezeken a lapokon is csak a gyűjtőpecsét jelzi, hogy kinek a tulajdonában voltak eredetileg.⁹ Középkori oklevelek, kora újkori címereslevelek ugyanígy csak a pecsétről ismerhetők föl.¹⁰ Ha ez csak a palliumra került rá, s a pallium utóbb elkallódott, a proveniencia-adat örökre elsüllyedt.

A gyűjtemény erodálódásának, csendes felszívódásának problémáját Entz Géza híres, 1939-ben megjelent nagy tanulmánya sem hozta felszínre.¹¹ Entz klasszika archaeologus művészettörténész professzora, Hekler Antal koncepciózus tanár és tudományos szervező volt, aki átlátta a gyűjtéstörténeti kutatások fontosságát is.

8 *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, 205–206, 186. sz. (Vadászi Erzsébet leírása).

9 A városi iratok viszont megőrizték eredeti jelzetüket, amit az OSZK-ban kaptak.

10 Például: Ismeretlen címereslevele, Bethlen Gábor, 1620. szeptember 20., Nagyszombat. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, R 64, 1-0216. A címereslevél szövegét kipengézték, csak a címerképet, a titulaturát és a datálást hagyták meg. Jankovich tehát ebben az esetben egy rendkívül romos oklevelet vásárolt. A mű a Széchényi Könyvtár Levéltári Osztályának anyagával került át az Országos Levéltárba. MIKÓ Árpád, „Az erdélyi késő reneszánsz festészet problémái: Adalékok Gyulafehérvári Pál deák (†1635) műveihez”, in *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlenje: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerk. DÁNÉ Veronka, HORN Ildikó, LUPESCU MAKÓ Mária, OBORNI Teréz, RÜSZ-FOGARASI Enikő és SIPOS Gábor, 647–653 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2014).

11 ENTZ Géza, „Jankovich Miklós, a műgyűjtő”, *Archaeologiai Értesítő* 52 (1939): 167–186.

2. kép

Misecannák, 1510-es évek, Magyarország, MNM, ltsz. Poc. Jank. 188–189.

Tehetséges tanítványa, Entz Géza doktori disszertációjaként írta meg a hazai gyűjtéstörténetet 1850-ig, amelynek Jankovich kollekcója volt az egyik fontos pillére.¹² Két évvel később közölte önálló tanulmányát a Jankovich-gyűjteményről. Entz Géza akkurátusan végigcédulázta a latin nyelvű leltárkönyveket, összekapcsolva egyes tételeket az akkor ismert darabokkal. A gyűjtemény egészére természetesen nem láthatott rá, és elsősorban a leltárkönyvek alapján vont le a következtetéseit. Mivel Entznek utóbb méltán lett nagy a tekintélye, talán sokan vélték úgy, hogy fiatal korában egyszer s mindenkorra megoldotta a problémát. Amikor Belitska-Scholtz Hedvig 1984-ben összeállította, megszerkesztette azt a fontos ta-

12 ENTZ Géza, *A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig* (Budapest: k. n., 1937). Lásd még MIKÓ Árpád, „Entz Géza és a magyar műgyűjtés története”, *Műemlékvédelem* 57, 3. sz., (2013): 167–170.

nulmánykötetet, amely Jankovich gyűjteményeivel részletesebben foglalkozott,¹³ Entz Géza írt ismét – röviden – a kollekció festményeiről.¹⁴

II.

A 20. század vége felé alighanem minden nagy múzeumban, gyűjteményi osztályon lehetett tudni, sejtteni, hogy náluk is vannak művek Jankovich Miklós egykori gyűjteményéből. A Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Osztályán például nagyon szép, kvalitatásos középkori táblaképeket őriztünk, amelyekről annyit örököltünk a múzeumi szájhagyományból, hogy a képek leltározását a nagy pesti árvíz idején épp azon a ponton kellett abbahagyni, amikor ezek a művek kerültek volna sorra. Az összeírást soha nem folytatták, a táblák provenienciáját a mai napig homály fedi.¹⁵ A késő reneszánsz és barokk festmények között is akadnak Jankovich-darabok.¹⁶

Amikor a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa, a restitúcióval, gyűjtéstörténettel foglalkozó Mravik László fölvetette, hogy kellene rendezni végre egy jó Jankovich-kiállítást,¹⁷ nagy lelkesedéssel fogtunk a munkához, nem is sejtve, mekkora anyag fog a végén összegyűlni. 2002-ben, a magyar közgyűjtemények alapításának kétszázadik évfordulóján méltó módon lehetett Jankovichra is emlékezni. A kiállítás tudományos katalógusa kiindulópontja lett a további, szerteágazó kutatásoknak.

Erről a kiállításról érdemes néhány személyes szót szólni, mert csak az eredménye – a terjedelmes, 412 lapot számláló katalógus – marad az utókor kezében, s arról, hogy miként jött létre, hogyan bukkant föl a sok elfeledett darab, már csak a résztvevők kissé megfogyatkozott csapata emlékezik.

A katalógus címlapján feltüntettük valamennyi nagy múzeumot, illetve könyvtárat és levéltárat, amelybe Jankovich darabjai kerültek. A legfontosabb „részvényes” a Nemzeti Múzeum volt, ahol a kollégák lelkesen az ügy

13 BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, szerk., *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, Művészettörténeti füzetek 17 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).

14 ENTZ Géza, „A Jankovich-gyűjtemény festményeiről”, in *uo.*, 79–81.

15 *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, 47–48 [MIKÓ ÁRPÁD:] „Festmények és faragványok”, ill. 2, 3, 4, 6, 7, 11, 12. és 13. sz. tételek (Poszler Györgyi és Török Gyöngyi leírásai).

16 *Uo.*, 23. és 37. tétel (MIKÓ ÁRPÁD és JÁVOR ANNA leírásai).

17 MRÁVIK László, „Jankovich Miklós és a magyarországi műgyűjtés a 19. század első felében”, in *uo.*, 341–399.

3. kép

Oltárszárny töredéke Mária koronázása jelenetével, 1470 körül. SZM – MNG, ltsz. 1635.

mellé álltak. Mindenekelőtt Gerelyes Ibolya, majd nyomában sokan: Basics Beatrix, Kiss Erika, Kovács S. Tibor, Torbágyi Melinda és maga a főigazgató is támogatóan viszonyult a tervezett kiállításhoz. Az Iparművészeti Múzeum ötvösgyűjteményében és valamennyi egységében – az akkor még meglévő Kisgyűjteményekben is – nagy érdeklődéssel fogadtak. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai szívvel-lélekkel Jankovich mellé álltak. Az osztályvezetők, Karsay Orsolya, W. Salgó Ágnes, Belitska-Scholtz Hedvig gyakorlatilag valamennyi segédletbe betekintést biztosítottak, és elláttak számtalan tanáccsal, mit, hol keressek. A Szépművészeti Múzeum Régi Képtára is minden segítséget megadott (még értekezletet is tartottak a részvételemmel; Ember Ildikó vezette akkor a gyűjteményt), a kevésbé érintett Szobor Osztály és a Grafika nemkülönben. Az Antik Gyűjtemény is, és Szilágyi János György utólag sajnálkozott, hogy miért nem kértem el „Crispiná”-t, Jankovich egyetlen antik szobrát, amelyet a család adott ajándékba a gyűjtő halála után a Nemzeti Mú-

zeumnak.¹⁸ Túlságos féltettem az antik szobrot, ez volt a prózai ok. Az Országos Levéltár is mindent kölcsönadott, amit kértünk, akárcsak az Akadémiai Könyvtár, mert Jankovich anyagaiból jutott oda is.¹⁹

Az egyik legnagyobb meglepetés az Országos Evangélikus Levéltárban ért, ahol Böröcz Enikő és Czenthe Miklós azonnal támogattak, amikor előadtam a teljesíthetetlennek gondolt kérésem, hogy Luther Márton saját kezűleg írott végrendeletét is szeretnénk bemutatni.²⁰ A kincset Jankovich adományozta a gyülekezetnek. A kecskeméti Ráday Múzeumban őrzik azokat a klenódiumokat, amelyeket Jankovich a Kálvin téri gyülekezetnek ajándékozott; itt Fogarasi Zsuzsa szintén azonnal az ügy mellé állt.²¹ Szilárdfy Zoltán a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum középkori kelyhére hívta fel a figyelmünket, amelyet Jankovich a rácalmási templomnak adott (itt állt a család kúriája).²² Óriási volt a kollégák segítőkészsége, és ennek köszönhetően tudtunk ennyire tartalmas kiállítást összeállítanunk. Magam sem értem, hogy miként sikerült fellelkesíteni ennyi embert. Úgy látszik, Jankovich mindenkinek a titkos favoritja volt. A katalógus tudományos tanácsadó- és szerzőgárdája is ennek megfelelően illusztris lett: elég ránézni a stáblistára. Mindenünnen a legjobb kutatók írták a katalógustételeket. A múzeumi és könyvtári szakemberek mellett az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az MTA intézeteinek kiválóságait sikerült megnyerni. Jankovich mindenkinek fontos lett.

A múzeumokban nemcsak a tárgyak eredeti származása merült sokszor feledésbe, hanem új szempontok szerint rendezték át az anyagokat. A Jankovichnak fontos, de az utókor által lebecsült darabok – fiktív portrék, kevésbé kvalitatív ötvösművek – nemritkán a selejtraktárban kötöttek ki.²³ Sokat el is cseréltek más, jelentősebbnek ítélt művekre, s még a *Leuveni Kódex*ért átadott nyomtatott könyvek között is volt Jankovich egykori bibliotékájából származó ősnymtatvány.

Jankovich raritásai közül az egyik – számára is – legfontosabb sorsa egészen különösen alakult. Az első magyarországi nyomtatványt, Hess András *Chronica*

18 A katalógusba bekerült a képe: uo., 101, 48. sz.

19 Jankovich nagy terjedelmű, magyar könyvészeti gyűjtése. Uo., 326–327, 377. sz. (Mázi Béla leírása).

20 Uo., 275. sz., valamint 276–278. sz. (Böröcz Enikő és Czenthe Miklós leírásai).

21 Uo., 165–166, 126–127. sz. (Fogarasi Zsuzsa leírásai).

22 Uo., 163, 122. sz. (Szilárdfy Zoltán leírása).

23 2002-ben még volt ilyen a Szépművészeti Múzeumban (hamarosan felszámolták), és onnét került elő Jan Žiška fiktív portréja és az a kettős karakterfej-képmás is, amelyet Jankovich „Cillei és Hunyadi” fiktív kettős portréjaként tartott számon. Utóbbiaknak a technikája különleges: a kőlapra pasztellkrétával rajzolták, majd viasszal vonták be őket. Uo., 20. és 47. sz. (Radványi Orsolya leírásai). Az Iparművészeti Múzeumban az *Angyali üdvözlés* kőberakásos kompozíciója volt hasonlóképp félreállítva: 64. sz. (Szilágyi András leírása).

*Hungarorum*át Fejérváry Károly gyűjteményéből szerezte meg 1796-ban. (Ez is hiányzott Széchényi Ferenc könyvtárából.) Egy kolligátum része volt, egybekötötték egy másik ősnymotatvánnyal, Julius Caesar egyik művével, a *De bello Gallicónak* és Petrarca Caesar-életrajzának esslingeni (vagy strassburgi) kiadásával.²⁴ Magyarországon készült eredeti, késő középkori kötés óvta őket.²⁵ A Széchényi Könyvtár később szerzett egy szebb példányt a Hess-krónikából, és Jankoviché másodlat lett. Amikor a pesti Egyetemi Könyvtár régi épületét lebontották, hogy helyet kaphasson az új palota, a régiben található, igen régen összegyűjtött kőfaragványokat – római és reneszánsz kori darabokat – átadták a Nemzeti Múzeumnak. A könyvtár cserében olyan könyveket kért, amelyek hiányoztak a gyűjteményéből. Első helyen a Hess-nyomtatvány szerepelt. A kor szokásainak megfelelően gond nélkül megbontották a kolligátumot, és a *Chronica Hungarorum* átkerült az Egyetemi Könyvtár tulajdonába, a Caesar-mű pedig az eredeti kötéssel együtt az OSZK-ban maradt. Erről a kötésről derítette ki Rozsondai Marianne, hogy Magyarországon készült, és egykorú magukkal a nyomtatványokkal. 2002-ben virtuálisan újraegyesítettük az eredeti kolligátumot. A cseréügylet részleteire jóval később Farkas Gábor Farkas derített fényt.²⁶ A Nemzeti Múzeum és a Budapesti Történeti Múzeum reneszánsz kőfaragványainak fő darabjai így kapcsolódtak össze Jankovich Miklós gyűjteménye utóéletének történetével.

A gyűjtőnek magának is volt reneszánsz kőfaragványa Mátyás király nevével. Anyaga vörösmárvány, és a „MA | TH | IA | SR” feliratot eredetileg bronzbetűkkel illeszthették a kötőmb fényesre csiszolt felületébe.²⁷ Ennek a provenienciájáról annyit tudunk, amennyit Jankovich leltárkönyve elárul, ti. hogy Pesten került elő. Könnyen lehet, hogy eredetileg összetartozott ugyanazokkal a reneszánsz kőfaragványokkal, amelyeket az Egyetemi Könyvtár átadott a Nemzeti Múzeumnak. Jakovichnak voltak más kőfaragványai is. Egy nagy sírlap két darabja Keszi Balázs deák sírkövéből maradt meg. Róla Ritoókné Szalay Ágnes derítette ki 2002-ben, hogy azzal a táborba szállt Balázssal azonos, akit a betegen otthon maradó Janus Pannonius versben szólított meg (*A lázbeteg Janus a táborozó Balázsnak*).²⁸

24 Uo., 243–244. sz. (Mikó Árpád és W. Salgó Ágnes leírásai).

25 ROZSONDAI Marianne, *A magyar könyvkötés a gótikától a művésztkönyvekig* (Budapest: Kossuth Kiadó, 2019), 70–73.

26 FARKAS Gábor Farkas és MIKÓ Árpád, „Régi kövek, régi könyvek: A *Budai Krónika* Jankovich-példánya és az Egyetemi Könyvtár régi kőgyűjteménye”, *Művészettörténeti Értesítő* 62 (2013): 1–16.

27 *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, 66. sz. (Mikó Árpád leírása).

28 Uo., 65. sz. (Lövei Pál, Ritoókné Szalay Ágnes). A sírkő ma a Magyar Nemzeti Múzeum lapidáriumban látható.

4. kép

Vörösmárvány talapzatelem MATHIASR[ex] felirattal, Buda, 1490 előtt. BTM ltsz. 620.

III.

A 2002-ben rendezett nagyszabású Jankovich-kiállítás derítette ki tehát először újra több híres ötvösműről, festményről, levéltári egységről, hogy eredetileg Jankovich gyűjteményeinek része volt. Az azóta eltelt húsz esztendőben folyamatosan tárulnak fel e rejtett, hatalmas kulturális örökség újabb darabjai, hányatott történetének újabb részletei.

A kiállítás bezárása után folytatódott a tárgyak azonosítása. Bubryák Orsolya terjedelmes ismertetést írt a kiállítási katalógusról, és írásához csatolt egy hasznos táblázatot, amelyben azok a tárgyakat sorolta fel, amelyek – a leltárkönyvek alapján – név szerint említett tulajdonosoktól jutottak Jankovichhoz.²⁹ Sikerült azonosítania több művet, köztük a jól ismert hímezett ostáblát az Iparművészeti

29 BUBRYÁK Orsolya, „Jankovich Miklós és gyűjteményei”, *Ars Hungarica* 32, 1. sz. (2004): 104–175.

Múzeumban.³⁰ Én egy elefántcsont kupát agnoszkáltam utólag, amelynek a tetejéről valamelyik közgyűjteményben leszedték a másodlagosan elhelyezett figurákat, azért nem egyezett a tárgy képe a leltárkönyv leírásával. Kitértem a kiegészítések, „restaurálások” problémáira is, mert persze már Jankovichhoz is kerültek a műkereskedelemben kijavított darabok.³¹ Kiss Erika elkezdte közölni a latin nyelvű leltárkönyvek szövegét, amelynek során újabb tárgyak váltak azonosíthatóvá.³²

Rejtélyes volt sokáig az *Imagines* leltárkönyv első tétele. A latin szöveg szerint ez egy kétoldalán festett achátkőlap volt, rajta bibliai jelenetekkel. Ennek a műnek semmi nyomát nem találtuk korábban, azt hittük, elveszett. Az Iparművészeti Múzeumban került végül elő ez is, ahol megőrizték a közben több darabra törött, vékony lăpisp lazuli lapra festett műalkotást, amelynek valamelyik múzeumi állomásán eredeti, gyöngyházberakásos, fekete fakerete is szétesett. De legalább megőrizték azt is. A bravúrosan restaurált mű alkotóját is sikerült meghatározni. Antonio Tempesta (1555–1630) drágakőlapra festett művei ma nagy ritkaságok, alig maradt néhány belőlük. A helyreállított, kiegészített munka a művészettörténetben és a hazai gyűjtéstörténetben is elfoglalta megérdemelt, rangos helyét.³³

A leglátványosabb lelet azonban mostanában kétségkívül Vargyas Zsófia találata. Eddig is ismert volt Jankovich kapcsolata a kor hazai műgyűjtőivel: ifj. Viczay Mihállyal, Fejérváry Károllyal vagy Marczibányi Istvánnal és másokkal. A Magyar Nemzeti Galéria Éremtárában lapult néhány márványdombormű, amelyek középkori uralkodókat ábrázoltak; Tokai Gábor közölte és attribuíta őket először.³⁴ A domborműsorozatról Vargyas Zsófia derítette ki, hogy Jankovich gyűjteményéből származnak. Marczibányi István hagyatékából kerültek hozzá, vagyis eredetileg az egy nemzedékkal korábban élt nagy műgyűjtő, Marczibányi István szerezte őket Itáliából, több mint hatvan darabot. A keretbe foglalt domborművek Alaricustól Szent Henrik császárig ábrázolták a népvándorlás kori és kora középkori uralkodókat, köztük Attilát, a hun nagykirályt. A sorozatot

30 Iparművészeti Múzeum, ltsz. 10.694. (Textilgyűjtemény). Vö. MIKÓ Árpád és SINKÓ Katalin, szerk., *Történelem – kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2000), VII–15. (Maros Donka).

31 MIKÓ Árpád, „Elefántcsontserleg Jankovich Miklós gyűjteményéből az Iparművészeti Múzeumban”, *Művészettörténeti Értesítő* 59 (2010): 293–296.

32 KISS Erika, „Jankovich Miklós gyűjteményeinek leltárkönyvei a Magyar Nemzeti Múzeumban: I. Kora újkori ezüstművek”, *Folia Historica* 27 (2010–2011): 5–38.

33 MIKLÓS GÁLOS, „An Antonio Tempesta Rediscovered in the Collection of the Museum of Applied Arts, Budapest”, *Ars Decorativa* 32 (2018): 7–36. (Kiállították az Iparművészeti Múzeumhoz tartozó Ráth György-villában: 2020. január 17.–2021. március 31.)

34 GÁBOR TOKAI, „A Portrait Relief Series by Giovanni Bonazza and his Workshop”, *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts* 120–121 (2015–2016 [2017]): 135–145.

5. kép

Giovanni Bonazza (1654–1736): Attila, a hun nagykirály. SZM – MNG, ltsz. 8373.

– amelynek grafikai előképe is azonosítható lett – a Nemzeti Múzeumban nem tartották magyar érdekűnek, kvalitásuk pedig akkor nem jogosította fel őket arra, hogy befogadást nyerjenek a Szépművészeti Múzeumba. Sorban eladták őket hát az Ernst Múzeum árverésein, és ma a világ minden táján bukkannak fel lappangó példányaik. Végül a Szépművészeti Múzeum Régi Szobor Osztályán „fogadták be” a sorozat megmaradt darabjait, s többet is sikerült visszavásárolniuk magyarországi magángyűjtőktől.³⁵ Most már csak el kell helyezni a 18. századi Magyarország eszmetörténetében a teljes sorozatot, Marczibányi kollekciójával együtt.³⁶ Itt tartunk most; szerintem korántsem értünk még a végére a Jankovich-gyűjtemény lappangó darabjai újra felismerésének.

35 VARGYAS Zsófia, „Alaricustól Szent Henrik császárig: Giovanni Bonazza és műhelye szétszóródott domborműsorozata Jankovich Miklós gyűjteményéből”, *Művészettörténeti Értesítő* 69 (2020): 109–121.

36 VARGYAS Zsófia, „Adalékok Marczibányi István (1752–1810) műgyűjteményének történetéhez”, *Művészettörténeti Értesítő* 71 (2022): 45–77.

IV.

Összegzésképpen mindenképp elmondható, hogy a korábbi, mintegy nyolcvan évvel ezelőtt rögzült, erősen egysíkú Jankovich-kép mára alaposan megváltozott. A nagy gyűjtő saját késői nyilatkozatai és a hivatalos leltárkönyveket vele együtt közösen jegyző Horvát István egyszerűsítő műtfelfogása a nemzeti karaktert hangsúlyozta a gyűjteményben. A 2002-ben feltáruló valóság azonban egészen más volt. Jankovich mindent gyűjtött, ami hasznos lehetett a nemzet – és ezt sem kirekesztőleg értette, ahogy a felekezeti hovatartozást sem – művelődése szempontjából. Régi magyar aranyékszerek, késő gótikus misekannák, Brandenburgi Katalin virginálja, Laura arcképe és fésűje, Esterházy Miklós egész alakos képmása ugyanannak az univerzumnak volt a szerves része. Ebbe belefért Luther végrendelete, Mátyás király két corvinája (az egyik a *Ransanus-kódex*), az első Magyarországon nyomtatott könyv vagy a híres pozsonyi rabbi, Szófér Mózes pompás díszkódexe, a *Széfér Mordecháj*. Mi lehetett a célja Jankovichnak? Marosi Ernő a katalógus számára írott – a gyűjtemény Karoling-kori elefántcsont-faragványait is feldolgozó – tanulmányának³⁷ címét lehetne parafrázálni konklúzióul: a magyar és az egyetemes művészet és kultúra emlékei a nemzet művelődésének szolgálatában.

37 MAROSI Ernő, „Az elefántcsont torony: Egyetemes művészet a nemzet szolgálatában”, in *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, 13–15.

KORTÁRS GYŰJTŐK

A Viczay-gyűjtemény történetéhez és rekonstrukciójához

Az egykori Viczay-gyűjtemény a kevéssé ismert magyarországi főnemesi magán-gyűjtemények sorába tartozik. Egyik sajátossága, hogy a család két generációjának, apa és fia több évtizeden át, tudatosan folytatott gyűjtő tevékenységének köszönhetően jött létre. Megalapítója id. Viczay (I.) Mihály (1727–1781) titkos tanácsos és udvari kamarás, aki a család 1755-től általa kibővített és átépített hédervári kastélyában feleségével, Draskovich Teréziával, Draskovich Lipót, Bodrog vármege főispánjának a lányával együtt könyvtárat és műgyűjteményt hozott létre.¹ Id. Viczay egyike volt az ország művelt főnemeseinek; gyűjtőmunkáját elsősorban tudományos szempontok vezették. Az éremgyűjtemény már életében nemzetközi hírűnek számított. A műgyűjteményt és a könyvtárat fia, ifj. Viczay (II.) Mihály (1757–1831) örökölte, továbbfejlesztette és módszeresen gyarapította.²

Id. Viczay Mihály gyűjtő tevékenységét az 1760–1770-es években neves bel- és külföldi tudósok támogatták. Így mindenekelőtt Pray György jezsuita törté-

* A jelen tanulmány bővebb, német nyelvű változata: Gábor TÜSKÉS, „»[D]er letzte Freimaurer in Ungarn aus der Zeit Kaiser Josef's«: Zur Geschichte und Rekonstruktion der Kunst- und Büchersammlung Viczay”, in *Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa*, Hg. Dieter BREUER und Gábor TÜSKÉS, zusammenarb. Réka LENGYEL, 497–542 (Berlin–Boston: De Gruyter, 2019). Ezúton is köszönöm Dávid Ferenc, Granasztói Olga, Hajós Géza, Kiss Tamás, Hans-Peter Klausberger, Knapp Éva, Marion Kobelt-Groch, László Csaba, Lengyel Réka, Perger Gyula, Péter Róbert, Szentesi Edit, Szikra Éva, Szörényi László, Torbágyi Melinda és Tüskés Anna segítségét a kutatásban.

1 NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 12 köt. (Pest: Ráth Mór, 1857–1868), 12:172–175.

2 BOROVSZKY Samu, szerk., *Győr vármegye: A Magyarország vármegyéi és városai központi szerkesztőbizottságának felügyelete alatt írták a győrvármegyei helyi munkatársak* (Budapest: Országos Monográfia Társaság, 1908), 207–208; ZÁVODSZKY Levente, „Viczay Mihály, a műgyűjtő és Pray György barátsága”, *Katholikus Szemle* 46, 1. sz. (1932): 340–356.

nész, aki saját könyv- és kéziratgyűjteményt hozott létre, és érdeklődött a numizmatika iránt. Ugyancsak támogatták Wagner Károly, Palma Károly Ferenc, Kaprinai István és Johann Georg von Schwandtner.³ 1759-ben id. Viczay az éremgyűjtemény leltárát átadta Joseph Eckhelnek, a Theresianum professzorának, és megkérte, vizsgálja felül az egyes darabok kommentárjait. Id. Viczay több bécsi és pozsonyi könyvkereskedővel és antik tárgyakkal foglalkozó műkereskedővel állt kapcsolatban, mint például Tollius, Benedikt, Levius, Artaria és Ideler; levelezett más gyűjtőkkel, köztük például Dobay Sámuellel.⁴ 1775-ben Eckhel, aki időközben az udvari éremtár igazgatója, az archeológia és a történeti segédtudományok professzora lett a bécsi egyetemen, közzétette a jelentős európai gyűjteményekből, köztük az id. Viczay Mihály, Festetics Pál és Brukenthal Sámuel gyűjteményeiből származó antik érmek típuskatalógusát.⁵ A katalógus első része az európai városokból származó jelzett érmekeket, a második rész az ázsiai és afrikai városokból való érmekeket tartalmazza.

A Mária Teréziának ajánlott katalógus előszavában Eckhel „Musarum domicilium”-nak nevezi a hédervári kastélyt, és megemlíti az éremgyűjtemény leltárát, amelyet Viczaytól kapott hat évvel korábban. A katalógusban, melynek 18 képtábláját Jakob Adam metszette rézre, az érmekeket földrajzi szempontok szerint csoportosították. A leírások egy részét Eckhel részletes kommentárokkal látta el. A kommentárokból számos idézetet illesztett antik szerzőktől, köztük Homérosztól, Ovidiustól, Vergiliustól, Horatiustól, Suetoniustól és Pliniustól. A legtöbb darabot a bécsi császári éremgyűjteményből és különböző itáliai kollektiókból írta le, Viczay gyűjteményét körülbelül 40 érme képviseli a kötetben.

Könyvtára számára id. Viczay ritka nyomtatványok és kéziratok mellett különböző diszciplínák szakkönyveit is beszerezte. 1776 novemberében Artaria közelebről meg nem nevezett illuminált kéziratok megszerzését javasolta neki.⁶ 1776. december 26-ai levelében Pray egy pozsonyi tudós társaság terveiről tudósította. Válaszlevelében Viczay együttműködésre ösztönözte Prayt a társasággal. A mindenekelelt Pray által támogatott gyűjtő tevékenységét haláláig folytatta.

3 ZÁVODSZKY, „Viczay Mihály...”, 342–343. Schwandtner hét levele id. Viczayhoz és id. Viczay négy levele Schwandtnerhez az éremgyűjtéssel kapcsolatban az 1772–1776 közti időből: MTA KIK, Kézirattár, Történelem 2r. 180. sz.

4 ZÁVODSZKY, „Viczay Mihály...”, 343.

5 Joseph ECKHEL, *Numi veteres anecdoti ex museis Caesareo-Vindobonensi, Florentino, Vitziano [...]*, Pars I–II (Wien: Joseph Kurzböck, 1775).

6 ZÁVODSZKY, „Viczay Mihály...”, 352.

1. kép. Friedrich Lieder: Ifj. Viczay (II.) Mihály, 1826,
© Szépművészeti Múzeum, Budapest

Végrendeletileg elrendelte a gyűjtemények leltárba vételét, ilyen inventárium azonban nem ismert.⁷

Fia, ifj. Viczay Mihály két éves korában elveszítette az édesanyját. 1764–1774 között a bécsi Theresianumban tanult, ahol Abegg Antal jezsuita volt a prefektusa és praeceptor. Tanárai köréhez tartozott Michael Denis, a Theresianum retorika professzora és könyvtárosa, 1784-től az udvari könyvtár őre. Tanulótársai sorában magyar nemesi családok fiai is feltűnnek, köztük például az Esterházy, az Erdődy, a Zichy és a Korniss családok gyermekei.⁸ 1775 júliusában ifj. Viczay eljegyezte Grassalkovich Mária Annát, id. Grassalkovich Antal és felesége, Esterházy Anna lányát Gödöllőn. Az esküvőt egy évvel később a kismartoni Esterházy-kastélyban tartották. A művelt menyasszony egy kéziratos gyűjteményben összemásolt több, 1775–1776-ból származó francia nyelvű családi levelet, köztük ifj. Viczay levele-

7 Uo., 352–353, 356.

8 *Album der k. k. Theresianischen Akademie (1746–1913)*, Zusammengestellt von Max Frhr. GEMMEL-FLISCHBACH, fortgesetzt u. ergänzt von Camillo MANUSSI EDLER von MONTESOLE (Wien: Selbstverl., 1913), 10, 12, 15, 38–41.

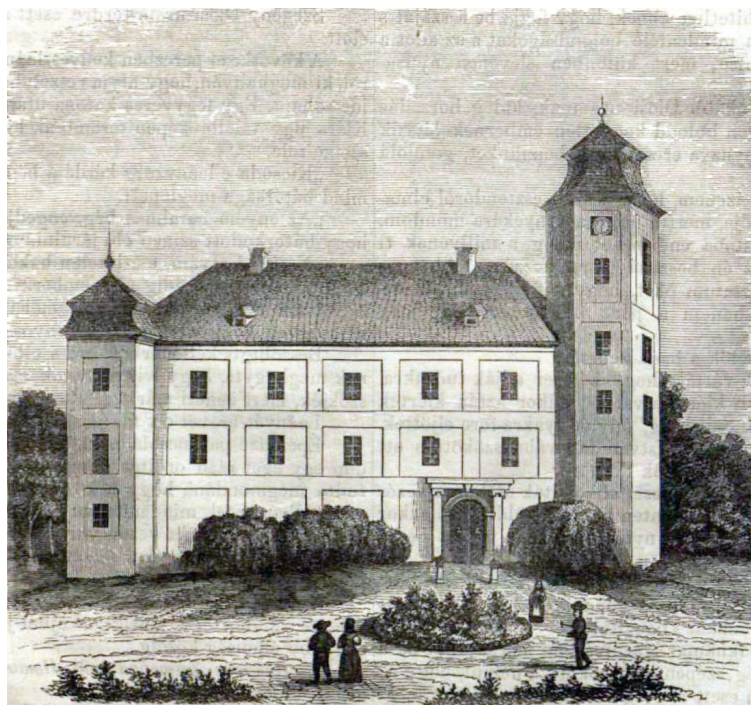
it, feljegyezte saját reflexióit, és elkészítette több mint háromszáz francia nyelvű könyv jegyzékét.⁹ A házasságból 1777–1789 között két fiú és egy leány született.¹⁰ A családban 1781–1784 között Révai Miklós,¹¹ majd Kultsár István töltött be nevelői tisztséget. Kultsár 1789 új éve alkalmából az ovidiusi *Heroidák* első fejezetének fordításával köszöntötte Viczay feleségét.¹²

Az időközben császári és királyi kamarássá kinevezett ifj. Viczay egy ideig Bécsben élt, és államügyekkel foglalkozott. Apja 1781-ben bekövetkezett halála után a hédervári kastélyon kisebb, részben neogót stílusú átépítéseket hajtott végre, klasszicista falfestményekről gondoskodott, két kerti pavilont és új kertet építtetett.¹³ Apjához hasonlóan ő is szabadkőműves volt; először a budai „Zur Großmut”, majd a pozsonyi „Zur Sicherheit”, később a pozsonyi „Zur Vereinigung” nevű páholy tagja.¹⁴ 1782 nyarán gróf Szapáry Pállal együtt részt vett a Wilhelmsbadban tartott nemzetközi szabadkőműves konvent tárgyalásain.¹⁵ Jelen volt az 1790/91-es országgyűlésen, ahol először a rendi ellenzéket támogatta. Országgyűlési megnyilvánulásai alapján II. Lipót a „megbízhatatlanok” sorába számította.¹⁶ Egy később készült mezzotinto portréja Napóleon tisztelőjeként ábrázolja. Neve szerepel két kémjelentésben, melyeket 1806-ban Antoine François Andreossy francia generális, Napóleon bizalmasának magyar kapcsolatairól készítettek.¹⁷

- 9 ZÁVODSZKY, „Viczay Mihály...”, 342, 344, 349. A jegyzetfüzet: MTA KIK, Kézirattár, Ms. 341. ff. 1–32: Reflexions; Catalogue de livres; ff. 39–69: Lettres; ff. 71–72: Vegyes feljegyzések. A könyvlistában többek között a következő szerzők találhatók: Vertot, Pufendorf, Amelot, Rollin, Riccoboni, Marivaux, Molière, Pascal. A jegyzetfüzet külön vizsgálatot érdemel.
- 10 NAGY, *Magyarország családai...*, 12:174.
- 11 FEDERMAYER ISTVÁN, „Isten áldjon még egyszer!": Révai Miklós és Paitner Mihály levelezése 1782. április 18.–1806. március 14., kiad. NEMESNÉ MATUS Zsanett (Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2011), 19, 83, 266–267.
- 12 KULTSÁR ISTVÁN, „Bajnoknék levelei Ovidiusból [...]” (kézirat), Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár, 4°, 1789, 71. sz. doboz.
- 13 A kastély és a kert átépítésével kapcsolatos kéziratok tervek korábbi lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár, P 427–429. A-I-27 A Khuen-Héderváry család levéltára. Viczay rész. V. H. sor. Rajzok. Valkó Arisztid gépiratok regesztái, 1956 előtt: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet. A tervek ma nincsenek meg a levéltárban.
- 14 Ludwig ABAFI, *Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn*, 5 Bde. (Budapest: Verl. d. Verf., 1890–1899), 3:387; 5:161, 166.
- 15 Ennek részleteihez lásd az 1. jegyzetben idézett tanulmányom „Die ungarischen Grafen in Wilhelmsbad” című fejezetét.
- 16 BENDA Kálmán, kiad., *A magyar jakobinusok iratai*, 1. köt., *A magyar jakobinus mozgalom iratai* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957), 305.
- 17 DOMANOVSKY Sándor, *József nádor élete*, 2. rész (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1944), 14, 40; DOMANOVSKY Sándor, kiad., *József nádor iratai*, 2. köt., 1805–1807 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1929), 620, 1. jegyzet. Gróf Viczay (III.) Mihály, ifj. Viczay Mihály elsőszülött

Viczay behatóan foglalkozott birtokainak modernizálásával és gazdaságossá tételével. Országos hírű ménest tartott fenn, angol telivéreket hozatott be és tenyésztett, amiről az 1820-as években Széchenyi Istvánnal levelezett.¹⁸ Az állattenyésztés és a mezőgazdaság fejlesztése, továbbá kozmopolita-liberális nézetei révén mintaképévé vált a reformokat pártoló főnemeselek baráti körének.¹⁹ A kör néhány tagjával együtt részt vett a pesti lóverseny előkészületi munkáiban. A kör központi személyiségének báró Brudern Józsefet tekintették,²⁰ akinek jószágigazgatójával, Fejérváry Gáborral Viczay két évtizeden át atyai barátságot ápolt. Fejérváry ismert gyűjtőnek számított, és tagja volt az eperjesi „Zum tugendhaften Reisenden” nevű szabadkőműves páholynak. Gyűjtői és szabadkőművesi formálódásában Viczay fontos szerepet játszott.²¹ Feleségét Viczay 1815-ben veszítette el; az ezt követő években egyre több időt fordított a gyűjteményére.²²

-
- fia, a Napóleon csapatai ellen vonult egyik inszurrekciós ezred kapitánya 1809. november elején elbocsátását kérte, és betegségére hivatkozva nem vonult be. DOMANOVSKY Sándor, kiad., *Józsefnádor iratai*, 3. köt., 1807–1809 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1935), 814–815, 890. Az említett mezzotinto portré: Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomatványok Tára, App. M. 157. Rajzoló: Friedrich Lieder, rézmetsző: Karl Jautz (Jauz). Lemez méret: 304×195 mm, lap méret: 382×267 mm.
- 18 GÁLOS Rezső, „Széchenyi István négy levele”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 49 (1939): 373–377, 374–376. Ifj. Viczay Mihály 1829. május 18-án kelt francia nyelvű levele Széchenyi Istvánhoz és Széchenyi 1828. október 21-én kelt német nyelvű levele Viczay grófnőhöz: MTA KIK Kt, K 209/50. és K 210/1, 23–24, 16. sz. másolat. Széchenyi megemlítette Viczayt naplójában is. SZÉCHENYI István, *Napló*, kiad. OLVÁNYI Ambrus (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978), 180.
- 19 SZENTESI Edit, „Viczay”, in KÖSZEGHY Péter, főszerk., *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, 14 + 1 köt., 428–433 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2014), 12:432. Ehhez a baráti körhöz tartozott többek között Orczy (II.) Lőrinc, Wenckheim József és Széchenyi István.
- 20 Viczay öt levele Brudern Józsefhez az 1816–1823 közti évekből: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár.
- 21 Pulszky eperjesi házának, amelyben 1829-től Fejérváry is lakott, egyik pincehelyisége a „Zum tugendhaften Reisenden” nevű szabadkőműves páholy összejöveteleinek helyszínéül szolgált. ABAFI Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon* (Győr: Tarandus, 2012), 40; 1. kiadás, Budapest: Schmidl Ny., 1900. Fejérváry Gábor apja, Fejérváry Károly ugyancsak gyűjtő és páholytag volt. ABAFI, *Geschichte der Freimaurerei...*, 5:245. Viczay közel ötszáz (!) levele Fejérváry Gáborhoz az 1812–1830 közti évekből, amelyek külön feldolgozást érdemelnek: OSZK Kézirattár, Levelestár. Viczay és Fejérváry gyűjteményeinek kapcsolatához lásd SZENTESI Edit, „Gonzaga – Collalto – Fejérváry: I. Collalto származású tárgyak Fejérváry Gábor gyűjteményében”, *Ars Hungarica* 44, 1. sz. (2018): 29–59. Fejérváry könyvtárához lásd SOMORJAI Szabolcs, „Egy szakkönyvtár születése a 19. században: Fejérváry Gábor könyvtára”, *Kút* 9, 2. sz. (2010): 261–277.
- 22 Két nekrológ: *Magyar Kurir* 45, I, 28. sz. (1831. ápr. 8): 222; *Hazai ’s Külföldi Tudósítások*, 1831. márc. 30., I, 26. sz., 202.

2. kép. A hédervári Vicay-kastély, 1858

Az eszmetörténeti kontextushoz: a hédervári kastélykert

A családi könyvtár egy részét Bécsben, a festmények többségét a család ma már nem létező pozsonyi palotájában őrizték. II. József szabadkőműves pátense után Vicay Bécsből visszaköltözött Hédekvárra, és az addig Bécsben őrzött könyveket is oda szállíttatta. A kert újjáépítésével az 1790-es évek elején Bernhard Petrit, az ismert schwetzingeni főkertész, Johann Ludwig Petri nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező fiát bízta meg.²³ Bernhard Petrit Sándor Lipót nádor hívta meg Magyarországra, hogy újjáépíttesse vele a budai várhegy királyi kertjeit. Hédekváron Petri, aki más magyar arisztokratáknak is dolgozott, pompás angolker-

23 GALAVICS Géza, *Magyarországi angolkertek* (Budapest: Balassi Kiadó, 1999), 63–66. Vicay Petri első magyarországi megbízója volt; a hédervári kertet Petri tíz hét alatt építette át tájképi stílusban. ALFÖLDY Gábor, *Hasznost a széppel: Festetics Antal dégi kastélyparkja* (PhD-értekezés, ELTE BTK, 2019).

3. kép. Friedrich Lieder – Karl Jautz (Jauz): Ifj. Viczay (II.) Mihály, 1810 körül,
© Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

tet létesített, amely az elsők közé tartozott Magyarországon, és amelyet később egy tanulmányban részletesen dokumentált.²⁴ Petri többek között leír egy hidat, amely „aus drei Armen besteht, deren jeder in eine verschiedene Scene führt”, továbbá „einen uraltan hohen und malerischen Turm, der dem Einsturz nahe zu seyn scheint”. Hangsúlyozza, Viczay volt az első Magyarországon, aki akác-erdőt ültetett; a kastélykertben többek között akácligetet hozott létre. Robert Townson angol arisztokrata, aki 1793-as magyarországi útja alkalmából lá-

24 Bernhard PETRI, „Beschreibung des Naturgartens des Herrn Grafen von Wizay zu Hedervar, auf der Insel Schütt in Ungarn, so wie er unter der Leitung des Unterzeichneten angelegt worden”, in *Almanach und Taschenbuch für Gartenfreunde von W[ilhelm]. G[ottlieb]. Becker*, Bd. 4 (Leipzig, 1798), 75–93. A kert további leírásai és említései: *Description des principaux parcs et jardins de l'Europe / Bildliche und beschreibende Darstellung der vorzüglichen Natur- und Kunstgärten in Europa. Teil 1–3: Allemagne / Deutschland* (Wien: Schrämbel, 1812), 120–122; Charles Joseph DE LIGNE, *Der Garten zu Beloeil*, Hg. Ludwig TRAUZETTEL (Wörlitz: Kettmann, 1995), 122; 1. kiadás, Dresden, 1799.

togatott el Hédervárra, négy évvel később Londonban megjelent útleírásában így ábrázolta benyomásait:

A letter from Count [Ignatius] Festitich made me acquainted with Count Esterhazy, of Galantha, an amiable *bon vivant*, with whom I dined, and who, the next day, sent his phaeton and four with me, to pay a visit to Count Vitzay, at his seat at Hedervar, who received me with the greatest politeness. [...] [H]e showed me what I came chiefly to see, a very valuable collection of medals, mostly collected by his father, but increased by himself: this, I believe, is the second best collection in Hungary. He has likewise cameos, a library, and an armoury containing many old instruments of death.

I was much pleased to find him an admirer of the good taste of my country. He was laying out his ground in the English style, for which they were very well adapted, and had called in the advice of a German, who had resided a good while in England with a view to learn the art of adjusting the scattered careless beauties of rural sceneray. In his stables I found several English horses, and two English grooms [...]. I observed with pleasure some gipsies, or, as they are called here, *zygyners*, working in the gardens. Much pains was taken by Theresa to turn these useless members of society from their vagrant life; but with not much success: they still stroll about as tinkers and musicians.²⁵

A kertben Viczay kőszobrokat állíttatott fel, melyek egy része ma is megvan. Közülük kiemelkedik az Ovidius *Metamorphoses*éből vett jelenet ábrázolása: Nesszosz kentaur elrabolja Héraklész feleségét, Déianeirát (Met. IX, 101–133) vagy – más értelmezés szerint – Eurütosz kentaur elrabolja Peirithoosz feleségét, Hippodameiát (Met. XII, 210–231). A talapzaton két dombormű: a kentaurok és lapiták harca, valamint a kentaur menekülése zsákmányával. A szobrot a kastély kerti homlokzatával szemben, egy kis szigeten állíttották fel. A kerti homlokzat előtti téren ma két nagy kőváza áll táncoló faunokkal, nimfákkal és bacchánsokkal, a kapu mellett kétoldalt egy-egy női fejjel ellátott, szárnyas szfinx látható 1803-ból. Az antikizáló kőszobrok révén a kert elővételezte egy múzeum-

25 Robert TOWNSON, *Travels in Hungary with a Short Account of Vienna in the Year 1793* (London: G. G. and J. Robinson, 1797), 49–50; Robert TOWNSON, *Voyage en Hongrie*, trad. de l'anglais par le C. Cantwel (Leipzig: Treuttel–Würtz–Barth, 1800); 1. kiadás, Paris, 1799. Vö. RÓZSA Péter, kiad., *Robert Townson magyarországi utazásai* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999); KÖKÉNY Andrea, „Robert Townson utazásai Magyarországon, 1793”, *Aetas* 28 (2013): 119–140; G. GYÖRFFY Katalin, *Kultúra és életforma a XVIII. századi Magyarországon (Idegen utazók megfigyelései)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991), 90–91. Robert Townson megtalálható az United Grand Lodge of England tagjegyzékében: *Freemason Membership Registers, 1751–1921* (Ancestry, 2002–2023), hozzáférés: 2022.04.03, <http://search.ancestry.co.uk/search/db.aspx?dbid=60620>.

kert szerepét, miközben a kastély a benne elhelyezett gyűjtemény révén „Museum Hédervárianum”-ként működött. Az angolkert a kastély neogótikus részleteivel együtt jelezte a modern stíluspluralizmus kezdeteit.

A ma a kastély főhomlokzata előtt álló, különleges szoborkompozíciót finoman tagolt oszlop, az oszlop törzsét körülfonó bőségszaru és virágfűzér, valamint az oszlopfőre helyezett gömb alkotja. Első megközelítésben a gömb a bőségszaruval a szerencse (Agathé Tyché) szimbólumaként értelmezhető.²⁶ Az oszlopfő felirata – „NON TE PYTHAGORAE FALLVNT ARCANA RENATI”, mely kissé módosított idézet Horatius *Epodes*éből (XV, 21: „nec te Pythagorae fallant arcana renati”), utalással Püthagorasz titkos tanaira –, továbbá az oszloplábazatra helyezett írástekerics kapcsolódó felirata – „REN[A].TI DVLCISSIMO” [?] – azonban azt sejtetik, hogy a kompozíció a szabadkőműves szimbolika összefüggésében értelmezendő. A kompozíció rejtett jelentése csak a beavatottnak volt hozzáférhető. Galavics Géza szerint az oszlop Híram két oszlopának egyikét szimbolizálja, amely szabadkőműves elképzelés nyomán lerombolt formában az emberiségnek a Paradicsom-kert elvesztése utáni állapotára utal.²⁷ Híram lerombolt oszlopának

- 26 Vö. GALAVICS, *Magyarországi...*, 66. A kastély és a kastélykert rekonstrukciójához lásd SEDLMAYR János, „A hédervári kastély helyreállítása”, *Műemlékvédelem* 33 (1989): 256–264; LÁSZLÓ Csaba, „A hédervári kastély műemléki felújítása”, *Arrabona* 40 (2002): 91–118; HOÓS Mariann, LENTE István és SZENTKIRÁLYI Miklós, „A hédervári kastély barokk falkepei és a kápolna restaurálása”, in *Magyar Műemlékvédelem: Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal évkönyve (1991–2001)*, XI, szerk. BARDOLY István és LÁSZLÓ Csaba, 573–582 (Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002); SZIKRA Éva, „Hédervár, mint a XIX. századi magyar tájképi kertek egyik legjelesebb képviselője”, in *Környezettudomány: A „Lippay János” tudományos ülésszak előadásai és poszterei*, Budapest, 1992, november 4–5., szerk. VOIT Pál, 130–132 (Budapest: Kertészeti és Élvelmiszeripari Egyetem, 1992); SZIKRA Éva, „Tájképi kertek helyreállítása: Hédervár, Dénesfa, Iszkaszentgyörgy”, in *Történeti kertek: Kertművészet és műemlékvédelem*, szerk. GALAVICS Géza, 101–118 (Budapest: MTA Művészet-történeti Kutató Intézet–Mágus, 2000), 102–106; SZIKRA Éva, szerk., *Kertörökségünk: történeti kertek Magyarországon* (Budapest: MNM Nemzeti Örökségvédelmi Központ–Civertan, 2011), 45.
- 27 GALAVICS Géza, *Az angolkert mint utópia* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2005), 22–24. Galavics Géza nem ismerte fel, hogy a felirat egy Horatius-idézet; a feliratnak hibás, téves helyen kezdett olvasatát („ARCANA RENATI NON TE PYTHAGORAE FALLVNT”) és megkérdőjelezhető magyar fordítását adta: „Az ujjáéledt Pythagoras titkai nem csálnak meg téged.” Uo., 24, 30. jegyzet. A szövegrész két német nyelvű adaptációja: „Seien dir Pythagoras Lehren, des Oftgebornen, enträtselt” (Johann Heinrich Voß, 1820); „Wärest du Pythagoras Sätzen vertraut, des zweimal Gebor’nen” (Wilhelm Binder, 1855). Galavics Géza a talapzaton az „MDCCXC...” évszámot vélte felfedezni, noha ott nem található évszám. – A pythagoreusok titkos tanait említi például egy illuminátusoknak készült reklámszöveg 1779-ből. Monika NEUGEBAUER-WÖLK, *Esoterische Bünde und Bürgerliche Gesellschaft: Entwicklungslinien zur modernen Welt im Geheimbundwesen des 18. Jahrhunderts* (Wolfenbüttel–Göttingen: Lessing-Akademie, é. n.), 56.

4. kép. Oszlop bőségszaruval és gömbbel, Hédervár, Kastélykert, 1794/95 (?)

újra történő felállításával Viczay mintegy a Paradicsom jelképévé tette kertjét; tágabb értelemben az emberiség reményeinek beteljesülését sugallta.

Egy harmadik, ugyancsak ezoterikus jelentés akkor tárul fel, ha a gömböt földgömbként értelmezzük: a kor szabadkőműves szimbolikájában a földgömb az „igazi páholy”, amit létre kell hozni, azaz a szellemi belső tér kifürkészésére utal.²⁸ A kompozíció egyik párhuzama a Goethe weimari kerti háza mellett álló híres Fortuna-oltár a kocka alakú kőre állított gömbbel. További párhuzamok lehetnek azok a gömbbel és csillaggal ellátott keskeny obeliszek, amelyeket a Franz von Mack bécsi udvari ékszerész és szabadkőműves kalsburgi kertjében álló, a

28 Alexander ROOB, *Das hermetische Museum: Alchemie und Mystik* (Köln: Taschen, 2002), 114. Utalással a következő kiadványban található ábrázolásra: *Die Theoretischen Brüder oder zweite Stufe der Rosenkreutzer [...]* (Regensburg: [Montag], 1785).

tökéletesség templomaként elgondolt körtemplom (az ún. Monument) belső falán helyeztek el.²⁹ Egy negyedik, némileg spekulatív értelmezés kiindulópontja a három szabadkőműves erény és a „három oszlop egy oszlopban” koncepció. E felfogás szerint az alsó rész az erő jón oszlopát, a felső rész a bölcsesség dór oszlopát, míg a bőségszaru a világfüzérrel a szépség oszlopát jelképezné. A gömb az egésznek, a minden-egynek, minden és minden létező egységének lenne a szimbóluma.

A szobor és a két felirat lehetővé teszik annak mérlegelését is, hogy Viczay a jakobinus per keretében 1794-ben elfogott, a következő évben elítélt és részben kivégzett szabadkőműveseknek, valamint társaiknak akart rejtett emlékművet állítani az oszloppal. Egy további hipotézis, hogy a gróf a szabadkőműves páholyok 1795-ben a Habsburg Birodalomban történt betiltásának az emlékére állított tiltakozó emlékművet, amely csupán a beavatottak által volt felismerhető. A feliratok mindkét értelmezést megengedik. A feltevéseket közvetve megerősíti Bernhard Petri már említett kertleírása. A „zwischen Gruppen von Trauerweiden” található „Öffnung” leírásában Petri megjegyzi, hogy itt „der Herr Besitzer nächstens ein, seinen edlen Gesinnungen entsprechendes, wichtiges Trauerdenkmal errichten lassen wird”. A különleges kőszobor nagy valószínűséggel azonos a Viczay által tervezett „wichtiges Trauerdenkmal”-lal. Ha mindez megfelel a valóságnak, ez a plasztika lenne a legkorábbi, mindeddig azonosítatlan jakobinus, illetőleg szabadkőműves emlékmű Magyarországon.

Ismeretes, hogy az angolkertek a liberális politikai felfogás kifejezői, a szabadság szimbólumai és az emlékezés helyei voltak, továbbá hogy az angolkertek mecénásainak, csodálóinak és kertészeinek, azaz az új kertfelfogás elterjedését támogatók nagy része szabadkőműves volt. Hajós Géza kimutatta, hogy az angolkertek művészi és filozófiai összetevői, illetőleg a szabadkőműves mozgalom szándékai és eszméi között szoros kölcsönhatások álltak fenn; a szabadkőműves eszmék nem elhanyagolható szerepet játszottak több bécsi és Bécs környéki angolkert programjának kidolgozásában a 18. század utolsó három évtizedében.³⁰ Ez a hatás néhány esetben, mint például gróf Batthyány Lajos körmendi és gróf Andrássy Lipót betléri kertjében, Magyarországon is kimutatható.³¹ Viczay kertje ehhez a csoporthoz tartozik.

29 Géza HAJÓS, *Romantische Gärten der Aufklärung: Englische Landschaftskultur des 18. Jahrhunderts in und um Wien* (Wien-Köln: Böhlau, 1989), 50–52, 19. kép.

30 Adrian von BUTTLAR, *Der Landschaftsgarten: Gartenkunst des Klassizismus und der Romantik* (Köln: DuMont, 1989); HAJÓS, *Romantische Gärten...*, 45–59. Vö. *750 Jahre Eutin: Der Eutiner Schlosspark: Ein besonderes Erlebnis*, hg. von der Johannisloge „Zum Goldenen Apfel” (Eutin: Balticum-Verl., 2007).

31 GALAVICS, *Magyarországi...*, 19–24; GRANASZTÓI Olga, „Kazinczy és a korai angol tájképi kertek Magyarországon”, in *Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila és GÖNCZY Monika, 193–206 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010).

A gyűjtemény kiépítése

A gyűjtemény kiépítésében ifj. Viczay messzemenően támaszkodhatott apja könyvtárára és kapcsolathálózatára, ezt a kört azonban tovább bővítette. Többször cserélt műtárgyakat Jankovich Miklóssal, aki jól ismerte Viczay gyűjteményét, és két nagy saját gyűjteményét ráhagyta, illetőleg kedvező áron eladta a Széchényi Ferenc által 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeumnak.³² 1811-ben Viczay kétszázhat római érmet ajándékozott a Magyar Nemzeti Múzeumnak.³³ Ezek közül négy, Vespasianus aureusa, II. Theodosius tremissise, Marcus Antonius légiós dénárjának ezüstverete és Nagy Konstantin argenteusa ma is megtalálható a Múzeum éremtárában. Viczay eszerint közvetlenül és közvetve egyaránt hozzájárult a Magyar Nemzeti Múzeum és az abból létrehozott Országos Széchényi Könyvtár majdani gyűjteményeihez.³⁴ Már 1776-ban, tehát 19 éves korában antik szobrokkal rendelkezett, később egyiptomi és etruszk darabokat is vásárolt.³⁵

A több mint ötven év során számos értékes műtárgyat, érmet, kéziratot és könyvet szerzett meg gyűjteménye számára. Az 1810–1820-as évek körül a Museum Hédervárianum Magyarország legjelentősebb magánkézben lévő mű- és könyvgyűjteményei közé számított. Viczay halála után Győr vármegye a magyar országgyűlés elé akarta terjeszteni az éremgyűjtemény megvásárlását; tárgyalások folytak a bécsi császári gyűjteményekkel. Végül azonban a hagyaték legnagyobb részét elárverezték; a legtöbb műtárgyat bécsi és párizsi műkereskedők vásárolták meg. A gyűjtemény egész Európában szétszóródott, néhány darabot magyarországi gyűjtők szereztek meg. Az éremgyűjtemény magyar vonatkozású része és a könyvtár egy ideig Héderváron maradt, később azonban nagyrészt ez is eltűnt.³⁶

32 Ifj. Viczay Mihály 1829. július 18-ai levele Artariához és egy keltezetlen levele Jankovich Miklóshoz: OSZK Kézirattár, Leveléstár. Vö. Miklós Jankovich, *Collectanea numismatica*, ff. 44–103: *Adversaria numismatica* (1836), Viczay éremgyűjteményéről is, OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. – ENTZ Géza, *A magyar műgyűjtés történetének vázlatja 1850-ig* (Budapest: Hellas, 1937), 53–57; MRAVIK László, „Jankovich Miklós és a magyarországi műgyűjtés a 19. század első felében”, in MIKÓ Árpád, szerk., *Jankovich Miklós gyűjteményei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28–2003. február 16. (Katalógus)*, 341–399 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002).

33 A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának leltára, 1811. IV. 11. 1–7. sz. A ma is meglévő négy érem (ltsz. 11.1811.1., 11.1811.3., 11.1811.4., 11.1811.6.) azonosítását a leltár revíziós bélyegzői teszik lehetővé. Vö. PALLOS Lajos, „Az Éremtár története”, in *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*, szerk. PINTÉR János, 222–275 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2002).

34 BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa”, in *Gyűjtők és gyűjtemények: A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük*, szerk. BOKA László és FERENCZYNÉ WENDELIN Lidia, 23–39 (Budapest: Kossuth Kiadó–OSZK, 2009), 27.

35 MRAVIK, „Jankovich...”, 351.

36 Uo., 349.

5. kép. Vespasianus aureusa (Róma, 69/70) és II. Theodosius tremissise (Konstantinápoly, 416–450), A Viczay-gyűjteményből, © Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Budapest

Viczay unokája, gróf Viczay Héder (1807–1873), 1863-tól Győr vármegye főispánja, érdeklődött az archeológia iránt, és néhány római köemléket felállított a kastélyparkban. A 19. század második felében több kő- és bronzkori, valamint római kori tárgy tartozott a gyűjteményhez, amelyet a II. világháború végén elpusztítottak. Néhány tárgy győri és mosonmagyaróvári múzeumokba került.³⁷

A kutatás mai állásánál a két Viczay gyűjtőtevékenységét nem lehet pontosan elkülöníteni.³⁸ Hiányoznak a módszeres alap kutatások, és csupán néhány rész tanulmány készült. Id. Viczay Mihály gyűjteményének leltára nem ismert; a nyomtatott éremkatalógusok, árverési jegyzékek, kéziratok könyvlisták, tulajdonosi bejegyzések, valamint a fennmaradt műtárgyak, érmek és könyvek szétszórva, fel-

37 LOVAS Elemér, „Győr város és vármegye feliratos és domborműves római emlékei”, *Győri Szemle* 1 (1930): 195–201, 199–200; LOVAS Elemér, „A győrvidéki régészeti kutatás és gyűjtés története”, *Győri Szemle* 7 (1937): 57–70, 66–67; UZSOKI András, „A győri és Győr környéki régészeti gyűjtés és kutatás története”, *Arrabona* 7 (1965): 5–96, 9–12; GABLER Dénes, „Arrabona és környékének körplasztikai emlékei”, *Arrabona* 10 (1968): 51–78, 70–72; SZÖNYI Eszter, *Vezető a Győri Múzeum lapidáriumban* (Győr: Xántus János Múzeum, 2003), 4., 14., 24., 25., 31. sz.

38 SZENTESI, „Viczay”, 429.

6. kép. Marcus Antonius légios dénárjának ezüstverete (Vándor pénzverő műhely, i. e. 32/31) és Nagy Konstantin argenteusa (Konstantinápoly, 326), A Viczay-gyűjteményből, © Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Budapest

dolgozatlanul található számos köz- és magángyűjteményben, részben azonosítatlanul. Még abban az esetben is, ha egy tárgy vagy könyv provenienciája kétséget kizáróan megállapítható, a legritkábban lehet egyértelműen az apának vagy a fiúnak tulajdonítani a beszerzést. A Viczay család levéltára, a Khuen-Héderváry család levéltárával együtt a Magyar Országos Levéltárba került, ahol legnagyobb része 1956-ban elpusztult.³⁹

Bernhard Petri szerint, aki a kert leírásában röviden megörökítette a gyűjteményt is, a hédervári kollekciónak az 1790-es évek elején öt részből állt: 1) rézmetsetgyűjtemény; 2) éremgyűjtemény; 3) antik és újabb gyűrűk gyűjteménye; 4) könyvtár; 5) fegyvergyűjtemény. A tárgyak Petri szerint a lakoszoba körül több helyiségben, szekrényekben voltak elhelyezve; a szekrényeket antik filozó-

39 A megmaradt kis rész: Magyar Nemzeti Levéltár, XIII. Családok. 42. Loósi és hédervári gr. Viczay család iratai 1701–1784. 0,12 fm.

fusok mellszobrai díszítették. Egy közvetlenül a kastély mellé épített, „schönen, einfachen, verschlossenen Tempel”-ben, amely „ein längliches Viereck bildet”, „[i]n einem großen Gemach [...] eine ausgesuchte Sammlung der trefflichsten und berühmtesten Kupferstiche von italienischen Gegenden, besonders von Neapel und Sicilien” volt elhelyezve.⁴⁰ Erről a rézmetszet gyűjteményről és a Townson által is említett fegyvergyűjteményről ma nem tudunk további részleteket.

A könyvtár

A könyvtár, amennyire ma rekonstruálható, jelzi a tulajdonosok rendkívül összetett, sokrétű bibliofil, tudományos és irodalmi érdeklődését. Az egykori könyvtári állomány fő forrása egy kéziratos katalógus, amelyet 1769-ben készítettek, és 1846-ban, tizenöt évvel ifj. Viczay halála után kiegészítettek.⁴¹ Ehhez járul egy Pray György által 1776 után összeállított könyvjegyzék,⁴² id. Viczay Mihály néhány tucat levele Prayhoz az 1774–1780 közti évekből, valamint Pray 1932-ben rendezett, részben kiértékelte, ma azonban feltalálhatatlan válaszlevelei.⁴³ Id. Viczay Mihály halála után a könyveket és kéziratokat nem leltározták, a könyvtárat közvetlenül ifj. Viczay halála után nem katalogizálták.

Pray jegyzéke összesen mintegy 720 címet tartalmaz a 15. század második felétől 1776-ig terjedő időszakból, rendszerezés és számozás nélkül. A jegyzék tudományosan megalapozott, bibliofil érdeklődést mutat: tizenegy ösnyomtatvány, továbbá közel nyolcvan kötet a 16. század első és mintegy száznyolcvan tétel a 16. század második feléből található a listán. A jegyzék csak nagyon kevés művet tüntet fel a 18. századból, és valószínű, hogy a gyűjteménynek csak a régebbi részét tartalmazza. Néhány könyvcím, melyeket megemlítenek a levelekben, megtalálható a jegyzéken is.

A gyűjtemény tematikus súlypontjaihoz tartoznak az antik szerzők korai kiadásai, köztük például Columella (1494), Theokritosz (1495), Horatius (1509), Priscianus (1509), Juvenalis (1514), Platón (1518), Plutarkhosz (1521), Lucretius (1531), Josephus Flavius (1510; 1535), Gellius (1541), Xenophón (1555) és Livius

40 PETRI, „Beschreibung...”, 90–93. A kérdés, mely szerint ez a „Tempel” az itáliai rézmetszetek bemutatásán kívül más funkciót is betöltött-e, jelenleg nem megválaszolható.

41 Catalogus librorum Arcis Hedervariensis Anno 1769, 1846. OSZK Kézirattár, Fol. lat. 4592.

42 Bibl. III. C. Witzai. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Kézirattár, Coll. Pray, tom. 27, Nr. 25. 117–231.

43 Codex epistolarum comitis Witzay de Hédervara ad Georgium Pray anno 1774–1780. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Kézirattár, G 154; ZÁVODSZKY, „Viczay Mihály...”.

(1575) művei. Egy másik súlypontot alkotnak a neves humanisták, mint például Petrarca (1532), Boccaccio (1473; 1611), Erasmus (1544; 1559), Dudith (1563), Alciato (1537; 1565; 1574), Bembo (1567) és Zsámboky (1576) munkái. Külön csoportot alkotnak a képzőművészeti és építészeti tárgyú tételek, az egyes mesterek és a – mindenekelőtt itáliai – múzeumok katalógusai, többnyire folio formátumban, gazdagon illusztrálva. Ezek között francia, olasz és angol nyelvű címek is találhatóak, így például Vitruvius (1543), Van Dyck (é. n.), Callot (1633), Salvator Rosa (é. n.), Rubens (é. n.) és Pozzo (1702) munkásságáról.

A negyedik súlypontot az európai és a magyar történelemmel kapcsolatos számos mű alkotja. Ezzel szemben a régebbi és újabb egyházi szerzők és művek viszonylag kis számban fordulnak elő, így például egy 1495-ös Biblia-kiadás és Arany-szájú Szent János műveinek 1504. évi kiadása. A 16. és 17. század további szerzői és művei közül érdemes megemlíteni Buchanan (1584; 1587; 1687), Keplert (1617; 1630), Ludovico Locatelli *Theatro d'Arcani* (1644) című művét, Pesti Gábor evangélium-fordítását (1536), Heltai Gáspár magyar krónikáját (1575) és Zrínyi Miklós verseskötetét (1651). A 18. századi címek közül példaként kiemelhető Czvittinger Dávid *historia litteraria* lexikona (1711), Voltaire *La Henriade*-jének első kiadása 1734-ből és Lavater *Physiognomische Fragmente* (1775) című műve.

Id. Viczay Prayhoz intézett leveleiben numizmatikai szakkönyvek mellett említés történik többek között Cicero és La Fontaine műveiről,⁴⁴ Vilichius szakácskönyvéről és Thuróczi János *Chronica Hungarorum*-áról (1488).⁴⁵ A levélváltásban említett, de Pray listájában hiányzó értékes kéziratokhoz tartozik például Mátyás király és kortársainak diplomáciai levelezése, Ludovico Tubero egy kézírata, Zrínyi Miklós *Ne bánts d a magyart!* című traktátusa és Komáromi János naplója 1705-ből.⁴⁶ Mindezek az id. Viczay által beszerzett könyvek és kéziratok rendelkezésre álltak ifj. Viczaynak is. Ifj. Viczay Mihály más könyvtárak iránt mutatott érdeklődését tanúsítja, hogy neve megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának korai látogatói között.⁴⁷

Az irodalom- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt fontos könyvgyűjtemény értékes darabjai közé tartozott például egy 13. századi, figurális iniciálékkal díszített Biblia-kézirat, melybe a szöveg elé négy, 15. századi tollrajzot kötöttek.⁴⁸ A kézirat korábbi tulajdonosai között volt Zsámboky János és Mossóczy

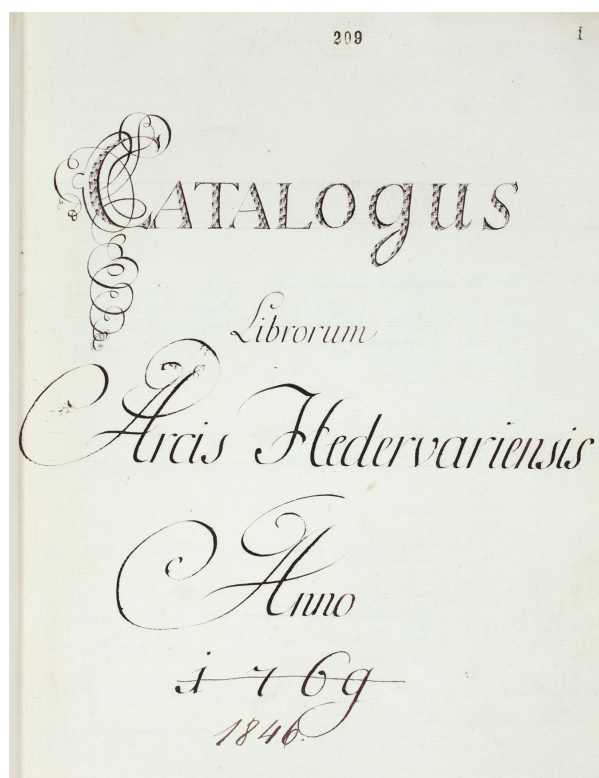
44 ZÁVODSZKY, „Viczay Mihály...”, 348.

45 Uo., 354–355.

46 Uo., 351, 344, 349.

47 BERLÁSZ Jenő, *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1981), 98.

48 MIKÓ, *Jankovich Miklós gyűjteményei...*, 204. sz.

7. kép. A Viczay-könyvtár katalógusa, 1769/1846, © Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Zakariás. Ifj. Viczay a kéziratot nyolc római aranypénzért eladta Jankovich Miklósnak, akinek a második gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Múzeum 1853-ban megvásárolta.

A könyvtár értékes darabja volt egy 1510 körül készült magyar nyelvű kézirat Árpádházi Szent Margit legendájával.⁴⁹ Ezt a kódexet, amelyet a Margit-szigeti domonkos kolostorban készítettek, és amely később Pozsonyba jutott, Sigismondo Ferrari pápai legátus említette először a 17. század elején. Később Pray György tulajdonába került, aki 1770-ben kiadta a szöveget, majd eladta a kéziratot ifj. Viczaynak. Tőle a kézirat 1817 előtt csere révén „pro aureis Graecis et Romanis Rarissimis [...] Nro pro 65.” Jankovich Miklós tulajdonába ment át. 1836-ban Jankovich első gyűjteményével együtt a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott.

49 Uo., 224. sz.

8. kép. Biblia, Párizs, 13. század, A Viczay-gyűjteményből,
© Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

A kézirat kivételes nyelv-, irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségét több új szövegkiadás és tanulmány tanúsítja.

A történeti és irodalmi tárgyú kéziratok között megemlíthető végül Rozsnyay Dávid magyar nyelvű autográf kézírata, amely az I. Ferdinándtól I. Lipótig tartó időszak történelmét dolgozza fel. 1705-ben II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek ajánlotta a szerző.⁵⁰ Rozsnyay tolmácsként többször tartózkodott Konstantinápolyban; e munkáját oszmán oklevelek és más dokumentumok segítségével állította össze, és az erdélyi fejedelmekről írt saját verseit is beillesztette. A kézirat 1868-ban még a Viczay-gyűjteményben volt. Rozsnyay munkáját az ezt megelőző évben kiadták egy másik kéziratból; a Viczay-féle példány egy ettől több ponton eltérő szövegváltozatot tartalmaz.⁵¹

50 T[HALY]. K[álmán], „Rozsnyay Hédervárott”, *Századok* 2 (1868): 345–347.

51 További kéziratok Viczay könyvtárából vagy a Viczay családdal kapcsolatban, részben Jankovich Miklós, Széchényi Ferenc és a keszthelyi Festetics-könyvtár tulajdonosi bejegyzéseivel: OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 465, 2284, Fol. Lat. 426, 723, 739, 741, 2555, Quart. Lat. 3287.

9. kép. Árpád-házi Szent Margit legendája, Pest-Buda, Margit-sziget, 1510,
A Viczay-gyűjteményből, © Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Az 1769-ben készített és 1846-ban kiegészített könyvtárkatalógus összesen 3019 számozott címet foglal magában, és közli a kötetek számát, a szekrények és a polcok jelzeteit is. Számszerűen ez a gyűjtemény több mint négyszeres gyarapodását jelenti Pray jegyzékéhez viszonyítva. A címfelvételek gyakran pontatlanok, a megjelenési év többször hiányzik. A legkésőbbi megjelenési év a katalógusban 1835, ami azt mutatja, hogy ifj. Viczay halála után már csak kevés könyvet szereztek be és katalogizáltak. Lehetséges, hogy a katalógus a kiegészített formában is csupán egy részét tünteti fel az egykori állománynak. Tartalmazza a már Pray jegyzékéről ismert címeket, az új tételek azonban a gyűjtői érdeklődés jelentős eltolódását tanúsítják a beszerzésben. A 18. századi címek száma látványosan megnőtt, míg a 19. század első harmadából csak kevés könyv szerepel. Szembe-

tűnő a francia nyelvű címek nagy száma és a vallási, teológiai tárgyú művek alacsony aránya. A modern gazdasági szakirodalom és jozefinista szellemű kiadványok külön csoportokat alkotnak.

A francia nyelvű könyvek nagy része a szépirodalomhoz tartozik a katalógusban. A galáns regények, levél- és anekdotagyűjtemények és az emlékiratok mellett több mű található nőktől, nőkről és nők számára. Figyelemre méltó a libertinus szerzők széles skálája, mint például Crébillon fils, Dorat, Duclos, Nerciat, Chevrier, Nougaret, Restif de la Bretonne, Caylus és Boyer d'Argens. A francia felvilágosodás klasszikus szerzőit, mint Montesquieu, Rousseau és Voltaire, számos kötet képviseli; Voltaire 18 címmel 51 kötetben van jelen. Néhány szabadkőműves és illuminátus vonatkozású tétel is megjelenik a katalógusban. Mindebből ifj. Viczay és felesége módszeres gyűjtőtevékenységére lehet következtetni a 18. század utolsó két évtizedében és a 19. század első harmadában.⁵² A katalógus jelzi a fokozott érdeklődést a felvilágosult olvasmányok iránt, és az 1800 körüli magyarországi főnemesi könyvgyűjtemények első sorába helyezi a könyvtárat.⁵³

52 GRANASZTÓI Olga, „A libertinus irodalom fogadtatása Magyarországon”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 104 (2000): 393–404; GRANASZTÓI Olga, *Francia könyvek magyar olvasói: A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1810* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Universitas, 2009), 106–110; GRANASZTÓI Olga, „Diffusion du livre en français en Hongrie: bilan et perspectives des recherches sur les bibliothèques privées de l'aristocratie (1770–1810)”, *Histoire et civilisation du livre: Revue internationale* 10 (2014): 181–205. Két példa a katalógusból szabadkőműves, illetőleg illuminátus nyomtatványokra: Jean-Pierre-Louis BEYERLE und Adolph Frhr. von KNIGGE, übersetzt, *Versuch über die Freymaurerey, oder von dem wesentlichen Grundzwecke des Freymaurer-Ordens* (Frankfurt–Jena–Manke: Brönnner, 1785), 5785; Georg GRÜNBERGER, Sulpitius von COSANDEY, Vitus RENNER und Joseph von UTZSCHNEIDER, *Große Absichten des Ordens der Illuminaten* (München: Lentner, 1786). Catalogus librorum..., fol. 174v, 706. sz., fol. 58r, 1252. sz.

53 GYÖRGY Aladár, *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben* (Budapest: Statisztikai Hivatal, 1886), 1. rész, 98–99, 482–483, 536–537. 1885-ben a könyvtár, melyet időközben egyesítettek a Khuen-Héderváry család könyvtárával, összesen 15 257 kötetet tartalmazott, ami az állomány mintegy megötszöröződését mutatja az 1846-os katalógushoz viszonyítva. Szembetűnő a francia és angol nyelvű könyvek magas aránya (6000, illetve 1000 kötet). Ezenkívül 50 ősnymotványt, 137 kéziratot és 239 „Bilder, Kupferstiche und Plastiken” vetek számba a könyvtárban.

1945. szeptember elején az elhagyott könyvtár állományát Kozocsa Sándor, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárosa, egy miniszteri bizottság tagja, 25 000–30 000 kötetre becsülte. Ebből mintegy 9000 kötetet a győri Püspökvárba szállítottak és biztonságba helyeztek. Ebből az állományrészből az 1990-es évek végén mintegy húsz kötet volt azonosítható a Győri Püspöki Levéltárban. (Kiss Tamás könyvtáros levélbeli közlése 2017. március 14-én.) Mintegy 15 000 kötet és a teljes levéltár a helyszínen maradt, további sorsuk ismeretlen. VOIT Krisztina, „Magán- és közgyűjteményeink sorsa a második világháború alatt és az azt követő években (1944–1950)”, in VOIT Krisztina, *Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből: Tanulmányok*, 44–53 (Budapest: Argumentum, 1994), 47–49. Vö. SZARVASI Margit, *Magánkönyvtáraink a XVIII. században (Főpapok és főurak, nemesek és*

Az éremgyűjtemény

Az éremgyűjteményt mindenekelőtt abból a kétkötetes katalógusból ismerjük, melyet ifj. Viczay Mihály 1814-ben adott ki Bécsben latin nyelven.⁵⁴ A katalógus a görög és római érmek leírását tartalmazza; ezek alkották a gyűjtemény legnagyobb részét. Az első kötet 7568 görög arany, ezüst és réz érem számozott leírását tartalmazza Európából, Ázsiából és Afrikából. A második kötet több mint 10 000 római érem leírását nyújtja. A leírások szerkezete, valamint a földrajzi, tematikus és kronologikus szempontok szerinti csoportosítás lényegében Eckhel monumentális munkájának, a *Doctrina numorum veterum* (8 kötet, Bécs, 1792–1798) felépítését követi. A leírások rendkívül tömörök; irodalmi vagy történeti forrásokra csak ritkán történik utalás. A teljes anyag kevesebb mint egytized részét a mellékelt rézmetszetű táblák ábrái szemléltetik, további érmek ábrázolásait a szöveg közé illesztették be. Az első kötet egyik táblája 257 mesterjegyet ábrázol. A rézmetszeteket az első kötet kiegészítő részének egyik kisméretű lapjának szignatúrái szerint Felice Caronni rajzai alapján W[ilhelm] Weyde készítette. Caronnit, az ismert itáliai archeológust és numizmatikust, a barnabita rend tagját egyik itáliai útján ismerte meg Viczay. Az ő meghívására Caronni 1790 és 1793 között három évet töltött Héderváron a gyűjtemény rendezésével és katalogizálásával. Viczay költségére közben felkeresett további jelentős éremgyűjteményeket Bécsben, Pozsonyban, Frankfurtban, Párizsban, Amszterdamban és Londonban. 1806-ban visszatért Hédervárra a megkezdett munka folytatása érdekében, miközben Itáliában megszerzett antik érmekkel gyarapította a gyűjteményt. Bár Caronni neve az 1814-es katalógusban nem jelenik meg szerzőként, hozzájárulása a műhöz

polgárok gyűjteményei) (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1939). Deák István (*1926), a Columbia Egyetem nyugalmazott történész professzorának 2018. április 7-én és 13-án kelt levelei szerint 1948-ban a Forgács Béla tulajdonában lévő budapesti Lantos Antikvárium segédjeként két „markos legény” kíséretében Hédervárra ment a kastélykönyvtár maradványainak megmentése érdekében. A szomszédoktól és a sárból összegyűjtött köteteket teherautóval Budapestre szállították. A város határában a rendőrség átvizsgálta a rakományt, melyben egy honvédtisztek számára a Horthy-korszakban kiadott zsebkönyvet találtak. A rakománnyal együtt mindannyiukat bevitték az Andrássy út 60-ba, majd néhány óra múlva a rakománnyal együtt elengedték. A könyvek az antikváriumba jutottak, ahol néhány kötetet a gyűjtők megvásároltak. Az üzlet megszűnése után Deák István Párizsba ment, a könyvek további sorsát nem ismeri.

Szörényi László irodalomtörténész 2018. április 3-ai szóbeli közlése szerint amikor 1986-ban a Columbia Egyetem könyvtárában kutatott, látott egy kötetet a hédervári könyvtár ex librisével. A könyv tartalmára már nem emlékszik. Deák Istvánra Szörényi László hívta fel a figyelmemet.

54 *Musei Hedervarii in Hungaria numos antiquos graecos et latinos descripsit anecdotos vel parum cognitos etiam cupreis tabulis incidi curavit C. Michael a Wiczay opere duas in partes distributo* (Wien, 1814). A katalógus ismertetése: *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, 1817. máj. 24., 809–816.

nem kétséges. A numizmatikai szakirodalom egy része a katalógust – nyilván tévesen – egyedül neki tulajdonítja.⁵⁵

Az előszóban Viczay felsorolja a katalógusban felhasznált numizmatikai szakirodalmat, összesen mintegy húsz művet. Megmagyarázza az elrendezés rendszerét, miközben megjegyzi, hogy a görög érmek állományát Széchényitől történt vásárlásokkal, darabonként bővítette. A megjegyzéseket – írja – maga készítette, némely dolgokat kivonatossan vett át antikváriumi kollekciókból. Végül hangsúlyozza a reményt, hogy lehetősége lesz az összes antik görög és római érmet megszerezni, leírni, rézre metszetni és kiadni. A katalógus nem került könyvárusi forgalomba, a példányokat Viczay ajándékként juttatta el tudósoknak és nyilvános gyűjteményeknek. A gyűjtemény a következő években is jelentősen gyarapodott: 1826-ban 11 432 görög és 13 411 római pénzt és más érmet tartalmazott, melyek közül 1243 darab aranyból volt. Viczay halála után az antik pénzek és érmek száma 14 992 görög és 13 337 római darabot tett ki, amihez ismeretlen számú újabb kori érem járult.⁵⁶

Caronni 1815-ben meghalt, Viczay azonban tervezte egy további katalóguskötet kiadását: 1816-ban elkészítette az éremkatalógus kéziratos példányát a korábbi leírások kiegészítéseivel és javításaival, valamint utalásokkal a nyomtatott katalógusokra.⁵⁷ A kiadáshoz megnyerte Domenico Sestinit, a neves itáliai archeológust, numizmatikust és utazót, a toszkánai nagyherceg éremgyűjteményének igazgatóját, a Bajor Királyi Tudós Társaság levelező tagját. Magyarországon Sestini 1780-ban járt először; útleírását, melyben többek között megemlítette Samuel Brukenthal gyűjteményét és közreadott számos epigráfiai feljegyzést, 1815-ben közölte.⁵⁸ A következő évben elfogadta Viczay meghívását Hédervárra, és folytatta a katalógizálást. 1818-ban önálló kötetben kiadta a Hispania és Luzitá-

55 Vö. MRAVIK, „Jankovich...”, 348; Nicola PARISE, „Caronni, Felice”, in *Dizionario biografico degli Italiani*, 20. köt. (Roma: Istituto della Enciclopedia italiana, 1977), hozzáférés: 2022.04.03, https://www.treccani.it/enciclopedia/felice-caronni_ (Dizionario-Biografico).

56 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* (Budapest: Arcanum Adatbázis, 2000), hozzáférés: 2022.04.03, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/v/v29761.htm>.

57 Musei Hedervarii in Hungaria descriptio nunc curis secundis castigata nec non multis altis numis anecdotis vel parvae [?] cognitio aucta. Auctore C. M. a Wiczay. Hedervarii Anno M.D.CCC.XVI. OSZK Kézirattár, Fol. lat 3909.

58 Domenico SESTINI, *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Vienna* (Firenze: Luigi e fr. Magheri, 1815). A mű francia fordítása két részletben: Domenico SESTINI, „Voyage dans la Valachie, la Transylvanie et la Hongrie [...]”, *Journal des voyages, découvertes et navigations modernes, ou Archives géographiques du XIXe siècle, contenant l'analyse des voyages nouveaux les plus remarquables imprimés en Europe [...] publ. par MM. Jacques-Thomas Verneur et Friéville* 16 (1822): 101–117; 17 (1823): 342–356.

10. kép. Karl Wilhelm Becker: Viczay Mihály ezüstérme,
© Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, Budapest

nia római tartományokból származó érmeiket. Ezt ugyancsak Viczay finanszírozta, a kötet ajánlása is neki szólt.⁵⁹

Ebben a katalógusban mintegy 750 érem gondosan kommentált leírása található, melyek közül mintegy 180 darabnak a képét 10 rézmetszetű tábla ábrázolja. A két katalógust, melyek a kor legmagasabb színvonalán állnak, a gyűjtő és csempartner Jankovich Miklós a következő évben részletesen ismertette.⁶⁰ Sestini később többször tartózkodott Héderváron, majd 1828-ban közzétette a gyűjtemény két további katalógusát. Ezekben javította a korábbi publikációk némely

59 Domenico SESTINI, *Descrizione delle medaglie Ispane appartenenti alla Lusitania, alla Betica, e alla Tarragonense che si conservano nel museo Hedervariano* (Firenze: Piatti, 1818).

60 JANKOVICH Miklós, „Caroni és Sestini tudós olaszok által készített Laistromok Gróf Wiczay Mihálynak nevezetes Hédervári pénz Gyűjteményéről”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 3. sz (1819): 82–92.

hibáját, és dolgozott a kéziratban meglévő négykötetes katalógus kiadásán.⁶¹ Az éremtár módszeres kiépítése európai rangú gyűjteménnyé, a törekvés a lehetőleg szerinti teljes katalógizálásra és a katalógusok kiadása ifj. Viczay Mihály legjelentősebb tudományos és mecénási tevékenységének tekinthető.

Az éremgyűjtemény újabb kori részéről keveset tudunk. A magyar vonatkozású érmek közül 1912-ben még több darab megvolt Héderváron, melyek közül néhányat dokumentáltak. Ezek közé tartozik például Mátyás király aranyforintja, Báthory Gábor tízdukátosa 1612-ből, és I. Lipót tizenöt krajcárosának három dukát súlyú aranyverete 1661-ből.⁶²

Viczay átgondolt gesztusa volt, hogy mezzotinto és akvarell portréi mellett megörökíttette magát az éremportré műfajában is.⁶³ A megbízást Karl Wilhelm Becker német numizmatikus, éremmetsző, pénzhamisító, könyvtáros és kereskedő kapta, akitől Goethe 1815-ben néhány bronzérmét vásárolt. Jelenleg összesen öt antikizáló ezüstérem ismert Beckertől Viczay portréjával,⁶⁴ melyek közül hármát Joseph Appel közölt 1824-ben kiadott éremrepertóriumában.⁶⁵ Az előla-

61 Domenico SESTINI, *In catalogi Musei Hedervariani partem primam numos graecos amplectentem castigationes* (Florentiae: G. Piatti, 1828), az OSZK 27.865/1 jelzetű példánya a Bibliotheca Hedervariana pecsétjével; Domenico SESTINI, *Descrizione di molte medaglie antiche greche esistenti in più musei [...]* (Firenze: Piatti, 1828), az OSZK 221.422/1 jelzetű példányában a következő kéziratos bejegyzések olvashatók: „Donum Illustrissimi Mich. A Wiczay Nicolao Jankovich 1828.” és „Bibl. Hung. Jankovichianae. L. ord. 13.”; Domenico SESTINI, *Descrizione delle medaglie antiche greche del Museo Hedervariano dal Bosforo cimmerico fino all'Armenia romana con altre di più musei [...] parte seconda* (Firenze: Piatti, 1828), az OSZK 221.422/2 jelzetű példányában a következő bejegyzés: „Bibliothecae Hungar. Jankovichianae. L. ord. 13.”. Vö. PETŐ Mária, „A Wiczay és más magyarországi éremgyűjtemények a XVIII. század végén és a XIX. század elején Domenico Sestini munkáiban”, *Numizmatikai Közlöny* 98–99 (1999–2000): 39–42.

62 HARSÁNYI Pál, „Egy híres éremgyűjtemény”, *Az Érem* 1, 1–2. sz. (1922): 6.

63 F. Lieder akvarell portréja Viczayról 1826-ból: Szépművészeti Múzeum, ltsz. 1912–108. A Potsdamban született Lieder egy ideig Jacques Louis Davidnál tanult Párizsban, 1824-ben a bécsi akadémia tagja lett, később Pozsonyban és Pesten élt. A portré egy tizenkét tagból álló portrészorozathoz tartozott, melynek darabjait Lieder Viczay korábban említett baráti körének tagjairól készítette. Edit SZENTESI, „Porträtgraphiken über Freunde und Verwandte in der Sammlung Fejérváry zu Eperies”, in *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku: K problematike výskumu dejín umenia 19. storočia*, szerk. Dana BOŘUTOVÁ és Katarína BEŇOVÁ, 139–179 (Bratislava: Stimul, 2007), 146–147, 20. jegyzet, 1. kép. Szentesi utal az akvarellportré egy további változatára a mosonmagyaróvári Hansági Múzeumban.

64 Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. 11.1874.; 10.1880.1.; R.III.542.; Delhaes I. 985.; Delhaes I. 984. Vö. HUSZÁR Lajos, *Személyi érmek*, kiad. és tan. HÉRI Veronika (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1999), 542–546. sz.

65 Joseph APPEL, *Appel's Repertorium zur Münzkunde des Mittelalters und der neuern Zeit*, Bd. 3/2, *Münzen und Medaillen der weltlichen Fürsten und Herren aus dem Mittelalter und der neuern Zeit* (Wien: Auf Kosten des Verfassers, 1824), Nr. 4171–4173.

pok kivétel nélkül a gróf profilját ábrázolják antikizáló modorban, göndör hajjal, négyezer jobb, egyszer bal oldali nézetből. Három portrén apró szignet látható, amely a legismertebb szabadkőműves szimbólum stilizált változataként is értelmezhető. A hátlapok motívumai Viczay lótenyésztő tevékenységére és a görög érmeek gyűjtése iránti elkötelezettségére utalnak: lófej pálmával, egy Sziciliából származó pun érem nyomán; lépő ló jobb oldali nézete (kétszer); quadriga, melynek hajtóját a szárnyas Victoria/Niké megkoronázza, egy siracusai érem nyomán; egy Victoria/Niké által hajtott biga, egy calesi érem nyomán. Az egyik feliratban a pálma görög neve, *Phoinix* a nappal való asszociációra utal; a fönix-motívumot több ezoterikus társaság használta jelvényként és emblémaként.⁶⁶ A lépő ló és a Viktória motívumaival díszített hátlapokat görög betűs feliratokkal látták el, melyek feltűntetik az ábrázolt személy és a családi székhely nevét.

A festménygyűjtemény

A festménygyűjteményről, melyet jelentős részben nagy valószínűséggel ifj. Viczay Mihály hozott létre, az olajfestmények 1833-as pozsonyi árverési katalógusa tájékoztat.⁶⁷ Ebben összesen 277 tételszám található, egy szám alatt gyakran két vagy több kép szerepel. Ennek megfelelően a katalógus összesen körülbelül 340 kép leírását tartalmazza. Szembetűnő a világi témájú képek túlsúlya; mintegy öthatodát teszik ki a gyűjteménynek. E csoporton belül széles skálája található a tájképeknek, aktoknak, zsánerképeknek, tenger- és állatábrázolásoknak, csendéleteknek, vadász-, bibliai és mitológiai jeleneteknek. A történeti személyiségek allegóriái és portréi erősen alulreprezentáltak. A mitológiai témák között megtalálható például Ariadné, Venus, Venus és Ceres, Diana, Pán, baccháns ünnep, fürdő nimfa, küklpsz, Pandóra, Párizs ítélete és Galathea ábrázolása. Az allegorikus kompozíciók közé tartozik a művészetek és tudományok allegóriája; a természettudományok iránti érdeklődést mutatja például az „Asztronómus” és a „Kémikus” páros képe. Az állatképek között tizenöt lóábrázolás található. Ha

66 Daniel BÉRESNIAK, *Symbole der Freimaurer* (Wien–München: Brandstätter, 1996), 88–89; Florian MAURICE, *Freimaurerei um 1800: Ignaz Aurelius Fessler und die Reform der Großloge Royal York zur Freundschaft in Berlin* (Tübingen: Niemeyer, 1997), 220–221.

67 [Franz] STEINFELD és [Erasmus] ENGERT[H], *Verzeichniß der Oelgemälde aus der Graf Viczay'schen Verlassenschaft, welche zu Preßburg in Ungarn im Verlaufe des Jahres 1833, und zwar 4. März und den zunächst folgenden Tagen gegen bar zu leistende Zahlung öffentlich versteigert werden*, redigiert von Steinfeld und Engert aus Wien (Preßburg, 1833). A katalógus gépiratos másolata: Szépművészeti Múzeum Könyvtára, 11881/a.

figyelman kívül hagyjuk a *XIV. Lajos vadászata* témájú képet, csupán egyetlen történeti személyiség portréját találjuk a gyűjteményben: „S[eine]. k[önigliche]. Hoheit Erz[h]erz[og]. Karl.”, amely minden valószínűség szerint II. Lipót császár harmadik fiának a képmásával azonosítható.

Az itáliai, németalföldi, német és osztrák mestereket képviseli a legtöbb tétel a katalógusban, de jelen van a spanyol, a francia és az angol iskola is. A képek egy részénél a jegyzékben hiányzik a művész vagy az iskola megnevezése, és csupán témamegjelöléssel találkozunk. Más esetekben az attribúciók, amelyeket az árverezők anyagi érdekei is befolyásoltak, mai szemmel nézve felülvizsgálatra szorulnak, sőt figyelembe kell venni a hamisítás lehetőségét is. Gyakran csupán az iskolához való hozzárendelés szerepel a témamegjelölés mellett. Külön csoportot alkotnak a neves festők, mint Raffaello, Dürer, Leonardo da Vinci, Correggio, Ribera, Cranach, Ostade, Claude Lorraine és mások műveinek másolatai. Az olyan nevek, mint Holbein, Bruegel, Van Dyck, Mantegna, Veronese és Tintoretto (legalábbis részben) ugyancsak másolatokra engednek következtetni. A spektrumot tovább szélesítik az egy-egy mester – köztük Rembrandt, Rubens, Tiziano, Albani, Bergheim, Ruthart és Wouwerman – iskolájához vagy stílusához történt hozzárendelések. A további festők között találjuk például Ludovico Carracci, Andrea del Sarto, Spagnoletto, Albert Cuyp, Van der Goyen, Bassano, Canaletto, Philipp Hamilton, Ruysdael, Kupetzky és Kremser Schmidt nevét. Ha mindaz, ami a katalógus felsorol, megfelelt volna a valóságnak, Viczay képgyűjteményét a bécsi császári képtárral versenyezni képes kollekciónak kellene tekintetünk.

A képgyűjteményből ma csupán azt a tizenkét festményt ismerjük, amelyet Kovács Tamás pannonhalmi főapát megvásárolt a hagyatékból.⁶⁸ Ezek a darabok több-kevesebb pontossággal azonosíthatók az árverési katalógusban található címekkel, és ma a Pannonhalmi Főapátság képtárában találhatóak. Ezekkel a festményekkel alapozták meg az apátsági képgalériát.⁶⁹ A gyűjteménynek még erre a kis részére is jellemző a figyelemreméltó stílusbeli és tematikus sokrétűség, továbbá – legalább is néhány darabra – a magas minőség.

A Viczay-gyűjtemény árverési jegyzékének 59. tétele Rembrandt iskolájából való képként tartja számon a *József megfejtí a fáraó álmát* témájú, ma feltételesen Willem

68 MIHÁLYFI Ernő, *Pannonhalma részletes kalauza* (Budapest: Turistaság és Alpinizmus Kiadó, 1923), 18; MIHÁLYFI Ernő, „Pannonhalma”, *Magyar Művészet* 4 (1928): 1–59, 52; ENTZ, *A magyar műgyűjtés...*, 56.

69 SÓLYMOS Szilveszter, „Művészeti Gyűjtemények”, in *Mons Sacer 996–1996: Pannonhalma 1000 éve*, 3. köt., *A Főapátság gyűjteményei*, szerk. TAKÁCS Imre, 11–17 (Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 1996), 12–13.

11. kép. Willem de Poorter (?): József megfejti a fáraó álmát, 17. század második negyede, A Viczay-gyűjteményből, © Pannonhalmi Főapátság Képtára

de Poorternek tulajdonított festményt.⁷⁰ A kompozíciót egyenletes fényeloszlás, a zöld, kék és vörös árnyalatok harmóniája, az építészeti elemek térstrukturáló szerepe és a drapériák dekoratív használata jellemzi. A flamand iskolát ifj. David Teniers *Aratási ünnep* („Brüsszeli búcsú”, 1650/1660) című képe képviseli.⁷¹ A téma Teniers gyakran ábrázolt jeleneteihez tartozik; a festő 1651-től Leopold Wilhelm herceg udvari festőjeként dolgozott Brüsszelben. Jól felismerhető a képen id. Pieter Bruegel motivikus és stílusbeli hatása, a moralizáló tartalom és a paraszti élet dicsőítése.

A 18. századi itáliai festészetet Pompeo Batoni két páros allegóriája, a *Iustitia et Pax* és a *Misericordia et Veritas* képviseli a jegyzéken (mindkettő 1745 körülre datálva).⁷² A Rómában dolgozó Batoni 1740 és 1780 között az európai festészet vezető alakjai közé tartozott; megbízói körében egyaránt találni pápákat, herce-

70 TAKÁCS, *Mons Sacer...*, A.1. sz.

71 Uo., A.72. sz.

72 Uo., A.64–66. sz.

12. kép. Ifj. David Teniers: Aratási ünnep („Brüsszeli búcsú”), 1650/60,
A Viczay-gyűjteményből, © Pannonhalmi Főapátság Képtára

geket és Itáliában utazó angol főnemeseket. Mindkét képet technikai tökéletesség, elegancia, pontos *disegno*, erőteljes színek, kiszámított kolorit, kiegyensúlyozott kompozíció, a neoklasszicista és rokokó jegyek különleges keveréke jellemzi.

A Viczay-gyűjteményből származó többi kép a német vagy az osztrák iskolához tartozik. Az ismeretlen német mester *Töviskoronás Krisztusa* (1600 körül), valószínűleg a Viczay-gyűjteményből, Dürer 16. század végétől különösen népszerű kompozíciójának távoli visszhangja.⁷³ A 17–18. században különösen kedvelt témákat dolgoz fel egy ismeretlen festő *Konyhai jelenete* (az 1833-as jegyzék 10. tétele), amely a kevésbé ismert Martin Dichtl kompozícióira emlékeztet,⁷⁴ továbbá August Querfurt két képe, a *Lovas tájban* (vadászjelenet) és a *Lovas istállóban* címűek (az 1833-as jegyzék 98. tételével azonosíthatók).⁷⁵ Egy korábbi

73 Uo., A.14. sz.

74 Uo., A.81. sz.

75 Uo., A.75–76. sz.

13. kép. Pompeo Battoni: Iustitia et Pax, 1745, A Viczay-gyűjteményből,
© Pannonhalmi Főapátság Képtára

feltevés szerint Franz Xaver Karl Palko *Krisztus és a samariai asszony a kútnál* (1745 körül) című képe ugyancsak a Viczay-gyűjteményhez tartozott, de a téma és Palko neve nem fordul elő az 1833-as árverési katalógusban.⁷⁶ A romantikus tájfestészetet Eduard Swoboda *Sziklás táj remetével* és *Hegyvidék remetével* című képei képviselik (az 1833-as katalógusban a 122. számon leírt tételekkel azonosíthatók).⁷⁷ Swoboda gyakran dolgozott Magyarországon; a két kép korai munkáihoz tartozik, melyek szorosan kapcsolódnak a 18. század végi osztrák tájképfestészet hagyományaihoz. A 19. század elejéről származik az ismeretlen német vagy osztrák festőnek tulajdonított *Alexandriai Szent Katalin*, amely klasszicizáló, nazarénus művészetfelfogást mutat.⁷⁸

76 Uo., A.20. sz.

77 Uo., A.87–88. sz.

78 Uo., A.55. sz.

Az antik és ritka tárgyak gyűjteménye

Az antik és ritka tárgyak gyűjteményéhez jelenleg kevés támpont áll rendelkezésre. Abból érdemes kiindulni, hogy Viczay tekintélyes számú antik műtárggyal rendelkezett, köztük több római és etruszk bronzszoborral, domborművel, gemmával és kámeával.⁷⁹ 1805-ben a bécsi császári gyűjteményekkel 43 antik vázát cserélt el antik érmek fejében;⁸⁰ az 1820-as években néhány elefántcsont faragványt cserélt Fejérváry Gáborral. A hagyatékban több mint ötszáz metszett kő⁸¹ és számos elefántcsont faragvány volt található.⁸² Az antik és ritka tárgyak kis része Viczayval lebonyolított csere, tőle történt vásárlás vagy a hagyaték Charles-Louis Rollin párizsi régiségkereskedőnél és a bécsi Biedermann bankháznál végbement árverése révén magyar gyűjtők, így mindenekelőtt Pulszky Ferenc,⁸³ Fejérváry Gábor és Jankovich Miklós tulajdonába került.⁸⁴

Pulszky például egy római ezüstsobrot szerzett meg, Fejérváry egy pompás diptychont Aszklépiosz és Hügieia (Róma, 400 körül) ábrázolásával, amelyet korábban a Gaddi család firenzei múzeumában őriztek, és 1500 körül kézi rajzon, a 18. század közepén rézkarcon, a 19. század elején rézmetszeten ábrázoltak. Ugyancsak Fejérváry szerezte meg Taurus Clementinus konzul diptychonját (Konstantinápoly, 6. század eleje).⁸⁵ Ma mindkét diptychon a liverpooli National Museum

79 ZÁVODSZKY, „Viczay Mihály...”, 350.

80 SZILÁGYI János György, »Ismerem helyemet«: A másik Pulszky-életrajz”, in *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére*, szerk. MAROSI Ernő, LACZKÓ Ibolya, SZABÓ Júlia és TÓTHNÉ MÉSZÁROS Livia, 24–36 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjtemény, 1997), 24.

81 [Anton von STEINBÜCHEL], *Katalog einer Sammlung geschnittener Steine* (Wien: Mechitaristen, 1834). Steinbüchel a császári érem- és régiséggyűjteménynek volt az igazgatója, valamint az ókortudomány és a numizmatika professzora a bécsi egyetemen. Az árverési katalógus összesen 521 tételt tartalmaz.

82 Az utóbbiakból kettő az ún. Liverpool Ivories közé tartozik. Vö. Margaret GIBSON, *The Liverpool Ivories: Late Antique and Medieval Ivory and Bone Carving in Liverpool Museum and the Walker Art Gallery* (London: HMSO, 1994), Nr. 5–6, 8, hozzáférés: 2022.04.03, <http://www.liverpoolmuseum.org.uk/wml/collections/antiquities/ivories/related-person-62789-1.aspx>.

83 Vö. PULSZKY Ferencz, „Gróf Viczay Mihály (†1831)”, *Vasárnapi Újság* 31, 28. sz. (1884): 437–438; PULSZKY Ferencz, „Adalékok a magyarországi műtörténelemhez”, *Budapesti Szemle* 2 (1874): 225–238, 237. Német nyelvű visszaemlékezésében Pulszky, föltehetően Fejérváry Gábor elbeszélése nyomán, „ein[en] echte[n] grand seigneur von der jetzt bereits ausgestorbenen Gattung” nevezte Viczayt. Franz PULSZKY, *Meine Zeit, mein Leben*, 4 Bde (Preßburg–Leipzig: Stampfel, 1880–1883), 1:42. A visszaemlékezés magyar nyelvű változata: PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*, 1. köt. (Budapest, 1884), új kiadás, kiad. OLTVÁNYI Ambrus (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958), 23.

84 MRÁVIK, „Jankovich...”, 350–351.

85 Néhány tárgyat Viczay Agostino Gori *Thesaurus veterum diptychorum* (1795) című művének kötetei alapján választott ki, és határozta el megszerzésüket, így például az ún. Gaddi-diptychon esetében.

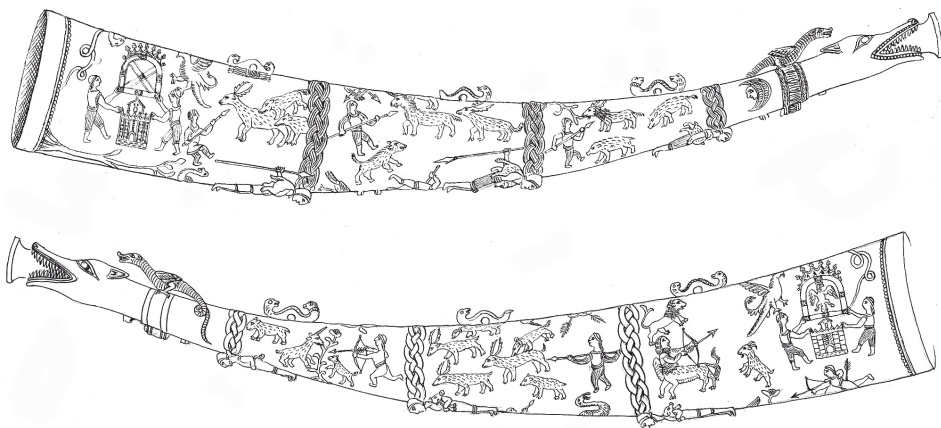
14. kép. Aszklépiosz és Hügieia diptychon, Róma, 400 körül, A Viczay-gyűjteményből,
© Liverpool Museum

gyűjteményében található.⁸⁶ Ugyancsak Fejérváryhoz került egy vadászcenátiumot ábrázoló elefantsont kürt, valamint egy Érdről származó bronzszobor, amely a Hercules Farnese hellenisztikus eredetijének átdolgozott változatát ábrázolta.⁸⁷ Fejérváry gyűjteményét unokaöccse és fogadott fia, Pulszky Ferenc – 1869-

SZENTESI Edit és SZILÁGYI János György, „A Fejérváry–Pulszky-gyűjtemény vizuális forrásai”, in *Antiquitas Hungarica: Tanulmányok a Fejérváry–Pulszky-gyűjtemény és a Liber Antiquitatis történetéről*, szerk. SZENTESI Edit és SZILÁGYI János György, 11–46 (Budapest: Collegium Budapest, 2005), 43. PULSZKY, *Életem és korom...* (1958), 78.

86 BOLLÓK Ádám, SZENTESI Edit és CHRISSEY PARTHENI, *Hédervárról Eperjesen át Liverpoolig: két elefantsont diptychon a késő római világból* (Budapest: Szépművészeti Múzeum, 2020), hozzáférés: 2022.04.02, http://antik.szepmuveszeti.hu/antik_gyujtemeny/blog/?p=3240.

87 A Viczay-, majd a Fejérváry-gyűjteményből származó, vadászcenátiumokkal díszített elefantsont kürt kétoldali nézete, Varsányi János rajza. MTA KIK Kt., Ms. 4404/77–78. SZENTESI Edit, „Egy másik

15. kép. Elefántcsont kürt vadászjelenettel, Goa (?), 16. század vége (?), Varsányi János rajza, 1850 körül, A Viczay-gyűjteményből, © Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Budapest

től a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke, 1886-tól a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy nagymestere – örökölte, aki Londonban részben elárvereztette azt.⁸⁸

Újabb kori arany ötvösmunkák ugyancsak részei voltak a gyűjteménynek. Így például antik érmekért cserébe Jankovich Miklós szerezte meg azt a zománcozott arany függőt a Patrona Hungariae motívumával, amelyet feltehetően délnémet területen készítettek a 16–17. század fordulóján, és amely korábban Lósy Imre esztergomi érsek tulajdonában volt.⁸⁹ Ugyancsak cserével szerzett meg Jankovich egy 17. századi zománcozott aranyláncot Viczaytól, melyet ovális és négyszögletes elemekből állítottak össze.⁹⁰

gyűjtemény: Varsányi János rajzai Fejérváry Gábor elefántcsont faragványairól”, in MIKÓ, *Jankovich Miklós gyűjteményei...*, 32–44, 35, 42, Sz.9–10. sz.; MRÁVIK, „Jankovich...”, 354.

88 SZENTESI, „Egy másik gyűjtemény”, 32, 37; BÉKEFI Eszter, „Diszkrét páholyok: Szabadkőműves építészet Magyarországon”, *Artmagazin* 3, 6. sz. (2005): 26–31.

89 MIKÓ, *Jankovich Miklós gyűjteményei...*, 147. sz.

90 MRÁVIK, „Jankovich ...”, 383; H. KOLBA Judit, „A Nemzeti Múzeum ötvöstárgyai a Jankovich-gyűjteményből”, in *Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Művészettörténeti füzetek 17, 99–120 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 79. jegyzet, ltsz. Orn. Jank. 29. Mravik hipotéziséhez, mely szerint néhány ékszer Viczaytól az Esterházyakhoz került (MRÁVIK, „Jankovich...”, 366.), lásd P[ANDUR]. I[ldikó]., „Gyűrű csepp alakú gyémánttal”, in *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjtemé-*

16. kép. Zománcozott arany függő a Patrona Hungariae motívumával, Délnémet (?) munka, 1600 körül, A Viczay-gyűjteményből, © Magyar Nemzeti Múzeum, Ötvösgyűjtemény, Budapest

Viczay hagyatékáról fennmaradt egy datálatlan kézíratos jegyzék, amely a még meglévő antik gyűrűk, órák, szelencék, elefántcsont és más tárgyak felsorolását tartalmazza.⁹¹ Ez a jegyzék az antik és ritka tárgyak gyűjteményének árverés utáni maradékát rögzíti kilenc, külön megnevezett és két további, megnevezés nélküli vegyes csoportban. A több mint 320 tárgy több mint kétharmadát domborúan vagy homorúan metszett kövekkel, két vagy három kövel és címerrel díszített gyűrűk teszik ki; a kövek fajtáját külön feltüntették. A domború met-

nyében, szerk. SZILÁGYI András, *Thesaurus Domus Esterhazyanae* 1, 219–221 (Budapest: Iparművészeti Múzeum, 2014), 221. A hipotézishez, mely szerint az Esterházy-féle fraknói éremgyűjtemény egy része nászajándékként a Viczay-gyűjteménybe jutott, lásd SZILÁGYI András, „A kincstár történetének rövid áttekintése”, in SZILÁGYI, *Műtárgyak a fraknói...*, 9–36, 36, 14. jegyzet.

91 Verzeichnis der aus der Verlassenschaft des H[errn] Grafen Michael v[on] Viczay noch vorfindiger antiken Ringe, Uhren, Dosen, Elfenbein etc. Gegenstände. OSZK Kézirattár, Fond 16/58.

szésű kövekkel díszített gyűrűk között található egy „Brustbild der Churfürstin Dorothea”, a domború metszésű befoglalt kövek között található egy „Brustbild Erzherzog Leop[old] Wilhelm”. A márvány és elefántcsont tárgyak külön csoportokat alkotnak. A márványképek közé tartozik egy „Porträt Franz II. in schwarzer Einfassung”, az elefántcsont ábrázolások között van II. József császár portréja. Lipót főherceg réz foglalatú portréja ugyancsak megtalálható a jegyzéken. A gyűjteményrész egykori gazdagságát mutatják az antik mitológia és a keresztény ikonográfia motívumait feldolgozó ábrázolások a jegyzékben, mint például Helené és Párisz, Héraklész, Ámor, Mercurius és Minerva, illetőleg Madonna a gyermekkel, a Szent Család és Keresztelő Szent János képei.

Összegzés

Ifj. Viczay Mihály az 1800 körül viszonylag kis létszámú, progresszív-liberális gondolkodású magyar főnemes köréhez tartozott, egyben tagja volt a Széchényi Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám és Kazinczy Ferenc nevével jelezhető szabadkőműves generációnak.⁹² A kör tagjai világosan látták a társadalomfejlődés problémáit, ismerték a fejlődéshez szükséges kulturális intézményeket, és szükségesnek tartották a reformokat. A gyűjtőtevékenység és a páholytagság szoros kapcsolata a Viczay-gyűjtemény történetében és utóéletében több mint száz éven át nyomon követhető.

Viczay gyűjtői életműve jól beilleszthető a műveltség megalapozására és modernizálására tett magyarországi törekvések keretei közé, ugyanakkor önálló fejezetet alkot a késői felvilágosodás és a reformkor művelődés- és tudománytörténetében. Pályája, kutatómunkája, gyűjteményei és tudománytámogató tevékenysége jelzik a kor némely ellentmondását, és hozzájárulnak a társadalom és művészet viszonyát, a műveltség és a tudomány anyagi és eszmei feltételeit érintő kérdések tisztázáshoz. A gyűjtemény fontos állomást jelöl a folyamatban, amely a főnemesi könyv-, műtárgy- és antikvitas-kedveléstől a gyűjtők fokozatos professzionalizálódásán át elvezetett a modern múzeumok megalapításához.

A gyűjtő, tudós és mecénás ifj. Viczay Mihály a művelt arisztokraták azon csoportjához tartozott, amely francia és angol előképeken tájékozódott, lehetőleg távol tartotta magát a bécsi udvartól, de a kor nemzeti törekvései alig vagy egy-

92 A három személyhez lásd Charles PORSET et Cécile RÉVAUGER, éd., *Le monde maçonnique des Lumières (Europe-Amériques & colonies): Dictionnaire prosopographique*, 3 vol. (Paris: Honoré Champion, 2013), 2:1465–1467; 2:1586–1589; 3:2621–2622. A szócikkek szerzője Péter Róbert.

általán nem érintették.⁹³ A magyar főnemesség 1830 körüli magángyűjteményei között gyűjteménye a legnagyobbakhoz, tudományosan leginkább megalapozottakhoz, és a legsokoldalúbbakhoz tartozott. Gyűjtőtevékenységében egyaránt jelen volt a patrióta-történeti és az egyetemes érdeklődés, a családi hagyomány és a divat követése, a minőség szempontja és az autodidakta vonás. Szoros intellektuális kapcsolatban állt saját gyűjteményével, ugyanúgy, mint Széchényi Ferenc vagy Jankovich Miklós, és módszeresen dolgozott annak kiépítésén. Vásárlás vagy csere révén megszerezte az adott időszakban a kereskedelemben és más gyűjtőknél elérhető műtárgyak, érmek és könyvek nem jelentéktelen részét. Gyűjteménye rendelkezésre állt a szakembereknek, az éremkatalogusok kiadását maga ösztönözte és támogatta. Ezek a katalógusok máig nélkülözhetetlen forrásai a numizmatikáinak.

Széchényitől, Jankovichtól és másoktól eltérően Viczay nem jutott el a gondolathoz, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyja vagy alacsony árért annak eladja a gyűjteményét, esetleg külön intézményt alapítson. Azt, hogy több évtizeden át folytatott gyűjtő tevékenysége okozott-e – és ha igen, mennyiben – eladósodást, jelenleg nem tudjuk megmondani. A gyűjtemény végül osztozott a magyar főnemesség legtöbb kollekciójának sorsában: a gyűjtő halála után szétszóródott. A teljes gyűjtemény országban belül maradása jelentősen gyarapíthatta volna a közgyűjtemények állományát. A gyűjtemény több tárgya és könyve előbb vagy utóbb így is gazdagította a Magyar Nemzeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Pannonhalmi Főapátsági Képtár, továbbá más, még nem azonosított bel- és külföldi köz- és magángyűjtemények anyagát.

A teljes kollekció rekonstrukciója ma már aligha lehetséges, részállományokat azonban, legalábbis virtuálisan, helyre lehetne állítani az irodalom-, a művelődés-, a művészet- és a könyvtártörténet, valamint a numizmatika szoros együttműködésével. Ehhez szükség lenne nemzetközi proveniencia-kutatásokra, az árverési, múzeumi és kiállítási katalógusok módszeres áttekintésére, a gyűjtői és kereskedői hálózatok vizsgálatára, továbbá a gyűjteménytörténet ma még ismeretlen összefüggéseinek a feltárására. Egy ilyen kutatás jelentősen elősegítené egy kivételes gyűjtő, mű- és tudománypártoló személyiségének és munkásságának a pontosabb megismerését.

93 SZILÁGYI, „»Ismerem helyemet«”, 25.

A Zaviras-gyűjtemény kialakulása és későbbi sorsa

Georgios Zaviras (Siatista, 1744 – Szabadszállás, 1804) görög kiskereskedő és polihisztor a magyarországi első görög diaszpóra szellemi vezéralakja volt. Kivételes szorgalommal létrehozott életművében a teológiai, történelmi és filozófiai értekezések mellett megtalálható az első újjörög–magyar társalgási szójegyzék, a legelső újjörög nyelvű botanikai szótár, valamint legfőbb műve, a Magyarországon, magyar minták alapján készült első újjörög nyelvű irodalomtörténet.

Tanulmányom célja, hogy bemutassam és elemezzem a felvilágosult görög tudós körülményeihez képest óriási könyvtárát, majd ismertessem a Zavirashagyaték 19–20. századi kutatásait. Az utolsó fejezetben kísérletet teszek arra is, hogy a szakirodalom és legújabb kutatásaim alapján helyzetjelentést adjak a hányattatott sorsú könyvtár elveszett, szétszóródott és újra megtalált darabjairól.¹

A Zaviras-gyűjtemény kialakulása és összetétele

Zaviras 16 éves korában érkezett Magyarországra kereskedősegédként. Ráckeven telepedett le, majd később Kalocsán, Kunszentmiklóson és Dunavecscén élt. Utolsó éveit Szabadszálláson töltötte, ahol boltot bérelt, és főleg osztrák árukkal kereskedett,² de az árusítást már vele lakó segédeire hagyta.³ Kereskedői tevékenységét csak eszközként használta saját tudásának és könyvtárának gyarapítására,

1 A tanulmány során legtöbbször a görög nevek tudományos átírását használom, de zárójelben utalok a magyaros átírási alakokra is.

2 PAPP Izabella, „Egy tudós görög a Kiskunságban: Zavirasz György (1744–1804)”, *Zounek: a Szolnok Megyei Levéltár évkönyve* (2000): 123–150, 128.

3 Uo., 138.

végző célja a török iga alatt élő görögök szellemi nagyságának és ortodox hitének megőrzése volt. Zaviras nem – vagy nemcsak – ritkaságok iránt érzett magángyűjtői szenvedélyből szerezte be könyveit, hanem azzal a céllal, hogy az elnyomott görög nép megismerje az európai nemzetek tudását, s megszerzett könyvei segítségével népének tudása a török iga alatt elérje az európai népek színvonalát.

Az így létrehozott gyűjtemény volt a legnagyobb magyarországi görög magánkönyvtár, amelyet a ránk maradt anyag és a tulajdonos saját katalógusa alapján nagyrészt rekonstruálni tudunk.⁴ Zaviras kereskedőként egész Európát bejárta, utazásai, és nem utolsósorban rendkívüli nyelvtudása lehetővé tették számára, hogy hozzáférjen a felvilágosodás kori Európa szinte valamennyi jelentős kiadványához. Ahogy a *Magyar Kurír* Zavirasról szóló nekrológiájában írja (amit Zaviras saját önéletrajzában is megerősít),⁵ a tudós polihisztor tudásvágyától ösztönözve nagyjából 5000 forintot költött könyvtárára, de még így sem tudta könyvvásárlásait fedezni. Kalocsán a görög tanulók számára iskolát nyitott, és az iskolai tanításból származó bevételeit is könyvvásárlásra fordította. A nekrológ így jellemezte Zaviras könyvtárát:

Zabirával elvesztettünk olyan Bibliothekát, a' mellyben midőn hajdan néhai Római sz. Birodalombéli Gróf és Korona őriző Teleki József Ő Excellentiája bement volna, azt mondotta: hogy ez a Helység Városi Titulust érdemel ezért a' Bibliothekáért. Állott ez a' könyvtár Magyar, Deák, Németh, a' régi Görög és a mostani, Orosz, Francia, Olasz és Rác nyelveken írt munkákból, még pedig válogatottakból.⁶

A Zaviras-gyűjtemény összetételét teljes egészében ismerjük a kék színű, 95 számozott oldalból álló autográf katalógus alapján. Megőrzéséről a tudós külön rendelkezett Szabadszálláson, 1804. május 1-jén kelt végrendeletében:⁷

4 HORVÁTH Endre, „Zavirasz György élete és munkái”, in HORVÁTH Endre *Studia Hellenica 2: Horváth Endre válogatott tanulmányai*, szerk. HORVÁTH László, NAKOS Konstantinos és SOLTÍ Dóra, Antiquitas – Byzantium – Renascentia 36, 173–297 (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2018), 283.

5 «μετά καιρὸν κατ' ἄλιγον σενεστήσατο ἑαυτῷ μίαν μικρὰν βιβλιοθήκην ἐν ἣ κατηνάλωσε σχεδὸν περὶ τοὺς πέντε χιλιάδων στατήρας (φιορίνια).» ('Idővel, lassanként, létrehozott magának egy könyvtárat, amelyre majdnem ötezer forintot költött.') (Fordítás tőlem: Sz. B.) Γ. ΖΑΒΙΡΑΣ [Γ. ΚΡΕΜΟΥ], *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν Θέατρον* (Αθήνησι, 1872), Ανατύπωση Α' εκδόσεως: Επιμέλεια–Εισαγωγή–Ευρετήριο Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ (Αθήναι, 1972), 246.

6 *Magyar Kurír* 19, 1805. márc. 22., 370.

7 FÜVES Ödön, „Zavirasz György végrendelete”, *Antik Tanulmányok* 15, 1. sz. (1968): 90–93. A görög nyelvű végrendelet e tanulmányban németül olvasható, melyet később dr. Cseh Géza föléváltáros fordított magyarra. A magyar fordítás Papp Izabella idézett cikkének mellékleteként vált elérhetővé: PAPP, „Egy tudós görög...”, 146–148.

Kívánom és rendelem, hogy a könyveimet, melyeket mindet egy katalógusban (kék papírba kötött könyvben) feljegyeztem, a testamentumom végrehajtói az említett katalógussal együtt a pesti görög egyház elöljáróinak a püspök őkegyelmességének tudomásával adják át, s jegyezzék be a katalógus adatait az egyházi jegyzőkönyvbe, hogy az ott egy külön álló helyiségben örökre megmaradjon [...] anélkül azonban, hogy bárkinek megengednék, hogy a könyvtárból valamit kiemeljen.

A jelenleg a Szentendrei Szerb Püspökség könyvtárában található III/4. számú Kék Katalógus (SzOEK 173.) betűrendben, számozva tartalmazza a könyvek szerzőit, címét, kiadási helyét és évszámát, sőt még az egy bibliográfiai bejegyzéshez tartozó kötetszámot is feltünteti külön oszlopban. A Kék Katalógust egészen az 1960-as évekig elveszettnek hitték, amikor Füves Ödön megtalálta a Szentendrei Szerb Püspökség könyvtárában, Dionysios Papagianousis (Popovics Dénes) püspök hagyatékában.⁸ Hajnóczy Iván még az 1930-as években Kecskeméten rábukant egy másolatára,⁹ melynek holléte azonban újra ismeretlen.

A szentendrei „Kék Katalógus” (III/4. SzOEK 173.) fedlapja (19×11,5 cm)
A Szentendrei Szerb Püspökség engedélyével

- 8 FÜVES Ödön, „Neumas énekeskönyveknek és Zavirász György munkáinak kéziratai Szentendrén”, *Antik Tanulmányok* 8, 3–4. sz. (1961): 293–299, 294.
- 9 HAJNÓCZY Iván, *A kecskeméti görögség története*, Magyar–görög tanulmányok 8 (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem Görög Filozófiai Intézet, 1939), 41.

A katalógus elemzése alapján megállapítható, hogy az eredeti gyűjtemény 773 darabból állt (ebből 77 kézirat és 696 nyomtatvány, 1702 kötetben). 219 görög nyelvű nyomtatott könyvet és 70 görög kéziratot, 213 latin nyomtatványt és 7 latin kéziratot, továbbá számos német, francia, olasz, magyar, angol és szerb könyvet tartalmazott. A katalógus fejezetenként ismerteti a különböző nyelvű könyveket, különválasztva a görög és latin kéziratokat. A földrajzi atlaszok külön fejezetet kaptak a katalógus utolsó részében.

A könyvtár összetételét megvizsgálva látható, hogy a könyvek 38%-a görög nyelven készült, 29%-a latin nyelven, 15%-a német nyelven, míg magyar nyelven csak 8%-a. A maradék 10%-ba tartoznak a francia, olasz, angol és szerb nyelvű kiadványok. A Kék Katalógus részletes elemzésére és leírására egyelőre még nem került sor, ám a később ebből a gyűjteményből kikerülő kéziratokat és nyomtatványokat többen, több katalógusban leírták, ezeket a tanulmány második felében ismertetni fogom.

Katalógus fejezetcím	Magyar fordítás	Tétel (db)	Kötet (db)
Βιβλοὶ Ἑλληνικαὶ	Görög Könyvek	219	450
Χειρόγραφα	Kéziratok	70	92
Libri Latini	Latin könyvek	213	450
Manuscripti	Latin kéziratok	7	7
Deutsche Bücher	Német könyvek	118	414
Livres Français [!]	Francia könyvek	40	102
[cím nélkül]	Olasz könyvek	4	6
Magyar könyvek	–	60	89
Anglici Libri	Angol könyvek	3	5
Σερβικὰ Βιβλία	Szerb könyvek	10	21
Mappae Geographicae	Földrajzi Atlaszok	29	66
	Összesen	773	1702

1. tábla. A Kék Katalógus összetétele

A gyűjtemény legfontosabb részét jelentő görög könyvek széles időbeli skálán helyezkednek el, megtaláljuk közöttük az ógörög auktorokat, az ókeresztény egyházatyákat, a bizánci történetírókat, de Zaviras kortársait is. Tartalmukat tekintve a gyűjteményben vallási, filozófiai, történelmi, földrajzi, természettudományos munkák, lexikonok, szótárak, nyelvkönyvek, nyelvtanok, didaktikai szakkönyv-

vek, kalendáriumok és folyóiratok voltak.¹⁰ Csak elvétve akadt közöttük néhány szépirodalmi mű, mivel ezek olvasását Zaviras nem tartotta erkölcsösnek.¹¹

A könyvtár jelentős részét képezik a Zaviras által fordított kötetek, ezek többségét latinból vagy magyarból fordította újjörögre, részben ismeretközlési, részben nyelvtanítási céllal. Több történeti munkát is találunk a gyűjteményben, melyeket francia és latin nyelvről ültetett át újjörögre, s szerepelnek magyar szerzők politikai és irodalmi értekezéseinek görög átdolgozásai is.¹² A magyarországi görögök kulturális életének, tevékenységének kétségtelenül legértékesebb emlékei közé tartoznak Zaviras saját munkái, ezeknek részletesebb ismertetése azonban túllépné e tanulmány kereteit.

Zaviras lelkiismeretes tudósként minden egyes könyvébe bejegyezte saját tulajdonosi nevét, melynek leggyakoribb formája: «*Και τὸδε ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γεωργίου Ἰωάννου Ζαβίρα, τοῦ ἐκ Σιατίστης τῆς Μακεδονίας*»,¹³ később a Sina bárók címerére emlékeztető ex librist ragasztott vásárolt könyvei belső borítójába, ezen nevének kezdőbetűi mellett fekete kétfejű sas, ágaskodó oroslán és egy gyapotfán ülő madár látható. Zaviras buzgón feljegyezte kézíratai másolóinak nevét is az eredeti példányok utolsó oldalára. A possessor-bejegyzésekből kiderül, hogy egy könyvmásolói hálózat tagjaként több helyről kapott kéziratokat, melyeket tovább másolt ismerőseinek. Zaviras saját kézíratait néhány ismerőse, a ráckevei Alexios Lazaridis (ὁ Ἀλέξιος Λαζαρίδης ἐκ Κοβινίου), a pécsváradi Nikolaos Dimitriadis (ὁ Νικόλαος Δημητριάδης «ἐκ τοῦ Πέτζιβαραδ»), egyik segédje, a szintén könyvgyűjtő Ioannis Thomaidou Iakoumi (Ἰωάννης Θωμαΐδου Ἰακούμε), majd később unokaöccse, az ifjú Constantin másolta le.¹⁴

10 HORVÁTH, *Zavirasz György élete és munkái*, 283.

11 PAPP Izabella, *Görög kereskedők a Jászkunságban: Kétszáz év dokumentumaiból*, Jász-Nagykunszolnok Megyei Levéltár Közleményei 6 (Szolnok, 2004), 283.

12 HORVÁTH, *Zavirasz György élete és munkái*, 45.

13 „Ez [ti. a könyv] is a Makedóniai Siatistából származó Georgios Ioannis Zaviras könyvtárából való” (fordítás: Sz. B.).

14 PAPP, „Egy tudós görög...”, 131.

Zaviras egyetlen ex libris bejegyzése. BTM Kiscelli Múzeum, 12425. (A szerző felvétele)

Zaviras 1804-es végrendeletében külön fejezetet szentelt könyvtára későbbi sorsának. Érdeemes a végrendelet legfontosabb pontjait alaposabban szemügyre venni:

- (6) Hatodszor: A könyvtár legyen független, sem az egyháznak, sem az iskolának ne legyen alárendelve, nehogy valakinek a papok és professorok közül alkalma és oka legyen, hogy a könyveket kivegye [...]
- (7) Hetedszer: A fent említett örökösöm, Constantin Zabira tartozik minden pesti országos vásár alkalmával a tiszteletreméltó hitközség előbb említett előjáróinak 37 forint 30 kr-t, azaz évente 150 forintot fizetni, melyből 100-t vegyen át a könyvtár kezelője, a többi 50-t azonban görög és más nyelvkönyvek vásárlására fordítsák. Ámde ne vigjátékokra, regényekre és más ehhez hasonló könyvekre költsék, amelyek rontják a jó erkölcsöket, továbbá ne ima- és zsolozsmás könyvekre, antológiákra stb., hanem az egyházatyák műveire, régebbi és újabb teológusokéra, régebbi szerzőkre, Görögország történetíróira, geográfusaira, filozófusaira és mindarra, hogy nemzetünknek útmutatóul szolgáljon, és segítse abban, hogy a múzsák hegyének, Helikonnak a csúcsára jutassa, és istenfélővé tegye [...]
- (10) Ezeket rendelem, és könyörögve esedezem a tiszteletreméltó és nemes pesti hitközséghez, hogy ezt a csekély adományomat, oly jóságosan, mint Xerxes, fogadja el, és azon honfíúi felügyeletet gyakoroljon. Adja Isten, hogy más nemzettársaink is kö-

vessék buzgalmat, hogy a könyvtár és bevételei nemzetünk dicsőségére, gyarapodására és előrehaladására növekedjen, amelyet – Isten tudja, milyen ítélkezés által – megfosztottak fényétől és mindattól, ami minden más jó törvényekkel és alkotmányokkal ellátott nemzetet ékesítenek.¹⁵

A következő fejezetekben részletesen ismertetem, mi valósult meg Zaviras végakaratóból.

A gyűjtemény sorsa a pesti görög egyházközségben

Zaviras halála után Papp György, a végrendelező unokaöccse, a későbbi kecskeméti nyelvész, a könyvtár köteteit zárt ládákban a pesti görög egyházközség épületébe szállíttatta. Ám az egyházközség nem értékelte Zaviras hagyatékát, csak 1806-ban adtak róla átvételi elismervényt, a források tanúsága szerint minden ellenőrzés nélkül. A Zaviras által készített katalógus hamar elkallódott, és egy későbbi jelentés szerint a könyvtár könyvei poros, rendezetlen állapotban, szétszóródva heverték.¹⁶ E mostoha kezelésnek az volt az oka, hogy a görög és makedo-vlah egyházközség nem tudott megállapodni abban, hogy a könyvtár a közös Graeco-Valachia Communitáshoz vagy az önálló görög egyházközséghez tartozzon. 1819 májusában a Helytartótanács elrendelte a Zaviras-könyvtár helyzetének kivizsgálását. Ennek keretében lefordították németre Zaviras végrendeletét, és elrendelték, hogy új katalógus készüljön a könyvtárról.

1820 nyarára a magisztrátusi bizottság, melynek tagjai Sebastian Oeconom (más írásmódban Economou), valamint két városi hivatalnok új katalógust állított össze nyelvek és formátum szerint. Ebben a leltárban az eredetihez képest más adat, 562 mű, 45 kézirat és 37 térkép szerepel, vagyis a Kék Katalógus összeállítása óta, 16 év alatt már 211 mű, 32 kézirat és 29 térkép tűnt el. 1820 augusztusában a Helytartótanács újabb vizsgálatot rendelt el, melyből kiderült, hogy bár a Zaviras-könyvtár számára az egyházközség megfelelő helyet biztosított, a könyvtár még nem nyilvános, Constantin Zaviras, az örökös pedig semmilyen pénzt nem fizetett a könyvtárnak.¹⁷

15 PAPP, *Görög kereskedők a Jászkunságban*, 283–284.

16 FÜVES Ödön, „Fejezetek a pesti Zavirasz könyvtár történetéből”, *Magyar Könyvszemle* 84 (1968): 61–64.

17 Uo., 63.

Mivel a pesti egyházközség évekig halogatta az átvételt, végül a könyvtár hivatalosan csak 1822-ben, a tudós halála után 18 évvel, a leltározást követően került birtokába. Az egyházközség 1822 októberében tartott gyűlésén úgy döntött, hogy a Zaviras-könyvtár a közös görög–vlah egyházközséghez fog tartozni, és *Bibliotheca Graeco-Vlahicae Pestiensis Communitatis*nak fogják hívni.¹⁸ Zaviras végakarata így teljesült, még ha rövid időre is.

A közbülső években számos kézirat, könyv eltűnt, vagy került más könyvtárba, például Kecskemétre és Szentendrére. A pesti közösség a könyvtár élére 1824-től az új katalógust elkészítő Sebastian Economout nevezte ki, aki egy megismételt leltározás után 1824 decemberében 1296 kötetet vett át megőrzésre. Ez a katalógus nem került elő, de ha hihetünk a számoknak, akkor a Kék Katalógus elkészülte óta eltelt időszak alatt ekkorra már nagyjából 400 kötet tűnt el a könyvtárból. Ugyanebben az évben engedélyezték, hogy szombatonként helyben olvasásra a nagyközönség is igénybe vegye a könyvtárat, így Zaviras gyűjteménye közkönyvtárrá vált.¹⁹

Valószínűleg ebben az időszakban került Jankovich Miklós első számú gyűjteményébe a Kék Katalógus 80. számú, *Σύνταγμα περι τῆς ἐνώσεως ἢ κράσεως τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου τῆς Θείας Ἐυχαριστίας* ('Értekezés az isteni eucharisztia szent kelyhének egyesüléséről és vegyítéséről') című teológiai értekezése. A Kék Katalógus eredetileg két példányt említ, sajnos nem tudjuk, hogy az eredeti is köztük van-e, vagy csupán kettő a három ismert másolat közül,²⁰ viszont Graf András 1935-ös katalógusában, a XX. bejegyzés alatt már csak egy példányt ír le.²¹ Annyi bizonyos, hogy az értekezés eredeti példánya bekerült Jankovich Miklós első gyűjteményébe, és annak megvásárlása után az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába jutott 1836-ban.²²

Kubinyi Mária 1956-ban megjelent *Libri Manuscripti Graeci in Bibliothecis Budapestinensibus Asservati* című katalógusának 14. számában ismerteti a görög értekezést,²³ és leírja, hogy a köteten Jankovich Miklós pecsétje áll. Kubinyi Mária a 12. szám alatt ismerteti Εὐγένιος Βούλγαρης *Λογική* (Evgenios Voulgaris: *Lo-*

18 Uo., 64.

19 Uo., 64.

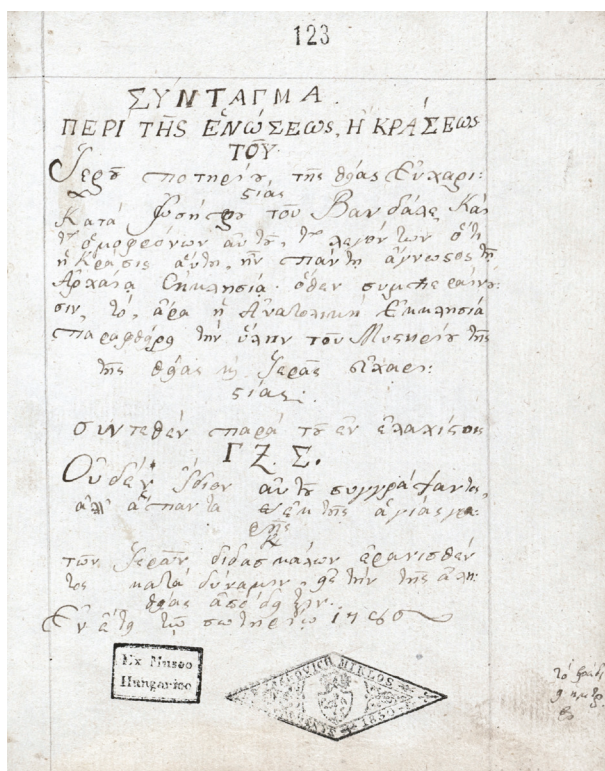
20 Kék Katalógus, SzOEK 173, 33. o., 31. bejegyzés.

21 GRAF András, *Jeóργιος Ζαβίραςz Budapesti könyvtárának katalógusa / Κατάλογος τῆς ἐν Βουδαπέστη βιβλιοθήκης Γεώργιου Ζαβίραςz*, Magyar–görög tanulmányok 2 (Budapest/Bουδαπέστη: KM Egyetemi Nyomda Könyvesboltja/καὶ Ἐλευθερουδάκης, 1935), 9.

22 KUBINYI Mária, „A Magyar Nemzeti Múzeum görög kéziratái”, *Antik Tanulmányok* 1, 4. sz. (1954): 275–280, 275.

23 KUBINYI Mária, *Libri manuscripti Graeci in bibliothecis Budapestinensibus asservati* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956), 34.

gika) című értekezését, mely a janinai tudós 1749-ben elhangzott előadásai alapján készült. Az értekezés két kötetét Μιχαήλ Παπα Γεωργίου τού Σιατιστέως (a siatistai Michael Papageorgiou) másolta le. A possessor-bejegyzésben az olvasható, hogy «νυνὶ δὲ κτῆμα ὑπάρχει Γεωργίου Πάπ»²⁴ – vagyis, hogy a kötet jelenlegi tulajdonosa Papp György, aki nem más, mint a kötetek szállításáért felelős unokaöcs. Feltételezhető, hogy Jankovich Miklós Papp Györgyön keresztül jutott e két jelentős kézirathoz.

Zaviras 14. számú görög kézírata Jankovich Miklós pecsétjével (1780)
(OSZK Kt., Quart. Graec. 5. – a könyvtár engedélyével)

A könyvtár állománya 1824–1845 között ajándékozások révén további 45 kötettel gazdagodott. Az adományozók között megemlíthetjük Grabovan Naumot,

24 KUBINYI Mária, „A Magyar Nemzeti Múzeum ...”, 278.

Sebastian Econumout vagy Szebetbovsky Ferenc ügyvédet.²⁵ Josif Papa Rallisnak, az egyházközség papjának feljegyzéséből tudjuk, hogy Ignatios Kallonas tudós szerzetes 1834-ben 90 görög nyomtatványt és 10 kéziratot ajándékozott a pesti egyházközségnek 106 kötetben.²⁶

1911-ben a kor neves görög filológusa és kéziratgyűjtője, majd 1916–1917 között Görögország miniszterelnöke, Spyridon Lampros is megfordult a budapesti egyházközség könyvtárában, megírva egy újabb katalógust.²⁷ Lampros számos, Zaviras könyvtárából származó könyvet, kéziratot és térképet említ, többek között Rigas Velestinlis-Fereos forradalmi térképét és Zaviras több saját művének kéziratát. Sajnos a Lampros-féle katalógus nem vált ismertté alapossága ellenére sem, talán nehezebb kezelhetősége és görögországi megjelenése miatt.

A Magyar–görög tanulmányok jelentősége (1935–1952)

1935-ben indult útjára Moravcsik Gyula szerkesztésében az Eötvös Loránd Tudományegyetem Görög Filológiai Intézetének kiadványa, a *Magyar–görög tanulmányok*, melyben egyformán helyet kaptak az ógörög, bizánci és újgörög tárgyú témák. Moravcsik számára kiemelkedően fontos volt a magyarországi első diaszpóra történeti és szellemi hagyatékának bemutatása. E tanulmánykötet-sorozat három kiadványa is kapcsolódik Zaviras könyvtárához, illetve munkásságához.

1935-ben készült el a *Magyar–görög tanulmányok* 2. köteteként Georgios Zaviras budapesti könyvtárának katalógusa.²⁸ Az akkor még csak 25 éves, majd 10 évvel később tragikus körülmények között a holokauszt áldozatává lett Graf András Moravcsik inspirációja és bátorítása alapján vállalkozott a folyamatosan gyarapodó egyházközségi könyvtár rendezésére és leírására. Graf 1934-ben kezdte el a görög egyházközség állományát rendezni, ebben segítette őt Filippos Tialios egyházközségi titkár, így közös munkájuk eredményeként olyan kéziratok is előkerültek, amelyekről Lampros még nem tudott.

Az állományt ekkor 1632 kötet (450 görög, 1124 latin, francia, olasz, spanyol és német nyelvű, valamint 58 szláv betűs) és 57 kézirat jelentette, ennek több,

25 HORVÁTH Endre, „Egy magyarországi görög könyvtára a XVIII. században”, *Magyar Könyvszemle* 62, 1. sz. (1938): 33–40, 39.

26 FÜVES Ödön, „La Bibliothèque Kallonas à Gyöngyös”, *Magyar Könyvszemle* 88 (1972): 101–102, 102.

27 Σπυρίδων Π. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Η βιβλιοθήκη της ελληνικής κοινότητας Βουδαπέστης και οι έν τῇ πόλει ταύτῃ σωζόμενοι ἑλληνικοὶ κώδικες», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 8, 1. sz. (1911): 70–79.

28 GRAF, *Jeórziosz Zavírasz...*

mint fele Zaviras könyvtárából származott, amelyből az 1820-as leltárhoz képest (134 év alatt) újabb 94 munka elveszett. Kiadványában Graf András a kéziratok és a görög nyomtatványok alapos leírását tette közzé, azonban, sajnos, ez a kiadvány a könyvtár sorsának szomorú alakulása miatt ma már nem alkalmas az egyes kötetek jelenlegi őrzési helyének megállapítására, mégis a mai napig a Zaviras-könyvtár feltárásának egyik legfontosabb dokumentuma.

A zavirasi életrajz és korpusz legfontosabb összefoglalásának a kiváló neogrecista, Horváth Endre *Zavirasz György élete és munkái* című monográfiáját tekintjük, amely a *Magyar–görög tanulmányok* 3. kötetében jelent meg.²⁹ Horváth újjörög és magyar nyelven ismerteti az akkor még Budapesten található Zaviras-könyvtár legfontosabb jellemzőit, a szerző saját műveit és fordításait, és közli azok rövid tartalmát. óriási anyagot gyűjtött össze, és számos olyan kéziratot, nyomtatványt említ, amelyek azóta elvesztek. Fájó hiány, hogy a monográfia nem tartalmaz szövegeket Zaviras műveiből. Horváth Endre talán ezeket később szerette volna ismertetni, ám ebben megakadályozta a II. világháború, melynek során életét vesztette. Horváth egy kisebb tanulmányt is szentelt a Zaviras-könyvtár történetének,³⁰ melyben a Graf-katalógus kiadásáig ismerteti a hányattatott gyűjtemény sorsát. Horváth Endre munkái ismertették meg a tudós közönséggel Zaviras jelentőségét és a görög felvilágosodásban játszott szerepét, az ő tevékenysége óta nem jelent meg monográfia ebben a témában.

A *Magyar–görög tanulmányok* 8. kötetét, *A kecskeméti görögység történetét*,³¹ egyben az ottani könyvtár állományának összeírását 1939-ben Hajnóczy Iván tanügyi főtanácsos készítette el. E katalógus tizennyolc kéziratot tartalmazott, köztük Zaviras több eredeti művét (többek közt a Jankovich-gyűjteményből már ismert *Σύνταγμα περι τῆς ἐνώσεως ἢ κράσεως τοῦ ἱεροῦ ποτηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας* teológiai értekezés másolatát) és a Zaviras által másolt második katalógust is. Hajnóczy adatai szerint a kecskeméti görög egyházközségnek Papp György, a nyelvész unokaöcs adományozta a nagybátyjától és a Michail Papageorgiutól származó köteteket. Papp ajándékként került 1846-ban a kecskeméti református líceum könyvtárába Zaviras 1800-beli nyugat-európai útleírását tartalmazó, személyes hangvétellő útinaplója is (*Περιήγησις ἐκ τῆς Βιέννης κινήσας τῷ ἔτει 1800 εἰς τὴν Μοραβίαν, Βοηλίαν, Σάξονίαν καὶ Βορουσσίαν*).³²

29 HORVÁTH, *Zavirasz György élete és munkái*.

30 HORVÁTH, „Egy magyarországi görög...”.

31 HAJNÓCZY, *A kecskeméti görögség története*.

32 Magyar címe: *Útleírás. Zaviras 1800-ban utazott Bécsből Morvaországba, onnan Csehországba, Szászországba és Poroszországba*. Katalógus: ADORJÁN Imréné és SZABÓ András, *A Csurgoi református gimnázium, valamint a kecskeméti, kiskunhalasi és kunszentmiklósi református egyházközségek könyvtárainak*

A gyűjtemény 1945–1990 között

A Zaviras-könyvtár, bár már több kísérlet történt a katalogizálására, továbbra is rendezetlenül hevert a második világháborúig. Budapest ostroma idején azonban bombatalálat érte a pesti egyházközség Petőfi téri templomát, ezért a görög nyelvű értékes könyveket a pesti bölcsészakadémiának adták át megőrzésre, ahol a filológusok újabb nemzedéke vizsgálhatta meg. Az 1960-as években Zaviras idegen nyelvű könyveit a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumába költöztették, jelenleg is ott található.

Moravcsik Gyula tanítványa, Füves Ödön, a magyarországi görög diaszpóra egyik legnagyobb történésze szintén további adatokkal gazdagította a Zaviras-kutatást. Ő jelentette meg először németül Zaviras görög nyelvű végrendeletét,³³ és bemutatta a budapesti Zaviras-könyvtár sorsát a pesti egyházközségben.³⁴ Füves említést tesz arról is, hogy Zaviras kéziratának egy részét a görögországi Kozaniban őrzik, de ez még további kutatást igényel.³⁵

Füves sokirányú kutatásai során foglalkozott a szentendrei görögök történetével is, s beszámolt arról,³⁶ hogy a szentendrei szerb könyvtárnak hogyan lett része Zaviras öt kézírata, és hogy megtalálták a Kék Katalógust is. E művek valószínűleg Dionysios Papagianousis (Popovics Dénes) gyűjtése alapján kerülhettek a szentendrei könyvtárba, sőt Zaviras valószínűleg még életében adta át Péczeli József görög nyelvről való értekezésének fordítását a nagy műveltségű, görög anyanyelvű budai püspöknek.³⁷

Füves 1958-as tanulmányában derített fényt Zaviras legjelentősebb munkájának, a *Nea Hellasz vagy Görög Színtér* kéziratának kalandos sorsára.³⁸ Az *Új Görögországot* Zaviras 1790–1804 között írta Szabadszálláson egyszerre két példányban, majd halála után e két kézirat a budapesti görög egyházközség könyvtárába került. Egy bécsi újságíró, Anthimos Gazis, aki jól ismerte a kéziratok értékét, az ifjú Constantin Zaviras beleegyezésével Bécsbe vitte azokat kiadási céllal. Anyagi támogatás hiányában azonban e terv megghiúsult, és a kéziratok egy má-

kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok, Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 12 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1999), 408. bejegyzés, K. 180. szám alatt.

33 FÜVES Ödön, „Zavirasz György végrendelete”.

34 FÜVES Ödön, „Fejezetek a pesti...”

35 FÜVES Ödön, „Neumas énekeskönyveknek...”. Már felvettem a kozani Koventarios könyvtárral a kapcsolatot az információk ellenőrzése céljából.

36 Uo., 293.

37 Uo.

38 FÜVES Ödön, „Zavirasz irodalomtörténeti művének kézírataihoz”, *Antik Tanulmányok* 5, 3–4. sz. (1958): 262.

sik bécsi újságíróhoz, Theoklitos Farmakidishez kerültek, aki először Korfura, majd Athénba vitte magával azokat.³⁹

Farmakidis halála után mindkét példány az Athéni Nemzeti Könyvtár tulajdonába került, ahol először a művet kiadatásra alkalmatlannak találták annak egyszerű nyelvezete miatt. 1870-ben azonban Georgios Kremos könyvtáros buzdítására és egy ausztriai görög kereskedő, Theodoros Dubas pénzügyi támogatásával megindult a kiadás. Egy évvel később azonban az athéni egyetem rektora leállította a munkát, mondván, hogy annak színvonala csorbítja az egyetem hírnevét. Ezután a görög tudósok két pártra szakadtak, egy részük a kiadást, más részük pedig az ellenkezőjét követelte. Ez a küzdelem csúcsosodott ki az 1872-es farsangi felvonuláson, amikor Zaviras kéziratát élitélően körbehordozták. Még ebben az évben eltűnt a másodpéldány, mely újbóli löketet adott a kiadásnak, így az *Új Görögország* 1872-ben jelent meg, Kremos gondozásában, sok akadályt legyőzve.⁴⁰

A szentendrei szerb egyházközség könyvtárának Georgios Zavirastól származó köteteit Kopp Éva is számba vette és elemezte. Kopp Éva 1968-ban görög nyelven megjelentette Georgios Zaviras könyveinek katalógusát az athéni *Νέα Έστία* kulturális folyóiratban,⁴¹ és a kiadatlan *Περιήγησις* kéziratról is közölt egy tanulmányt a *Parnassos* folyóiratban.⁴² Kopp Éva az 1960-as években magyarországi pályafutását befejezve Olaszországba távozott, valószínűleg az eredeti *Περιήγησις* kézirrattal együtt.

A könyvtár sorsa az 1990-es évek után

1989 után Zaviras könyvtárára újabb megpróbáltatások vártak, miután az Eötvös Loránd Tudományegyetem Görög Tanszéke az addig ott őrzött könyveket visszaszolgáltatta a pesti elmagyarosodott „görög”, és az 1940-es évek végétől a Moszkvai Patriarchátushoz tartozó egyházközségnek. 1991-ben a könyvtár anyagának egy részét a tokaji, gyöngyösi és miskolci görög kéziratokkal együtt a nyíregyházi Szent György magyar ortodox egyházközségbe költöztették, az ott létrejövő ortodox kutatóközpontba.⁴³

39 Uo.

40 Uo.

41 KOPP Éva, «Κατάλογος τῶν τῆς τοῦ Ζαβίρα βιβλιοθήκης βιβλίων», *Νέα Έστία* 84 (1968): 996–999.

42 KOPP Éva, «Η ἀνέκδοτη “Περιήγησις” τοῦ Γ. Ζαβίρα», *Παρνασσός* 2 (1960): 381–386.

43 HAUPT Erik és SZALAI Zsuzsa, *A nyíregyházi Szent György Magyar Ortodox Egyházközség Könyvtárlományának katalógusa*, Posztbizánci közlemények 4 (Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszék, 1999), előszó (oldalszám nélkül).

A nyíregyházi parókus, Úsz István vette szárnyai alá a kéziratokat, és erejét nem kímélve próbálta megőrizni a hozzá került muzeális hagyatékot. 1997-ben felkérte a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művészettörténet Tanszék oktatóját, Nagy Mártát és munkatársait az egyházközség könyvállományának és kegytárgyainak összeírására.⁴⁴ Haupt Erik a projekt keretében az egyházközség görög könyvállományát dolgozta fel, míg Szalai Zsuzsa az egyházközség latin, magyar, német, francia és angol könyveit.

Haupt megemlíti a 714 újjörög bejegyzést tartalmazó katalógusához fűzött előszavában, hogy Zaviras kézíratainak többségét 1997-re már elszállították Nyíregyházáról Kecskemétre, a Szent Miklós Alapítvány könyvtárba, ahol azokat egyesítették a korábbi kecskeméti görög könyvtár és az utólag odakerült szentesi, illetve karcagi egyházközségek anyagaival. Több kézirat és Zaviras kézjeggyével ellátott nyomtatvány Nyíregyházán maradt.⁴⁵ Szalai Zsuzsa, a latin betűs katalógusrész készítője is megjegyzi,⁴⁶ hogy a gyűjteményben mintegy tizenhét könyv hordozza Zaviras possessor-bejegyzését, de nem írja le részletesen a kötetek bejegyzéseit, így a könyvek leírásából sem derül ki, melyik az a tizenhét kötet. Az elkészült katalógus használata nehézkes, hiányzik belőle a megfelelő bibliográfia, az időrendi és nyelvi mutató, továbbá sem kronológiai, sem ábécé sorrendet nem követ.

A kutatásba külföldi tudósok is bekapcsolódtak. A nyíregyházi egyházközség görög nyelvű kézíratait és régi nyomtatványait a bolgár Todorov Varban történész és filológus, illetve szláv nyelvű kiadványait Vasia Velinova szlavista kutató is elkezdte összeírni 1994-ben.⁴⁷ A latin, német és magyar könyvek leírására ekkor nem került sor. Varban katalógusa szintén 1999-ben jelent meg Athénban, viszont még tartalmazta az időközben Kecskemétre szállított köteteket is. Todorov gyűjteményében 883 régi nyomtatványt és 47 kéziratot mutat be, közöttük Zaviras saját művei közül a *Kálvin János-életrajzot* és a *Vitairodalmi könyvtárat*, a fordítások közül pedig a *Csillagászati theológia vagy Isten létének és tulajdonságainak bizonyítása az ég vizsgálatából* és a *Magyarország politikai állapota* című fordításokat.

44 Uo.

45 Uo.

46 Uo., 146.

47 Varban TODOROV, *Catalogue of Greek Manuscripts and Printed Books (17th-19th century): The collection in Nyíregyháza, Hungary*, Contribution to the History of the Greek Diaspora (Athens: Kentro Neollenikon Ereunon. 1999); Vasia VELINOVA, „Livres slaves dans la collection de l’église paroissiale orthodoxe de Nyíregyháza”, *Bulletin d’information* (CIBAL) 15 (1995): 49–69.

Székelyné Kőrösi Ilona 1995-ös cikkéből tudjuk, hogy a kecskeméti Katona József Múzeum is 29 görög nyelvű, bőrkötéses könyvet ajándékozott vissza a kecskeméti görög ortodox templom könyvtárának. Az értékes könyvek között egyháztörténeti, liturgiai, filozófiai művek, énekeskönyvek, nyelvkönyvek találhatók, rövid cikk azonban részletes listát nem tartalmaz.⁴⁸

A 2000-es évek elején a Zaviras-könyvtár kutatása újabb lendületet kapott. A pireuszi születésű Charalambos Chotzakoglou,⁴⁹ aki a bécsi egyetem ösztöndíjasaként többször járt Magyarországon, 2002-es tanulmányában görög nyelven, némileg kibővítve ismertette a Füves Ödön által már „újrafelfedezett” Zaviraskéziratokat. Megtoldotta őket Arsenije Stojković (1804–1892) pátriárka magángyűjteményének, illetve Zaviras idegennyelvű könyveinek katalógusával is, melynek leírására az 1960-as évek óta nem került sor.

2008 tavaszán először került sor a Zaviras-gyűjtemény nyilvános kiállítására az ELTE Egyetemi Könyvtárában. A kiállítást magyar oldalról Hiller István oktatási és kulturális miniszter, görög oldalról Michail Liapis, a Görög Köztársaság kulturális minisztere támogatta. A kiállítás kurátora Glaser Tamás, a Zaviraséletmű kiváló ismerője és Tóth Péter klasszika-filológus, az Egyetemi Könyvtár kutatója volt, ők a kiállítás keretében informatív katalógust készítettek a gyűjteményről.⁵⁰ Zaviras kéziratainak és fordításainak többségét megcsodálhatta a nagyközönség, kivéve a Nyíregyházán őrzött kéziratokat, mivel azok kiállítására a helyi egyházi vezetés nem adott engedélyt.

Összegzés

A Zaviras-könyvtár meglehetősen bonyolult és szövevényes történetének bemutatása után elkészítettem egy olyan összegző táblázatot, melyből kiderül, hogy jelenlegi ismereteink szerint Zaviras gyűjteményének kötetei témakör vagy nyelv szerint hol találhatóak. A 2. tábla az elérhető köteteket tartalmazza:

48 SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, „Megmentett görög könyvek”, *Honismeret* 23, 6. sz. (1995): 119.

49 Χαράλαμπος ΧΟΤΖΑΚΟΓΛΟΥ, *Greek Manuscripts and Old-prints in the Serbian Orthodox Library of Szentendre in Budapest-Hungary* (Athens: National Hellenic Research Foundation, 2002).

50 GLASER Tamás és TÓTH Péter, *Prelude to a United Europe / Az egyesült Európa előhírnökei: Greek Cultural Presence in Hungary from the 10th to the 19th Century* (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2008).

Helyszín	Gyűjtemény jellege	Darab- szám	Katalógus
Athén (GR), Nemzeti Könyvtár	kézirat	4	http://library.aua.gr
Budapest, Kiscelli Múzeum Könyvtára	Zaviras idegen nyelvű könyvei	34	XOTZAKOΓΛΟΥ, ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Γ. 2002.
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár	görög nyelvű kézirat	1	Kubinyi 1956.
	Zaviras nyomtatásban megjelent művei	3	OSZK Amicus katalógus
Bucharest (RO), Román Nemzeti Könyvtár	Zaviras nyomtatásban megjelent művei	1	https://www.bibnat.ro
Kecskemét, Szent Miklós Központ	kéziratok	kb. 30	jelenleg nincs, régebben Hajnóczy 1939. (*karcagi és szentesi anyagokkal együtt)
	Zaviras-gyűjtemény görög nyelvű könyvei	kb. 400*	
Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára	kézirat	1	Magyarországi egyházi könyvtárak kézikatalógusai 12.
Kozani (GR), Koventareios Megyei Könyvtár	kézirat?		?
Nyíregyházi Szent György egyházközség könyvtára	görög nyelvű kézírata	12	Posztbizánci közlemények IV. 1999; Todorov 1999.
	Zaviras nyomtatásban megjelent művei	4	
	Zaviras idegen nyelvű könyvei	17	
Szentendre, Szerb Egyházi Múzeum	kéziratok	5	Füves: Z.GY. munkáinak katalógusa Szentendrén. 1961; XOTZAKOΓΛΟΥ, ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Γ. 2002.
	Összesen:	514	

2. tábla. A Zaviras-gyűjtemény 2023-ban

A táblázat rávilágít arra, hogy a gyűjtemény állománya meglehetősen megcsappant a Kék Katalógus adataihoz képest, kéziratok nagyjából a felére csökkentek, de nyomtatott könyveiben még nagyobb kár keletkezett. Lehetséges, hogy a kecskeméti állomány több Zaviras-könyvet tartalmaz, de ennek megállapítása az új katalógus megírásáig nem lehetséges, mivel a gyűjteménybe kerültek korábban Karcagon és Szentesen őrzött egyházközségi könyvek is, így a gyűjtemény most összekeverve tartalmazza az egyházközségi eredetű könyveket Zaviras gyűjteményével együtt.

Zaviras kézíratainak többsége a két egyházi gyűjteményben, a kecskeméti Szent Miklós Központban (30 db) és a nyíregyházi Szent György-egyházközségben található (12). Ebben a két könyvtárban a legmostohábbak a tárolási körülmények. Az ortodox egyházpolitikai viták elmérgesedése miatt az utóbbi években a nyíregyházi kéziratok nem kutathatók. Hiába készült két katalógus is 1999-ben, azoknak hitelessége kétséges.

A kecskeméti könyvtár előzetes bejelentkezéssel lehet látogatni, a kéziratok is elérhetők CD-ken, viszont hiányzik a részletes bibliográfiai adatokat tartalmazó katalógus, s megoldatlan a könyvek és kéziratok megfelelő tárolása. A kecskeméti Szentháromság-templom padlása, ahová a gyűjtemény száműzetésbe került, nem nyújt megfelelő tárolási körülményeket az értékes kéziratoknak, és féltő, hogy azok állapota tovább romlik. Mindenképp szükséges lenne a mihamarabbi és szakszerű könyvmentés.

Zaviras végső óhaja, hogy gyűjteménye nyilvános könyvtár legyen, melyet a görög nemzet minden könyvbarátja olvas még nem valósult meg. Könyvtára sem lett független, hiszen könyveinek nagy része egyházi gyűjteményekbe került. Kéziratok oly nagy értéket képeznek a görögök felvilágosodás kori történetében, hogy azokat felbecsülhetetlen értékük miatt már sosem fogják a görög iskola tanulóinak adni. Higgyünk azonban abban, hogy Zaviras gyűjteményeinek megmaradt részei gondos gazdákra lelnek, akik a rájuk bízott értéket annak jelentőségéhez méltó módon fogják megőrizni.

Kecskemét, Szent Miklós Kulturális Centrum, 2022. (A szerző felvétele)

JANKOVICH MIKLÓS
KÖNYVTÁRA

A (classicus) filológus Jankovich Miklós

Angelo Decembrio *Disputációjának* kiadása

Jankovich Miklós tevékenységének számos vetületét körvonalazta már a kutatás, filológusi profilja azonban még sosem kapott figyelmet. Életművében nem is jelentős ez a szál, ám mindenképp érdemes megvizsgálni egy szövegkiadás kapcsán, amely magányosan, látszólag szervetlenül tűnik fel művei között. A kiadás létrejötte felveti a kérdést, hogy miért, milyen előzmények után szánta rá magát a gyűjtő egy ilyen munkára, filológus volt-e Jankovich, s ha igen, hol helyezkedik el a szövegkiadói hagyományban, vagy pedig egy ambíciózus, de saját lehetőségeit rosszul felmérő dilettánszal van-e dolgunk a klasszika filológia terén. Az alábbi tanulmány célja, hogy valamelyest közelebbről is megvizsgálja ezt a jelenséget s annak hátterét a milánói humanista, Angelo Decembrio egy kisebb művének kiadásában.

A vizsgálódás eredményeit kissé megelőlegezve: érdekes – és voltaképpen kézenfekvő, ám soha nem tudatosított – kapcsolat bontakozott ki a gyűjtő filológusi tevékenysége és saját kódexei között. Kiderült, hogy filológusi preferenciái is hatottak gyűjtési szempontjaira. Gyűjteményében dokumentumtípusokon átívelő tematikus egységek figyelhetők meg, amelyek egy-egy kiválasztott tárgyat ölelnek föl. Ezek a témák nem okvetlenül a nemzeti múlt tárgykörébe tartoznak. Perspektívájuk tágabb, s művelőjük határozottan és tudatosan az összeurópai tudós hagyomány és közösség, a *res publica litteraria* soraiban kér magának helyet. S teszi mindezt úgy, hogy általa a nemzeti kultúra fényét kívánja növelni, a nemzet kultúra iránti érzékenységét, műveltségének magas szintjét próbálja bizonyítani. Miként látni fogjuk, ebben korábbi korszakok intencióit osztja, a *translatio Musarum* jegyében Zeusz északra költözött lányainak otthonaként tüntetve fel Magyarországot. Ám azt sem zárhatjuk ki, hogy Jankovich intenciójában már sejthető az a nagyon erős kortárs gondolat is, miszerint az egyetemes kultúra tökéletesedése a mind magasabb szintre lépő nemzeti kultúrák teljesítményeinek összeadódásából áll elő.

* A szerző az ELKH–OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport tagja

A Decembrio-kiadás

Angelo Decembrio *Disputációjának*¹ kiadására Jankovich Miklósnak azért nyílt lehetősége, mert birtokába került egy rendkívüli kódex, amely a korai humanizmus megkerülhetetlen városában, Milánóban készült. A kézirat Curtius Rufus Nagy Sándor-történetét tartalmazza eredeti nyelven, s hozzá csatlakozik Angelo Decembrio filológiai kérdéseket taglaló disputációja² szintén latinul, Tommaso Tebaldinak (dok. 1425–1483), Filippo Maria Visconti milánói herceg (1412–1447) titkárának szóló ajánlással.³ A disputáció végén dátum- és helymegjelölés is található, a mű 1444. január 1-jére készült el Milánóban,⁴ s valószínűleg a tisztaázat sem sokkal később. A kódex teljes tartalmát a szerző, Angelo Decembrio másolta, ragyogó díszítését pedig a korabeli milánói udvari műhely legjelentősebb mesterének, a Magister Vitae Imperatorumnak⁵ attribuíálták.⁶ A címlapon található címer és az azt keretező IO M monogram egyértelművé teszi, hogy a kódex Filippo

- 1 Angeli DECEMBRIS, *De condicionibus pacis inter Alexandrum M. et Darium reges, ut apud Q. Curtium legitur disputatio*, Ex mss. codd. Jankowichianis nunc primum edita (Budae: Typis Universitatis Hungaricae, MDCCCXXV). [Angelo Decembrio disputációja a Nagy Sándor és Darius király közötti béke feltételeiről, ahogyan az Q. Curtiusnál olvasható, Jankovich-kódexekből most első ízben kiadva (Buda: Egyetemi Nyomda, 1825).]
- 2 A műről részletesen: Elena GIUA, „Un nuovo codice autografo delle »Disputatio egregia« di Angelo Decembrio (Caen, Bibl. Municipale 343)”, *Italia medioevale e umanistica* 45 (2004): 211–241.
- 3 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 161. A kézirathoz lásd: HOFFMANN Edith, „A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának Olaszországban illuminált kéziratai”, *Magyar Könyvszemle* 33 (1926): 1–23, 4–8; Emma BARTONIEK, *Codices manu scripti Latini*, Codices Latini medii aevi I (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1940), Nr. 161; Elisabeth PELLEGRIN, *Bibliothèques d’humanistes lombards de la court des Visconti Sforza*, Bibliothèque de l’Humanisme et Renaissance, Travaux et Documents 17 (Genève: Librairie E. Droz, 1955), 232–233; Massimo ZAGGIA, Pier Luigi MULAS e Matteo CERIANA, *Giovanni Matteo Bottigella cortigiano, uomo di lettere e committente d’arte: Un percorso nella cultura lombarda di metà Quattrocento* (Firenze: Olschki, 1997), 87–88, 166–170. A legrészletesebb kódexleírás: GIUA, „Un nuovo codice autografo...”, 214–215.
- 4 „Mediolani. Kalendis Ianuariis 1444” (253’).
- 5 A szükségnévvel illetett mesterhez lásd például: Fabrizio LOLLINI, „Maestro delle Vitae imperatorum”, in *Dizionario biografico dei miniatori italiani: secoli IX–XVI*, a cura di Milvia BOLLATI, 587–589 (Milano: Sylvestre Bonnard, 2004); Anna MELOGRANI, „Appunti di miniatura lombarda. Ricerche sul »Maestro delle Vitae Imperatorum«”, *Storia dell’arte* 70 (1990): 273–314; Antonio MANFREDI e Anna MELOGRANI, „Due nuovi codici del magister Vitae Imperatorum II (Il miniatore dei due manoscritti vaticani)”, *Aevum* 70 (1990): 295–301.
- 6 Paola SCARCIA PIACENTINI, „Angelo Decembrio e la sua scrittura”, *Scrittura e civiltà* 4 (1980): 247–248; Anna MELOGRANI, „Tra Milano e Napoli, a metà Quattrocento: la »disputatio egregia« di Angelo Decembrio e la bottega del »Magister Vitae Imperatorum«”, *Italia medioevale e umanistica* 45 (2004): 87–209, 207.

1. kép. Jankovich Miklós Curtius Rufus-kódexe

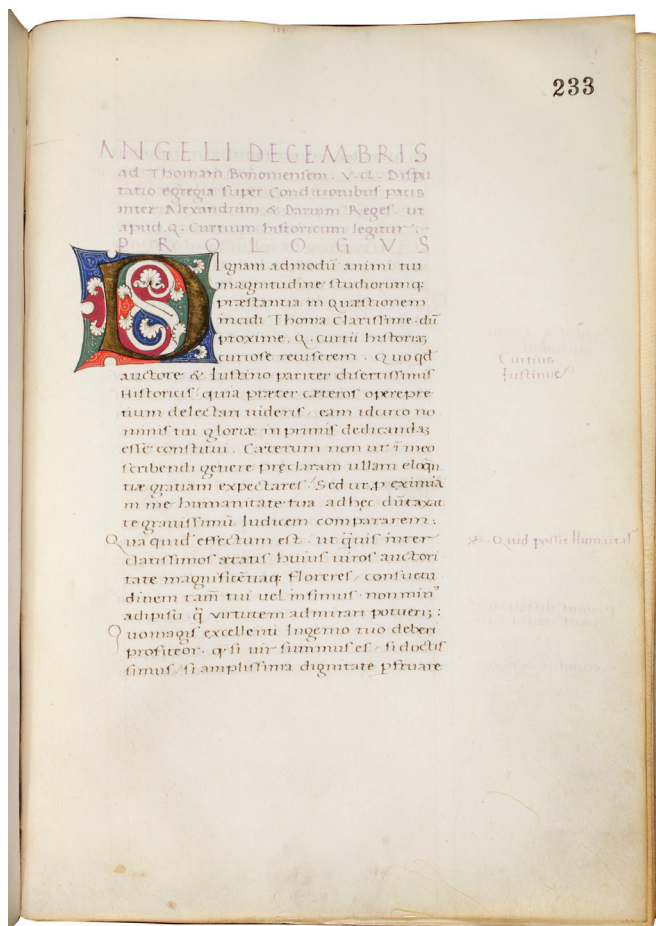
Curtius Rufus: *Historiae Alexandri Magni* – Angelo Decembrio: *De condicionibus pacis*
Budapest, OSZK, Cod. Lat. 161., f. 1r

Maria Visconti egy másik titkárának, Gian Matteo Bottigellának (1410–1483)⁷ készült. Kötése is eredeti, milánói műhely munkája, a kötéstábla közepén Visconti-címer foglal helyet, amelyből a könyvkötő díszítősort is kialakított. (1–3. kép)

Az előzéklap possessorbejegyzése szerint a kódexet a 15. században a milánói Gabriele Faerno vásárolta meg.⁸ További sorsáról csupán annyit tudunk, amennyit Jankovich Miklós árul el a *Disputáció* kiadásában. Eszerint a kötet a „fran-

7 ZAGGIA, MULAS e CERIANA, *Giovanni Matteo Bottigella...* A címlapon Bottigellára utal a jobb oldali bordűr közepén látható jelenet is, ahol egy puttó hordóból iszik (*botticella* magyarul 'hordócska').

8 „emptus per me Gab. Faernum”; Vö. GIUA, „Un nuovo codice autografo...”, 214.

2. kép. A Decembrio-mű kezdete Jankovich Miklós kódexében
Budapest, OSZK, Cod. Lat. 161., f. 233r

cia háború” után Velencébe, onnan Bécsbe, majd pedig Magyarországra került.⁹ A kézirat ma az Országos Széchényi Könyvtárban található Cod. Lat. 161-es jelzet alatt, ahová Jankovich Miklós első gyűjteményével került az 1830-as években.¹⁰

9 Lásd DECEMBRIS, *De condicionibus pacis...*, XVI.

10 Lásd 3. jegyzet, valamint BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–1971*, felelős szerk. NÉMETH Mária, 109–170 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1973). Ugyanez némi változtatással: BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei”, in *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Művészettörténeti füzetek 17, 23–78 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).

3. kép. Jankovich Miklós Curtius Rufus-kódexe
Budapest, OSZK, Cod. Lat. 161., előtábla

A Decembriók

A három Decembrio a lombard humanizmus jeles képviselői közé tartozott. A pavai születésű apa, Uberto (†1427) sikerrel vetette meg lábát a Viscontiak Milánójában, s így két fia, Pier Candido és Angelo ott kezdhette pályafutását. Uberto leginkább arról ismert az utókor számára, hogy elsőként fordította le Platón *Államát* görögről latinra. Igazán híressé az idősebbik fiú, Pier Candido (1399–1477) vált, aki csaknem harminc évig működött az utolsó Visconti herceg, Filippo Maria személyi titkáraként, s jelentős mértékben hozzájárult a milánói udvari humanizmus arculatának felépítéséhez. 1450-ben, a Sforza-hatalomátvétel évében Rómába tá-

vozott, ahol pápai titkárként alkalmazták, majd Aragóniai Alfonz szolgálatába lépett Nápolyban. 1466 és 1474 között Borso d’Este udvarában találjuk Ferrarában. Ezt követően visszatért Milánóba, régi presztízst azonban már nem tudta visszanyerni. Öccse, Angelo (1415–1467 után)¹¹ voltaképpen bátyja árnyékában élt, a vele való vetélkedés rányomta bélyegét egész pályafutására, munkáiban is tetten érhető. Kapcsolatuk 1441-ben valamiért olyannyira megromlott, hogy többé már ki sem békültek egymással.¹² Miként fivére, Angelo is Gasperino Barzizza iskolájában kezdte tanulmányait Milánóban. Apjuk és Barzizza halála (1431) után – valószínűleg bátyja ösztönzésére – iskoláit Ferrarában folytatta, ahol később orvosi diplomát szerzett. Egyben csatlakozott Guarino Veronese tudós köréhez is a d’Esték udvarában. Később ennek a körnek – amely Leonello d’Este körül csoportosult – egyik legaktívabb tagjává vált. Főműve, a *De politia litteraria* ennek a tudós csoportosulásnak az eszmevilágát, kérdésfeltevéseit, érdeklődési területeit örökíti meg, s ez teszi a művet a ferrarai s általában véve az itáliai korai humanizmus felbecsülhetetlen értékű forrásává.¹³ Az 1440-es évek elejére Angelo valamiért eltávolodott Leonellótól és Guarinótól, újra Milánóban találjuk,¹⁴ míg nem 1450-ben, a milánói Sforza-hatalomátvétel és Leonello d’Este halálának évében egy rövidebb zaragozai tartózkodás után Nápolyba, Aragóniai Alfonz udvarába távozik. Az ő halála (1458) után Barcelonában is megfordult. Nevezetes és az utókor számára is fennmaradt epizódja életének, hogy Spanyolországból hazafele kirabolták, számos értékes kéziratot és ruhát tulajdonítva el tőle. 1467-ben a perugiai egyetem meghívta Angelót újonnan alapított görög tanszékére, ám nem tudjuk, hogy a humanista elfogadta-e a felkérést. Ez az utolsó adat személyéről, ezt követően sorsa homályba vész.

11 Életéhez, pályafutásához lásd: Paolo VITI, „Decembrio, Angelo Camillo”, in *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 33 (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1987), hozzáférés: 2022.06.13, [https://www.treccani.it/enciclopedia/angelo-camillo-decembrio_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/angelo-camillo-decembrio_(Dizionario-Biografico)/); valamint GIUA, „Un nuovo codice autografo...”, 211–242.

12 Paolo Viti anyagi okokat és szakmai rivalizálást feltételez a háttérben. Vö. VITI, „Decembrio...”.

13 A művet már 1447-ben elkezdte, s Leonello d’Estének szerette volna dedikálni. Annak halála után az új kiszemelt II. Pius volt. A neki küldött díszpéldány ma a Vatikáni Könyvtárban található Vat. lat. 1794 jelzet alatt. Az editio princeps (Augsburg, 1540) minden bizonnyal erről a példányról készült, melyet 1527-ben, Róma V. Károly általi elfoglalásakor elloptak, majd később visszaszolgáltattak a Vatikánnak. A második kiadás 1562-ben jelent meg Bázelen. Vö. VITI, „Decembrio...”. – A *De politia litteraria*ról a Corvina könyvtárral kapcsolatban lásd: PAJORIN Klára, „Az eszményi humanista könyvtár: Angelo Camillo Decembrio könyvtárideálja és Mátyás király könyvtára”, *Magyar Könyvszemle* 120 (2004): 1–13.

14 GIUA, „Un nuovo codice autografo...”, 213.

A Disputáció

Miként láttuk, Angelo 1444-ben írta meg a *Disputáció* első változatát, amelyet barátjának, Tommaso Tebaldinak,¹⁵ Filippo Maria Visconti titkárának ajánlott. Ezt a változatot őrizte meg egyedülként Jankovich Miklós ma Budapesten őrzött kódexe. Ahogy a kötet szerkezet is mutatja, a mű nagyon szorosan kapcsolódik Curtius Rufus szövegéhez, ahhoz mintegy kommentárként csatlakozik, a töredékesen fennmaradt történeti munka problematikus, tartalmi ellentmondásokat felmutató szöveghelyeivel foglalkozik. A kiválasztott tematikus szál Dareiosz családjának, anyjának, feleségének és gyermekeinek sorsa volt, akik az isszosi csatában (i. e. 333) Nagy Sándor fogságába estek, és kiváltásukért Dareiosz többször is folyamodott. Decembrio több szempontból közelíti meg tárgyát, a megfogalmazásból levonható tárgyi következtetések – például hány gyermeke volt végül is Dareiosznak? – mellett a békefeltételek kapcsán Nagy Sándor jelleméről, a fogságba esett királyi hölgyekhez való viszonyulásáról, a hölgyek pszichés állapotáról is elmélkedik, különös tekintettel Dareiosz feleségére, aki a fogságban meg is halt. A szerző témaválasztását, a Curtius szövegére való fókuszálást a kor általános érdeklődése mellett a Visconti-udvar humanizmusának orientációja is sugallhatta. Az 1430-as években intenzív fordítói program bontakozott ki Milánóban, melynek jegyében az ókori történetírókat olaszra fordították, és külön részleget alakítottak ki számukra a hercegi könyvtárban.¹⁶ A fordítói programban aktív részt vállalt Angelo Decembrio bátyja, Pier Candido is, ráadásul az olasz Curtius Rufus éppen az ő keze alól került ki 1438-ban.¹⁷

Angelo személyes érdeklődése is egybeesett ezekkel a tendenciákkal, hiszen maga is különös figyelmet fordított Curtius Rufusra. Nem csupán a budapesti kódexben maradt fenn a történeti munka az ő másolatában, hanem megszületett egy másik kézirat is 1446 és 1450 között.¹⁸ E kódex előszavában a humanista a mű

15 Barátságukat tanúsítja, hogy Angelo Tebaldinak dedikálta *De cognitione et curatione pestis és Liber de Zucharina et Thebaldo aureis adolescentibus et de effigie cupidinis* című elveszett – vagy meg sem született – versgyűjteményét is. Vö. VITI, „Decembrio...”. Rövid életrajz mellett Tebaldi kódexeit is felsorolja: Suzanne REYNOLDS, *A Catalogue of the Manuscripts in the Library of Holkham Hall, I. Manuscripts from Italy to 1500, Part. 1. Shelfmarks 1–399* (Turnhout: Brepols, 2015), MS 329.

16 Massimo ZAGGIA, „Appunti sulla cultura letteraria in volgare a Milano nell’età di Filippo Maria Visconti”, *Giornale della letteratura italiana* 110 (1993): 162–219.

17 Lásd mindehhez további szakirodalommal: GIUA, „Un nuovo codice autografo...”, 216–217; Marianne PADE, „Curzio Rufo e Plutarco nell’Istoria d’Alexandro Magno: volgarizzamento e compilazione in un testo di Pier Candido Decembrio”, *Studi umanistici piceni* 18 (1998): 101–113.

18 Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 4597. Vö. GIUA, „Un nuovo codice autografo...”, 218.

első két, elveszett könyvének lehetséges tartalmáról értekeznek Arrhianosz és Plutarkhosz alapján, valamint a főszövegbe történő hosszabb bejegyzéssel lakúnákat jelez két helyen az V. és a X. könyvben. Szorosan vett filológiai kérdésekkel foglalkozik tehát. Mint általában a humanisták, Curtius Rufust ő is nagyra becsüli stílusa miatt. A vatikáni kézirat kolofonjában a szerzőt „eloquentissimus”-nak nevezi (f. 147^v). A problematikus állapotú szöveg, a benne rejlő tartalmi ellentmondások persze módosították ezt a pozitív értékelést, ám ugyanakkor vonzó kihívásként jelenhettek meg a humanista előtt, s ösztönözték a témával való tudós foglalkozásra. Az elemzők szerint a *Disputáció* megírásában határozottan benne rejlik éppen egy ilyesfajta demonstratív jelleg, sőt polemikus szándék: Angelo fel kívánta mutatni – még hozzá elsősorban bátyjának, a Curtiust olaszra fordító Pier Candidónak –, hogy milyen is az igazi filológia, a szövegekkel való szigorú, következetes, igényes munkálkodás, a latin eredetihez való hűség, a valódi kritikai szellem és az érett mérlegelés.¹⁹

Néhány év múlva, amikor Filippo Maria halála (1447) után felmerült annak a gondolata, hogy másokhoz hasonlóan ő maga is Nápolyban, Aragóniai Alfonz udvarában próbáljon szerencsét, Angelo Decembrio átdolgozta a *Disputáció* szövegét. Elhagyott bizonyos, Filippo Mariát érintő részeket, ami a herceg halálának évét, 1447-et *terminus post quem*ként jelöli ki a második változat születése számára. A legfőbb változtatás azonban abban állt, hogy stilisztikai és szemantikai szempontból csiszolta, pontosította a szöveget, aminek köszönhetően jóval érettebb változat állt elő, mint 1444-ben. Emellett született egy hosszú ajánlás is Aragóniai Alfonzhoz, amelyet a fordító a nápolyi uralkodónak az antik történetírók iránti érdeklődésére fűzött fel. Ezt a változatot is egyetlen kódex őrizte meg, amely a budapestihez hasonlóan szintén Milánóban készült 1447 és 1449 között, ugyancsak Angelo Decembrio saját kezű másolatában. Ezt a kódexet ma Franciaországban, Caenben őrzik.²⁰ Díszítése egyértelműen a *Magister Vitae Imperatorum* műhelyének munkája, jóllehet szerényebb, mint a budapesti kódexé, és nem is attribuíható magának a Mesternek.²¹ Kötése is hasonlít Jankovich Miklós kódexének kötéséhez. Figyelemre méltó különbség azonban, hogy a caeni kódex már nem tartalmazza Curtius Rufus művét, ami annak jele, hogy a *Disputáció* időközben függetlenedett tőle, önálló alkotássá vált. Végül a *Disputáció*

19 Uo., 214–219.

20 Caen, Bibliothèque municipale, Ms. 343. Részletes leírása: GIUA, „Un nuovo codice autografo...”, 220–221. A kódex létezése – a budapestihez hasonlóan – nem régóta része a tudományos köztudatnak. Kérdés, hogy miként került Normandiába. Az egyik lehetőség, hogy akkor, amikor Angelo Decembriót Barcelonából hazafele kirabolták (lásd fent).

21 Uo.

egy harmadik variánsa a *De politia litterariá*ba is bekerült, igazodva annak gondolatmenetéhez.

Jankovich Miklós szövegkiadása

Jankovich Miklós bibliográfusi tájékozottságának köszönhetően felismerte, hogy különleges értékű kódexének e része kiadatlan, a benne található szövegvariáns soha nem jelent meg nyomtatásban. A gyűjtő nem volt járatlan a klasszikus szövegekkel való foglalatosságban. Ékes bizonyítéka ennek a pesti, 1811–1812-es kétnyelvű Sallustius-kiadás, amelynek a háttérében kétségtelenül ő maga állt.²² Ő buzdította az egykori pálos szerzetes Szent-Györgyi Gellértet, fiai nevelőjét arra, hogy fordítását adja ki végre a kezéből,²³ maga pedig terjedelmes, több száz oldalra rúgó „bevezetővel” látta el a szöveget részben a klasszikus szerzőkről, a fordításokról, azok jelentőségéről általában értekezve, részben pedig Sallustiuszal, kéziratossággal, korábbi kiadásaival, fordításaival kapcsolatos tudnivalókat tárgyalva. Az 1825-ös Jankovich-féle *Disputáció*-kiadás felépítés tekintetében is a szövegkiadások szabályos rendjét követi. Az összeállítást gróf Cziráky Antalhoz (1772–1852)²⁴ szóló, terjedelmes magyar nyelvű ajánlás vezeti be. Ezt követi a szerző, Angelo Decembrio rövid, latin nyelvű életrajza, majd a kiadás alapjául szolgáló kódex leírása szintén latin nyelven. Végül következik a szöveg.

A Cziráky Antalhoz szóló ajánlás

A Czirákyhoz szóló ajánlás kezdetén Jankovich szükségesnek látta megindokolni, hogy miért fog egy olyan mű kiadásába, amelynek nem sok köze van a hazai kultúrához. Talán ezért kezdi azzal a gondolattal a szöveget, hogy a tudományok

22 *Cajus Sallustius Crispus*, SZENT-GYÖRGYI Gellérd magyarázásával, Előrebocsátotta bevezetését a classicusok ismeretébe JANKOWICH [JANKOVICH] Miklós, 2 köt. (Budán: Nyomtat. a Magyar Kir. Universitás' betűivel, 1811–1812).

23 Uo., 2:XC VII–XC VII.

24 A korabeli tudományos életben számos kiemelkedő pozíciót betöltő Cziráky Antal főként jogtörténészként szerzett érdemeket a tudomány terén, ám jelentős könyvgyűjteménnyel is rendelkezett. Vö. BERLÁSZ Jenő, *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1981), 62; személyéhez legújabban: SZIMA Viktória, *Cziráky Antal Mózes* (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, 2021. márc. 1.), hozzáférés: 2022.06.11, https://mnl.gov.hu/mnl/fml/hirek/cziraky_antal_mozes.

és a művészetek az egész emberiség tulajdonai, nincs nemzetiségük, képviselőik pedig mindenütt otthon vannak, otthonra lelhetnek ebben a világban:

A' Tudományok, és Mesterségek nem különös Nemzeteknek, hanem az egész Emberiségnek tulajdonaik, – nékiek ezen széles Világ természeti Vidékjök – mindenütt Hazájok – azért a' Tudósak, és Mesterek, bár hol telepedjenek, bé avatás nélkül örömmel fogadott Polgárokká változnak.²⁵ (V.)

Állítását mindjárt saját szerzője, „December Angyal” művei sorsával bizonyítja: a *De politia litteraria* nem a szerző szülőföldjén, hanem Augsburgban jelent meg első ízben (1540), Németföldön lelt tehát otthonra. S most ugyanennek a szerzőnek másik művecskjét Magyarország fogadhatja be:

Méltóképpen tehát December tudós foglalatosságának szülötte földje lön Németh, és Magyar Ország, – eö pediglen mind a' két Nemzetnek Tudós Polgártársa, melyeknek egyedül, fel derülését, és a' Tudós Világ közönséges Polgári sorában nyert bé avattatását köszönheti. (V.)

Azáltal, hogy December a német és a magyar nemzet tudós polgárává válik, a nemzetek feletti *res publica litteraria* („Tudós Világ”) közösségébe is belépést nyer. A csavaros gondolatmenetben a szülőföld-metaphora mellett megtalálhatjuk az ösnyomtatványok s a korai editio princepsok tipikus képeit és szófordulatait a sötétségben vergődő s most napfényre hozott műről. Decembert a feledékenység néma örvényéből szabadíthatják most ki, s miután századokon át ezer veszélyben hanyódott, most végre a magyaroknál menedéket talál, s napfényre derül, közrebocsáttatik. Mindezekon végighaladván az olvasóban távoli asszociációként óhatatlanul megjelenik az északra költöző Múzsák olyannyira elterjedt, klasszikus-humanista gondolata is.

Jankovich ezután Decembrio rövid életrajzát és műveinek felsorolását adja Cziráknak. Ez a szakasz nem más, mint az összeállítás második helyén álló latin nyelvű életrajz parafrázisa és amplifikációja. A szöveg az ajánlásban belüli hosszú, önálló egységként Decembrio főművének, a *De politia litterariának* részletes ismertetésével zárul. Jankovich elmondja, hogy mi is ez a mű voltaképpen, majd tu-

25 A fenti mondatban mutatis mutandis visszacseng az alábbi híres mondat Periklész temetési beszédéből: „Mert a kiváló emberek sírja az egész föld, s nemcsak a hazájukban felállított sztélé felirata emlékeztet rájuk, hanem messze földön is, felirat nélkül is mindenki örzi nem is annyira cselekedeteiknek, mint inkább szellemüknek az emlékét.” THUKÜDIDÉSZ, *A peloponnészoszi háború*, ford. MURAKÖZY Gyula (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1985), II:45, 152.

4. kép. Angelo Decembrio: De politia litteraria, Augsburg 1540
Budapest, OSZK, Ant. 369

dósít az editio princeps történetéről, miszerint 1527-ben lopták el a kéziratot Rómából, és nyomtatták ki annak alapján a szöveget Augsburgban. Ezt követően részletesen bemutatja az augsburgi kiadás címlapját, lemásolja a teljes címet. Leírja a címlapon látható fametszetet, amely a műben szereplő beszélgetőtársakat ábrázolja egy asztal körül, s megadja a fametszet készítőjének, Hans Burgkmairnak a nevét, akinek egyébként csak a monogramja szerepel a kiadványban. Végül idézi az olvasóhoz szóló, a metszet alatt található szöveg elejét arról, hogy voltaképpen mit is tart a kezében. A leírásból egyértelmű, hogy Jankovichnak megvolt a

De politia litteraria 1540-es augsburgi kiadása, s a saját példánya feküdt előtte az asztalon, amikor a Cziráky Antalhoz szóló ajánlást írta.²⁶ (4. kép)

A nyomatékkel és nagy terjedelemben bemutatott opus rögtön érvvé is válik Jankovich gondolatmenetében: ha ez a mű ilyen jelentős, akkor Angelo Decembrio nagy szerző, következőképpen tőle egy másik munkát kiadni ugyancsak nagy érdem. Nem beszélve arról, ismétli, hogy December e művecskéje teljességgel ismeretlen a Tudós Világ előtt, s ezért „elkerülhetetlen veszedelmétől lött megmentése” – ami egyet jelent a „Classicus szerzők kedveltetésével” és a „Classica Litteratura gyarapításával” – nekünk, magyaroknak nagy dicsőségünkre válna. Ezzel biztatja a tudományokat pártfogoló Czirákyt.

Az előszó ezen a ponton, e belső konklúzióval kétségtelenül elér egyfajta csúcspontot. Ám Jankovich csak most áll elő fő ütőkártyájával, s ehhez ismét saját gyűjteményének kincseihez fordul. Elárulja, hogy azért is ajánlja a gróf figyelmébe Curtiust, mert a szerencsés véletlen hozzájuttatta egy rendkívüli darabhoz, egy kódexhez Hunyadi Mátyás könyvtárából. Bár számos könyvtár büszkélkedhetik a nagy király kódexével – írja –, mégis nagy ritkaság az olyan, amelynek kötése is Mátyás számára készült:

Ritka tünemény Európának leg gazdagab könyvtárjaiban [...] olyan példányra akadni, melly úgy, mint az enyim, Mátyás Király számára készített fényes kötetét, és arra arannyal bé nyomott Hazánk, és Hunyady Nemzetség Tzimereit akkori valóságában elő adja. (XI.)

A *De politia litteraria* után újra egy könyv van tehát a kezében saját gyűjteményéből, mégpedig nem más, mint a Curtius Rufus-corvina, amely ma szintén a nemzeti könyvtárban található.²⁷ (5–6. kép) Jankovich célja itt, hogy bebizonyítsa, valóban Mátyás példányáról van szó. A kötést is „ilyen jegykén”, „nyilvános billegként” hozza fel, a másik bizonyíték pedig egy bejegyzés a kódex előzéklapján, amelyet Jankovich Mátyásnak tulajdonít, és magyar szöveggként olvas ki a

26 Ez akár azonos is lehetne az Országos Széchényi Könyvtár példányával (Ant. 369), ám azért nem jelenthető ki biztosan, mert nem található meg benne a Jankovich-gyűjtemény bélyegzője. (A bekerült Jankovich-anyagból valószínűleg nem mindent sikerült lebélyegezni.)

27 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 160. Vö. BARTONIEK, *Codices...*, Nr. 160; MIKÓ Árpád, szerk., *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28.–2003. február 16.*, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002); ZSUPÁN Edina, szerk., „Az ország díszére.”: *A Corvina könyvtár budai műhelye*, Kiállítási katalógus, OSZK, 2018. november 6.–2019. február 10. (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2020), Kat. H4, 368–371 (Pócs Dániel).

5. kép. Jankovich Miklós Curtius Rufus-corvinája
Budapest, OSZK, Cod. Lat. 160.

következésképpen: „Mentem közep Podebradéban”.²⁸ Érvei erejét növelendő egy testimoniumot is felhoz Jacopo Filippo da Bergamo *Supplementum chronicarum orbis ab initio mundi* című művéből, miszerint

Mátyás királyról széles körben elterjedt, hogy méltán állítható párhuzamba Julius Caesarral és Nagy Sándorral minden tekintetben: igen gyakran, amikor olvasni vágyott,

28 Jankovich attribúciójához Mátray Gábor – 1837-től a Múzeum szolgálatában, 1846 és 1875 között a könyvtár élén – fűzött írásbeli megjegyzést, kifejezetten az 1825-ös *Disputáció*-kiadás ajánlására hivatkozva: „E’ kéziratról bővebben emlékezik Jankowich Miklós az általa kiadott következő nyomtatványban: »Angeli Decembris de conditionibus pacis inter Alexandrum M. et Darium Reges ut apud Q. Curtium legitur disputatio ex Mss. Codd. Jankowichianis nunc primum edita. Budae 1825. in 8°« – Név szerint e’ nyomtatvány XI. lapján azt állítja, hogy a’ kézirat »első levelén a’ Király saját kezével irtt ezen magyar szavak olvastatnak: Mentem közep Podebradeban.« A’ criticus vizsgáló ítélje – meg, valljon helyesnek lehet-e e szók olvasása Jankowich szerint, ’s lehet-e az érintett írást, melly inkább a’ XVI.ik Századbelinek látszik lenni, Mátyás király saját kézvonásának vallani. Mátray Gábor”. (Mátray Gábor e megjegyzése ma is megtalálható a kódexbe applikálva. A könyvtárőr kézírásában érdekes megfigyelni, hogy amikor Jankovich „megfejtését” idézi, mennyire könnyedén vált át kurzív got betűs írásra.) Egyértelmű, hogy a kérdéses bejegyzés a kódexben azonos kéztől származik, mint a fölötte lévő 4 sor, ám szövegét egyelőre még nem sikerült megnyugtatóan kiolvasni. A Mátyás kezének való attribúció nyilvánvalóan téves. A kézirat teljes digitális másolata meglehetősen: <https://corvina.hu/>.

6. kép. Jankovich Miklós Curtius Rufus-corvinája
Budapest, OSZK, Cod. Lat. 160., háttábla

párnáján Livius, Curtius vagy más történetíró feküdt [...], és azok tartalmát sokak csodálatára rendkívüli mértékben megjegyezte.²⁹ (XI–XII.)

Joggal tulajdonítható tehát a kódex és benne a bejegyzés Mátyás királynak, hiszen kedvenc olvasmányáról van szó.³⁰

- 29 Jankovich előszavából idézve a latin szöveget: „De hoc Rege Mathia vulgatissimum habemus, quod merito cum Julio Caesare, et Alexandro M. in omni re conferri possit: saepenumero cum legendi avidus sit, in ipsius pulvinaribus inveniebatur Livius, aut CURTIUS, aut alius Historicus [...] et ea, quae in his continentur, memoriae adeo commendabat, ut plerique admirarentur.” Első kiadás: Venetiis: Bernardinus de Benaliis, 1483 (GW M10969, ISTRC ij00208000). Bővített kiadás: Venetiis: Georgius de Rusconibus, 1513. A fent közölt magyar változat a tanulmány szerzőjének fordítása.
- 30 Azt a gondolatot, hogy Mátyás kedvenc olvasmányai a történetírók voltak, az 1811–1812-es Sallustius-kiadás előszavában is taglalja (II., XLVI–XLVII.). Mátyás említése arra is ürügyet ad neki, hogy – bár Sallustiusról szól a bevezető – részletes leírását adja saját Curtius Rufus-corvinájának.

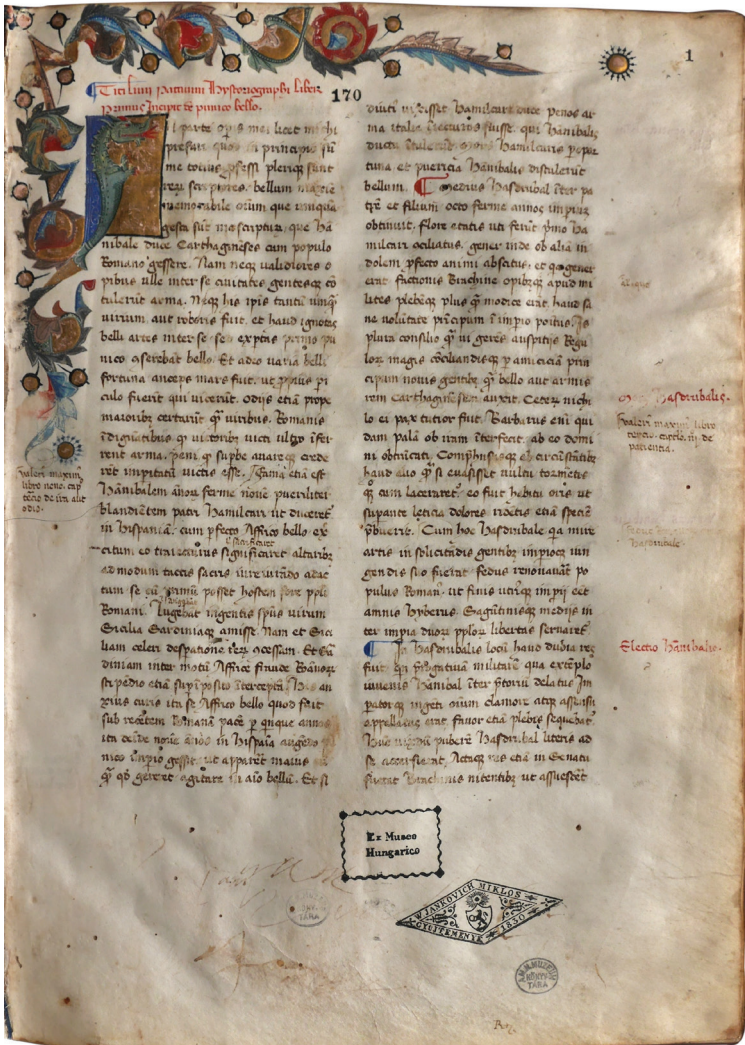
Az idézett testimonium, azon belül Livius említése arra is alkalmat ad Jankovichnak, hogy egy újabb kódexét is bevonja a tárgyba. Erről ezt írja:

LIVIUSNAK is egy XI. századbéli Pergamentre írott Példánya, mellet 1507. Esztendőben Brassicanus Lajos Budáról el tulajdonított nálam vagyon, azomban rajta Hunyady Mátyás Jegyeinek semmi nyoma nintsen. (XII.)

A kódex valóban nem visel magán semmiféle corvina-jegyet. Kétségtelen azonban, hogy az utolsó levélen (170^r) a következő bejegyzés található: „deest pagina ad finem / dono accepi Bude 1507 / B.” [’hiányzik egy oldal a végén, ajándékba kaptam Budán 1507-ben, B.’].³¹ A bejegyzés azonban semmiképpen sem származhat a jogtudós Ludovicus Brassicanustól (1509–1549), a bécsi egyetem professzorától, mivel ő 1507-ben még csak két éves volt.³² (Hozzá kell tennünk azt is, hogy

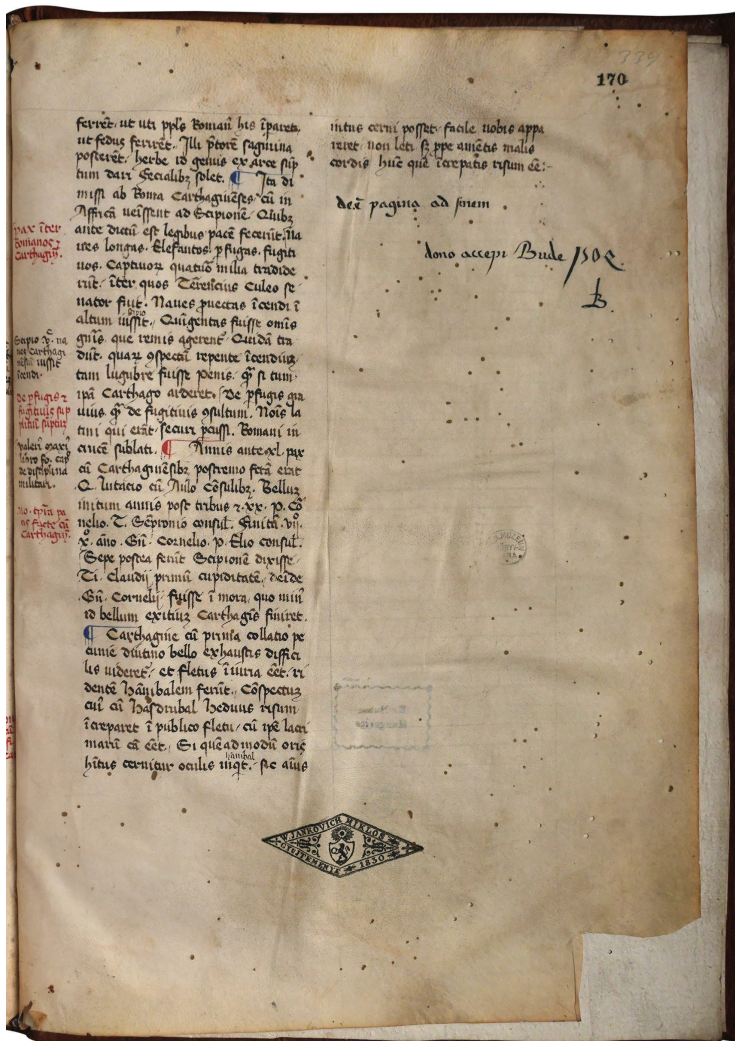
31 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 87. Jankovich Miklós ezt a kéziratot ismerteti az 1811–1812-es Sallustius-kiadás előszavában is, éppúgy Mátyás könyvtára kapcsán, szintén a Curtius Rufus-corvina társaságában. Ott még a 13. századra datálta, és bár elismeri, hogy a kódexen semmiféle Mátyásra utaló jegy nincs, megjegyzi, hogy szerinte mégis Mátyás könyvtárából származhat. A B. monogramot Joannes Brassicanusként javasolja feloldani; vö. SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2:L–LI. A kódexhez lásd: BARTONIEK, *Codices...*, 78, Nr. 87; HOFFMANN Edith, *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratjai* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1928), 2–3. Hoffmann Edith a díszítést Bologna környékiként határozza meg. Hoffmann Edith munkájából kibontakozik a kódex datálásának és a fenti bejegyzés attribúciójának 19. századi kutatástörténete is. Miként Jankovich ajánlásából kiderül, ő maga itt éppen 11. századnak tartotta a kéziratot. Fejér György, aki a kódexet elsőként ismertette, egy helyen 12. századiként, másol 14. századiként határozza meg; FEJÉR György, „T. Vadassi Jankowics Miklós’ Gyűjteményeiről és Régiségei között találkozó két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarozott Irásokról”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 11. sz. (1817): 1–46, 6, 19. Peter A. Budik, aki a 19. század egyik legfontosabb, Mátyás könyvtáráról szóló művét írja, átveszi a 12. századra vonatkozó téves datálást, vö. Peter A. BUDIK, *Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen* (Wien, 1840), 20. Ezt csupán az 1882-es *Könyvkiállítási Kalauz* fogja 14. századira helyesbiteni (ellenben a díszítést – tévesen – burgundiként határozza meg): *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához* (Budapest, 1882), Kat. 271, 103. A „B.” monogram Brassicanusként való feloldása is megjelenik Fejérnél, ezt később Budik is átveszi. A bejegyzést egyébként mindketten tévesen idézik (Fejér: „comparat Bude 1507. B.”; Budik: „Dono accepi Bude Io. Brassicanus”).

32 A Ludovicus Brassicanusszal való azonosítás ötletét Jankovich Miklósnak minden bizonnyal az adta, hogy Ludovicus fivére, Johannes fontos szerepet játszott a corvinák történetében. Az 1520-as években, a mohácsi csatát megelőzően ugyanis számos kódexhez hozzájutott a királyi könyvtárból. Jól ismert jellegzetes kézírása, szignója, amely sok corvinában megtalálható. Vö. Christian GASTGBER, *Miscellanea Codicum Manuscriptorum Graecorum II: Die griechischen Handschriften der Bibliotheca Corviniana in der Österreichischen Nationalbibliothek. Provenienz und Rezeption im Wiener Griechischhumanismus der frühen 16. Jahrhunderts*, Veröff. zur Byzanzforschung., Band 34, Denkschr. d. phil.-hist. Kl., Band 465 (Wien: ÖAW, 2014), 51–53, 195–270; Christian GASTGBER, „Die Erschließung neuer Quellen. Der Zugang zum Griechischen im Wiener Humanismus”, in *Artes*

7. kép. Jankovich Miklós Livius-kódex
Budapest, OSZK, Cod. Lat. 85., f. 1r

– *Artisten – Wissenschaft: Die Universität Wien im Spätmittelalter und Humanismus*, Hg. Thomas MAISEL u. a., Singulária Vindobonensia 4, 127–198 (Wien: Praesens Verlag, 2015); NÉMETH András, „Egy bécsi bibliofil 1525-ös látogatása a budai királyi könyvtárban: Johannes Alexander Brassicanus hagyatéki leltára (1539)”, *Magyar Könyvszemle* 129 (2013): 282–305; András NÉMETH, „A Viennese Bibliophile in the Hungarian Royal Library in 1525: New evidence from Johannes Alexander Brassicanus’ bequest inventory (1539)”, *Gutenberg Jahrbuch* 88 (2013): 149–165. Az óriási bibliográfiái, könyvtártörténeti ismeretekkel rendelkező Jankovich természetesen ismerte Johann Ale-

8. kép. Jankovich Miklós Livius-kódex
 Budapest, OSZK, Cod. Lat. 85, f. 170r

xander Brassicanus szerepét a Corvina történetében, hiszen az általa fogalmazott beszámolót, amelyt a Salvianus-kiadás előszavában tett közzé – D. SALVIANI, *Massyliensis Episcopi De vero iudicio et providentia Dei* [...] (Basel, 1530), VD16 S 1511 –, később minden, könyvtárakkal foglalkozó műszázadokon keresztül idézte. A Brassicanus testvérek személyéhez szülő irodalomhoz legtanácsosabb a CERL Thesaurusból kiindulni. „Brassicanus, Johannes Alexander”, in *CERL Thesaurus*, hozzáférés: 2022.06.13, <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01876253>; „Brassicanus, Johann Ludwig”, in *CERL Thesaurus*, hozzáférés: 2022.06.13, <http://thesaurus.cerl.org/record/cnp01303612>.

Hoffmann Edith az évszámot 1504-ként olvasta ki.)³³ Mindenképpen elgondolkodtató azonban, hogy a kódex a 16. század legelején Budán tűnik fel. Nem zárható ki tehát, hogy esetleg mégis a királyi könyvtárból származik.³⁴ Voltaképpen Jankovich is ilyen felhanggal említi ezt a Liviust, még ha hozzá is teszi, hogy nem visel corvina-jegyet.³⁵ (7–8. kép)

A Mátyás könyvtárából való kódexek bevonása a tárgyba a kiadandó szöveg kontextusát hivatott érzékeltetni. Fényük rávetül az Angelo Decembrio-szöveget tartalmazó kötetre és magára a *Disputációra* is, bevonja a Corvina erőterébe – hiszen Curtius és a történetírók esetében mégis Mátyás kedvenc olvasmányairól van szó –, s értékét ezáltal jelentősen megnöveli.

Az ajánlás szövegéből lesűrhető néhány tanulság. Nyilvánvaló, hogy annak főszereplői Jankovich saját könyvei, kódexei. A gondolatmenet a *De politica litteraria* általa birtokolt példányából indul ki, és eljut a Curtius Rufus-corvináig, valamint a Livius-kódexig. Nem említetik, ám a háttérben természetesen meghúzódik az a kézirat is, amelyből Jankovich a *Disputációt* kiadni készül. Három kódex és egy korai nyomtatvány a mérleg. Az elemzőnek óhatatlanul is eszébe ötlik Naldo Naldi híres epikus műve Mátyás könyvtáráról, a *De laudibus Augustae Bibliothecae*, amelyben a könyvek megszemélyesítve, szerzőkként érkeznek meg a budai könyvtárba. Jankovichnál éppen az ellenkezője történik: minden gondolat könyvekké, konkrét példányokká változik, amelyek saját polcain sorakoznak. S valójában ez az, amit ő érdemben hozzá tud tenni a tárgyhoz: saját könyvtárának kontextusa.

Az ajánlás magyar szövegében a kiadó szinte kínosan ügyel arra, hogy a szakterminológiát magyar nyelven használja, demonstrálandó, hogy még ez a nagyon speciális nyelvezet is kifejezhető magyarul. Különösen szembeötlő ez a később idézendő levélrészletek fényében, amelyekben a kódexeket érintve szinte csak latin kifejezéseket használ. Az ajánlásban azonban véletlenül sem találunk latin szakszavakat, egyedül talán csak a *classica litteraturát*, illetőleg a *classicus szerzők* szókapcsolatot. Ám a *manuscriptum* nála *kéz iratt*, a *frontispicium* pedig *hom-*

33 Lásd a 31. jegyzetet!

34 Most már egyértelmű a kutatás számára, hogy számos olyan corvina volt, amelyek nem rendelkeznek corvinajegyekkel (kötés, címer), ugyanis kétségtelenné vált, hogy a kódexek egységesítésére csupán az 1480-as évek legvégén került sor Mátyás könyvtárában, ugyanabban az időben, amikor a királyi könyvtárat reprezentatív formájában, a királyi rezidencia önálló egységeként létrehozták. Mátyás halála pillanatában (1490. április 6.) számos kódex várt a be- és átkötésre, a címer belefestésére, amire azonban már nem kerülhetett sor. Lásd mindehhez legújabban: ZSUPÁN Edina, „A budai műhely”, in ZSUPÁN, „Az ország díszére.”, 25–67. Mindenképpen érdemes volna azonban a kérdéses kezdet azonosítani.

35 Egy korábbi jegyzékében egyértelműen corvinaként jelezte a kötetet. Vö. HOFFMANN, „A Nemzeti Múzeum...”, 2.

lok, használja a *fametszés*, a *példány*, *kötet* szavakat, igaz, ez utóbbit ’kötés’ értelemben.³⁶ A *jegy* szó ugyanebben az értelemben – tulajdonosi jegy, corvina-jegy stb. – maradt meg terminológiánkban, Jankovichnál megtaláljuk mellette még a *billeget* is.

S e billegeknél maradva, röviden hangsúlyoznunk kell, hogy Jankovich Miklós számára egyértelmű volt, hogy melyek is ezek a Corvina esetében. Tisztában volt velük, s közülük kiemeli az egyedi, s valóban maximális attribúciós erővel bíró corvina-kötést. Emellett felhasználja a másodlagos bizonyítékokat, bejegyzéseket, testimoniumokat komplex argumentációjához a Curtius Rufus-kódex corvina identitásának bizonyítása céljából.³⁷

Angelo Decembrio életrajza

A Cziráky Antalhoz szóló ajánlást a szerző, Angelo Decembrio életrajza követi, ám a két oldalt kitevő latin szövegben kevés szó esik a humanista életéről, főként műveinek felsorolására korlátozódik, közülük is elsősorban a *De politia litterariára* helyezve a hangsúlyt. Megismerjük az editio princeps kiadástörténetét, valamint azt, hogy a *politia* a *poliendóból* származik – így Jankovich –, s nem keverendő össze az ’állam’-ot jelentő görög eredetű szóval. Amikor a rövid összefoglalás forrásainak ellenőrzése közben éppen elismeréssel adóznánk szerzőnk szakirodalmi jártasságának – delikát kora újkori művek alapján született ugyan-

36 Ugyanez a törekvés figyelhető meg részéről a Szent-Györgyi-féle Sallustius-fordítás bevezetőjében: ’consul’ – ’polgármester’, ’tribunus plebis’ (néptribunus) – ’népszószólló’, ’senatus’ – ’tanács’, ’testimonium’ – ’bizonyosság’. Vö. SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustiusus...*, passim.

37 A korabeli corvina-attribúció összetett problematikáját, annak formálódását mutatja az alábbi részlet is a Sallustius-fordítás Jankovich általi bevezetőjében: „Nem hihetem még is Köleséri Sámuelnek, hogy azon Tibullust, mellynek régi iroványa kezéhez jutott, most pedig Gróf Teleky Sámuel Bibliothecájában vagyon, mindenkor magával hordozta légyen. Mind azért, hogy a’ mostani Fő Méltóságú Birtokosa azt papíroson írva lenni mondotta, holott Mátyásnak könyvei többnyire mind Királyi ékességgel Pargamentra írva, s ki rajzolva voltak; mind pedig, hogy a’ szokott tzi mere, és magának a’ Királynak képe rajta kifestve nintsenek; külömben magam is nagyobb számmal pergamentomon díszesen írott, és rajzolt Classicus Szerzőimet, mellyeket világszerte nagyobb fáradsággal mint költséggel öszveszerzettem, egyaránt Corvín felséges maradványinak tarthatnám.” SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustiusus...*, 1:83–84. A Teleki Sámuel Tibullus-corvinájával kapcsolatos régi rejtély megoldásához lásd: FÖLDESI Ferenc, „A Kovásznai-Teleki-corvina”, *Magyar Könyvszemle* 120 (2004): 290–295; FÖLDESI Ferenc és ZSUPÁN Edina, „A Kovásznai-Teleki-corvina 2: Codex Agropolitanus”, *Magyar Könyvszemle* 122 (2006): 496–498.

is ez az életrajz³⁸ –, az utolsó tételnél egyértelművé válik, hogy Jankovich ezt az egész szöveget egy az egyben J. A. Fabricius *Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis* (Padua, 1754, vol. VI.) című művéből vette át.³⁹ Kétségtelen, hogy forrását meg is adja az életrajz utolsó mondatában. E hivatkozás elhelyezése azonban valamelyest megtévesztő, olyan, mintha csupán egy lenne a hivatkozott művek sorában, nem pedig a teljes életrajz forrása.

Jankovich Miklós tehát ezen a téren, az életrajz szempontjából nem lép előre. Miként láttuk, az egyedüli konkrétum a kezében Angelo Decembrióról a *De politia litteraria* volt. Egyébként nem volt ez máshogy a Fabricius által felhasznált biográfiák esetében sem, mert Decembrio élete valóban kevésbé jól dokumentált, és a korai életrajzszervezők is jóformán csak annyit tudtak róla, amennyit a *De politia litteraria*-ban magáról elárult. Megmosolyogtató ugyanakkor, hogy mely ponton nyúlt bele Jankovich mégis Fabricius szövegébe: az egyetlen tartalmi kiegészítésként a *De politia litteraria* augsburgi kiadásának méretét pontosította, a folióhoz hozzátette: „fol. minori” [!], azaz „kisebb folió méretben”. Ismét az a világ tükröződik vissza tehát, amelyben ő a legotthonosabban, a legnagyobb szakértelemmel mozgott, a könyveké.

A kódex leírása

Szemben az életrajzzal, a latin nyelvű kódexleírás kétségtelenül Jankovich Miklós önálló munkája. Impozáns cím vezeti be: *Descriptio codicis membranacei Jankowichiani*, azaz a 'Jankovich-féle pergamenkódex leírása'. Az a kódex, amelyből a kiadás készült, itt jelenik meg először a szöveget bevezető fejezetek sorában.

A leírás felépítése, mélysége és terminológiája tökéletesen megfelel a korszak kódexleírási standardjának, azt mindenben követi, sőt bizonyos értelemben felül is múlja, hiszen jóval részletesebb nála. Ebben is megmutatkozik a szerző bibliográfiai jártassága: kiválóan otthon volt a kódexkatalógusok világában. Az 1811–1812-es Sallustius-fordítás bevezető fejezeteiben Jankovich érinti a katalógusok szintjének és a kódexleírások mélységének kérdését is. Ebből megtudhatjuk, hogy

38 Filippo PICCINELLI, *Ateneo dei letterati Milanesi* (Milano: Vigone, 1670); Lazzaro Agostino COTTA, *Museo novarese* (Milano: Heredi Ghisolfi, 1701).

39 A tanulmányhoz az 1858-as kiadást használtam, az Angelo Decembrióról szóló rész: Tomus II, Liber IV, 433–434.

nem kedvelte az egysoros „leírásokat”,⁴⁰ amelyek semmiféle közelebbi információval nem szolgálnak a kéziratról, csak „epithetonokkal” dobálóznak. Ilyennek ítélte például Montfaucon leírásait.⁴¹ Ezzel szemben különösen nagyra értékelte a firenzei Biblioteca Laurenziana Angelo Maria Bandini által írt katalógusát,⁴² amelyben a tömör, latin nyelvű kódexleírások részletesebb, sajátosabb információkat is adnak a kéziratokról. Minden bizonnyal Bandini lehetett számára az egyik példa, amikor elkészítette saját kódexleírását.

A leírás felépítése a következő. Az első sorokban megnevezi a kódex tartalmát, anyagát, korát, az írás minőségét és a kötet méretét.⁴³ Ezek természetesen csupán nagyvonalú, általánosabb megállapítások a részéről, de – miként említettük – megfelelnek a kódexkatalógusok korabeli jellegének, színvonalának. Röviden leírja a címlap díszítését, de hosszán részletezi az itt látható címet. Azt is felismeri, hogy a címer melletti monogram a tulajdonost jelöli. Ezt követi a tartalom felsorolása. Itt köztudottan szokás megadni a kezdő és a záró szavakat, azaz az incipitet és az explicitet. Mivel a mű első két könyve elveszett, Jankovich nem hozza az incipitet, csak röviden jelzi a Curtius Rufus-mű könyvszámozási problematikáját.⁴⁴ Az explicit azonban nem hiányzik, sőt megjegyzi, hogy kódexében a

- 40 A kora újkor századaiban általában szokásos, rövid, latin nyelvű kódexleírásra álljon itt példaként a müncheni udvari könyvtáros, Wolfgang Prommer tételírása a müncheni Celsus-corvináról (BSB, Clm 69) 1582-ből: „AURELII CORNELII CELSI Medicinæ libri octo, ex Bibliotheca Matthiæ Hungariæ Regis. [Alatta egy másik kéztől:] Eleganti caractere. [A leírás előtt a jelzet áll:] St. 2 N. 39. [A kódex anyagának jelzése három csillaggal történik], vö.: München, BSB, Cbm Cat. 61, 43.” Ez a nagyvonalú, tömör, a kódexet csak nagyon általánosan elhelyező leírástípus még a 19. században is jó ideig elfogadott volt, készültek nyomtatott katalógusok is ebben a formában. Hogy a müncheni példánál maradjunk, a latin kéziratok Karl Halm, Georg von Laubmann, Wilhelm Meyer által jegyzett, 1892-es katalógusában ugyanerről a kódexről a következőt találjuk: „69 (ex bibliotheca Corviniana) membr. 2º. s. XV, XIII et 204 fol. cum pictis ornamentis. / Aurelii Corneli Celsi de medicina libri VIII” (vö. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecæ regiae Monacensis*, Tom. 1, Pars 1 [Monachii, 1892], 15.). A leírás valójában alig több, mint Prommeré a 16. században.
- 41 SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2:XXXIX–XL; Bernard DE MONTFAUCON, *Bibliotheca Bibliothecarum Manuscriptorum nova*, 2 köt. (Paris, 1739). Montfaucon leírása valóban csak a tartalom közlésére korlátozódik. Rövid, inventáriumszerű bejegyzésekből álló jegyzékében erősen visszaköszön a kora újkori kéziratkatalógusok szokásos jellege. (Lásd az előző jegyzetet!)
- 42 A. M. BANDINIUS, *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecæ Mediceæ Laurentianæ*, 5 köt. (Firenze, 1775).
- 43 „Amoenissimus Q. Curtii Ruffi Historiarum Codex Membranaceus Seculo XV. caractere nitidissimo in folio minori exaratus, cujus initians folium, Marginibus figuratis, Auro, coloribusque vividissimis, et summo subtilioris picturæ artificio decoratur [...]”
- 44 Közismert, hogy Curtius Rufus művének első két könyve elveszett, csupán a III–X. könyv maradt ránk, s ebből a kódexekben számozási problémák fakadtak. Jankovich kitér arra, hogy egyesek a X. könyvet tévesen XII. könyvként jelölik meg.

szöveg ugyanazon a ponton zárul, mint más kódexekben, valamint a nyomtatott kiadásokban. Kitér az írásképre is, megállapítja, hogy a másoló keze egykorú a szerzővel, s hogy a teljes kódex egy kéztől származik. Ezt azonban „indoctá”-nak, képzetlennek minősíti – s itt némiképp átvált a leírás kiadói előszóba –, mondván, hogy a másoló számos helyen alig volt képes helyreállítani a szerző eredeti szövegét úgy, hogy végül érthető legyen. A megmosolyogtató a dologban csak az, hogy napjainkra kiderült, a másoló maga a szerző, Angelo Decembrio volt. A kötés leírása következik: felismeri, hogy egykorú a kódexszel, de a kötéstábla közepén elhelyezett Visconti-címert, amelynek sorozatából keretdíszet is kialakított a könyvkötő, Milánó címereként határozza meg. Majd röviden szól a kódex már említett történetéről.

A gondos leírás valóban kiadói előszónak is minősül. Megtudjuk, hogy a kiadó a szövegben sok hibát talált, méghozzá olyanokat, amelyek nehezítik a megértést. Ennek kiküszöbölése érdekében számos ponton módosítást végzett, javított a szövegen. A kódexleírásból az is kiderül, hogy Jankovich úgy döntött, nem közli a margináliákat, fölösleges cicomának minősítve őket.⁴⁵ Végül értelmetlen módon rámutat a *Prima Disputationis Pars* [A disputáció első része] belső cím problematikájára, mondván, hogy az első részt nem követi második, s ezért felveti annak a lehetőségét, hogy a kódex esetleg nem tartalmazza a teljes szöveget, illetőleg elképzelhetőnek tartja, hogy Decembrio esetleg további részeket is tervezett. Ám ez nincs így, Jankovich téved, hiszen a f. 239^r-n belső címmel kezdődik a második rész is, amelynek szövegét ugyanúgy közli, mint az elsőét. Tévesztésére nem találtunk magyarázatot, talán véletlen figyelmetlenségnek tudható be.

A szöveg

Vitathatalan, hogy Jankovich nagyon gondosan haladt végig a szövegen, s beavatkozásai mögött többnyire komoly megfontolás állt. Fáradozásait azonban sajnálatos módon nem koronázta siker. Ez az eleve is meglehetősen nehéz szöveg a kiadás révén nem vált könnyebben megközelíthetővé, sőt bizonyos hibás kiadói döntések jelentősen fokozták az értelmezés bizonytalanságait.

45 Pedig a szöveg két fennmaradt változata közül ebben van több széljegyzet – vö. GIUA, „Un nuovo codice autografo...”, 233. –, s ugyanúgy Angelo Decembriótól származnak, mint a főszöveg.

A szöveg nehézsége több tényezőből áll össze. Megértéséhez mindenképp kiterjedt irodalmi és történelmi háttérismeretekre van szükség. Az olvasónak kiválóan kell ismernie Curtius Rufus Nagy Sándorról szóló művét, de nem árt, ha a teljes Nagy Sándor-hagyománnyal tisztában van. Az értekezés gondolatmenetébe, bár Curtius egyetlen helyéből, a perzsa követek által kínált békefeltételekből indul ki (IV.XI), számos egyéb elem is bevonódik, ráadásul csaknem mindig utalásszerűen, adottként tekintve a szükséges háttérismereteket. Mindez pedig a műfajból fakadóan csavaros érvek és ellenérvek sorozatában ölt testet, amelyet viszonylag nehéz követni. Ehhez járul, hogy – ugyancsak a műfaj okán – a megfogalmazás idézi az élőbeszéd ritmusát, szaggatottságát, a valódi disputációét, s elliptikus mondatokat, tagmondatokat eredményez, amelyek hosszú, vég nélküli egységekbe rendeződnek. Nehéz megállapítani még azt is, hogy ezek a „körmondatok” hol végződnek. Olykor pedig a latin szöveg sincs teljesen rendben, nem teljesen kidolgozott.⁴⁶

A szövegkiadó Jankovich, miként jelezte is, sok-sok, többnyire apró változtatást végzett a szövegen. Ezek némelyike szükségtelen volt,⁴⁷ némelyikük helyénvaló,⁴⁸ sokuk pedig téves kisebb korrekció.⁴⁹ Ezek a kisebb változtatások azonban alapvetően nem befolyásolják a megértését. Nagyobb problémát okozott, ha Jankovich egy-egy téves olvasatot helyezett el, például rosszul oldva fel rövidítéseket,⁵⁰ esetleg

46 Nem kizárt, hogy e mű háttérében egy valóban lezajlott disputáció húzódik, és a szöveg ezen első, nem teljesen csiszolt változatában annak a nyomait érzékeljük.

47 Néhány példa a teljesség igénye nélkül: (233^v) disertissimis – J disertissimis (1); (233^v) exuperet – J exsuperet (2); (233^v) immo – J imo (2, valószínűleg azért dönt az egy 'm'-es változat mellett, hogy kiferjen a szedés a sor végén); (234^r) in utranque – J in utramque (2. o.); (234^r) amissis libris – J libris amissis (3); (238^r) temptaturum – J tentaturum (8); (239^v) nimirum – J non mirum (10); (241^v) victorem – J victor (12); (241^v) secordia – J scordia (13. o.). Érdekes csoportja a változtatásoknak a szórendmódosítás. A humanista szerző a stilisztikailag igényesen formált szövegben számos retorikai alakzatot alkalmazott. Előnyben részesítette a szimmetrikus szerkesztést, valamint a hyperbatont. Ez természetesen eltávolította egymástól a nyelvtanilag egybetartozó mondatrészeket, ami Jankovichnak nem tetszett – apró jel arra, hogy valószínűleg egyáltalán nem ismerte fel a szöveg stilisztikai értékeit –, és igyekezett változtatni rajta. Például: (242^v) tanta occasione monstrandae humanitatis oblata – J tanta monstrandae humanitatis occasione oblata (14).

48 (233^v) in quam – J in qua (2); (245^r) maculentur – J maculent (18. o.); (245^v) immores – J immemores (18); (249^v) ergo – J erga (23.).

49 (233^v) pro eximia – J pereximia (2); gravissimum – J gratissimum (2); (237^v) nihil autem – J nihil etiam (8); (238^v) imputarem – J imputarim (9); (239^v) nam – J num (10); (239^v) maiestatem – J maiestate (10); (240^v) secus – J secum (11).

50 Erre sajnos nagyon sok példa van. Az -us és -er rövidítések előszeretettel kerültek el a figyelmét, és bizonytalan a quod, a qui és a quam feloldása, amennyiben gyakran fölcserélik őket. A teljesség igénye nélkül: (235^v) quam – J quamquam; (237^v) enim – J idem (8. o.); (238^v) quam – J quod (9); (239^v)

téves konjektúrát adva.⁵¹ Ám egy gyakorlott olvasó valahogy még ezekkel is meg tudott volna küzdeni.⁵²

Ami viszont valóban végzetes hatással volt a megértésre, s az egész szövegkiadáson végighúzódik, az a Jankovich-féle szövegtagolás. Az előbeszédszerű, lüktető, elliptikus, alig lezárható gondolatfolyamokat eredményező szövegformálás miatt a kiadónak messzemenően támaszkodnia kellett volna a szöveg eredeti tagolására, melynek figyelembevétele támpontokkal szolgált volna. Jankovich módszerének kritikájánál hangsúlyoznunk kell, hogy Angelo Decembrio korában a kódexekben a központozás nem kizárólag, sőt elsősorban nem – mai értelemben vett – értelmi tagolást jelentett. A mondatokon belül az általunk megszokottnál jóval kisebb egységeket is elválasztottak egymástól, szintagmákat, grammatikai szerkezeteket vagy akár retorikai alakzatokat is. Egyszerűbb szövegek esetében, ahol a mondatok szinte tagolás nélkül is érthetők, a szövegkiadó az egykorú tagoláson büntetlenül felülemelkedhet, s könnyedén alkalmazhatja a modern, értelmi tagolást. Ám jelen esetben az egykorú tagolás pontosan leképezi az említett, előbeszédszerű töredezettséget és ritmikát is. A szövegben rengeteg a kérdés, mivel az érvelés és cáfolás többnyire kérdések formájában van megfogalmazva, s e kérdések, mint említettük, a legtöbbször hosszú, kérdő tónusba helyezett gondolatfolyamokká épülnek. A kérdő jelleg egyértelműsítésére a másoló/szerző nem-

qui ii – J quod ii (10); (239^v) recognoverit – J recognovit (11 – nem oldja fel az „er” rövidítést); (240^r) putemus – J putem (11 – nem oldja fel az „us” rövidítést); (241^r) o – J imo (13); (243^r) quidem – J quandoque (15); (247^v) Quam vellem – J Quid? vellem (21).

51 (234^r) primo – J in (3); (237^v) Quid enim – J Quod idem (8); (239^r) si quota quaelibet – J si quid (10); (240^r) quotidem – J quod eadem (11); (240^r) dico – J diis (11); (242^v) e Romanis – J a Romanis (14); (244^r) dum enim – J dum Darius (16); (247^v) e caeteris – J et caeteris (20^r); (248^v) Darii – J dari (22); (249^r) Clitum alumnae suae fratrem – J dictum Alumnae suae (23). Az alábbi helyen – Filippo Maria Visconti hercegről van szó – Jankovich különlegesen rossz olvasatot ad, pedig a kódex szövege tökéletes: (242^v) Cuius ductu imperioque strenue maritimo bello devictis et captis, non scortis, non pellicibus, non ullis feminis, sed clarissimis Regibus ducibusque fortissimis cum eorum classibus et exercitibus illos in pristinam dignitatem imperiumque restituit, hos ampliori quam antea fortunae fastigio decoravit. [Miután a fővezérsege alatt nagy buzgalommal vívott tengeri csatában nem örömlányokat és ágyasokat, sem semmiféle nőket, hanem híres királyokat és hadvezéreket győztek le és ejtettek foglyul flottáikkal és hadseregeikkel együtt, azokat visszahelyezte ősi méltóságukba és hatalmukba, ezeket pedig a szerencse korábnál is nagyobb magaslatra emelte.] – J Cuius ductu Imperioque strenuo [ez még elfogadható módosítás], maritimo Bello devictis et captis, non scortis, non pellicibus, non ullis Foeminis, sed clarissimis Regibus Ducibusque fortissimis cum eorum Classibus, et Exercitibus *illos* in pristinam *Dignitas* imperiumque *restitutum*, *hi* ampliori quam antea fortunae fastigio *decorati*.

52 Kétségtelen, hogy a szöveg nehézsége miatt szerencsés lett volna egyfajta kritikai apparátus, amelyben a konjektúráknál feltüntetni a kódexben található olvasatot. Valójában ez is egy hiányzó elem a kiadásban.

csak a „körmondat” végére tett kérdőjelet – ferde vagy vízszintes hullámvonalat alatta ponttal vagy pont nélkül –, hanem a belső, kisebb egységek végén is folyamatosan jelezte, hogy kérdésekről van szó, valóban érzékeltetve az élőbeszéd természetes ütemét. Jankovich az esetek egy részében úgy járt el, hogy ezeket a belső kérdőjeleket vesszőkkel helyettesítette, s ezáltal egyetlen hosszú mondatba olvasztotta az elliptikus kérdő mondatcsoportokat,⁵³ ám még így is érthető lett volna egy-egy hosszú gondolatsor, ha legalább a mondat végén kérdőjel áll. De nem így történt, e mondatok/mondatfolyamok a kiadásban többnyire kijelentővé alakultak. Bizonyos esetekben a kérdőszavak esetleg még így is orientálhatták az olvasót, s jelezheték, hogy itt valójában kérdésről van szó.⁵⁴ Ám voltak olyan esetek is, amikor Jankovich a kérdőszót „átalakította”, esetleg rosszul oldotta fel, minek következtében a kérdés egyetlen jelzése, a kérdőszó is eltűnt, s a mondat/bekezdés teljesen érthetlenné vált.

Álljon itt egy példa erre. Az adott helyen a szerző Alexandrosz jelleméről, azon belül is a pénzhez való viszonyáról elmélkedik, egyenesen fősvénynek nevezve őt, aki azonban a katonáival mégis bőkezűen szokott bánni:

Quomodo? Qui Satrapeas, vicos, urbes, regias suppellectiles, multaque regnorum decora his reddidit, illis ultro elargitus est? Puto equidem, et quis secus existimet, in tanta rerum atque hominum vexatione contingere? Cum varia orbis imperia ipsis quoque cum dominis et civibus eodem fortunae impetu everterentur? Omnia denique divini et humani cultus iura per fas et nefas transferrentur? Quotidem⁵⁵ illa tempestate miseranda sevientis fortunae ludibria ac de regnantibus dico, alterutrum insidias despectiones, contumelias, praedas, populationes, risus et gemitus extitisse putemus? (239^v–240^r)

- 53 Ez azért is probléma volt, mert ezekben az elliptikus mondatokban sokszor hiányzott például a passzív perfectum állítmányok igei része, s ha – a kódex jelzéseinek megfelelően – önálló mondatként értelmezzük őket, egyértelműbb, hogy egy-egy participium valójában elliptikus ragozott igealak. Ám ha az adott participium beleolvad egy mondatba, akkor már aligha sejthető róla, hogy valójában egy elliptikus ragozott igeről, azaz állítmányról van szó. Például: (241^r) Quomodo nunc contempta Parmenionis auctoritas? Ti. contempta est. [Most hogyhogy megvetették Parmenio tekintélyét?] Jankovichnál: Quomodo nunc contempta Parmenionis acutoritas [!], Turbam ut praefertur imbellem etc. (12).
- 54 Erre egy példa Jankovich kiadásából: Quippe si se adeo liberalem, et munificum in rebus praesertim alienis ostentet, cur non semel tantum captivas reddidit, qui bis a Dario, suos reddendi postulat, promptissimam et honestam restitutionis conditionem habuit. (12) A kódexben ezzel szemben kérdőjeleket találunk: Quippe si se adeo liberalem et munificum in rebus praesertim alienis ostentet, cur non semel tantum captivas reddidit? qui bis a Dario, suos reddendi postulat, promptissimam et honestam restitutionis conditionem habuit.
- 55 A fent közölt részlet hű átírása a kódexben található szövegnek (a tagolásnak is). Quotidem azonban nem létezik a latinban. Lehetséges javítása: Quot item.

[Hogyan? Aki szatrapákat, falukat, városokat, királyi felszerelést és királyságok sok-sok ékességét ezeknek visszaadta, azokra viszont elfecsérelte? Bizony úgy vélem. És ki gondolná, hogy a világ és az emberek ily nagy megrázkódtatásában másként történik? Amikor a föld különféle birodalmi urakkal és polgáraikkal egyetemben a sors ugyanazon csapása által pusztulnak? {Amikor} végtére az isteni és az emberi berendezkedés valamennyi törvénye a szabad és a tilos tekintetében átalakul? És egyszermind mit gondoljunk, hányan váltak ama viharban a dühöngő Fortuna szánandó játékszerévé – a hatalmon lévők közül is –, hány cselvetésre, gyalázatos tette, rablásra, fosztogatásra, nevetésre és sóhajra került sor!?!]⁵⁶

Jankovich Miklós kiadásában:

Quomodo qui Satrapejas, vicos, urbes, Regias suppellectiles, multaue Regnorum decora his reddidit, illis ultro elargitus est. Puto equidem et quis secum⁵⁷ existimet in tanta rerum, atque hominum vexatione contingere, cum varia orbis imperia, ipsis quoque cum Dominis, et civibus eodem fortunae impetu everterentur, omnia denique Divini, et humani cultus Jura per fas et nefas transferrentur, quod eadem⁵⁸ illa tempestate miseranda saevientis fortunae ludibria, ac de regnantibus diis⁵⁹ alterutrum, insidias, despectiones, contumelias, praedas, populationes, risus, et gemitus exitisse putem [...] ⁶⁰(11.)

A részletben eltűnnek és hosszú körmondatba olvadnak a szaggatott kérdőmondatok. A kérdő jelleg szinte teljesen megszűnik. Megfigyelhetjük a fent említett kérdőszó-kiküszöbölést is: Jankovich az eredetiben szerepelő *quotot quoddá* alakította, elé pedig vesszőt tett, tehát beillesztette a körmondatba.

Vagy egy rövidebb példa onnan, amikor felmerül a kérdés, hogy mi lehetett az oka annak, hogy nem engedte el Alexandrosz rögvést a foglyokat, Dareiosz családtagjait:

56 A tanulmány szerzőjének fordítása. Valójában csupán fordítási javaslatról beszélhetünk, ugyanis a szövegrész – különösen az utolsó mondat – valóban problematikus (a dico és az alterutrum között valószínűleg hibás a kódexben található tagolás, indokoltabb volna az alterutrum után), Jankovich Miklós sem véletlenül próbálkozott coniecturával (quotidem – quod eadem; de regnantibus dico – de regnantibus diis).

57 A kódexben: secus.

58 A kódexben: Quotidem.

59 A kódexben: dico.

60 A kódexben: putemus. Az „us” szótagot csupán rövidítés jelzi.

An ut Darium supplicem demum et inermem positoque diademate victorem ad se venire subigeret? Ne uterque quidem tale sperabat. (241^r)

[Vajon azért, hogy arra kényszerítse Dareioszt, hogy végül könyörögve, fegyvertelenül, koronáját letéve járuljon hozzá, a győzteshez? Egyikük sem reménykedett ilyesmben.]

Jankovichnál egybeolvastva, kérdőjel nélkül:

An ut Darium supplicem demum, et inermem, positoque Diademate Victor⁶¹ ad se venire subigeret, ne uterque quidem tale sperabat.

Természetesen nem minden bekezdés ilyen Jankovich kiadásában, s mivel az eredeti fogalmazvány sem tökéletes, nem vitathatjuk el az érdemet Jankovichtól, hogy eljárása néhol helyesnek bizonyul.⁶² Sőt egy esetben maga tesz be mondatközi kérdőjelet, s ráadásul olyan ponton, ahol a kódexben nincsen.⁶³ Ám a bemutatott jelenség elég sűrűn fordul elő ahhoz, hogy az egyébként is igen szofisztikált gondolatmenet pontos megértését teljességgel lehetetlenné tegye.

Kisebbségi probléma Jankovich sűrű, ám a kódex eredeti tagolásától és a mai értelem tagolástól is különböző vesszőhasználata, ami minden bizonnyal saját korának gyakorlatával áll összefüggésben. De ezen a téren sem következetes. A fenti gyakorlat mellett esetenként a kódex szövegtagolását követi, máskor pedig maga alkalmaz olyan tagolópontokat, melyek a középkori szövegtagolás elveit látszanak követni. Kétségtelen, hogy mindez tovább nehezíti a szövegértést a mai olvasó számára.

Vitathatatlan ugyanakkor, hogy átírása a betűk és szavak szintjén gondos, és ahol nincsenek félreérthető rövidítések, többnyire hibátlan.⁶⁴ Ebből arra következtethetünk, hogy a kiadás nem a gondatlanság okán lett sikerületlen, hanem azért, mert a feladat valószínűleg meghaladta a szövegkiadó kompetenciáit. A fenti beavatkozások, lépések akár azt a következtetést is megengedik, hogy

61 Jankovich a kódexben található *victorem* értelmezőt *Victor*-ra javította, hogy a mondatnak legyen alanya. A javítás szükségtelen volt, mert a *victor* mindkét esetben Alexandroszra vonatkozik.

62 (238^r) *patietur. Qui modo* – *J patietur, qui modo* (9). Jankovich itt helyesen jár el, amikor nem kezd új mondatot.

63 (241^v) *Quid non uxorem et adultas filias saltem?* – *J Quid non uxorem? et adultas filias saltem?* (14).

64 Csupán egy-két hiba csúszik be figyelmetlenség okán: (238^v) *Quae quousque tandem animo* – *J Quae quousque animo* (9); (238^v) *aut denunciare videretur* – *J aut ut denunciare videretur* (9): az 'ut' fölösleges, (238^v) *nonne ... non J nonne ... nonne* (9).

Jankovich nem igazán értette ezt a valóban nehéz szöveget, mint erre egyébként maga is utalt a kódex leírásánál.

Mindezen egyenetlenségeken túl a leginkább meglepő, hogy Jankovich nem tartotta szükségesnek kommentárral látni el a kiadott szöveget. Csupán arra szorítkozott, hogy más szerzőktől vett idézetek esetén az adott részt kurzívval szedje.⁶⁵ Végül a szerzői margójegyzeteket is elhagyta mint fölösleges cirádákat, pedig azok valamilyen szinten legalább orientálták volna az olvasót a szövegben.

Az egész vállalkozás azonban Jankovich Miklós tudós profilja szempontjából mégsem érték nélkül való. Hibáival együtt is valódi filológust állít elénk, aki otthonosan mozog a kéziratok és a klasszikus szövegek világában, és korántsem csak gyűjtőként. A bemutatott munka sem a dilettantizmus bélyegét hordozza magán, csupán téves filológusi döntések nyomait, valamint annak be nem látását, hogy egy ilyen sokszorosán rétegzett, nehéz szövegkiadáshoz jóval kiterjedtebb tudásra és jóval több munkára van szükség.

Sallustius mint fókuszpont

Jankovich filológusi ténykedésére vonatkozó megfigyeléseinket tovább árnyalhatja egy másik szerző, Sallustius iránti érdeklődése. Curtius Rufus fontos volt számára saját kéziratái és Mátyás király miatt, ám az a klasszikus auctor, aki valószínűleg egész tudományos és gyűjtői pályafutása során központi helyet foglalt el érdeklődésében, Sallustius lehetett. Ebben Kazinczy Ferencsel osztozott, aki – miként ezt többször is kijelentette – élete legkedvesebb foglalatosságának tartotta Sallustius magyarrá fordítását.⁶⁶ Kettejük kapcsolata segíthetett Jankovich Miklósnak megőrizni Sallustius iránti hűségét.

65 Nem minden esetben járt el így. Lásd például (241^r): *Quid non mortalia pectora cogis auri sacra fames!* (Vergilius, *Aeneis*, III. 56–57). A kódexben pedig a margón is fel van tüntetve Vergilius neve. – Azért is különös, hogy Jankovich semmiféle apparátussal, kommentárral nem látta el a szöveget, mert elméletben világosan megfogalmazta az elképzelését arról, hogy milyenek is kell lennie egy igazán jó szövegkiadásnak (lásd 71. jegyzet). Igaz, a megadott helyen Jankovich az antik szerzők kiadásairól szól csupán, de az elvek nem különbözhettek gyökeresen szemében a humanisták szövegkiadásainál sem. A nehézséget a Decembrio-kiadás esetében az okozta, hogy nem álltak rendelkezésre korábbi kommentárok, azt Jankovichnak kellett volna elsőként létrehoznia. Ennek fényében elég meglepő Jankovich odaszúrása az általa is nagyra értékelt Haverkamp-kiadásnak: „Haverkamp tsak mások munkáit adta elő, maga semmi szorgalomnak gyümölsével nem kedveskedett – a’ Commentatióknak tengerében úszik a’ rövid textus [...]”. SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2: CX.

66 Kazinczy Sallustius-fordításához legújabban lásd: MISKOLCZY Ambrus, „Kazinczy Ferenc Catilina és Kossuth között”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 113 (2009): 755–778; SZÖRÉNYI László, „Kazinczy

Miként már szó volt róla, 1811–1812-ben Jankovich ösztönzésére megjelentek Sallustius művei Szent-Györgyi Gellért magyar fordításában, két kötetben. A hosszú bevezetést Jankovich a két kötet között osztotta el. Az első kötet bevezetőjének gondolatmenete a fordítás jelenségének több szempontú megközelítésére épül. Ennek keretében tárgyalja a klasszikus szerzők fontosságát, végül pedig áttekinti a klasszikus auktorok magyarországi jelenlétét,⁶⁷ s számba veszi magyar fordításaikat.⁶⁸ A fordításokat több szempontból is hasznosnak tartja: közelebb visznek a klasszikus nyelvekhez, közvetítik az auktorok műveiben rejlő tárgyi, történelmi ismereteket, illetőleg azok stílusát, s az eredeti stílus átültetésével – írja Kazinczyval egybehangzóan – fokozatosan szebbé teszik, gazdagítják a magyar nyelvet.⁶⁹ Alkalmasak arra, hogy közvetlenül adják át a klasszikus irodalom lénye-

Sallustius-fordítása”, in *Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila és GÖNCZY Monika, 112–118 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010); HORVÁTH Balázs, „Kazinczy Ferenc Sallustius-fordítása”, *Collarium* 2 (2014): 4–16.

- 67 Jankovich itt igazi művelődéstörténeti áttekintést ad a hazai kezdetektől 1526-ig. Mátyás és a Corvina esetében Xystus Schier nemrég megjelent értekezésére hivatkozik (1:82.): *Dissertatio de regiae Budensis Bibliothecae mathiae Corvini [...]* (Vindobonae, 1766). A mű 1766-os kiadásának fotómechanikai másolatát és magyar fordítását lásd: Xystus SCHIER, *Dissertatio der regiae Budensis Bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis – Értekezés Corvin Mátyás budai királyi könyvtárának létrejöttéről, hanyatlásáról, pusztulásáról és maradványairól*, utószó, szerk. MONOK István, ford. ÁBRAHÁM Zoltán, a fordítást szerk. EKLER Péter, Supplementum Corvinianum 5 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2019).
- 68 Jankovich gondolatmenetében nagy jelentőségű az a körülmény, hogy a római irodalom milyen jelentős mértékben épült a görögre, annak mindenféle értelemben vehető „fordítása”. A klasszikus irodalom hazai jelenlétét ennek megfelelően görög és latin szempontból vizsgálja, a *Bévezetés*-ben közölt jegyzékei is eszerint válnak ketté. A bevezetésben közölt jegyzékei, felsorolásai a következők: görög-ből magyarra készült fordítások (1:63.), ezen belül kéziratok (1:66.); latinról magyarra készített fordítások (1:68.), ezen belül kéziratok, de most csak a saját tulajdonában levők (1:73. – a szűkítés okát is hozza Jankovich: „Ha a’ Pesti Nemzeti Könyvtár Irásban lévő kötetjeinek megvizsgálásától, annak Őrzőjétől elnem tiltattam, és a’ távol lévő Debretzeni, Pataki, Enyedi, Kolosvári, Gyűjteményeket használhattam volna, kétség kívül bővebben szaporítanám ebbéli magyarázott Classicusoknak Lajstromát.” 1:75.); olaszból, spanyolból, franciából fordított széphistóriák (1:76.); a klasszikus szerzők legkorábbi hazai nyomtatványai (1:91.); a magyar királyi udvar jelentősebb humanistáinak, tudósainak kiadásai (1:94.) A görög-ből készült, kéziratban lévő fordítások között röstelkedve saját próbálkozását is felsorolja, bár bevallja, hogy ő ezt a nyelvet nem igazán bírja, ezért a fordítást Sambucus latin változata alapján készítette: „Engemet is Hazámfia Sámbocky János, Aristaenet érzékeny Leveleinek első kiadásával (Antw. ap. Platin. 1566. Ed. Princeps.) felgerjezte Ifjúságomban annak magyarázására. Mellyet nem annyira eredeti Görög-ből; tsekély lévén e’ nyelvben gyakorlásom, mint sem Sámbockinak deák fordításából végrehoztam, a’ kinek mindazonáltal Hellas’ Charitessével szövetséges társalkodását vitatnom felesleges volna.” A szóban forgó kiadvány: Ἀρισταινέτου Ἐπιστολαὶ ἑρωτικαί. Τινὰ τῶν παλαιῶν Ἡρώων Ἐπιτάφια. E bibliotheca C. V. Ioan. Sambuci, Antverpiae, ex officina Christophori Plantini.
- 69 SZENT-GYÖRGYI ÉS JANKOVICH, *Sallustius...*, 1:44.

gét, az Igazat, a Jót és a Szépet (e platóni kategóriák Jankovich számára is kulcsfogalmak) mindazoknak, akik nem bírják magas szinten az ókori nyelveket. Éppen ezért kiválóan hasznosíthatók az oktatásban is. A nyelvoktatás most csakis a nyelvtani szabályok megismertetésére korlátozódik, s az ifjak így nem juthatnak el az antik irodalom értékeinek megismeréséig, sőt egyenesen elriadnak az auktoroktól. Hasonlóan vélekedik a chrestomathiákról is: a nyelvtanra fókuszáló, kiragadott részletek gyűjteménye haszontalan, sőt káros. Szerinte a tanulóknak mindig valamiféle egész, teljeset kell adni, nem pedig kiragadott részleteket.⁷⁰

A második kötet előszavát teljes egészében Sallustiusnak szenteli, ám a kézirat-, kiadás- és fordítástörténet ott is döntő szerepet játszik. A bevezetés ugyanakkor betekintést enged Jankovich filológusi eszköztárába. Az értekező a maga teljességében igyekszik megközelíteni a Sallustius-filológiát, annak főbb szempontjait és problémaköreit, a saját álláspontját is megfogalmazva velük kapcsolatban. Ezzel saját, az ideális szövegkiadásról alkotott elképzelései egyikének tesz eleget, miszerint minden lehetséges információt közölni kell a szövegről, a szerzőről és műveiről.⁷¹ A bevezető tanulmány alapján kellő kritikai érzékkel bíró, imponálóan tájékozott filológus alakja bontakozik ki az olvasó előtt. Különösen figyelemreméltó a szövegkiadások megközelítése. Jankovich tisztában van azzal, hogy a textusoknak a kiadások tekintetében is története van, s a szövegkiadások alapján – ezeket összehasonlítja és annotálja⁷² – Sallustius esetében a kiadott szöveg „fejlődésében” hét fázist különít el. Maga is érzékeli, sőt problémaként fogalmazza meg azt a körülményt, amely a humanista és kora újkori filológiát mindvégig uralta és gátolta,⁷³ hogy tudniillik még a legjobb kiadá-

70 Uo., 1:30–42.

71 „Mert valóban, a 'Classicus Szerzők' tökéletes kiadása csak két úton eszközölhető: Isőben ha a 'Szerző munkája minden feltűnt kéziratok különböző olvasásával kinyomtatván, minden mellette szorgalmaskodott Tudósok munkáival egész területében (in extenso) közre bocsátatik, és így mintegy különös Bibliothekája minegyik Classicus Szerzőnek össze állítatik. Iiszor Tökéletes kiadásnak állítom aztat, melyben a 'Szerző beszéde a' legigazabb olvasás módján minden Commentátorok észrevételei, és világosítási velejével előadattván, magát a 'Szerzőt és munkáit velünk minden további tudakozódásunknak megelégedésével megismérteti.” (Uo., 2:LXX.) Jankovich szerint tehát egyfelől minden kézirat minden olvasatát közölni kell a későbbi, a szövegre vonatkozó beavatkozásokkal, megállapításokkal együtt, másfelől pedig mindent el kell mondani a szövegről, a szerzőről és műveiről felhasználva valamennyi létező kommentárt.

72 Így tesz később a kommentárokkal is, ami – saját állítása szerint – meglehetősen újító jellegű lépés volt. Vö. uo., 2:XCXI–CXV. A Szent-Györgyi-féle fordítás megjelenése idején Jankovichnak tizenöt Sallustius-kiadás volt a birtokában.

73 Átfogóan erről lásd: KECSKEMÉTI GÁBOR, „A humanista filológiai hagyomány és Magyarország”, in *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május*

sok – itt mindenekelőtt a Haverkamp-féle Sallustius-kiadásra⁷⁴ gondolt – sem épülnek a lehető legteljesebb kézirat bázisra. A kéziratok áttekintésére szolgáló fejezet egyben önfeltáró vallomásként, tudományos ars poeticaként is értelmezhető Jankovich részéről. Miként említettük, mélyreható ismeretekről tesz tanúbizonyságot a szövegkiadások minősége, a kéziratok feltártságának helyzete és a kettő összefüggései terén. A legjobbnak tartott kiadásokban is elkeseredve látja, hogy szó sincsen mögöttük kielégítő kézirat kutatásról, vagy ha van is, azt nem tették közzé. Idézi Heyne panaszát a saját Vergilius-kiadásáról, miszerint a korábbi szövegkiadók alig vagy egyáltalán nem közöltek információkat azoknak a kódexeknek a minőségéről, koráról vagy más tulajdonságairól, amelyeket kiadásaikhoz felhasználtak. Jankovich úgy látja, hogy Sallustius is ez a szomorú helyzet sújtja.⁷⁵ Ennek hatására fogalmazódott meg benne a nagy cél: ő maga szeretné a fennmaradt Sallustius-kéziratokat összegyűjteni, azok egymáshoz való viszonyát megvizsgálni:

Melly igen óhajtottam volna a' Vaticana, és egyéb Római Tárházaknak, Nápolyi, Bononiai, Velentzei, Majlandi, Pármai, Turini, Párisi, Eskuriali, Londoni, Bétsi, Bruxelli, Dresdai, Stockholmi, Berlini, Petersburgi, etc. 's több Fejedelmi, úgy a' Főoskolák és Városok, nem különben némelly magányos Tudósok Könyvtáraik Lajstromaiból Szerzőnknek fentartott kéziratait, a' legrégebb példánytól kezdvén elő számlálni, úgy azoknak egymásból származott mássait, az írás módjában, és beszéd rendében találandó észrevételekkel előadni [...]⁷⁶

Elhatározását azonban nem vihette végbe, legfőképpen azért, mert – miként írja – Magyarországon nem jutott hozzá még a külföldi könyvtárak katalógusaihoz sem. Ezért „Sallust kéziratainak rendszerént kívánt előadásától tellyességgel

25–28., szerk. KECSKEMÉTI Gábor és TASI Réka, 13–51 (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012).

74 Gaius SALLUSTIUS CRISPUS, *La conjuracion de Catilina y la Guerra de Jugurta* (Madrid: Joachin Ibarra, 1772); C. CRISPI SALLUSTII, *quae exstant [...]*, cura Sigeberti HAVERCAMP (Amsterdam–Haga–Utrecht, 1742).

75 SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2:XXXVIII–XXXIX. „Ugyan ezen fogatkozás Sallustnak legditsóságesebb kiadásiban is, mellyeket Ibarra, és Haverkamp közre bortsajtottak, engemet annyira kedvetlenített, hogy De Brosses nevezetes Frantzia munkáját Sallustnak történeteiről egész Hazánkban nem találván, Európának híresebb Könyvtárai Lajstromaihoz ragaszkodni és azok által Sallustnak fentartott Kéziratai' esméretében jutni kívánkoztam, de híjában, mert mindenütt Heynének panaszát valóbbnak és valóbbnak tapasztaltam.”

76 Uo., 2:XL–XLI.

elállani kéntelenítetttem”.⁷⁷ Ám a kéziratok felsorolásával mindenkit további Sallustius-kéziratok utáni keresésre buzdít.

Jankovich Sallustiusai – Kazinczy tükrében

Hogy Jankovich érdeklődése Sallustius iránt a későbbiekben sem szűnt meg, bizonyítja a Jankovich-gyűjtemény számos Sallustius-kézirata. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára jelenleg négy latin nyelvű Sallustius-kódexet (Cod. Lat. 255., 256., 257., 258.), egy német fordítást tartalmazó, 16. század eleji kéziratot (Cod. Germ. 63.), valamint további két 16. századi kéziratot őriz az ő gyűjteményéből. Utóbbiak szintén Sallustius-műveket és rá vonatkozó irodalmat tartalmaznak.⁷⁸ Közülük még egyik sem volt a gyűjtő tulajdonában 1811–1812-ben, a fordítás-kiadás megjelenésekor, különben kiemelt helyen szerepelt volna a bevezetőben, miként a Curtius Rufus-corvina és a feltételezett Livius-corvina is. Áruklodó az is, hogy Fejér György egyik Sallustius-kötetet sem emeli ki 1817-es ismertetőjében mint különösen értékes darabot, pedig mind a Curtius Rufus-corvina, mind pedig a Livius-kódex esetében így jár el.⁷⁹ A Sallustius-kéziratok tehát a későbbi évek szerzeményei, közülük kettő biztosan az 1820-as évek közepén került a birtokába. Jankovich eszerint hiába deklarálja 1811–1812-ben, hogy felhagy tervével, a Sallustiusok gyűjtéséről sosem mondott le, miként a Sallustiusra vonatkozó kommentár- és szekundér irodalom beszerzéséről sem. Ebben valószínűleg szerepet játszott Kazinczy Ferenchez fűződő kapcsolata. Jankovich Miklós Sallustiushoz és a Sallustius-kéziratokhoz való viszonya ugyanis ezen keresztül formálódott tovább.

Kettejük kapcsolata onnan datálódik, amikor Kazinczy 1809-ben felajánlotta megvételre Jankovichnak könyvtára egy részét 2000 forintért.⁸⁰ Erre a lépés-

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Quart. Lat. 79, 1546/49; Quart. Lat. 136. *Observationes ad opera Caii Sallustii Crispi*, 1598. Mindkét kézirat a Bibliotheca Ebnerianából származik. Berlász Jenő szerint Jankovich az Ebner-Eschenbach-féle gyűjtemény mindhárom aukcióján vásárolt, és az utolsó kettőre 1818-ban került sor. Ha e két Sallustius-kéziratnak már 1818-ban birtokában volt, kérdés, hogy miért nem említette Kazinczynek 1824-ben őket. Vö. BERLÁSZ, „Jankovich Miklós pályaképe...”, 46. A többi esetben csupán feltételezéseink lehetnek a beszerzés időpontjáról, s éppen a Kazinczyval folytatott levelezés kínál hozzá támpontokat.

⁷⁹ FEJÉR, „T. Vadassi Jankowics...”, 5–6.

⁸⁰ Jankovich Miklós – Kazinczynek, 1809. február 4., in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 6:1413 (a továbbiakban: KazLev) – Kazinczy könyvjegyzékét is küldött Jankovichnak; Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1809. március 7., KazLev 23:5751 = KazLev 6:1437.

re Kazinczyt Jankovich gyűjteményében tett 1808-as látogatása⁸¹ ösztönözhetette. Az adásvétel ez év novemberében realizálódott, ezt követően került sor a szállításra.⁸² Mint láttuk, éppen ezek az évek azok, amikor a Szent-Györgyi Gellért-féle Sallustius-fordítás/kiadás előkészületei zajlottak. Ám Kazinczy a levelezésben alig reflektált erre a munkára, amit Jankovich bizony nehezményezett.⁸³ Kazinczy valószínűleg nem volt különösebben jó véleménnyel a fordításról. Kétségtelen azonban, hogy a vállalkozás ösztönzőleg hatott a költőre a tekintetben, hogy minél előbb befejezze, és kiadja saját fordítását. Ragályi Tamásnak vall 1811. november 25-én arról, hogy Szent-Györgyi Gellért fordításának megjelenésével most legfőbb törekvése ez.⁸⁴ A költő lendületét bizonyítja, hogy 1812-ben Jankovichnak is megírja, miként is képzei el saját fordításának felépítését:

Az én Sallustiusomban ez a' rend lesz.

1. A' Magyar fordítás. Alatta hasított Columnában a deák textus.
 2. Nem-tudós olvasónak való, könnyebben érthető, periphrastica fordítás. Alatta a' nehezebb deák helyek fel világosítása, 's okok, miért kelle a' nagy fordításban ugy forditanom a' mint ott áll.
 3. Index (ha szabad ugy szólni) Hungaritatis – kiterjeszkedve a' Magyar Lexikonra, Grammaticára, Syntaxisra, Stylisticára.
- A' könyv in folis [!] fog nyomtattatni; mellé lesz téve az ide tartozó Mappa, és az Ibarra Spanyol kiadásának nevezetesebb rezei.⁸⁵

Jankovich a maga részéről szinte szóról szóra közli Kazinczy e tervzetét a Szent-Györgyi-fordítás 1812-ben megjelenő második kötetében.⁸⁶

81 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1809. november 20., KazLev 23:5758.

82 Az adásvétel 1809 novemberében le is zajlott – bár Jankovich Miklós alkudott az árból (Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1809. október 18., KazLev 7:1567; Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1809. október 25., KazLev 23:5757) –, s Kazinczy elindította ládáit Kassán keresztül Pestre. A folyamat több hosszú levél is dokumentálja. Lásd az előző két jegyzetet, valamint Kazinczy – Jankovich Miklósnak, KazLev 23:5761, 5763; Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1810. január 29. (késlekednek a könyvek), KazLev 7:1657.

83 „Hogy Szent-Györgyi által megküldvén Salust Iső részének két példányát, aztat sem felelni méltóztattál; jó-é, vagy vétkes légyen igyekezetünk? – Mert valamint tökéletességig lépett izlésednek tettzeni gyönyörűségnek érezzük, úgy ellenben hibáinknak itéletét, senkitől olly meggyőződéssel mint Tőled, el nem fogadtuk volna; Kit az Magyar Aesthesis Aristarchjának egy szóval vallunk.” Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1811, KazLev 8:1902.

84 KazLev 22:5526.

85 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1812. április 19., KazLev 23:5776.

86 Jankovich nagyon megtisztelve érezhette magát attól, hogy Kazinczy megosztotta vele terveit. Így ír *Bévezetésében*: „Örömmel érteni fogom, és igyekezetemet voltaképen hálálva érezni, ha Sallust

A „*Sallustius-corvina*”

Kazinczy 1819-ben veszi fel újra a kapcsolatot Jankovich Miklóssal. Ismét kérésrel fordul hozzá, még hozzá Sallustius okán. A híres – a főnti részletben is szereplő – Ibarra-féle spanyol fordításhoz szeretett volna hozzájutni.⁸⁷ Jankovich öt évvel később teljesíti Kazinczy kérését, ám ekkor nem csupán a kért kötetet juttatja el hozzá, hanem felajánlja saját Sallustius-kódexét is.⁸⁸

A szóban forgó 15. századi itáliai kézirat (Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 257.) recepció- és tudománytörténeti szempontból különösen értékes darab.⁸⁹ Mivel Mátyás címere található rajta, sokáig corvinának tartották. Így gondolta maga Jankovich Miklós és Kazinczy Ferenc is. Később, a 20. század eleji kutatás a címert utólagos hamisítványként határozta meg, és elvetette a kódex corvina-identitását.⁹⁰ (9. kép)

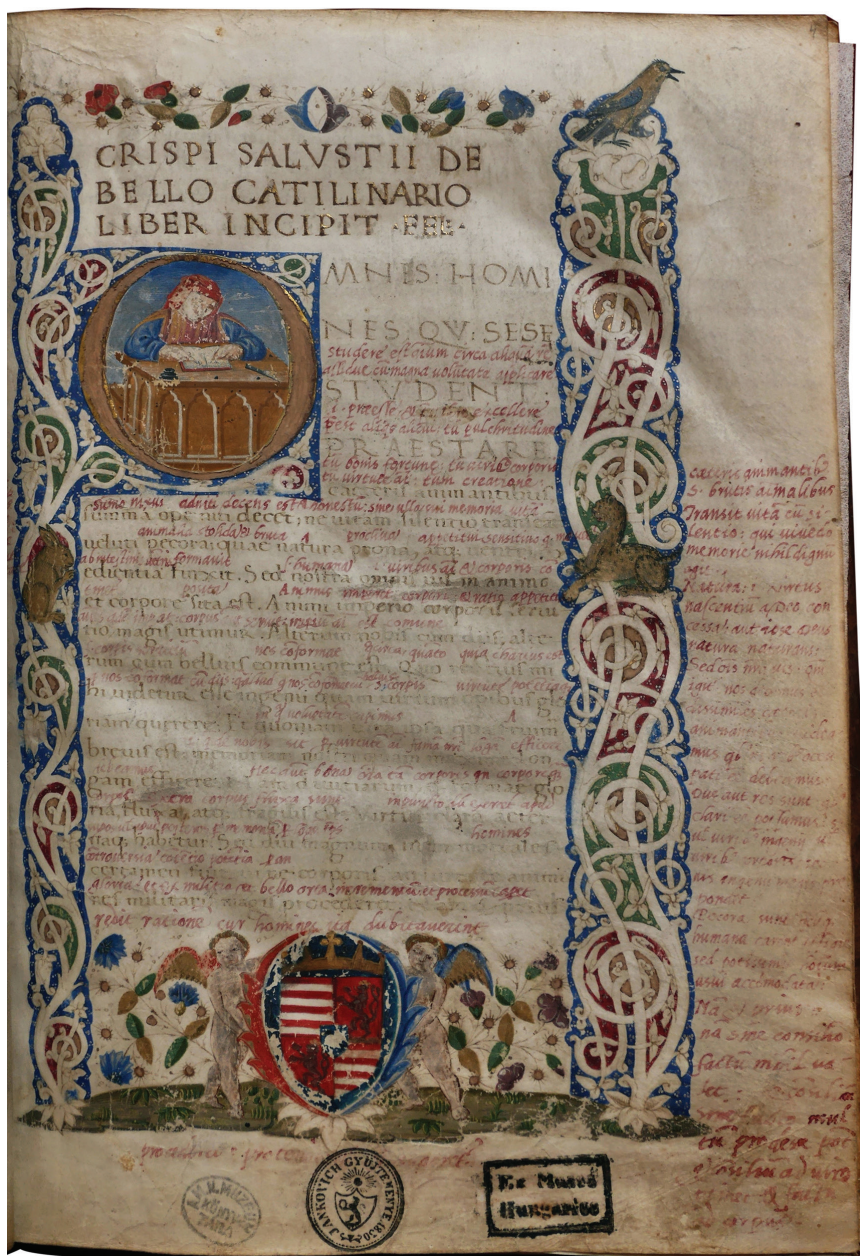
íránt közölt értekezésem e' felséges munkára [Kazinczy Sallustius-fordítására] bár tsekély tudósítasokat is nyujthat; mellyet világosságra léptetni olly igen óhajtok.” SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2:XCVIII. A két férfi viszonya azonban mégsem volt igazán baráti, még ha később közvetlenebbé is vált, s Szemere Pál néhány sora 1823-ból azt érzékelteti, hogy Jankovich volt a ragaszkodóbb fél: „Nem haragszik e Uram Bátyám, hogy Jankovics Miklós mellettem ülven, a' levelet nékie is mutattam? Ő tisztelője 's forró tisztelője Uram Bátyámnak, 's bár éreztetnék vele a' viszont szeretetet ...! Ollykor ollykor egy két sorocska! egyéb semmi!” Szemere Pál – Kazinczynak, 1823. május 4., KazLev 18:4192.

87 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1819. október 5., KazLev 23:5830. A kiadáshoz lásd 96. jegyzet.

88 Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1824. február 10.

89 Csaba CSAPODI, *The Corvinian Library: History and Stock* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 348, Nr. 581. A kódex első kiragasztott előzéklapján, a jobb felső sarokban ceruzával Jankovich Miklós bejegyzését találjuk: „Emtus [!] a 50 ff. per Nic. Jankowich”.

90 „Más jellegű hamisítvány [...] Sallustius, *De coniuratione Catilinae* cz. művének a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött egy példánya, melyet ismeretlen elárúsítója egykor mint Korvin-kódexet varrt Jankovich Miklós nyakába. Az érdekes hamisítványt a könyvtár állandó kiállításában 39. sz. a. közzsemlére kitétték. Leírása a kiállításról szóló hivatalos katalógus szerint a következő: «Hártya kézirat a XV. századból. Olasz ízlésű, csinosan írt és festett codex, a melyet a czimlapjára festett czimer nyomán a legújabb időkig a Korvinából valónak tartottak. Ámde a czimer festésének újabb jellege s az egykori tulajdonosok nevei kétségelelné teszik, hogy a kézirat a hamisított Korvin-codexek csoportjába tartozik.» Csontos 1881-ben kiadott latin Korvin-kodexek bibliografiai jegyzéke cz. dolgozatában még mint valódi Korvin-kéziratot tárgyalja ezt a kis nyolczadrétű, 79 levélből álló kötetet.” GULYÁS Pál, „Irodalmi hamisítványok”, *Magyar Könyvszemle* 17 (1909): 322–334, 333. Hoffmann is osztja azt a nézetet, hogy a címer későbbi festés, a díszítést pedig umbriaiként határozza meg; HOFFMANN, „A Nemzeti Múzeum...”, 17–18. Egyben méltatlankodik azon, hogy hiába cáfolták meg a kódex corvina-voltát, sokan mégis kitartanak a téves elképzelés mellett. Egyikük volt Bartoniek Emma, aki az OSZK 1940-es kódexkatalógusában változatlanul corvinaként tünteti föl a kötetet. Egyébként a Jankovich-féle másik Sallustius-kódexet, Cod. Lat. 258-at is sokáig corvinának tartották. Vö. uo., 18; CSAPODI, *The Corvinian Library*, 348–349, Nr. 582.

9. kép. Sallustius: De bello Catilinae – De bello Iugurthino
Budapest, OSZK, Cod. Lat. 257.
Jankovich Miklós kódexe, sokáig tévesen corvinának tartották

Különleges értéket kölcsönöz a kéziratnak, hogy Kazinczy felhasználta Sallustius-fordításához, s miként láttuk, ezt Jankovich ösztönzésére tette.⁹¹ A gyűjtő cserébe csupán annyit kért, hogy Kazinczy a fordításban tegyen majd említést Mátyás király e kódexéről:

a' magam Salustját is in M[anu] S[cripto] Membranaceo ex exemplari Corviniano hozzá kívántam adni. – Ezen Manuscriptum egyebet a' Jugurtha, és Catilina hadjainál magában nem foglal, és a mint látszik a' XIII. [!] században szép deák gömbölyű és nem Németh Gothicus betűkkel irattatott. [...] Azt még is Barátságodtól esedezvén, hogy Mátyás Salustját mely in Manuscripto Codice Membranaceo nálam vagyon, megemlitsed, mivel az én Bevezetésemben azt panaszlám, hogy Magyar országban Salustnak tsak egy kéziratára akadtam a' Bazini Predikátornál – azon számos példányokon kívül, mellyeket Sáboki öszve gyűjtvé, a' Bétsi Csász. és kir. Bibliothecának hagyott.⁹²

Kazinczy 1824. április 19-én kapta kézhez Jankovich Miklós küldeményét, benne a Sallustius-kódexet:

Tisztelt Barátom, Jóltevőm! Ez estve vevém kár nélkül Sallustiusodat spanyol és német fordításaival minden kár nélkül.⁹³

Kazinczy – eleget téve a gyűjtő kérésének – így ír Jankovich nagylelkű támogatásáról a Sallustius-fordítás bevezetőjében:

Nékem az a' szerencse juta, hogy midőn mind összegyűjtém a' mi czélomra tartozott, hazánknak örök hírű férjja Wadasi Jankowich Miklós, határtalan barátsága szerint, megengedé hogy gazdag Gyűjteményéből a' Mátyás' Bibliothecájának egy Códexe, mellyet ez a' gazdagságaival bölcsen élő barátom Velenczéből veve meg 's a' nagy Király' emlékére honunkba ismét visszahozott, Pestről fedelem alá költözhesse, hogy ott több holnapokig múlathasson. Együtt vevém ezzel, 's ugyan onnan, a' Dietrich von Pleningen'

91 A küldemény persze nagyon kényes volt, és tulajdonosa összesen 40 arany „reverzálist” szabott ki érte és a vele együtt küldendő spanyol fordításért, ha a könyveknek netán valami baja esnék.

92 Jankovich Miklós – Kazinczynek, 1824. február 10., KazLev 19:4299.

93 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1824. április 19., KazLev 23:5870. Az örömteli eseményről Toldy Ferenczhez írt levelében is említést tett: „Jankovics Miklós nekem megküldé a' Sallust Codex Membranaceusát, melly Hunyadi Mátyás Királyunké volt; az első lapon címere. Megküldé a' Spanyol Kir. Herczeg pompás fordítását is. Azt tegnap este vevém. Képezed hogy az nekem most minden időmet el fogja rabolni.” Kazinczy Ferenc – Toldy Ferencznek, 1824. április 20., KazLev 19:120. Vö. HORVÁTH, „Kazinczy Ferenc Sallustius...”, 8, 49. jegyzet.

német fordításának azon irhára tett példányát, melyet ez a 'Ritter und Doctor I. Maximiliánnak 1513. a' Wormsi Szent Országgyűlésen nyújt be; együtt a' Don Gábiel' fordítása, Madridben, Ibarránál, 1772. fólió nagyságú nygedrétben.

Hogy a' Jankovich' Códexe valóban a' Budai Bibliothécáé vala, bizonyítja a' király' czimere az arabeszekkel körülfutott első lap' aljában: a' szívpaizs' setétkék mezejében a Hunyadiak' hollója a' gyűrűvel; az első és utolsó mezőben a' négy magyar folyam, a' másodikban és harmadikban a' cseh oroszlán, két gyermek géniusz által tartva. Csonkaság nélkül adja a' két háborút, de az utolsó sor Jugurthánál a' Libríariusz' tollában maradt. Az írás csinos, az írha fejtér és nemes, de a' Libríariusz gondatlan volt.⁹⁴

Az Ibarra-féle spanyol Sallustius

Az idézett részletben további művekről is szó esik, amelyeket Jankovich elküldött Kazinczynak: a Dietrich von Pleningen-féle német és az Ibarra-féle spanyol fordításról. A szóban forgó német fordítást tartalmazó kódex, az, amelyet Kazinczy is megkapott, ma Cod. Germ. 63-as jelzet alatt található a nemzeti könyvtárban.⁹⁵

Az Ibarra-féle spanyol kiadás mind Jankovichra, mind pedig Kazinczyra nagy hatást gyakorolt.⁹⁶ Mindketten régóta ismerték, Jankovich a Sallustius-kiadás előszavában részletesen bemutatja a kötetet, és azt is elárulja, hogy inspirálódott belőle, ami a saját Sallustiusának dekorációját, metszeteit, térképeit illeti. Sőt az első

94 C. C. *Sallustius' épen maradt minden munkái*, magyarra KAZINCZY Ferenc, Romai classicusok magyar fordításokban I (Budán, 1836), XXXIII–XXXIV. Az idézett részletből azt is megtudjuk, hogy Jankovich ehhez a kódexhez Velencében jutott hozzá, hasonlóan, mint a Curtius Rufus-kódexhez, amelyből a Decembrio-kiadás készült (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 161.).

95 Cod. Germ. 63. Vö. András VIZKELETY, *Beschreibendes Verzeichnis der Altdeutschen Handschriften in Ungarischen Bibliotheken*, Band 1, *Széchényi-Nationalbibliothek* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 146–147, Nr. 63. MIKÓ, *Jankovich Miklós...*, Kat. 222, 237 (Vizkelety András). Jankovich részletesen ír a kódexről Kazinczynak 1823-ban: KazLev 18:4278.

96 Gaius SALLUSTIUS CRISPUS, *La conjuracion de Catilina y la Guerra de Jugurta* (Madrid: Joachin Ibarra, 1772); Joachín Ibarra y Marín (1725–1785) a legkiválóbb spanyol nyomdász volt a maga idejében – miként Didot Franciaországban, Bodoni Itáliában és Baskerville Angliában. Ez a Sallustius-kiadás volt főműve. Leginkább Bodonihoz hasonlítható, aki jelentős hatást gyakorolt rá. Helyzetük is hasonló volt, hiszen mindketten udvari nyomdászként működtek: Ibarra III. Károly udvarában, Bodoni pedig Károly unokaöccsének pármái udvarában. A nagy olasz nyomdász Ibarra Sallustiusát bámulatosnak nevezte. A kiadás királyi házi vállalkozás volt. A fordítást a király második fia, Don Gabriel Antonio Francesco de Borbón (1752–1788) infáns készítette, a nyomdász az udvari nyomdász volt, a jegyzeteket és a föníciai nyelvről szóló értekezést a királyi gyermekek nevelője, Pérez Bayer írta. A kiadást nagyon finom rézmetszetek díszítik. Vö. „A royal edition of two histories by Sallust”, *Rare Book Room*, hozzáférés: 2023.02.08, <http://www.rarebookroom.org/pdfDescriptions/salcon.pdf>.

10. kép. A híres Ibarra-féle Sallustius-kiadás
Gaius Sallustius Crispus, La conjuración de Catilina y la Guerra de Jugurta,
Madrid, Joachin Ibarra, 1772

kötet elejére egyenesen az Ibarra-kiadásban található Sallustius-metszetet másoltatja le.⁹⁷ Ugyanebben az előszóban Jankovich már azt is tudja, láttuk, hogy Kazinczy a maga kiadását Ibarra alapján kívánja elrendezni.⁹⁸ Jankovich forrása itt Kazinczy már említett, 1812. április 19-én hozzá írt levele, amelyben a széphalmi költő részletes ismertetést ad arról, miként képzel el a maga fordításának felépítését. A levélből az is kiderül, hogy Kazinczy is szeretne volna lemásolni az Ibarra-kiadás metszeteit.⁹⁹ (10–11. kép)

97 SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2:LXXXII–LXXXV. Jankovich itt részletesen bemutatja a kötetet.

98 Uo., 2:XCVIII.

99 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1812. április 19., KazLev 23:5776. Amennyiben a gyönyörű Ibarra-kiadás lebegett a szeme előtt, a megvalósult posztumusz kötet nagyon szerény lett, s metszeteiket, illusztrációt egyáltalán nem tartalmaz.

11. kép. Cajus Sallustius Crispus Szent-Györgyi Gellérd magyarázásával I–II. Előrebotsátotta bévezetését a' classicusok ismeretébe Jankowich Miklós, Budán, Nyomat. a' Magyar Kir. Universitás' betüvel, 1811–1812

Kazinczy 1819-ben kérte először a könyvet Jankovichtól,¹⁰⁰ aki nem küldte meg neki, tudniillik 1823. szeptember 17-én a költő „esedezve” újra ír az ügyben.¹⁰¹ Ebből a levélből az is kiderül, hogy honnan ismerhette Kazinczy ezt a kiadást. Megemlíti ugyanis, hogy „[h]a Maros-Vásárhely közelebb volna hozzám, s még élne az Erdély' Verulámja, onnan venném ki a Don Gabriel' spanyol fordítását, hogy azt is segédemre fordítsam”.¹⁰² Kazinczy itt Teleki Sámuelre és a Teleki Tékára gondolt, ahol 1816-ban járt. Az *Erdélyi Levelek*ben meg is említi Ibarra művét a következőképpen:

100 Kazinczy – Jankovich Miklóshoz, 1819. október 5., KazLev 23:5830.

101 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1823. szeptember 17., KazLev 23:5861.

102 Uo. Teleki Sámuel 1822-ben halt meg.

Bibliothecát két három óra alatt végig tekinteni nem lehet, mi pedig a' Gróf Gyulainé' rettegései miatt Vásárhelytt soká nem múlathatánk; 'így meg kelle elégednem azon szerencsémel, hogy a' Görög és Római Classicusok' legelső és az újabb időkben királyi 's pompájú Kiadásaiikat, a' millyen a' Pármai, sietve láthatám. Ezekhez képest a' Spanyol Infans Don Gabriel Sallustja nem szép Kiadás.¹⁰³

Jankovich késlekedésének oka az lehetett, hogy nem volt a tulajdonában példány az Ibarra-kötetből.¹⁰⁴ Ezért írja Kazinczy 1824. január 21-én:

Az volna egyik legnagyobb óhajtam, hogy a' Don Gabriel spanyol fordítását kaphassam meg, ha csak nyolczad napra is, hogy a' nehezebb helyeket össze vethessem, 's láthassam, hogy a' herczeg azokat miként adá. És ha tudsz egytet valahol, indulatosan kérlek, nyerd meg birtokosától, hogy azt nekem kölcsönözze.¹⁰⁵

Végül Nitray Mátyás, helytartótanácsi tanácsos – aki maga is szép könyvtárral büszkélkedhetett – Kazinczy segítségére sietett, és rendelkezésére bocsátotta saját példányát,¹⁰⁶ amelyet Kazinczy 1825-ben Jankovichon keresztül sértetlenül visszaküldött.¹⁰⁷

103 KAZINCZY Ferenc, „Kazinczynak Erdélyi Levelei: Tizenkettedik levél”, in KAZINCZY Ferenc, *Összes művei: Elektronikus kritikai kiadás*, szerk. DEBRECZENI Attila (Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016–2023), 109–110, hozzáférés: 2023.03.26., doi:10.5484/Kazinczy_Ferenc_muvei, https://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/impreszum.php. A Kazinczy által látott példányt ma is a Teleki Téka őrzi.

104 Ez azért különös, mert a Szent-Györgyi-féle Sallustius-fordítás előszavában Jankovich egyértelműen úgy nyilatkozik, hogy megvolt neki a kiadás. Vö. SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2:LXXVIII.

105 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1824. január 21., KazLev 23:5864.

106 BERLÁSZ, *Az Országos Széchényi Könyvtár...*, 62. Az OSZK-ban található példány (jelzete: 502.078) Farkas Lajos gyűjteményéből származik. Farkas Lajos bejegyzése szerint a kötet 1836-ban került a birtokába. További kutatás tárgy lehet, hogy vajon ez azonos-e azzal a példánnyal, amely korábban Nitray Mátyásé volt, és amelyet Kazinczy is használt. Farkas Lajos könyvtárához legújabbán lásd: FARKAS Gábor Farkas, „A bibliofil Farkas Lajos”, *Magyar Könyvszemle* 137 (2021): 381–403. Vitkovics Mihály is fontos szerepet játszott az ügylet lebonyolításában. Vö.: „A' feljegyzett Szallusztok közül egytet sem lehetni az itteni – [pesti] – Könyvár[us]oknál. A' Nyitray Úr Szallustya Jankovics Úrnál van már. Reversalist kér fellöle olyast, hogy ha el találna veszni, 25 aranyat tartozzam fizetni. Illy drága átküldést, jelentém, csak akkor vállalok magamra, ha igen biztos alkalmat lelek Újhelyre. A' Membranaceust – [a »corvinát«] – is csak akkor kérem el, mikor a' másikat.” Vitkovics Mihály – Kazinczynak, 1824. március 13., KazLev 19:4321.

107 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1825. május 15., KazLev 23:5880. Jankovich 1825. május 22-én már válaszol is Kazinczynak, kézhez kapva az Ibarra-kiadást: „Felvidul a' bágyatt Nyitrai ha költsönzött kintsét, levelidnek közlésével holnapi napon magam vissza adandom, részt veszen jó szándékunkban, 's érezni fogja mennyire ő is eszközlötte Sallustnak diszessebb Magyar voltát, ve-

Az olyannyira keresett Don Gabriel-fordítást feltehetően tényleg felhasználta, ám semmilyen tekintetben nem volt elégedett vele. Véleményét jól tükrözi ez az egyetlen mondata: „Így kell e elvizezni azt az Író-t a’ kinek a brevilocquentia az eggyik dísze?”¹⁰⁸

A többi kódex

Jankovich 1824 tavaszán, amikor a corvinának tartott kódex, a Pleningen-féle fordítás és az Ibarra-kiadás kölcsönzését készítették elő, megírta Kazinczynak, hogy éppen egy lipcsei klasszika-filológus professzor, Friedrich August Wilhelm Spohn (1792–1824)¹⁰⁹ kódexeire alkuszik, s közöttük két Sallustius is van:

Hanem ugyan ismét mint ujságot jelenthetem, mostan folyamatban lévő alkudozásomat Frid. Aug. Spohn, Lipsiai Görög és Deák Litteratura Professora Codexei iránt, mellyek között találtattak, a 2dik szám alatt, Salust Catilinája, cum gloss. et Scholiis. In Membrant Folia 39. in 8° – és a’ 8. szám alatt más példány Salust Catilinájából cum gloss. et Scholiis in Charta. sec. XV. folia 28. – mellyeket úgy vélem két holnapok alatt kezemhez vehetek, ha az eladók ajánlásimat elfogadják, – de ezekre nem várakozván, a’ mellyek kezemnél vannak, azonnal a’ biztos alkalmatosságal elküldöm.¹¹⁰

lem együtt kivánni mennél előbb léendő közre bocsájtását.” Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1825. május 22., KazLev 19:4486.

108 Kazinczy – Guzmics Izidornak, 1824. április 28., KazLev 19:4348. Ebben a levélben Kazinczy szépen ír Jankovichról: „Jankovics Miklós azt a’ megbecsülhetetlen barátságot mutatta erántam, hogy nekem megküldé a’ Mátyás Bibliothecája Sallustját. A Codex membranaceus, és hogy a’ Mátyásé volt, mutatja czimere az első lap’ alján. Megküldé a Don Gabriel spanyol fordítását is, királyi pompával nyomtatva (a’ könyv ára négyszáz forint pengő pénzben).”

109 ADB, Bd. 35, 237–238.

110 Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1823, KazLev 18:4278. A keltezés és hely nélküli levelet a kiadás 1823-asként adja meg, ám mivel ez a levél egyértelműen válasz Kazinczy 1824. március 13-ai levelére (amelyben Kazinczy azt hiszi, hogy a két kódex egyike, amelyet kapni fog, Nitray úré, Jankovich pedig a válaszban tisztázza, hogy nem így van, ez félreértés, vö. Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1824. március 13., KazLev 23:5866.), Jankovich levelének 1824 tavaszán kellett születnie. – Jankovich tehát már 1824-ben alkuszik Spohn kódexeire, azonban az aukciós jegyzék címe szerint az aukcióra csupán 1825. május 16-án került sor. Vö. *Verzeichniß der Bücher-Sammlung des verstorbenen Spohn, welche nebst einem Anhang von Büchern aus allen Wissenschaften, den 16. May 1825 im rothen Collegio zu Leipzig versteigert werden soll* (Leipzig, 1825). A kódexeket valószínűleg már korábban értékeltették. Jankovich mindenesetre nagyon gyorsan lépett, hiszen a fiatal lipcsei filológus 1824. január 17-én halt meg. Vö. „Spohn, Friedrich August Wilhelm”, in *Historische Vorlesungsverzeichnisse der Universität Leipzig* (Universitätsbibliothek Leipzig, 2008–2020), hozzáférés: 2023.02.08, <https://>

A két kódex egyikét Jankovichnak biztosan sikerült megszereznie. Egy évvel később, 1825. május 22-én ugyanis így ír, újra Kazinczynak:

Én az olta ismét két Sallustot régi kéz iratokban szerzettem. Az egyik Codex Membran. in 8° max. Sec. XIII. tsupán Catilina hadát foglallya magában. Magyarinak kell lenni a' Codexnek, mivel a' Czimerben dupla kereszt vagon. – A másik tsak papiroson iratott 1470 esztendő tájban, in folio, hasonlóképpen egyedül Catilina pártütését adja elő, de glossalva vagon, azonban olly durva írással, mellynek olvasását tsak büntetésül el vállalni lehet.¹¹¹

A két kódex egyike tehát biztosan a Spohn-gyűjteményből származik, mivel ezt Jankovich a levél végén lábjegyzetben is közli. Ám a másíkról most nem mondja ugyanezt, jóllehet a kódexnek ugyanazok a jellemzői, mint az előző esetben, a Spohn-lista második tételénél.

Ma a két kézirat az Országos Széchényi Könyvtárban található. A Cod. Lat. 256. biztosan Friedrich August Spohné volt – ez a Spohn-jegyzék 8. tétele –, megtalálható benne az egykori tulajdonos bejegyzése arról, hogy mikor vásárolta azt.¹¹² A Cod. Lat. 258. eredete azonban bizonytalan, pedig tulajdonságaiban – folioszám, tartalom, méret – megegyezik a Spohn-lista második tételével és a második levélben leírt kisebb kódexszel is.¹¹³

Egyelőre egyáltalán nincsenek adataink arról, hogy Jankovich többi Sallustius-kézirata (Cod. Lat. 255., Quart. Lat. 136. és Quart. Lat. 79.) miként és mikor került a gyűjtő tulajdonába. Arra kell gondolnunk, hogy csak Kazinczy Ferenc halála után történhetett, mert különben Jankovich mindenképpen megosztotta volna őket Sallustius széphalmi fordítójával.

histvv.uni-leipzig.de/dozenten/spohn_faw.html. Berlász Jenő valószínűleg tévesen teszi a Spohn-féle aukciót 1819–1820-ra, vö. BERLÁSZ, „Jankovich Miklós pályaképe...”, 46.

111 Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1825. május 22., KazLev 19:4486.

112 „Emi Lipsiae ex auctione Zahn [...] 1819. Fridericus Augustus Guillelmus Spohn.” (f. 1°). Vö. BARTONIEK, *Codices*, 226, Nr. 255. Lásd még: Balázs NEMES, „Die mittelalterlichen Handschriften des Miklós Jankovich im Spiegel zeitgenössischer Kataloge”, *Magyar Könyvszemle* 118 (2002): 387–410, 403. Ugyanitt feltüntetve, hogy mely, ma az OSZK-ban található Jankovich-kódexek származnak még Spohn gyűjteményéből.

113 A „dupla kereszt” a címerben azonban azóta teljesen elhalványodott.

Magyar Sallustius-fordítások

A levelezésből egyértelmű, hogy Jankovich Miklós egyikévé vált azoknak, akik Kazinczyt a Sallustius-fordítás újabb és újabb változatainak megalkotása során elkísérték. Kapcsolatuknak Sallustius volt az alfája és ómegája, bár természetesen leveleikben sok más, mindkettejüket érdeklő tárgyról is szó esik. 1824 folyamán Kazinczy megküldte Jankovichnak a fordításhoz írt *Előbeszédet*,¹¹⁴ s 1825-ben még részleteket is mutatott a szövegből neki, ami különös kegy volt, hiszen a Döbrentei Gáborral való konfliktust követően ezzel igen óvatosan bánt.¹¹⁵ 1825-ben Kazinczy el volt szánva a kiadásra,¹¹⁶ s egyik levelében részletesen ír Jankovichnak a nyomtatással kapcsolatos terveiről, és segítséget is kéri.¹¹⁷ A gyűjtő minden formában próbálta támogatni Kazinczy munkáját. Nem várt a kérésre, hanem amiről úgy vélte, hogy jó szolgálatot tehet, megküldte neki. Így például Charles de Brosses híres művének¹¹⁸ német változatát¹¹⁹ vagy metszeteket, térképeket, amelyekről úgy gondolta, hogy fordítását majd díszíthetik. Többször is invitálja Kazinczyt magához Pestre, és felajánl neki tetszése szerinti időtartamra két szobát és kocsiszínt. A látogatást hosszan tervezték, ebből az alkalomból

114 Ebbéli szándékáról: Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1824. március 13., KazLev 23:5866.

115 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1825. május 27., KazLev 23:5881. Miskolczy Ambrus szerint a Döbrenteyvel való konfliktus 1815-ben kezdett kialakulni; MISKOLCZY, „Kazinczy Ferenc...”, 758. Horváth Balázs azonban felveti, hogy az egész talán tíz évvel későbbi keletű, mondván, hogy Kazinczy 1824 előtt egyáltalán nem említi a vitát. Vö. HORVÁTH, „Kazinczy Ferenc Sallustius...”, 7. Jankovichnak mindenesetre Dessewffy Józsefet megelőzően (1826) mutatja meg a fordítást.

116 Ennek egyik okát Guzmics Izidornak árulta el: „Édes barátom, 1825b. én ötvenedik esztendejét fogom tölteni Literatúrai pályámnak. Szeretném akkorára kiadni Sallustomat, Cicerómat, Erdélyi Levelimet.” Kazinczy – Guzmics Izidornak, 1824. április 28., KazLev 19:4348.

117 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1825. május 27., KazLev 19:4489.

118 Charles DE BROSSES, *Histoire de la République romaine, dans le cours du VIIe siècle, par Salluste, en partie traduite du latin sur l'original, en partie rétablie & composée sur les fragments qui sont restés de ses livres perdus, remis en ordre dans leur place véritable ou le plus vraisemblable*, 3 vol. (Dijon: Frantin, 1777). Jankovich hosszabban méltatja a kötetet: SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2:LXXXVII–LXXXVIII. Ugyanitt azt írja, hogy az eredeti munka Magyarországon csupán Teleki Sámuel könyvtárában található meg, uo., LXXVII.

119 Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1824. június 12., KazLev 19:4360.

született Kazinczy Jankovich Miklóshoz szóló *Epistolája*,¹²⁰ ám különféle okokból mégsem került rá sor.¹²¹

Érdeklődésük egyik további fontos közös pontja a korábbi magyar nyelvű Sallustius-fordítások kérdése. Erről Jankovich már az 1811/12-es Sallustius-bevezetésben értekezett, és Kazinczy is kitért rá saját fordításának előszavában.¹²²

Érdekes módon mindkét régebbi fordító, mind Baranyai Decsi János, mind pedig Dugonics András szövegét sikerült kettejüknek megszereznie: előbbit Kazinczy, utóbbit Jankovich kezébe sodorta a szerencse.

Baranyai Decsi János Sallustius-fordítását (1596)¹²³ – az elsőt a klasszikus szerzők hazai fordításainak sorában – a tulajdonos, Szentmiklóssy Alajos Kazinczynak ajándékozta azzal a feltétellel, hogy annak halála után a kötet visszaáll rá.¹²⁴ Jankovich szívesen látta volna a példányt, s következőképpen ír erről 1824. április 5-én, további adatokkal szolgálva a magyar Sallustius recepciójához:

120 Erről 1827-ben ezt írja Toldy Ferencnek: „Olvasd Előbeszédét [ti. a Sallustius-fordításét], melybe anynyira szerelmes vagyok, mint Jankowichhoz írt Epistolámba.” Kazinczy – Toldy Ferencnek, 1827. december 28., KazLev 20:4883. Kazinczy az Epistolát 1827. november 23-án küldi Jankovichnak (KazLev 23:5889), Jankovich pedig december 6-án kapja meg, „Lakhelyül, a' mint már megírtam Kézirataim – a' legbetesesebb kintseim – szekrényét rendelttem, hogy a' Magyar Litteratura Veteranussat, Tudós Őseink Árnýéka környül vévén, kénynyére légyen az, mikor ezekkel, mikor az Élőkkel változtatva társalkodjon.” Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1827. december 15., KazLev 20:4871.

121 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, KazLev 23:5893 (1827. december 28.); 5896 (1828. január 29.); 5897 (1828. február 17).

122 „Nálunk Szebenben jelent meg elsőben 1596. kisded nyolczadrétben, Baronyai Decsi János által fordítva. A könyvnek el vala veszve minden nyomtatványa, és hogy azt valaha bíránk, senki sem említette. A' titkot egy példátlan csapás fedezte fel. Az Eger' patakja 1813. a' soha nem látott esőzéseken és vízfakadásokban kicsapott medréből, 's a' külváros' vályog házai összeroskadoztak. A' kárvallottak kénytelenek valának kikapkodott holmijeket pénzzé tenni. Egy illyet, néhány darab könyveivel, a' nem minidég vak szerencse az akkor ott törvényeket hallgató Primóczy Szent-Miklóssy Aloyzhoz vezeté, 's ezek közt vala Szallusznak magyar fordítása is. Ez tudta hogy én Szallusztot fordítom, 's a' könyvet nekem küldötte. Burián Pál Budai Antiquáriusunk azolta két nyomtatványát kereste ki Erdélyben, 's az, a' mellyet tőle Jankowich bír, egész és ép, nem mint az enyém és a' mellyet Buriántól az 1828ban elholt Kulcsár István kapott. Szallusztot a' francziáknál harminczan fordították a' németeknél húszan. Dugonics, Szent-Györgyi Gellérd, és én, egy időben főgánk fordításához, eggyikünk másikának igyekezete felől nem tudva, Dugonics egyedül Catilínát hagyá, még csak kéziratban, melly most Jankowichnál találtatik; Szent-Györgyi a' magáét kiadá Budán 1811. II. köt 8., ez szóról szóra, amaz képzelhetetlen szabadsággal, melly szinte a' gázolásig megyen. Én Szallusztot nálunk negyedik adom.” KAZINCZY, C. C. *Sallustius'...*, XXXIV–XXXV.

123 Hasonmás kiadása: BARANYAI DECSI János, *Az Caius Crispus Sallustiusnak két históriája*, Szeben, 1596, tan. KURCZ Ágnes, a facsimile szövegét gond. VARJAS Béla (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979).

124 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1824. március 13., KazLev 23:5869. Kazinczy ebben a levélben írja le, hogy hogyan került elő a Baranyai Decsi-kötet. A történet bekerült a Kazinczy-féle Sallustius-

Baranyai Decsi János Salustját, ha Szent Miklósi Aloys kezében vissza jövend, nagy kívánsággal fogom olvasni, mert a' XVI. századból tsekély classicus Fordításaink vagynak, és talán eő volt az első, a' ki egész Munkáját egy Classicus szerzőnek magyarba öltöztette. Ha gyűjteményemben meg nem szerezhetem is, a mint hogy non possumus Omnia, részemről is fogom Barátomat Szent Miklósit unszolni, hogy azt ne úgy mint tulajdon, hanem mint nemzeti kintsét tekintse. És valóban magam is reá akadtam nyilván lévő nyomdokára annak, hogy Hazánkfiak 1570 tájban Salustot olvasták, és kedvelték – mert Werántz által hagyatott írásokban találatik Gyulainak Zsibrik Váradi kapitányhoz irtt magyar levele, vagy is inkább Tanáts, mi módon kormányozza az alatt valóit és ebben egész darabokat elő ad Salustból magyarra fordítva; mellyről én Bévezetésemnek azon §. hogy Salust Munkái nemzetünk által is kedveltek, nem emlékeztem, ezen levelemre figyelmem még akkoron ki nem terjedvén.¹²⁵

Kazinczynak csupán négy év múltán sikerült Jankovich rendelkezésére bocsátania az értékes kiadványt Szentmiklóssy Alajos beleegyezésével, s 1828 februárjában egy pesti útja során¹²⁶ maga vitte el neki, vagy juttatta el hozzá. Már Pestről írja a gyűjtőnek: „Szallusztot, a' Decsiét, holnap veszed.”¹²⁷

Alig néhány hónappal a Baranyai Decsi-kötet Pestre juttatása előtt, 1827 őszén Jankovich arról értesíti Kazinczyt, hogy véletlenül birtokába került Dugonics András Sallustius-fordításának eredeti kézirata. Megígéri, hogy hamarosan el is küldi Kazinczynak.¹²⁸ A költő egyébként Dugonics stílusát nem tartotta Sallustiushoz illőnek. 1810-ben így ír:

fordítás előszavába is. Miként az előszóból kiderül, később további példányok bukkantak fel, és Jankovich is hozzájutott egyhez, ma az MTA KIK őrzi. (Lásd 122. jegyzet.)

125 Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1824. április 5., KazLev 19:4338. A levélből kiviláglik az is, hogy Jankovich fokozatosan ismerte meg, tárta föl és értékelte ki tudományos szempontból saját gyűjteményét. Baranyai Decsi János Sallustius-fordításáról a Szent-Györgyi-féle fordítás megjelenése idején még biztosan nem tudott. Vö. SZENT-GYÖRGYI és JANKOVICH, *Sallustius...*, 2:XCXV.

126 Ez volt az a pesti út, amikor a tervek szerint Kazinczy Jankovichnál szállt volna meg, de betegsége miatt mégsem így történt.

127 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1828. február 17., KazLev 23:5897. Minderről Kazinczy Toldy Ferencet is tájékoztatta, vö.: 1827. december 28., KazLev 20:4883.

128 Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1827. szeptember 21., KazLev 20:4839. Ebben a levélben értesíti Jankovich Kazinczyt arról, hogy éppen a *Nemzeti Dalok Gyűjteményének* kiadásával foglalkozkodik, s részletezi, hogy milyen felépítést tervez a kiadásnak. A *Nemzeti Dalok Gyűjteményéhez* lásd legutóbb: Csörsz Rumen István, „Jankovich Miklós és a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye*”, *Irodalomismeret* (2019): 63–78. – Miként arra Csörsz Rumen István rámutat, Jankovichnak sikerült megszereznie Dugonics András fiatalkori versesfüzetét is (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Hung. 235.), s feltételezi, hogy a Dugonics-Analektaként (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár,

Tiszt. Szent Györgyi Urat, kérem a' Mélt. Urat alázatosan, méltóztassék nevemben barátságosan tisztelni. Hogy Sallustja nyomtattatik, azon szívesen örvendek. Bár a' Dugonicsé is fogna; noha én megvallom, hogy e' felől nem várok felette sokat, mert a' Dugonics' tulajdon stilusa olly ellenkező a' Sallust' individualitásával, hogy csuda volna, ha a fordítás jól sülne el. Egyedül abban hasonlít Sallusthoz Dugonics, hogy ő is archaizál, 's hogy a' hazaiszeretetet és az erkölcsöt nagy austeritással tanítja. Így az én fordításom annál szerencsésebb lehet; mert én nem tartom véteknek, sőt kötelességnek tartom a' Classicus munkák' fordításában mind azoknak dolgozásait szem előtt tartani, a' kik épen azt az Irót fordították.¹²⁹

Tizenhét évvel később sem változtatta meg véleményét:

Örvendek hogy a' Dugonics által fordított Catilinát megláthatom. Maradjon áldásban köztünk emléke, mert szerette a' mit kell szeretni, 's tüzét átszikkasztá sok kebelbe, irásával, tanításaival, példájával. De a' mennyire az ő tollát ismerem, alig hihetem, hogy Szalluszt általa kívánt volna fordítani; a' tömött rómaid nem látom mint fordíthatná az ömlő 's áradozó magyar.¹³⁰

Dugonics András fordítása végül soha nem látott napvilágot. A szóban forgó kézirat ma a nemzeti könyvtárban található *Quart. Hung. 44-es* jelzet alatt.

Inspiráció – szövegkiadás

A levelezésből kibontakozó, viszonylag élénk eszmecsere Sallustius kapcsán az 1820-as években, ha Kazinczyra talán kevésbé is, Jankovichra mindenképpen inspiráló hatással lehetett. Az 1811–1812-es fordítás-kiadásban láttuk, hogy Sallustius számára is fontos téma volt, ám az tény, hogy közel került Kazinczy műhelyéhez, s végigkísérhette az ő fordításának geneziséét, segíthette a gyűjtőt abban, hogy továbbra is intenzíven fókuszáljon az antik szerzőre. Talán ennek az újult figyelemnek köszönhetőek az 1820-as évek közepén a Sallustius-vásárlások.

S Kazinczy talán nemcsak e tekintetben volt hatással Jankovichra, hanem önkéntelenül is sugallhatta neki a szövegkiadás ötletét. Ugyanis, miután 1824-ben

Fol. Hung. 10.) ismert gyűjtemény Jankovich Miklós fiataalkori kézírása, a piarista tanár kézírataiból készített másolat (73.).

129 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1810. február 11., *KazLev* 23:5761.

130 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1827. október 26., *KazLev* 23:5888.

Jankovich felajánlotta neki a corvinának tartott Sallustius-kódexet, Kazinczyban azonnal megfogalmazódott egy latin szövegkiadás elkészítésének gondolata:

Esedezem tehát előtted, nemes lelkű férjfiu, hogy Codexedet is add mellé. Nem lehetetlen, hogy én Sallustot latinul is kiadom, mint az olasz Nardini. De ha ezt nem tehetném is, melyly kedves lesz nekem kevélykedni a' világ előtt hogy hazánk is birja Sallustnak két Codexét nálad és mélt. Nyitray urnál. A' variánsokat legalább kiszedem, és a' magyar fordítás mellé adom. Légy tehát rajta, hogy megkaphassam a mélt. Nyitray urét is.¹³¹

A kódexeket Kazinczy valóban tüzetesen áttanulmányozta, a latin kézirat szövegét alaposan összevetette Kunhardt kiadásával, mintegy előkészítette saját tervezett kiadását.¹³²

A Sallustius-szál végigkövetését Jankovich és Kazinczy kezén nem utolsósorban azért tartottuk fontosnak, mert nem tartjuk kizártnak, hogy Kazinczynek a szövegkiadásra vonatkozó terve adta az ötletet Jankovich Miklósnak arra, hogy elkészítse saját Decembrio-kiadását. Miként láttuk, a *Disputáció* 1825-ben jelent meg, előkészítése tehát éppen azokban a hónapokban zajlott, amikor Kazinczy a Sallustius-kódexszel dolgozott. Az sem kizárt, hogy a két kódex – a Sallustius (Cod. Lat. 257.) és a Curtius Rufus (Cod. Lat. 161.) – együtt került Jankovich birtokába, mert mindkettőről kiderült, hogy Velencéből érkezett.¹³³ S ha az egyikből kiadás készül, készüljön a másikkól is, legalábbis annak egyik szövegéből. (Egy Curtius Rufus-kiadás lehetetlen vállalkozás lett volna Jankovichnak.) A Kazinczyval való kapcsolat és Kazinczy tevékenységének inspirációja nélkül erre talán nem került volna sor, hiszen Jankovichban az 1811–1812-es Sallustiusfordítás esetében sem merült fel, hogy magával a szöveggel is foglalkozzék, hanem elsősorban bibliográfiai ismereteit hasznosította. Egy valódi szövegkiadás elkészítése némiképp társtalan egyéb művei között, s talán a fönti magyarázat húzódik a háttérben.

Úgy tűnik, a classicus filológus Jankovich Miklós a humanizmus gyermeke volt. Miként láttuk, a Decembrio-kiadás előszavában tudatosan is a humanisták pozíciójába helyezkedett, osztozva velük legfőbb tevékenységükben, az arra méltó szövegek megmentésében, napfényre hozásában. Szóhasználata ezt pontosan kijelölte.

131 Kazinczy – Jankovich Miklósnak, 1824. március 13., KazLev 23:5866. Kazinczy egyébként félreértette a kódexek tulajdonviszonyait: valójában mindkét kódex, a corvinának tartott és a Pleningen-féle német fordítást tartalmazó is Jankoviché volt. Lásd 95. jegyzet.

132 HORVÁTH, „Kazinczy Ferenc Sallustius...”, 13–14. A kódexszel kapcsolatos feljegyzések Kazinczytól: MTA KIK Kt., RUI. 4° 48. Vö. HORVÁTH, „Kazinczy Ferenc Sallustius...”, 10, 65. jegyzet.

133 Angeli DECEMBRIS, *de condicionibus pacis...*, XVI. Igaz, Cod. Lat. 161. Bécsen keresztül.

Műveltségének, gyűjtői preferenciáinak bázisát, szilárd alapját a klasszikus irodalom képezte.¹³⁴ Szisztematikusan gyűjtötte az antik auktorok kiadásait, a rájuk vonatkozó irodalmat, s lehetőség szerint a műveiket megőrző kódexeket is.¹³⁵ Minden bizonnyal ez az értő gyűjtőtevékenység is hozzájárult ahhoz, hogy figyelemre méltó tudásra tett szert a klasszika filológia terén: nemcsak a szerzőket, hanem a tudomány módszereit és eredményeit is megismerte. Ennek elsőrangú bizonyítéka a Szent-Györgyi-féle Sallustius-fordítás előszava. S pályafutásában elérkezett egy pont – sejtésünk szerint a Kazinczyval való eszmecsere, Kazinczy példája hatására –, amikor a Decembrio-szövegkiadás révén ő maga is e stúdium aktív művelőjeként kívánt megmutatkozni. E kiadás egyik erénye a kódexleírás, amelyben megcsillan Jankovich valódi erőssége, a kéziratok és katalógusaik világának tökéletes ismerete. A Cziráky Antalnak szóló előszó főszereplői pedig – láttuk – saját kódexei, nyomtatványai voltak. A hangsúlyokból tehát arra következtethetünk, hogy bibliográfiai jártassága volt a döntő ezen a téren, a szövegkiadás terén is. Egyben azt is meg kell állapítanunk, hogy a szövegkiadások iránt saját maga által felállított, összetett követelményrendszernek ő maga nem tudott megfelelni.

Kétségtelen, hogy a klasszikus irodalom esetében tudósként volt gyűjtő, s sajátos érdeklődése, a tudományos eszmecserek árnyalták gyűjtői tevékenységét is: a homogén szisztematikusságban tematikus csoportok alakultak ki ennek köszönhetően, melyeknek két sűrűsödési pontját kívántuk bemutatni, a Curtius Rufus- és a Sallustius-kéziratokat a velük összefonódott filológusi tervekkel és eredményekkel.¹³⁶

134 Hogy a klasszikus irodalom állandó vonatkoztatási tényező volt számára, mutatja egy jellemző mozzanat: amikor Kazinczy megküldte Jankovichnak a *Tövisek és Virágokat*, a gyűjtő válaszlevelében azonnal felvetette neki, hogy fordítsa mielőbb magyarra Persiust és Juvenalist – nyilván a hangnem hasonlósága okán. Jankovich Miklós – Kazinczynak, 1811, KazLev 8:1902.

135 BERLÁSZ, „Jankovich Miklós pályaképe...”. Kazinczy maga is tudósította Jankovichot megvételre érdemes, klasszikus szerzőket tartalmazó kötetekről, ha ilyesmiről tudomása volt. 1810. május 29-ei levelében Terentiust és Horatiust ajánlott neki, amelyek a sárospataki professzor, Kézy Mózes tulajdonában voltak (KazLev 23:5763).

136 A tanulmány megállapításait tovább árnyalhatja Jankovich Miklós filológusi teljesítményének komparatív elemzése. Kiadása megvizsgálható a humanista és klasszikus szerzők egykorú kiadásainak mezőnyében, kontextusában, illetve a saját gyűjteményében fellelhető, adott esetben saját maga által készített kéziratmásolatok, jegyzetek közzegében.

Jankovich Miklós esete a kalendáriummal

Bevezetés

Schwartner Márton (1759–1823) a magyar királyság statisztikájával foglalkozó könyvének bevezetésében a tiszti címtárak (schematismus) hazai kalendáriumokban való megjelenését tárgyalta. Diskussziójának végén egy lábjegyzetben, mintegy mellékesen, megjegyezte, hogy az általa ismert legrégebbi magyar kalendárium 1584-ből való, melynek – szerinte – pontos leírása az alábbi: „Kalendariom, Es az Egeknec s-Chilagoknac Forgasabol, az időnc naponkent valo itelet M. D. LXXXIII. esztendőre. Mely bissextilis es Embolismalis. *Magyarra fordettatot Slovacius Peter Mesternec krakcai Astrologusnac irasabol.* Nyomtatta Nagy Szombatba Otmar Balint.”¹ Ebből kiindulva feltett egy valójában most is provokatívnak tűnő kérdést: „tehát a magyarok 1584-ben még nem tudtak maguknak naptárt készíteni?”²

Tíz év múlva a *Hazai Tudósítások*ban egy névtelen szerző korrigálta Schwartner állítását. A cikk írója szerint a legelső magyar nyelvű kalendáriumot Székely

1 Martin SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern. Ein Versuch* (Pest: Matthias Trattner, 1798), 16–17. A leírás az ígéret ellenére nem pontos. A teljes szöveg: „Kalendariom, es az egeknec schilagoknac forgasabol, az időnc naponkent valo allapatyarul, es egyeb dolgokkul valo itelet M. D. LXXXIII esztendőre. Mely Bissextilis es Embolismalis. *Magyarra fordettatot Slovacius Peter mesternec Krakcai Astrologusnac irasabol.* Nyomtatta Nagy Szombatba, Otmar Balint.” Megtalálható az interneten: „RMK I. 210 – Kalendárium [...]”, in *Régi Magyar Könyvtár* (Hungaricana), hozzáférés: 2022.01.19, https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_0210/?pg=4&layout=s.

2 „Also konnten sich die Unger im Jahr 1584. selbst noch keinen Kalender machen?”, in SCHWARTNER, *Statistik...* (1798), 16–17.

István adta ki, és ő ezt Cseréy Farkas gyűjteményéből ismeri.³ A kalendáriumról magáról ezt írta:⁴

Bátran mondom *legelsőnek*, noha a 'nyomatás' helye, 's ideje sem a 'címlapon nincs feltevé, sem hátul a 'könyv' végén, mert a 'kis Előszó' első sorai világosan mondják ezt, és a 26-dik lapon álló húshagyat' táblájának líneáji elébe tintával írta fel az esztendőket egykori birtokosa, nyilván, hogy az adott esztendőben előfordulandó húshagyat' idejét bajos számlálgatás nélkül is egyszerre feltalálja a 'szem. A' 12-dik sornak elébe az 1550 írta, 's így ment le tovább, úgy hogy az utolsó (29-dik)⁵ sor' elébe az 1557., a' legelsőbe pedig osztán az 1558. esett. A' Kalendárium tehát már 1549-ben ki volt adva.

Ma is ez tűnik a legrégebbi (fennmaradt) magyar nyelvű nyomtatott kalendáriumnak.⁶ Schwartner a korrekciót tudomásul vette, és könyvének második kiadásában hivatkozik is rá.⁷ Ahelyett azonban, hogy a fölösleges kérdést kihagyta volna, módosította eredeti állítását. Mivel Székely kalendárium a több éven át volt használható, és nyilván nem volt semmi indoka a létét kétségbe vonni, ezúttal az egy évre érvényes (*einjährig*) naptárra vonatkoztatta a kérdését: „tehát a magyarok 1584-ben még nem tudtak maguknak naptárt készíteni?”⁸

1829-ben, amikor Schwartner már hat éve halott volt, és a kérdés is 31, illetve 20 éve jelent meg, egy újabb válasz érkezett rá a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain. Az írás szerzője egy bizonyos J*, azaz Jankovich Miklós volt. Cikkében Jankovich azt igyekezett bebizonyítani, hogy nemcsak hogy nem ilyen későn

3 A kalendáriumot Cseréy hagyatékából Szabó Károly vette meg 1860-ban árverésen az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára részére (az EME pecsétje ma is látható), lásd SIPOS Gábor, „Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának története”, in SIPOS Gábor, szerk., *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei*, 11–68 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2009). Ma a kolozsvári „Lucian Blaga” Egyetemi Könyvtár őrzi, letölthető a könyvtár honlapjáról: SZÉKELY István, *Calendarium magiar nuelwen*, „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtár, BMV 145, hozzáférés 2022.01.18, https://www.bcucluj.ro/public-view/vpdf.php?htsbtdsf4RFdsfRT|BCUCLUJ_FCS_BMV145.pdf.

4 [KAZINCZY Ferenc], „A' legrégebb Magyar Kalendárium”, *Hazai Tudósítások*, 1808. ápr. 16., 245–246. KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 5:417–419 (levél Cseréy Farkashoz). A kalendárium hasonmás kiadása: MOLNÁR József, szerk., *Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium* 3. (Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport, 1976), 19–47.

5 Ez sajtóhiba, helyesen 19. sor. Kazinczy a fenti levelében helyesen írja „19d. sor”-nak (4. jegyzet).

6 BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István és KELECSÉNYI Ákos, kiad., *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 63.

7 MARTIN SCHWARTNER, *Statistik des Königreichs Ungern. Ein Versuch*, Erster Theil, Zweyte, vermehrte und verbesserte Ausgabe (Ofen: gedruckt mit Königl. Universitäts-Schriften, 1809), 20.

8 Uo., 20.

jelent meg az első magyar kalendárium, de a „[k]alendariomok ujjabb készítését ’s használását Európának virágzó Nemzetei a’ Magyaroktól” kölcsönözték.⁹ Amennyire fölösleges volt annak idején Schwartner kérdése, annyira fölösleges volt Jankovich válasza is, amire voltaképpen a cikk végén ő maga is utal. Ráadásul feltehetően sietősen, emlékezetből idézett (erre később visszatérek), ami megmagyarázná olyan hibák előfordulását, melyekről nehéz feltételezni, hogy megfelelő odafigyelés esetén ne javította volna ki őket ő maga. Az alábbiakban ezt a cikket fogom ismertetni, megemlítve tévedéseit is. Van köztük olyan is, mely még ma is kifejti hatását, és például a Wikipédián (csak a magyar nyelvűn) is megtalálható.

A kalendárium

A kérdés, amire Jankovich a választ írta, az alábbi: „tehát a magyarok 1584-ben még nem tudtak maguknak naptárt készíteni?” Az 1798. évi első kiadásban ez még tetszőleges kalendáriumra vonatkozott, majd a korrekció hatására az 1809. évi második kiadásban Schwartner már csak az egy évre érvényes naptárakkal kapcsolatban tette fel. Ezt fontos megjegyezni, mert Jankovich például erre nem figyelt.

A válasz elején Jankovich nyomatékosította, hogy Schwartner e kérdése őt nemzeti büszkeségében sértette:

El nem fogadhatta azért sem jó szívvél a’ buzgó Hazafi, sem köszönettel a’ Tudós, – bár nyilván ki nem jelentette – Schwartner Marton Úr Statisticájának több, és még keserűbb, de ezen tsipős kérdezését is, az I. Rész 20. lapján: Also konnten sich die Ungern im jahre 1584. selbst noch keinen Kalender machen? – – – mert illyekkel a’ Nemzeti Büszkeséget ingertetni – Tekintetét világ előtt alatonittatni – Méltóságát megsérteni méltán szivelhetete.¹⁰

Ezek után azzal támadta meg Schwartnert, hogy hálátlanul abban találta gyönyörűségét, hogy ahol nemzetének hátramaradását felfedezte, azt rögtön közzé

9 J* [JANKOVICH Miklós], „Kalendariomok ujjabb készítését ’s használását Európának virágzó Nemzetei a’ Magyaroktól kölcsönözték, ennek tudatlanságával Schwartner Királyi Professortól Hazafiaink ok nélkül vádoltattak”, *Tudományos Gyűjtemény* 13, 12. sz. (1829): 72–97.

10 Uo., 72.

is tette.¹¹ Elégedetten állapította meg, hogy bezzeg ő ifjúkora óta mindent megtett „ellenségeink” rágalmainak „megtorlására”.¹²

Jankovich felelete a kérdésre Mátyás király korához kötődik. A király udvarában tartózkodott ugyanis a kor legjelentősebb csillagásza és matematikusa, Johannes Regiomontanus:

Eő volt az [ti. Mátyás] kinek Budai Udvarában lévő csillag vizsgálója (Astronomusa) Regiomontanus, más neven de Monte Regio – Königsbergi – vagy is Királyhegyi János, az első Uj formában, és legelőször állítólag 1473. de bizonyosabban 1474 vagy 1475 esztendőben kinyomtatott Kalendáriumot készítette.¹³

Ez a kalendárium pedig maga a válasz:

Királyhegyi János is ekkoron Mátyás Királyunk Udvari Csillagvizsgálója (Astronomusa) a' Napnak, 's Holdnak forgását Nagy mesterével Fekete Városi Györgyel (Georgius Peurbachius) újdonan számban vévén, ezt az akkori Egyházi Kalendáriomtól már szerfelett különbözöttnek tapasztalta, és azért 38 esztendőre 1475–1513-kig szóló, 's előre elkészített Kalendáriomát állítólag ugyan 1473. de bizonyosabban 1474. vagy 1475. esztendőben kinyomtatta, és Hunyadi Mátyás Királyunknak ajánlotta.¹⁴

Jankovich állítása azonban több tévedést is tartalmaz. Kezdjük a kalendáriummal. Mivel Peurbach 1461-ben meghalt, kizárható, hogy bármi köze lett volna e munkához. Téves az az állítás is, hogy a kalendárium az 1475 és 1513 közötti 38 évre szólt volna. Mivel ez a tévedés bekerült a magyar szakirodalomba,¹⁵ talán nem érdektelen ismertetni, hogy valójában hogyan is működött Regiomontanus kalendáriumja.

A kalendárium¹⁶ első nem üres oldalán (f. 1^v) három oszlopot találunk (1. ábra, balra), felettük az 1475, 1494 és 1513 évszámokkal: ez okozhatta a félreértést a használhatóság idejével kapcsolatban. Ilyen oldal minden hónap előtt található.

11 Nem ez volt az egyetlen támadás Schwartner ellen, lásd DÜMMERTH Dezső, „Schwartner Márton és a nyelvi gondolat”, *Irodalomtörténet* 45 (1957): 215–223.

12 JANKOVICH, „Kalendáriumok...”, 73–74.

13 Uo., 78.

14 Uo., 82–83.

15 Egy példa: „...bizonyos, hogy volt Regiomontanusnak egy változó örök kalendáriumja az 1475–1513 évekre, amely Nürnbergben készült”. M. ZEMPLÉN Jolán, *A magyarországi fizika története 1711-ig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 96.

16 Johannes REGIOMONTANUS, *Kalendarium* (Nürnberg: Regiomontanus, 1474).

Ennek és a többi hónaphoz tartozó hasonló táblázatnak a segítségével megtudhatjuk, hogy az adott hónapban mikor következik be újhold és telehold. Az 1475 alatt olvasható adatok közül az első oszlop a hónap napjait (januárban 31, februárban 28 vagy 29, márciusban 31 stb.) adja meg. Mellette az aranszám (aureus numerus) látható, ez az adott évnek a 19 éves holdcikluson¹⁷ belüli sorszámát mutatja.¹⁸ Ez az aranszám a lényeges adat, ezt kell kiszámolni, hogy a kalendárium használója megtudja az új- és telehold idejét. Az újhold (Con = conjunctio) esetében az aranszámtól balra álló szám megadja, hogy a hónap melyik napján következik be, a tőle jobbra álló két oszlop pedig az időpontját. Egy üres oszlop után ismét három oszlop található, ezúttal a telehold (Oppo = oppositio) idejének meghatározására. Ez ugyanúgy történik, mint az előbb: az aranszám ismeretében megkapjuk a hónap napját, majd a jobb oldali oszlopokból az esemény időpontját. Nézzük 1475-öt példaként. Mint a 18. lábjegyzetben olvasható, az év aranszáma 13. A táblázatban kikeresve a 13-as számot megtudjuk, hogy ebben az évben az első hónapban az újhold ideje január 7. 6^h17^m, míg a teleholdé január 21. 19^h7^m. Ha megnézzük az *Ephemerides*¹⁹ adatait, pontosan ugyanezeket az értékeket találjuk abban is. Egy dologra kell még figyelni: Regiomontanus déltől számolta a nap kezdetét, tehát a táblázatokban található adatokhoz hozzá kell még adni 12 órát: így az újhold ideje 18^h17^m, míg a telehold átcsúszik a következő napra: január 22. 7^h7^m.²⁰ A másik két évszám esetében pontosan ugyanígy kell eljárni. Az 1494 alatti adatokból az 1494–1512 közötti évekre, míg az 1513 alattiakból az 1513–1531 közötti évekre kaphatjuk meg az új- és telehold idejét.²¹ Ebből következően a kalendárium az 1475 és 1531 közötti 57 évre érvényes. Feltehető tehát, hogy vagy Jankovich nem ismerte a kalendárium használatának módját, vagy pedig egyszerűen kapkodva írta a cikket, és figyelmetlen volt. Az 1. ábra jobb oldalán a kalendáriumi rész található a szokásos adatokkal: a hónap napja, a vasárnapi betű, a római naptár stb.

17 A Hold tetszőleges fázisa – például újhold – 19 év után kerül vissza az év ugyanazon napjára.

18 Az aranszám kiszámítása nagyon egyszerű: $(\text{év} + 1) / 19$, a maradék az aranszám. 1475 esetében például: $(1475 + 1) / 19 = 77$, a maradék 13, azaz 1475-ben az aranszám 13.

19 Johannes REGIOMONTANUS, *Ephemerides* (Nürnberg: Regiomontanus, 1474), [f. a3^r] (a lapok számozatlanok).

20 A modern számítások alapján a két esemény ideje Bagdadra vonatkoztatva (Greenwichtől 3 órával keletre) január 7. 20^h10^m és január 22. 8^h57^m, lásd Herman H. GOLDSTINE, *New and Full Moons 1001 B.C. to A.D. 1651*, Memoirs of the American Philosophical Society 94 (Philadelphia: American Philosophical Society, 1973). Nürnberg 2^h16^m-ra van Bagdadtól nyugatra, így ennyinek kellene lennie a különbségnek Regiomontanus és a modern kalkulált értékek között. Ez azonban csak 1^h53^m, illetve 1^h50^m, mutatva a Regiomontanus által használt Alfonz-táblázatok pontatlanságát.

21 A kalendáriumi mennyiségekről: aranszám, vasárnapi betű stb. lásd KNAUZ Nándor, *Kortan* (Budapest: Akadémia, 1876), 37–51.

1475		1478		1513	
Con.	Oppo.	Con.	Oppo.	Con.	Oppo.
1	8 12 13			4 11 48	
2		12 8 29			4 12 11
3	16 21 52		8 4 30	12 22 5	8 3 38
4		1 18 41		16 5 28	16 16 32
5	5 14 46		1 2 51		
6		9 9 56	5 0 23	9 21 42	5 8 17
7	13 6 17	17 21 53	13 4 2	17 21 26	13 18 27
8	2 13 19		2 13 58		17 14 31
9	10 20 52	6 4 55	10 21 25	6 5 53	2 9 39
10		14 20 41		14 13 27	10 21 31
11	18 16 48		18 6 51		6 3 58
12		3 13 40	7 20 27	3 1 10	14 12 51
13	7 11 1			11 16 36	18 4 37
14	15 18 34	11 8 32			3 20 28
15		19 12 56	15 5 55		7 13 6
16	4 6 18	8 23 2	4 23 0	19 2 58	11 6 32
17	12 15 2			8 18 17	15 13 29
18	1 22 25	16 5 58	12 12 37	16 6 38	19 10 50
19		5 15 35	1 22 3	5 13 37	4 8 23
20	9 9 47		9 5 32		8 5 43
21		12 19 7		13 4 53	12 2 36
22	7 16 35		17 0 54	2 21 39	1 22 38
23		2 14 3	6 18 56		16 6 0
24	6 11 3			10 16 26	5 14 35
25		10 7 21			9 6 12
26	14 8 1		14 2 48	18 20 18	13 22 1
27	3 15 47	18 0 8	3 14 52		17 15 18
28	11 22 44	7 7 7	11 23 41	7 7 36	2 9 29
29	19 13 17	15 18 22		15 14 34	6 4 34
30		4 9 8	19 6 56		10 0 40
31	8 9 46		8 18 2	4 0 3	14 13 50

3Regiomontanus kalendáriumának januárra vonatkozó része (Velence, 1482, MTA KIK Inc. 460, ff. 1^v-2^r). A bal oldali ábrán a téves 1515 évszámot egy olvasó kijavította a helyes 1513-ra (a többi hónapnál az évszám helyes)

<div style="font-size: 2em; font-weight: bold; color: red; float: left; margin-right: 10px;">KL</div> <div style="text-align: center;"> Januarius Solis Luna Ascédés. </div>		<div style="display: flex; justify-content: space-around; font-weight: bold; color: red;"> SmiiSSSbmS </div>									
		<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> 2030130131248 </div>									
1	A	Circumcisio domini	20	3	0	13	0	13	1	24	8
2	b	4 non Octava. s. Stephani	21	4	0	26	0	26	1	28	10
3	c	3 non Octava. s. Joannis	22	6	1	10	1	9	1	32	11
4	d	2 non Octava sanctorum Innocentia	23	7	1	23	1	22	1	36	13
5	e	Non Vigilia	24	8	2	6	2	5	1	40	15
6	f	8 id ⁹ Epiphanie domini	25	9	2	19	2	18	1	44	16
7	g	7 id ⁹ Clavis. lxx.	26	11	3	2	3	1	1	48	18
8	a	6 id ⁹ Erhardi episcopi	27	12	3	15	3	15	1	52	19
9	b	5 id ⁹ Juliani & sociorum eius	28	13	3	29	3	28	1	56	20
10	c	4 id ⁹ Pauli primi berente	29	14	4	12	4	11	2	0	22
11	d	3 id ⁹ Sei Ianni pp. et m.	0	16	4	25	4	24	2	4	24
12	e	2 id ⁹	1	17	5	8	5	7	2	8	25
13	f	Idus Octava Epiphanie	2	18	5	21	5	20	2	12	27
14	g	19 kal Februarii Felidis in pincis	3	19	6	4	6	3	2	16	28
15	a	18 kal Sei Mauri abbatis.	4	20	6	18	6	16	2	20	30
16	b	17 kal Marcelli pape	5	21	7	1	6	29	2	24	III 1
17	c	16 kal Antonii monachi et abbatis.	6	22	7	14	7	12	2	28	2
18	d	15 kal Dulce virginis	7	23	7	27	7	25	2	32	4
19	e	14 kal Sei. Mar. Mauri. marite	8	24	8	10	8	8	2	36	5
20	f	13 kal Fabiani & Sebastiani martyru	9	25	8	24	8	21	2	40	6
21	g	12 kal Egnetic virginis	10	26	9	7	9	4	2	44	7
22	a	11 kal Vincentii martyris. Et Anastasy	11	27	9	20	9	17	2	48	9
23	b	10 kal Sei Emericiane vir.	12	28	10	3	10	0	2	52	10
24	c	9 kal Timothei apostoli. Sei Feliciani.	13	29	10	16	10	14	2	56	11
25	d	8 kal Pauli conversio	14	30	10	29	10	27	3	0	13
26	e	7 kal	15	31	11	13	11	10	3	4	14
27	f	6 kal Sei Ioannis chrisostomi.	16	31	11	26	11	23	3	8	15
28	g	5 kal Sei Agnetis. lxx. Clavis. xl.	17	32	0	9	0	6	3	12	16
29	a	4 kal Constantii epi. & Sei geminiani	18	33	0	22	0	19	3	16	18
30	b	3 kal	19	33	1	5	1	2	3	20	19
31	c	2 kal Sei. M. Cui et Ioannis.	20	34	1	18	1	15	3	24	20

Ugyancsak téves Jankovich azon állítása, hogy a kalendáriumot Mátyásnak aján-

lotta volna Regiomontanus. Mint a fellelhető példányok bizonyítják, a kalendáriumban semmilyen ajánlás nincsen, rögtön a fent leírt táblázattal kezdődik. Ezt a csillagász biográfusának, Ernst Zinnernek a kutatásai is igazolják.²²

Meglepő módon maga Jankovich is beismerte, hogy nincs ajánlás a saját példányában sem:

Az én eredeti Német Példányomnak úgy Czime, mint Mátyáshoz Ajánló levele nincsen: azonban még is semmiben sem fogyatkozik, mert az első levelének innentső lapja tisztán, és fejéren hagyatván, a' Kalendárium azonnal a' tulsó lapon kezdődik.²³

Ez valóban így van, az első lap verzóján kezdődik a kalendárium. De ebben az esetben, ha saját példányán is látta, miért ragaszkodott az ajánláshoz? Sőt ennél többet is állított. Mivel szerinte Mátyás nagyra értékelte Regiomontanus kalendáriumát:

Azt pedig, hogy Mátyás Királyunk által reá buzdítattott, Királyi adakozással felsegítetett, Élet írói közönségesen bizonyították; mert az ajánlott Calendariomnak bényujtása alkalmával 8000 aranyokkal, elmenetelekor pedig (1471 esztendőben) 200 arany esztendei, és élete napjáig tartó fizetéssel Astronomiai foglalatosságának segedelmére jutalmaztatott.²⁴

A csillagásznak a kalendárium okán juttatott királyi jutalom és évjáradék szintén fikció. Zinner úgy vélte, hogy ez az elképzelés Pierre Gassendi (1592–1655) francia csillagász és matematikus Regiomontanus-életrajzából származik.²⁵ Gassendi az *Ephemerides*ről – és nem a naptárról – írta, hogy a királynak lett ajánlva, és ezért készítőjük jutalomban részesült.²⁶ Zinner azonban nem talált erre utaló

22 „Beide Kalender, der deutsche und der lateinische, zeigen keine Titel, sondern nur die Unterschrift auf der letzten Seite.” Ernst ZINNER, *Leben und Wirken des Job. Müller von Königsberg genannt Regiomontanus* (Osnabrück: Otto Zeller, 1968), 199.

23 JANKOVICH, „Kalendariomok...”, 84.

24 Uo., 89.

25 Pierre GASSENDI, „Georgii Peurbachii, et Ioannis Mulleri Regiomontani Astronomorum celebrium Vita”, in *Tychonis Brahei, Equitis Dani, Astronomorum Coryphaei, Vita. Accessit Nicolai Copernici, Georgii Peurbachii, & Joannis Regiomontani, Astronomorum Celebrium, Vita*, 333–373 (Hagae-Comitvm: Adrian Vlacq, 1655).

26 „Taceri interim non debet, Regem Mathiam, cui opus dicatum, tanti id fecisse, ut donarit ipsum Authorem Hungaricis aureis octingentis (utcunq̄ue tamen sint, qui id de Tabulis dicant) ac fuisse opus ab omnibus tanto cum applausu exceptum, ut singula exempla aureis itidem Hungaricis duodecim vaenierint, idque, ut ille ait, *Germanis, Hungaris, Gallis, Britannis certatim coëmentibus.*” Pierre GASSENDI, „Georgii Peurbachii...”, 362.

nyomokat, így a királyi jutalom feltehetően csak Gassendi (vagy forrása) képzeletében létezett.²⁷

Jankovich azonban nem Gassendire hivatkozott, hanem Filep Jakab Bergomensis, azaz Giacomo Filippo Foresti da Bergamo (1434–1520) egy művére:

Hogy továbbá Regiomontanus azon tőle készített, és ki nyomtatott első Kalendáriumot valóban Magyar Hazánkba készítette, és ezen okból is azt nálunk születettnek, sőt tulajdonunknak tarthatjuk, ezt vele egykori Történet Író Bergomensis (Filep Jacabnak) in Supplemento Chronicarum Libro XVI.²⁸ szavai tagadhatatlanul erősítik: „Cum in Hungaria perpulchrum Calendárium [!], atque alia in Astronomia magno cum labor composuisset – a’ Mathia ipsius Regionis Rege Gloriosissimo – perpetuo donatus fuit stipendio.”²⁹

Ez valóban Jankovich állítását erősíti, de mint már volt róla szó fentebb (28. jegyzet), Zinner kutatásai ezt nem igazolták.

Jankovich azonban nem pontosan idézte Forestit. Mint látható, két helyen is kihagyott a szövegből, és ezzel a jelentését is megváltoztatta. Így sokkal nagyobb hangsúly került a kalendáriumra, mintha Mátyás kifejezetten ezért ítelt volna évjáradékot a csillagásznak. Az eredeti szöveg viszont még több csillagászati munkát nevezett meg (például a Gerard of Cremonának tulajdonított *Theorica*

27 „Némely helyen olvasható, hogy Regiomontanus állítólag Buda város számára számította ki az Ephemerideseit [!] s hogy ezeket a királynak ajánlotta volna. Mint Bailly említi, Mátyás király állítólag 1200 aranyat adott értük. Az egyes Ephemeridéseket állítólag 12 magyar aranyért adták el. Sajnos, ezek az állítások az ellenőrzés alkalmával nem bizonyultak helytállóknak. Regiomontanus nem Budára vonatkozólag számította ki és nem a királynak ajánlotta az Ephemeridéseket, amint ez az 1474. évi első kiadásból könnyen megállapítható. Ennek megfelelően nem volt oka a királynak arra, hogy értük külön ajándékot adjon.” ZINNER Ernő [Ernst ZINNER], „Regiomontanus Magyarországon”, *Mathematikai és Természettudományi Értesítő* 55 (1937): 280–288, 285. Hasonlóan szkeptikus álláspont olvasható Zinner Regiomontanus-életrajzában: „Die Jahrbücher seien dem König Mathias gewidmet gewesen, so weiß Gassendi zu berichten; das ist unmöglich, da eine Widmung fehlt. Sie seien zu zwölf ungarischen Goldgulden verkauft worden; auch diese Angabe steht im Widerspruch zu den Tatsachen. Das Kloster Michelsberg zu Bamberg gab im Jahre 1488 1 Gulden für »Almanach Kunsperger« und die Artistische Fakultät der Wiener Universität im Jahre 1478 2 Ungarische Gulden für die Tafeln des Magister Joh. de Regiomonte, die anzuketten seien, aus. Vermutlich handelte es sich in beiden Fällen um die Jahrbücher, die demnach sehr billig verkauft worden sind.” ZINNER, *Leben...*, 187.

28 Giacomo Filippo FORESTI, *Nouissime hystoriarum omnium repercussiones* (Venetiis: per Albertinum de Lissona Vercellensem, 1503), f. 426^v.

29 JANKOVICH, „Kalendariomok...”, 89.

*planetarum*³⁰ kritikáját),³¹ és Mátyás mellett a nürnbergi város járadékát is megemlítette.³² Noha ebben az esetben a szerkesztett hivatkozás nem adott alapvetően hamis információt, a hangsúlyokat azonban megváltoztatta, és az ilyen eljárás mindenképpen kerülendő.

Tegyük fel egy pillanatra, hogy Jankovich minden állítása igaz. Vajon megkapta-e Schwartner a választ a kérdésére? Nem, mert (1) Regiomontanus nem volt magyar, és (2) kalendáriuma szintén több (pontosan 57) évre volt használható, nem *einjährig* volt. A második pontot Jankovich valószínűleg nem vette észre. Ő kifejezetten Schwartner könyvének második kiadására hivatkozott,³³ és úgy vélte, hogy a kérdést sikeresen megválaszolta. Az első pont viszont neki is feltűnhetett, mert erre külön kitért, és egészen meghökkenítő megoldást adott.

Georg von Peurbach

Mivel Regiomontanus egyértelműen német volt, nem lehetett hivatkozni rá magyar kalendáriumkészítőként. Jankovichnak azonban szüksége volt egy magyar résztvevőre is, hogy Schwartnernek megfelelő választ adhasson. Végül ezt úgy oldotta meg, hogy Peurbachot – aki egyébként már 1461-ben meghalt – tette magyarrá. Így indokolta:

Peurbach Györgyöt, ki több Magyarokkal Bononiai Universitásban Olasz országban tanult, és onnant kijöven Bécsben a' Mathesis, és Astronomiában leghiresebb Professor lön, a' Bajorok, és az Austriáiak egyszersmind Hazafioknak tenni kívánnják, nem is különben, mint hajdan Homer iránt hét városok, érette vetekednek: Igaz ugyan, hogy Purbach nevű mező Város mind Bajor országban Austria szomszédságában, mind

30 Olaf PEDERSEN, „The Origins of the ‘Theorica Planetarum’”, *Journal for the History of Astronomy* 12 (1981): 113–123; Olaf PEDERSEN, „The Decline and Fall of the Theorica Planetarum”, in *Science and History, Studies in Honor of Edward Rosen*, ed. Erna HILFSTEIN, Paweł CZARTORYSKI, and Frank D. GRANDE, *Studia Copernicana* 16 (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum, 1978), 157–185.

31 Johannes REGIOMONTANUS, [*Disputationes contra Cremonensia in planetarum theoricas deliramenta*] (Nürnberg, 1474/1475 k.).

32 „Qui cum in hungaria perpulchrum calendarium atque alia quaedam in Astronomia magno cum labore composuisset: etiam quaedam & quaedam in theorica magistri Gerardi cremonensis castigasset: a Mathia ipsius regionis Rege gloriosissimo: ac Nuremburgensibus ciuibus perpetuo donatus fuit stipendio.” FORESTI, *Nouissime...*, f. 426' (félkövérrel a Jankovich által kihagyott részeket jelöltem).

33 JANKOVICH, „Kalendariomok...”, 72, a) lábjegyzet.

pedig Magyar Hazánkban a' Fertő partyán légyen – de sokkal több okaink vannak a' Magyar Purbachot, vagy is Fekete Várost, mint sem a' Bajor föld belit, hazájának tulajdonitanunk: mert eő magát Bajornak vagy Austriákusnak soha sem, hanem csak Vienensisnek, mivel ott Professor vala, nevezé. – Jöcher és a többi Biblio- és Biographusok mind ezen szavakkal: gebohren zu Peurbach an den Östreichischen gränzen, élnek, nem állítván, hogy Austriában, annál inkább hogy Baváriában, hanem csak azt, hogy emennek határa mellett született. Ha tehát Austriában, és Bajor országban bent nem született, hanem Austria határa mellett; és eő magát soha Bajornak soha Austriacusnak tartotta, legnagyobb hitellel eötet Hazánkban Austria határa mellett levő Purbach, vagy is Fekete Városi helységünkben a' Fertő partyán születettnek tarthatjuk; annál inkább mivel Honnyainkkal Bononiában tanúlván; mind Vitéz János Váradi Püspöknek barátságában élt, mint pedig László Királyunk Udvari Astronomussa volt; Peurbachtól tehát, úgy mint született Magyar Tudóstól vette Regiomontanus oktatását.³⁴

Nézzük tehát, hol is született Georg von Peurbach, Regiomontanus tanítója és későbbi munkatársa, barátja. Érdemes a legkorábbi és legautentikusabb szerzővel, magával Regiomontanusszal kezdeni.

Regiomontanus nevezetes páduai orációjában³⁵ említi Peurbachot, születési helyet nem ad ugyan, viszont a németek örök dicsőségének nevezi őt.³⁶ 1514-ben azonban, Peurbach táblázatainak első kiadásában már megtudjuk a születési helyet is: „Peurbachból való Georgius. Bajorország és Ausztria határán született.”³⁷

Ugyanezt írja Melchior Adam – akire egyébként Jankovich is hivatkozik – a német filozófusok életrajzait összegyűjtő művében: „Itt, Bajorország és Ausztria határán, Krisztus születése utáni 1423. évben, május 30. napján, délután háromkor született”.³⁸ Adam forrása ez esetben Erasmus Reinhold Wittenbergben

34 Uo., 87–88.

35 Johannes REGIOMONTANUS, „Oratio Iohannis de Montereio, habita Patauij in praelectione Alfragani”, in *Rudimenta Astronomica Alfragani*, ff. a4^r, β1^r–β5^r (Norimbergae: apud Ioh. Petreium, 1537); N. M. SWERDLOW, „Science and Humanism in the Renaissance: Regiomontanus's Oration on the Dignity and Utility of the Mathematical Sciences”, in *World Changes: Thomas Kuhn and the Nature of Science*, ed. Paul HORWICH, 131–168 (Cambridge, MA–London: MIT Press, 1993).

36 „Quocirca post plurimos nationis nostrae insignissimos astrorum contemplatores te tandem Georgi de Peurbach Germanorum perenne decus appellare iubeor [...]” REGIOMONTANUS, „Oratio...”, f. β2^v.

37 „Georgivs ex Pevrbach. In limitibus bauariae & Austriae natus.” Georg TANNSTETTER, „Viri Mathematici quos inclytum Viennense gymnasium ordine celebres habuit”, in *Tabulae Eclipsium Magistri Georgij Peurbachij – Tabula Primi Mobilis Joannis de Montereio* ([Viennae]: Arte & industria solertis viri Ioannis Winterburger, 1514), f. aa3^v.

38 „Hic ad limites Bauariae & Austriae, anno a Christo nato, millesimo, quadringentesimo, vicesimo tertio, die trigesimo Maij, hora post meridiem tertia, editus [...]” Melchior ADAM, *Vitae Germanorum*

1549-ben tartott beszéde volt, melyet Melanchthon írt.³⁹ Ez a legrégebbi fennmaradt Regiomontanus-életrajz, és mivel egyezik ez utóbbi csillagász állításával, semmi okunk kételkedni igazságában. A későbbi csillagásztörténészek sem tették. Az egyik legelső csillagásztörténeti munkában Johann Friedrich Weidler (1691–1755) is az Ausztria és Bajorország határán levő Peurbach nevű települést nevezte meg szülőhelyként.⁴⁰

Ezek olyan források, melyekről Jankovich mind tudhatott, és Adamot idézte is. A modern enciklopédiák is egyöntetűen Ausztriát jelölik meg Peurbach szülőhelyének, a Linz melletti, nem pedig a Fertő tó melletti várost.⁴¹

Jankovich érvelése rossz, és tévedéseket is tartalmaz. Annyi igaz, hogy épp Jöcher nem említi a bajor–osztrák határt (csak az osztrákot), de mint láttuk, mások igen. Így Jankovich állítása – „Jöcher és a többi Biblio- és Biographusok mind ezen szavakkal: gebohren zu Peurbach an den Östreichischen gränzen, élnek, nem állítván, hogy Ausztriában, annál inkább, hogy Baváriában, hanem csak azt, hogy emennek határa mellett született” – nem fedi a valóságot. Kihasználva, hogy a Peurbach és Purbach településnevek hasonlóak egymáshoz (de nem azonosak, és a csillagászt németül Peurbachnak vagy Peuerbachnak hívták, a latinósított változat a Purbachius), és arra hivatkozva, hogy Peurbach sose nevezte magát másnak, csak bécsinek, arra következtetett, hogy csak magyar lehet. Ez azonban egyáltalán nem következik semmiből. Ugyanis magát magyarnak se nevezte, így tehát Jankovich gondolatmenete alapján ugyanolyan joggal lehet bajornak vagy osztráknak tartani.

philosophorum, qui seculo superiori, et quod excurrit, philosophicis ac humanioribus literis clari floruerunt (Haidelbergae: Typis Johannis Lacelloti, Acad. Typograph., 1615), 4.

- 39 Philipp MELANCHTHON, *Oratio de Iohanne Regiomontano Mathematico, in Renunciacione gradus Magisterij Philosophi, recitata ab Erasmo Rheinholt Salueldensi Mathematicum professore* (Vvitebergae: Per Vitum Creutzer, 1549). Megtalálható Melanchthon művei között a Corpus Reformatorumban is: *Corpus Reformatorum, Vol. XI: Philippi Melanthonis Opera quae supersunt omnia*, ed. Carolus Gottlieb BRETSCHNEIDER, cols. 817–826 (Halis Saxonum: apud C. A. Schwetschke et filium, 1843).
- 40 „Circa medium huius seculi instaurationem totius astronomiae, magno, tum ingenio, tum studio, prosperoque successu, aggressus est Georgivs Pvrbachivs, natus in oppido *Peurbach*, ad confinia Austriae & Bauariae, a. 1423. 30. Maii.” Johann Friedrich WEIDLER, *Historia Astronomiae, sive De ortu et progressu astronomiae* (Vitembergae: Svmptibvs Gottlieb Heinrici Schwartzii, 1741), 298.
- 41 Például: „Georg Peurbach, the son of Ulrich, was born in Upper Austria, about forty kilometers west of Linz.” C. Doris HELLMAN and Noel M. SWERDLOW, „Peurbach (or Peuerbach), Georg”, in *Dictionary of Scientific Biography*, Vol. 15, Supplement 1, ed. C. C. GILLISPIE, 473 (New York: Scribner’s, 1981); „Born Peurbach near Linz, (Austria), possibly 30 May 1423.” Daniel W. E. GREEN, „von Peurbach, Georg”, in *Biographical Encyclopedia of Astronomers*, ed. Thomas HOCKEY, 2261 (New York: Springer, 2014).

Jankovich valószínűleg Jöcher művének 1751. évi kiadásából vette az ötletet. Itt ugyanis a csillagász neve „Purbach, oder Peurbach”⁴² alakban szerepel, szemben az 1733. évi „Purbachius oder Peurbach”⁴³ alakkal, és valóban csak az osztrák határ van megemlítve, ahogy Jankovich idézi.⁴⁴ Láttuk azonban, hogy a többiek – állításával ellentétben – a bajor–osztrák határt nevezték meg szülőhelyének.

A másik ötletadó Döbrentei Gábor írása⁴⁵ lehetett a *Tudományos Gyűjtemény*-ben, melyben a *Conversations-Lexicon* magyar irodalomról szóló cikkét⁴⁶ lefordította magyarra. Itt azt olvashatjuk először, hogy a „XV-dik Század vége óta nem csak a Magyar Országban élt Külföldiek, mint Bonfinius [...] ’s a’ t. írták meg e’ Nemzet Históriáját, hanem hazabeliek is, úgymint Thuróczi”.⁴⁷ A későbbiekben viszont már nincs ilyen szétválasztás, a magyar és nem magyar tudósok egyazon felsorolásban szerepeltek, különbségtétel nélkül. Így például:

A’ Filozofiában és Mathesisben: Petrus de Dacia, Peurbach, Dudith, Boscovich, Szentiványi, Berényi, Segner, Hell, Makó, J. B. Horváth, Pap, Fogarasi, Handerla, Mikovinyi, Rausch, Rozgonyi ’s a’ t.⁴⁸

Itt sincs megkülönböztetés, és az ember csak reméli, hogy se Peurbachot, se Boscovichot nem tekintette magyarnak a cikk írója. Petrus de Dacia viszont áldozatául esett a mindenáron magyar tudósokat kereső buzgalomnak. Bod Péter egyszerűen, minden indoklás nélkül Erdélyi Péternek nevezte,⁴⁹ és ezt tőle vette át az utókor, például Erdélyi János is.⁵⁰ Dacia viszont a középkor-

42 Christian Gottlieb JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Dritter Theil, M–R* (Leipzig: in Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung, 1751), col. 1811.

43 Christian Gottlieb JÖCHER, *Compendiöses Gelehrten-Lexicon, Anderer Theil* (Leipzig: bey Johann Friedrich Gleditschens seel. Sohn, 1733), col. 762.

44 „gebohren zu Peurbach an den österreichischen Grentzen”, JÖCHER, *Allgemeines...*, 1811.

45 REMÉNY Andor [DÖBRENTÉI Gábor], „A’ Magyar Literatúráról szóló Czikkely a’ Társalkodási-Tárban v. Conversations Lexiconban”, *Tudományos Gyűjtemény* 9, 6. sz. (1825): 104–120.

46 „Ungarische Literatur”, in *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände. (Conversations-Lexicon). Supplementband für die Besitzer der fünften und frühern Auflagen*, 1015–1022 (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1824).

47 REMÉNY, „A’ Magyar...”, 110.

48 Uo.

49 „Erdélyi Péter, Petrus de Dacia, élt 1300. esztendő tájban, vólt híres Filozofus és Astronomus írásai is maradtak.” BOD Péter, *Magyar Athenas* ([Szeben], 1766 [1767]), 349.

50 „Ugyanezen időtájott, 1300 körül, emlittetik Péter (Petrus de Dacia), kit Bod minden tartózkodás nélkül Erdélyi Péternek ír, ki híres filozóf és csillagász volt, és munkákat is hagyott volna maga után.” ERDÉLYI János, *A bölcsészet Magyarországon*, Filozófiai írók tára 6 (Budapest: Franklin-Társulat, 1885), 22.

ban Dánia neve volt és nem Erdélyé,⁵¹ Petrus (Philomena) de Dacia, roskildei kanonok pedig egy dán csillagász volt 1300 körül.⁵² Bármilyen is volt a szándéka a lexikoncikk írójának, Jankovich nyilván olvasta Döbrentei fordítását, és Peurbach szerepeltetése a listán szintén hozzájárulhatott az osztrák csillagász magyarrá tételéhez.

Kalendáriumok 1584 után: a helyes válasz Schwartnernek

Peurbach magyaritása után Jankovich visszatért a kalendáriumokhoz, és felforgatott több, egy évre szóló naptárt. Ilyenek például a Frölich Dávid és a nagyszombati egyetem által kiadottak. Jankovich azonban itt sem tudta megállni, hogy ne essen túlzásokba:

De még inkább dicsekedhet Nemzetünk azzal, hogy a' Bajorok is, kiknél az Astronomiai Tudomány, Schoner János, Appián Péter, és Tanítványaik alatt a' XVI. században főképpen virágzott, Nagyszombathi Kalendariumpinkat München Fővárossokban tökéletes voltak szerint esztendőnként kinyomtatják, és több mint 25 esztendőig folyvást használták.⁵³

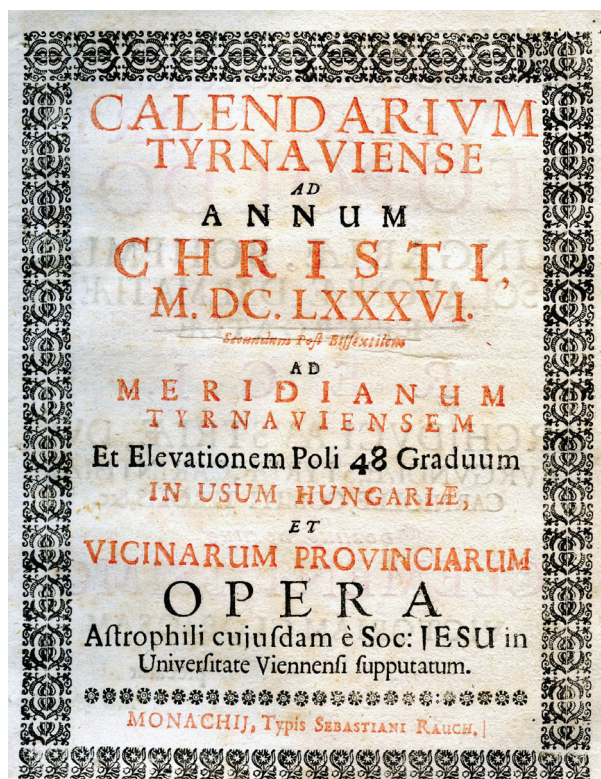
A *Régi Magyar Könyvtár* adatai szerint 1685 és 1689 között (nem 25 éven át) Münchenben nyolc nagyszombati kalendáriumot nyomtatott ki, kettőt latinul, hármat-hármat magyarul és németül. Ezek a következők: 1685 (RMK III/3360) és 1686 (RMK III/3410) latinul, 1686 (RMK III/3411), 1688 (RMK III/3503) és 1689 (RMK III/3569) németül, végül pedig 1685 (RMK II/1574), 1688 (RMK II/1636) és 1689 (RMK II/1649) magyarul. Az RMK ezeken kívül még említi egy grazi kiadást is: 1684 (RMK III/3286). Jankovich állítása egyébként abszurd: ha tökéletes volt a nagyszombati kalendárium, akkor tökéletessége Nagyszombatra vonatkozott. Ugyanis a címlap szerint az ottani meridiánra számolta ki Astrophilus (ezekben az években Szentiványi Márton), és mivel München és Nagyszombat között a hosszúságkülönbség 6°, ami 24 percnek felel meg, ez az események (például fogyatkozás) bekövetkeztében észrevehető eltérést okoz

51 „Dacia est regio in europa a danis graecis vt dicitur primitus occupata. In multis insulis & prouinciis subdiuisa cum germania contigua.” BARTOLOMAEUS ANGLICUS, *Incipiunt tituli librorum et capitulorum venerabilis Bartholomei anglici de proprietatibus rerum* ([Nurenberg]: Impressus per industriosum virum Anthonium Koburger inclite Nurenberge ciuem, 1483), Liber XV, capitulum xlvij.

52 Olaf PEDERSEN, „Petrus Philomena de Dacia: A Problem of Identity; with a Survey of the Manuscripts”, *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 19 (1976): 1–54.

53 JANKOVICH, „Kalendariomok...”, 93.

(2. ábra). Ez azt jelenti, hogy ami tökéletes Nagyszombatban, messze nem lesz az Münchenben, és így értelmetlen saját használatra kinyomtatni. Voltak német kalendáriumok, melyeket kényelmesebben lehetett használni. A használhatóság fokát rontotta az is, hogy a nagyszombati és a német kalendáriumokban több napon is más-más szentek ünnepei találhatók. Például míg augusztus 20-án Nagyszombatban Szent Istvánt ünnepelték, addig a németek clairvaux-i Szent Bernátot. A német kalendáriumokból hiányzik többek között Szent Imre, Szent László és Szent Gellért is, viszont türingiai kapcsolata miatt Szent Erzsébet ünnepe rendszeresen megtalálható.

2. ábra.

A nagyszombati kalendárium 1686. évi müncheni kiadása. Jól látható, hogy a nagyszombati meridiánra (ad meridianum Tyrnaviensem) készült (CSFK, Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet Könyvtára 746/7)

Hasonló példát említett Béccsel kapcsolatban is Jankovich, ott lengyel kalendáriumokat használtak volna. De valójában nem ez a lényeg, hanem az, hogy ezekről a valószínűtlen feltételezésektől eljutott a Schwartner kérdésre adható helyes válaszhoz:

Azonban azért hogy a' Bajorok, hogy a' Sleziai szomszédink Kalendariumainkat a' XVII. században magokénak elfogadják, távulról sem következtettyük azt (a' mivel bennünket Schwartner nyilván vádolni merészlett) hogy t. i. ők azon időben még Kalendariumokat készíteni nem tudtak. Mert valóban ha 1583. esztendőben Magyarokról azt állította: mennél inkább azon hibás Logicával Bécsiekéről ezt: Also könnten sich die Wiener in 1720. 1721. Jahren selbst noch keinen Kalender machen? állíthatta: [...].⁵⁴

Valóban elég értelmetlen dolog azt feltételezni, hogy ha nincs egy országban nyomtatott naptár egy bizonyos időben, akkor az adott ország lakosai képtelenek a naptárkészítésre. Így volt ez Magyarországon is. Középkori kéziratainkban található kalendáriumok, magyar nyelvűek is. Ilyen például Batthyány Boldizsár miscskönyve, melyben magyar nyelvű kalendárium található (OSZK MNy 17),⁵⁵ vagy a *Münchener Codex* (München BSB Cod. hung. 1).

A cikk utóélete

Jankovich cikkét megjelenése után pár hónappal ismertette egy bécsi folyóiratban⁵⁶ Csaplovics János (Ján Čaplovič, 1780–1847). Jankovich állításait elfogadta: (1) Mátyás király készítette Regiomontanusszal⁵⁷ a kalendáriumot, mely az 1474–1513. esztendőkre érvényes, és ezért a király 8000 dukáttal és évi 200 dukátos járadékkal jutalmazta,⁵⁸ (2) Regiomontanus Peurbach, azaz „Fekete Városi

⁵⁴ Uo., 94.

⁵⁵ Ez Jankovich második gyűjteményéből (1833–1846) származik, a cikk megírásakor azonban feltehetően még nem volt a tulajdonában. BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–1971*, felelős szerk. NÉMETH Mária, 109–170 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1973).

⁵⁶ Johann von CSAPLOVICs, „Jankovic's Entdeckung über das älteste Kalenderwesen in Ungern; – und Schwartner”, *Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst* 2 (1830): 136–139.

⁵⁷ Csaplovics tévesen a poroszországi Königsbergből eredezteti.

⁵⁸ „1) daß bereits der König Mathias Corvinus durch seinen Hof-Astronom Johann Miller, auch Regiomontanus (weil er aus Königsberg in Preußen gebürtig war) genannt, im J. 1474 oder 1475 einen Zeitkalender auf 38 Jahre, nämlich 1475–1513, lateinisch und deutsch verfassen und drucken

György” tanítványa volt,⁵⁹ (3) 25 évig használták a bajorok a nagyszombati kalendáriumokat.⁶⁰ Mint fentebb láttuk, ezekből a tételekből egy se állja meg a helyét.

Sokkal érdekesebb azonban Csaplovics néhány megjegyzése a haza iránt érzett kritikátlan imádatról,⁶¹ ami, név említése nélkül ugyan, de nyilván Jankovichra vonatkozott. Schwartnert és művét is védelmébe vette Csaplovics.⁶² Hivatkozott még Jankovich egy másik cikkére is,⁶³ melyben a „Magyarok” szó németek általi használatát azért utasította el, mert ezáltal a németek a magyarokat megfosztanak a hun származás dicsőségétől (ami Jankovich szerint egyesén következik az *Ungarn* alakból). Ez valóban túlérzékenység Jankovich részéről, azonban nem lehet ráfogni, hogy mindig elfogultan szemlélte volna hazája történelmét. 1833-ban jelent meg cikke a veteristákról,⁶⁴ melyben képes volt kritikusan szemlélni a magyar történelem egy epizódját:

Nemzetünk fenlétének leg mostohább korában, a’ XVI. és XVII. századokban, végső enyészettel fenyegettek, sőt már ostromlottak is bennünket egyszerre, minden rémitő gonoszoknak tündér furiái; már Hunyadi Mátyás alatt hazánknak egyházi és világi nagygyai esküdött koronás fejedelmektől el állani; – Második Lajos alatt az urak a’ ne-

ließ, den Verfasser aber mit 8000 Ducaten, und beym Abzuge mit einer jährlichen Pension von 200 Ducaten belohnte.” CSAPLOVICS, „Jankovics’s...”, 136–137.

- 59 „Daß derselbe Hof-Astronom des berühmten Professors der Mathesis und der Astronomie in Wien, Georg Peurbach’s, (eines zu Purbach, Fekete Város am Ufer des Neusiedlersee’s gebornen Ungers) Schüler war.” Uo., 137.
- 60 „Dessen ungeachtet kamen ihre Kalender unter folgenden Titeln heraus: z. B. 1) Tyrnawischer Kalender des Jahrs MDCLXXXVI. Auf tyrnawischen Mittags-Crays und Höhe des Himmels Angel 48 Grad von Ungern etc. gedruckt zu München durch Lucas Straub. – 2) Eigentlicher, nict [!] entwendter, weder nachgeäffter Tyrnawischer Kalender auf das Jahr 1689. München bey Sebast. Rauch etc. Und so ging dieß länger als 25 Jahre lang so fort.” Uo.
- 61 „Hieraus ist zu ersehen, daß auch die Anforderungen, welche manche Patrioten an statistische Schrifsteller zu stellen gewohnt sind, daß diese nähmlich nichts als Lob ertönen lassen, an sich selbst schon unstatthaft, und mit ihren eigenen Erwartungen im schärfsten Widerspruche sind; weil die guten Leute den Begriff einer »Statistik« mit dem Begriffe eines »Panegyriks« auf das unverantwortlichste verwechseln.” Uo.
- 62 „...jeder, wenn auch nur halbwegs mit der Literatur bekannte, wird in seiner Statistik ganz gewiß einen wahrhaft erstaunlichen – wahrhaft ungeheuern Fleiß von mehr als zwey Decennien bewundern; und seine gute Absicht, nichts zur Verherrlichung seines Vaterlandes zu unterlassen, ist schon daraus in größtem Maße ersichtlich, daß er auch die geringsten ihm bekannt gewordenen Data nicht unbeachtet ließ, welche geeignet waren, zum Ruhme des Reichs beizutragen.” Uo., 137–138.
- 63 J*** [JANKOVICH Miklós], „A’ Magyaroknak nem die Ungarn, hanem die Magyaren új elnevezése a’ Németek által, valóságos Philologiai téveledés”, *Tudományos Gyűjtemény* 4, 3. sz. (1820): 3–9.
- 64 W. Idősb JANKOVICH Miklós, „A’ Veteristákról, vagy is a’ Római Catholicusok között volt üldözésről az Új Kalendárium behozatásakor Magyar Országban”, *Tudományos Gyűjtemény* 17, 2. sz. (1833): 3–25. A veteristákról lásd még KNAUZ Nándor, „A veteristák”, *Századok* 3 (1869): 17–37.

mességtől elpártolni; – a' jobbágyok földes uraik ellen feltámadni; – a' német városok a' Szászoknak vallásbeli újításait elfogadni, és imígy a' nemzet' legszorosabb mind polgári, mind religióbéli öszveköttetését 's alkotását feloldani nem iszonyodván, annyira meghasonlának hazafiaink, hogy utóbb a' pogány Török hatalmas ostromának ellent nem állhatván, immár egészen megfosztattak hajdani szabad 's független állapotjoktól: melly szenderedésekben két koronás királyaik között többnyire a' harmadik legdiadalmasabb de pogány és a' keresztények vesztét szomjuhozó Török hatalomnak hódolni kényszerítették, magok között egyszer'smind a' nemzeti és vallásbeli gyűlölség annyira dühösködván, hogy azon egy hazának szülöttei, azon egy nemzetnek rokon gyermekei vak buzgóságtól eltsábitva, 's felingereltetve, egymást feláldozák, és saját nemzetek elenyésztetének közelítésére magok önként és nyilván szánakodásra méltóképen szintén erőlködve iparkodának. Mondom szánakodásra méltóképen, mert valóban méltó a' szánakodásra azon annyira eltévelyedett elme, melly önnön rokon hazafiait, és ugyan azon vallásbeli felebarátjait tsupán azért, hogy az ünnepek állésében vele meg nem egyez, kínos halálra méltónak ítélné, sőt még a' pogányoknak is elárulván, erőszakos 's kínzó megöletéseket kívánhatja.⁶⁵

Jankovich halála után sem felejtődött el a cikke, és Peurbach magyarrá tételére se. Soproni és Sopron megyei tudósokat felsoroló munkájában⁶⁶ Ráth Károly purbachi születésűnek tartotta Peurbachot Jankovich cikkére hivatkozva.⁶⁷ Knauz Nándor a veteristákról írott, már említett cikkében a kalendáriumokat is megemlítette, és Jankovich több állítását idézte:

Schwartner Márton legrégebb magyar naptárul az alább felhozandó 1584. évit ismeri, s utána e csipős megjegyzést teszi: „Also konnten sich die Ungern in Jahr 1584. selbst noch keinen Kalender machen”?

Ez alaptalan csúfolásra Jankovich Miklós 1829-ben külön cikkben felelt; bizonyítván, hogy a magyarok nemcsak képtelenek nem voltak naptárszerzésre, hanem ellenkezőleg „a kalendáriumok újabb készítését s használatát Európának virágzó nemzetei a magyaroktól kölcsönözték”. E válaszában bizonyítja Jankovich, hogy a legelső naptár, mely 1474–1475 körül Müller (Regiomontanus) Jánostól megjelent, általa hazánkban

65 JANKOVICH, „A' Veteristákról...”, 4–5.

66 RÁTH Károly, „Soproni tudósok”, in *Magyar Történelmi Tár, Kilenczedik kötet*, szerk. TOLDY Ferencz, 214–218 (Pesten: Eggenberger, 1861).

67 „Peurbach György meghalt 1461. purbachi születés. Tudományos Gyűjtemény 1829. 12 r. 87 l.” Uo., 217.

készítettet, s Mátyás királyunknak ajánlatott, kitől ezért az átnyujtáskor 8000 aranyat kapott, s midőn udvarából 1741 [!] eltávozott, 200 arany évi nyugdíjjal tiszteltetett meg.⁶⁸

Knauz Peurbachot nem említette, mondhatjuk, szerencséjére. Pár évvel később ugyanis a *Kortan*ban megemlített egy Erdélyi György által írt kéziratot, mely szintén az osztrák–bajor határra tette Peurbach születési helyét.⁶⁹ A kézirat tartalmi ismertetését a „Georgij Transilvani Computus” kifejezéssel zárja, tehát úgy tűnik, valóban nem egy dán, hanem egy erdélyi Györggyel van dolgunk. A kézirat azonban, úgy tűnik, lappang, és nincs már az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban.⁷⁰

Peurbach magyarrá tétele azonban nem szűnt meg a 19. században, hiába lehetett tudni, hogy semmi alapja nincs az egész feltételezésnek. A magyar Wikipédia „Feketeváros” oldalán olvashatjuk az alábbiakat:

Itt született 1423. máj. 30-án Georg von Peurbach nemzetközi hírű csillagász, akit több nemzet is magáénak vall, a magyar tudományossághoz is több szállal kötődött. <http://tudosnaptar.kfki.hu/historia/egyen.php?nemenev=peurbach71>

Szomorú dolog, hogy ehhez a réges-rég megcáfolt tévedéshez a Wikipédia szerkesztői továbbra is ragaszkodnak. Különösen érthetetlenül teszi a dolgot, hogy a megadott link – a KFKI Tudósnaptára⁷² – Peurbach születési helyének Felső-Ausztriát írja, nem pedig Feketevárost. Érdeemes megemlíteni azt is, hogy a Fertő tó melletti Purbach település honlapján⁷³ semmi nyoma Peurbachnak, tehát ők sem tartják ott születettnek az osztrák csillagászt.

68 KNAUZ, „A veteristák”, 32–33.

69 „Erdélyi György kortana. 1537. évről. Czime Computus Ecclesiasticus Magistri Georgy Peurbachij mathematici acutissimi 1536. – Ezután: Vita Authoris. **Georgius peurbach in limitibus bauarie et austrie natus**, arcium et philosophie magister Studij Viennensis, in Collegio ciuium collega, preceptor Joannis de monte Regio Vienne. Nouus Astronomie instaurator. Floruit sub Friderico tercio, patre Maximiliani, nature persoluit debita nondum quadragenarius, Sexto Idus aprilis A. d. 1462.” KNAUZ, *Kortan*, VI (kiemelés tőlem).

70 „61. Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár birtokában volt *Erdélyi György Kortana* 1537-ből (M. VI. 1). A címe: *Computus Ecclesiasticus Magistri Georgii Peurbachij mathematici acutissimi 1536*. Több kutató tanulmányozta. Ma már nincs a könyvtár birtokában.” T. TÓTH Sándor és SZABÓ Árpád, *Matematikai műveltségünk keretei* (Budapest: Gondolat, 1988), 128. A kézirat egy nyolc művet tartalmazó kolligátum harmadik tagja volt, 1948-tól már nincs nyoma. Köszönettel tartozom Dobó Judit könyvtárosnak (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár) az információért.

71 „Feketeváros”, *Wikipédia*, hozzáférés 2022.03.09, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Feketev%C3%A1ros>.

72 „Peurbach, Georg von (Családi neve Aunbeck). Peurbach, Felső-Ausztria, 1423. máj. 30. – Bécs, 1461. ápr. 8. Osztrák csillagász, matematikus, egyetemi tanár.” *História – Tudósnaptár* (KFKI), hozzáférés 2022.03.09, <https://tudosnaptar.kfki.hu/historia/egyen.php?nemenev=peurbach>.

73 *Purbach am Neusiedlersee*, hozzáférés 2022.02.02, <https://www.purbach.at/>.

Jankovich és állításai

Jankovich számos tévedést ejtett a kalendáriumról szóló cikkében, melyek egy része magyarázható lenne azzal, hogy elhamarkodta a választ Schwartner provokatív kérdésére, és nem nézett utána idézeteinek, hanem emlékezetére hagyatkozott. Ez azonban egyáltalán nem lett volna szükséges annak fényében, hogy a szóban forgó kérdés a válasz megjelenése idején már húszéves volt, és a kérdés feltevője sem élt már. Van azonban további példa is arra, hogy Jankovich hajlamos volt kapkodva írni, és olyanokat állítani, amikről pedig tudhatta volna, hogy nem igazak.

A fentebb már említett Csaplovics János egy rövid írást jelentetett meg a magyarországi színjátszásról a *Hirnök*ben, és úgy vélte, hogy az első hazai színi előadás 1636-ban történt Korponán, ahol evangélikus diákok – Csaplovics szerint feltehetően tót nyelven – adtak elő valamilyen színjátékot.⁷⁴ Jankovich ezt sem hagyta szó nélkül:

Nehogy a' *Hirnök*' 46dik számában hírelt adatok, tudós szerzőjüknek szándéka ellenére, a miről tökéletesen meg vagyunk győződve, az olvasót balvélekedésbe ejtsék, 's nemzetünket is késői kifejlődéssel igazságtalanul vádolják, mintha a játékszini előadásoknak legrégibb nyomát Magyarországon csak 1636dik évben, és nem előbb, ezt is tót nyelven a' korponai evangélicus diákok által lehetne találni, azok' elébe helyezem jelen tudósításomat.⁷⁵

A cikkben csak a „dramai és gymnastikai előadásokat” említette. Az utóbbin a különféle „alküzdést” értette. A drámai előadások között az alábbi meglepő tételt találjuk:

1490 évbül fentartatott azon drama, mellyet a' híres csillagvizsgáló Joannes Regiomontanus esztergami érsek Vitéz János udvarában „Ludus Pannonicus” neve alatt előadott, – 's Bécsben ugyanakkor Winterburger János által kinyomatott.⁷⁶

74 CSAPLOVICS János, „Adatok a' magyarországi játékszinekről”, *Hirnök*, 1837. december 8., 1–2.

75 J* [JANKOVICH Miklós], „A' magyarországi játékszinekről”, *Társalkodó*, 1837. december 16., 400. Pár nappal később megjelent a *Hirnök*ben is: J*, „Magyarországi játékszinekről”, *Hirnök*, 1837. december 22., 1–2.

76 JANKOVICH, „A' magyarországi...”, 400.

1490-ben már Vitéz János és Regiomontanus is rég halott volt, a „Ludus Pannonicus” – helyesen Pannoniensis – pedig nem dráma, hanem csillagászati táblázatok gyűjteménye, melyek jobban ismertek *Tabulae directionum* címen.⁷⁷ Ezt egyébként maga Jankovich is tudta. A kalendáriumokról szóló cikkében ismertette Regiomontanus Magyarországon készült műveit, köztük ezt is:

Mert Olasz országi utazása, és Pataviumban viselt Professorsága után 1467. esztendőben Vitéz János Esztergami Érsektől tőle fundált Istropolisi (Posonyi) Professorságra meghivatván, azt több esztendőig viselte; ekkoron készíté azon könyvét: Ludus Pannoniensis, seu Tabula Directionum, profectio numque, melly sokszor, 1475. esztendő-től – szinte 1606. esztendeig 4-rétben külön helyeken kinyomtatódott, és eredeti kéz irata a' Bétsi Könyvtárban⁷⁸ fentartatik Vitéz János Esztergami Érsekhez lévő Ajánlásával.⁷⁹

Jankovich adataival tehát óvatosan kell bánni. Ha úgy érezte, hogy Magyarországot bármilyen hátrány érte (azaz nem mi voltunk valamiben a legelsők a világon, de legalábbis a legelsők között), akkor hajlamos volt kapkodva, állításait nem ellenőrizve, csak emlékezetére hagyatkozva írni.⁸⁰ Sőt, mint Peurbach esete mutatja, helyenként az adatok kreatív értelmezésétől sem riadt vissza. Nem lehet azonban azt állítani, hogy teljesen kritikátlanul viszonyult volna a magyar történelem egyes eseményeihez. Ennek jó példája cikke a veteristákról. Gyűjtői tevékenység-

77 Erre már a 19. században felhívta a figyelmet Nagy Sándor posztthumusz cikke: „Ez egy adat egész halmozás tévedést foglal magában s fogalmat ad arról, mennyiben bízhatók meg *Jankovich* adatai. *Regiomontanus* ugyanis semmiféle színjátékot nem írt s a »*Ludus Pannonicus*« alatt »*Ludus Pannoniensis sive tabulae directionum profectio numque*« című *astronomiai* munkáját kell értenünk, mely *Nürnberg*-ben jelent meg 1475-ben. Továbbá köztudomású dolog, hogy *Vitéz János* – a mellett hogy *egri érsek* soha nem volt s nem is lehetett, – 1472. aug. 12-én elhunyt. *Winterburger* nyomdájá pedig csak 1492-ben állítottatott fel s abból ilyen vagy ehhez hasonló című munka – mai tudomásunk szerint – nem került ki soha.” NAGY Lajos, „A tanodai dráma előzményei hazánkban (Dr. Nagy Sándor hátrahagyott irataiból)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 5 (1895): 441–460, 456. A mű 1490-ben jelent meg *Tabulae directionum* címmel, Johannes REGIOMONTANUS, *Tabulae directionum profectio numque* (Augsburg: E. Ratdolt, 1490). Vö. Ernst ZINNER, *Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance* (Leipzig: Verlag Karl W. Hiersemann, 1941), 95–114.

78 Valójában Wolfenbüttelben őrzik, a Herzog August Bibliothekben, jelzete Cod. Guelf. 69.9. Aug 2°. Regina CERMÁN, „Beschreibung einer problematischen Corvine: Cod. Guelf. 69.9. Aug 2°”, in *Corvina Augusta: Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, hg. Edina ZSUPÁN und Christian HEITZMANN, Supplementum Corvinianum 3, 122–151 (Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae, 2014).

79 JANKOVICH, „Kalendariomok...”, 88.

80 Ezt el is ismerte: „Ha már ezen csak pusztá emlékezetemből előhozott bizonyítványok...” JANKOVICH, „A' magyarországi...”, 400.

ge pedig a kalendáriumok terén is fontos volt, noha szerencsésebb lett volna, ha több figyelmet fordít a részletesebb és pontosabb adatközlésre:

Mindenek előtt a soha elég hálával nem említhető Jankowich Miklósnak a' kalendáriomok' régiségéről a' magyaroknál szóló tudományos értekezésére (Tud. Gy. 1829. XII.) hivatkozva, mint legrégebb magyar naptárt azon Cisiót idézhetnők, mellyet e' tudós gyűjtő maga bírt, 's mellyet 1380–1420. évek közé teszen. De fájdalom, hogy ő az azt magában foglaló kéziratot közelebből nem ismertette meg, 's hogy így annak hovatartását nem tudva, biztosabban nem szólhatunk annak korához.⁸¹

81 Toldy Ferenc hozzászólása 1853. március 7-én Mátray Gábor „a' magyar naptárakról a' közelebb lefolyt négy század alatt” címmel tartott előadásához: *Akadémiai Értesítő* 13 (1853): 37–40.

Jankovich Miklós, a többnyelvű nyelvtudós és a magyar nyelv történeti koncepciója

Bevezetés

Jankovich Miklóst (1772–1846) úgy ismerjük, mint könyv-, régiség- és műgyűjtőt, mint történészt, és csak keveset foglalkoztunk eddig azzal, hogy nyelvész és nyelvtörténész is volt, bár nem a szó mai értelemben vett módján. Csupán néhány forrás és még kevesebb kutatómunka emlékezik meg róla mint nyelvtudósról, aki maga is több nyelvet beszélt, és az anyanyelv iránti szeretete arra sarkallta, hogy tudományos tekintetben is foglalkozzon a nyelvünk eredetével, szavaink eredeztetésével. Kivételt képez ez alól Richard Pražák írása,¹ amely Jankovichot korának meghatározó történészeként mutatja be, aki sikerre tudta vinni eredeti ötletét, hogy a gyűjteményében megtalálható történeti dokumentumokat nyelvemlékként kezelje, sőt azt is észrevette, hogy a pecséteken vagy érméken látható feliratok is valójában nyelvtörténeti emlékek, hiszen egy régi, letűnt kor nyelvállapotát tükrözik. Fried István is kiemeli Jankovich nyelvészeti munkásságának jelentőségét, főként abban a tekintetben, hogy a 18–19. században elterjedt és népszerű tevékenységnek számított a tudósok körében az etimologizálás, a szavak eredetével való foglalatосkodás, ám rendszertani és módszertani háttértudás híján még nem juthattak komolyabb eredményekre.² Jankovich viszont megkísérelt ötven szóelemzésen keresztül valamiféle rendszert kialakítani a magyar szókészlet jövevényszavainak megállapítása céljából, és ezért is tekinthető ma is számos szófejtése (főképpen a szláv eredetű jövevényszavainkra vonatkozóan) helytállóan.

1 Richard PRAŽÁK, „Die Beziehungen Josef Dobrovskýs zu den Ungarn”, in Richard PRAŽÁK, *Josef Dobrovský als Hungarist und Finno-Ugrist*, 42–63 (Brno: Universita J. E. Purkyně, 1967).

2 FRIED István, „Jankovich Miklós és a magyar népköltészet-kutatás”, in *Ethnographia* 97 (1986): 114–122, 119.

Eddig mindössze egy nyelvészeti munka foglalkozott részletesen a Jankovich által alkalmazott szóhasználati elvekkel, mégpedig Vásáry István szentelt ennek nagyobb figyelmet *Jankovich Miklós és a magyar őstörténet* című tanulmányában.

Jankovich iskoláztatása a kor szellemének megfelelően a latin nyelv elsajátítását helyezte előtérbe, de ennek művelésével párhuzamosan fiatal éveitől kezdve a magyar nyelv lelkes használója, kutatója és támogatója lett, s nem kisebb személyekkel állt kapcsolatban, mint Kazinczy Ferenc,³ Révai Miklós⁴ és Horvát István.⁵ E három személy jelentős befolyást gyakorolt Jankovich gondolkodásmódjára a nyelvhasználatról, nyelvünk eredetéről és a nyelv mint hagyományrendszer megismeréséről. Saját nyelvi programjának kialakításában ezért részint felismerhetjük Kazinczy, Révai és Horvát nyelvi, pontosabban nyelvpolitikai programjának az elemeit, de megtalálunk benne olyan sajátos elveket is, ami miatt nyelvészként is számon kell tartanunk Jankovichot. Révai Miklós hatására kezdte gyűjteni a közköltészeti alkotásokat, és ezekre nemcsak úgy tekintett, mint a nemzeti irodalmunk szájhagyomány útján megőrzött kincseire (noha ő maga sem népköltészetként gyűjtötte azokat), hanem úgy is, mint szövegmélekekre, amelyekben áthagyományozódott a nép nyelve. Kazinczyval minden bizonnyal egyetértett abban, hogy a nyelvünk megújulásának egyik eszköze az új szavak képzésében rejlik, és szükség van új szavak létrehozására a sajátosan magyar képzőkkel. Ám éppen a legfontosabb nyelvészeti munkájában, a *Magyar szó-nemzés ötven példák-*

- 3 1809 és 1827 között több levelet is váltottak e tárgyban, vö. *Kazinczy Ferenc levelezésének katalógusa*, összeállította CZIFRA Mariann, megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében.
- 4 Bánóczi József 1879-ben kiadott Révai Miklós életét és munkáját méltató írásában a két személy között a szakmai kapcsolaton túl valódi baráti viszonyra enged következtetni, amikor azt írja, hogy 1798 nyarának elején „reversalis mellett” megengedte, hogy Révai a Jankovich tulajdonában lévő magyar nyelvemlékeket megtekintse és azokat a nyelvtörténeti kutatásaihoz felhasználja. Feltételezhető, hogy Jankovich e találkozás hatására kezdte el a magyar nyelvemlékek kifejezett érdeklődéssel és buzgalommal való gyűjtését, bekapcsolódva a Révai által meghirdetett nyelvi gyűjtő-programba. Vö. BÁNÓCZI József, *Révai Miklós élete és munkái* (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1879), 76–77.
- 5 Bölcsészdoktor, nyelvész, történész (1784–1846), a 19. századi, népi etimológiát kedvelő és annak művelését buzgón pártoló, a történeti nyelvészet eszköztárát azonban teljesen mellőző és nélkülöző szöveftéseiről elhíresült publicista, vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* (Budapest: Arcanum Adatbázis, 2000), <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/h/h08726.htm>. Tevékenységét Kálmán László például „délibabosnak” nevezte, hiszen a nemzeti nyelv eszméje mögé olyan képtelennek hangzó nyelvi meséket képzelt, mint például, hogy a Karthágó városnév valójában „kardhágó” jelentéssel bír, és ezért magyar eredetű származékszó, ami a magyar nyelvből terjedt el más nyelvekben, és hogy minden kétséget mellőzvéen igazolni tudja a magyarság és a magyar nyelv eredendő szerepét a világban. KÁLMÁN László, „Az Istókhalma-szindróma”, *Nyest*, 2015. máj. 4., <https://www.nyest.hu/hirek/az-istokhalma-szindrroma>.

ban (1812) címűben jelenti ki, hogy egy nyelvben nagy szerep jut a jövevényszavaknak is, tehát nem kell az átvételek ellen mindig tiltakozni. Horvát István irányíthatra rá Jankovich figyelmét a szófejtés, az etimológiai kérdések tüzetesebb vizsgálatára, de Jankovichot filológiai pontosság jellemezte, és sosem bocsátkozott bele olyan szóeredet-keresgélésekbe, amelynek egy kétes eredetű legenda volt az alapja. Módszertani tekintetben a jó kapcsolat ellenére bizonyosan elhatárolódott Horvát szófejtési mániájától és képtelen szótörténeteitől.⁶

Fontos tudni, hogy Jankovich a nyelvújító mozgalmak két fázisát is megélte. Békés Vera szakaszolása szerint a nyelvújító mozgalom első korszaka 1770 és 1818 között zajlott, és a magyar nyelv szókincsének megújítására tett törekvések jellemezték, hogy nyelvünk kifejezőértékében, árnyaltságában és stilisztikai sokszínűségében felzárkózhasson a tudományos és a közéletben, a szépirodalomban más európai nyelvekhez.⁷ A nyelvújítás középső, második szakasza már a Magyar Tudományos Akadémia által szervezeten és tervezeten zajlott, és célja a magyar nyelv egységesítése volt, különböző grammatikai és ortográfiai normatívák meghatározásával. Jankovich ezért szemlélője és aktív részese is volt a nyelvújítási mozgalom két tábora küzdelmének, az ortológusok és a neológusok összecsapásainak. Számára magától értetődő volt, hogy a nyelvvel való foglalkozás közügy, és ehhez szeretett volna hozzájárulni azzal, hogy több szempontból is egyengeti a magyar nyelv útját. Egyrészt azzal, hogy gyűjti a nyelvemlékeket és azokat tudatosan használja fel a magyar nyelv korábbi állapotainak és elterjedtségének, használati (kommunikációs) értékének a megismeréséhez, rámutatva, hogy a régiségben (a 16–18. század között) a magyar nyelvű írásbeliség és szóbeliség minden bizonnyal hatékonyabb eszköze volt a hivatali kommunikációnak, mint azt korának tudóstársai feltételezték (vö. *Levelek a magyar nyelv divatjáról I. Ferdinand alatt*, 1830). Másrészt a gyűjteményében megtalálható volt számos biblia-fordítás is, amelyeket nemcsak mint textuális emlékeket tartott számon a magyar nyelv fejlődése szempontjából, hanem azokat a fordítások minősége, azonossága és eltérései szempontjából is értékelte (vö. *Biblia' tudniillik a' szentírás' különb és eredeti magyar fordításainak öt példái*, 1834). További fontos szempont, hogy a mai értelemben vett szövegemlékeként tekintett a közdalokra, ismerte más nyelvek nemzeti dalait is (például cseh, német, francia), rendszerezte őket. Tervbe vette a tízkötetes *Nemzeti Dalok Gyűjteményének* kiadását is, elsősorban abból a meg-

6 Vö. VÁSÁRY István, „Jankovich Miklós és a magyar őstörténet”, in *Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Művészettörténeti füzetek 17, 241–251 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 248–249.

7 Vö. BÉKÉS Vera, „Adalékok egy hiányzó paradigma rekonstrukciójához”, *Filozófiai Figyelő* 6, 3. sz. (1984): 52–72.

győződéséből fakadóan, hogy a nemzeti nyelven megszólaló énekkincs alapvetően hozzájárul a nemzeti nyelv szeretetének megalapozásához, illetve ahhoz, hogy nemzeti érzelmeket csakis az anyanyelvünkön szólaltathatunk meg hitelesen. Ennek következtében is úgy vélte, hogy a tájnyelvi gyűjtésekből származó régi dalokat modernizált szövegváltozatban érdemes kiadni,⁸ mert a kor nyelvvezete jobban eljuttatja a mondanivalót a közönséghez. Végül meg kell említenünk abbéli elkötelezettségét is, hogy nyelveket beszélő tudós emberként saját koncepciót alakított ki a magyar nyelv tulajdonságainak megismerésére. Véleménye ugyanis az volt, hogy a nemzeti nyelvekről nem akkor tudunk meg a legtöbbet, ha azt kutatjuk, mely nyelvekkel állnak filológiailag szakszerűen bizonyítható rokonságban, hanem akkor, ha azt fedjük fel, milyen nyelvekből és milyen morfológiai vagy fonetikai átalakulásokon keresztül vesz fel egy nyelv szavakat. Meghatározónak ítélte, hogy mikor vette fel a nyelv ezeket a szavakat, és mennyire tette őket a maga nyelvéhez hasonlatossá, illetve tartotta meg az eredeti idegen formában. Kijelentette, például egy német nyelvű tanulmányában,⁹ hogy a kölcsönszavaknak óriási jelentősége van egy nyelv életében. E gondolattal vélhetőleg szembement saját korának nyelv műveléséről alkotott felfogásával, mert arra nézve keresett bizonyítékokat, hogy az átvevő, a felvevő nyelvre és annak beszélőire az átadó nyelv kultúrája milyen befolyást képes gyakorolni. A nyelveket alapvetően egyenrangúnak tekintette, és azt tartotta elfogadhatónak, hogy az etimológiai kutatásokban elsődlegesen a kutatók saját nyelvismeretükre kell, hogy támaszkodjanak,¹⁰ s tudományosan nem helyes az, ha a tudósokat kizárólag a patrióta szellem vezérli abban, ahogyan a magyar nyelv és kultúra emlékeit interpretálják, s minden szót valamilyen ősi, belső keletkezésű szóra, de legalábbis valamely eredeti nyelvből származónak tételezik fel.¹¹ A 19. század közepéig általános felfogás volt, hogy a héber,

8 Vö. Csörsz Rumen István, „Jankovich Miklós és a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye*”, *Irodalomismeret*, 30, 4. sz. (2019): 63–78, 64. Lásd tanulmányát jelen kötetben is.

9 JANKOVICH Miklós, „Bemerkungen...”, *Intelligenzblatt zur Wiener Allgemeinen Literaturzeitung* (1814. jan.): 3. sz., 17–20. hasáb. Ebben Jankovich vitázik azzal a módszerrel, hogy használható nyelvtudás híján, például egy grammatika-könyv vagy egy szótár segítségével is lehet szóösszevetéseket végezni a különböző nyelvekben. Azt bizonyítja, hogy például szláv nyelvek ismeretének hiányában tévedés azt állítani, hogy a *paraszt* szó magyar eredetű volna, mint ahogyan azt Romy Károly György (bölcseleti doktor, polihisztor, 1780–1847) az idézett lapszám 111. hasábjában teszi. Igaz ugyan, írja Jankovich, hogy a szláv eredetű *prost* szót nem is vagyunk már képesek benne felismerni, s valódi eredetét csak hosszabb kutatással deríthetjük ki, de azt első hallásra is feltételezhetjük, hogy idegen eredetű szóról van szó.

10 Vö. PRAŽÁK, „Die Beziehungen...”, 51.

11 FENYŐ István, „Az eredetiség-program kialakulása és kritikai értelmezése 1817–1822 között”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 75 (1971): 107–127, 112.

az egyiptomi és a perzsa nyelv számíthat az emberiség közös, eredeti nyelvének, amiből a magyart is származtathatjuk.¹² Többek között a kor vezető nyelvésze, nyelvtörténésze, Beregszászi Pál (1850 körül–1828) is ezt vallotta. Az etimológiai kutatásoknak Jankovich szerint a realitás talaján érdemes maradniuk, és azt kell felmutatniuk, mely szavakról mondhatjuk el, hogy azok valóban ősi magyar szavak, azaz belső keletkezésű szavak, s melyekről nem, azaz be kell vallanunk, hogy azokat kölcsönöztük, hogy azok külső keletkezésűek. Kitől, mikor és miért vettük át őket, ezt kell a nyelvtudóknak megállapítaniuk, hangzik Jankovich kutatási programja. Ennek felépítésében nyilvánvalóan közrejátszott az is, hogy ő maga is több nyelv grammatikájában volt járatos és szenvedélyesen gyűjtötte a különböző nyelveket leíró grammatikákat és szótárakat.

Jankovich gondolkodása a nyelvről és a nyelvekről

Kézenfekvő, hogy Jankovich Miklós személyes életútjára, nyelvtörténeti érdeklődésének kialakulására és könyvgyűjteményének formálódására döntő hatást tudtak gyakorolni a 19. századot meghatározó nyelvi és nyelvhasználati változások következményei. Az 1843/1844. évi országgyűlés a latin nyelv helyett a magyar nyelvet jelölte meg az államigazgatás hivatalos nyelveként, s a nyelvújító mozgalom új funkciót rendelt hozzá a nemzeti nyelvünkhöz, mégpedig azt, hogy hazafias témákat szólaltassanak meg kiművelt magyar nyelven. Ebben a tekintetben nemcsak arról volt szó, hogy Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc és mások új szavakat alkottak meg és terjesztettek el a nyelvünkben, illetve a Révai-korszakban az akadémikusok és a kedvtelésből nyelvészek együttműködve szisztematikusan kezdtek el foglalkozni a magyar nyelv grammatikai szempontú megújításával és nyelvi jelenségeinek a leírásával is, hanem arról is, hogy a nyelvi és a nemzeti fejlődés elválaszthatatlan egységgé forrott össze. Ennek az volt a központi gondolata, hogy a nép történetének ismerete nem teljes a nyelvének történeti szempontú megismerése nélkül. Jankovich, aki klasszikus nyelvi műveltséggel bírt és történelmi tudással rendelkezett, nagyon hamar összekapcsolta ezt a gondolatot a saját érdeklődési körének megfelelően. Az általa gyűjtött oklevelek, kéziratok és ösnyomtatványok szövegeit alaposan tanulmányozva felismerte, hogy ezek nyelvemlékeként funkcionálnak, és segítenek kibogozni a magyar nyelv történetét. Módszertanilag nincsen még szó a történeti nyelvészet kialakulásáról, csak a nyelv és a történelem hatékony összekapcsolásáról. Jankovich előfutára a magyar nyelv

12 Vö. VÁSÁRY, „Jankovich Miklós...”, 250.

történetére vonatkozó tudományos kutatások megindulásának, és minden bizonnyal ismerte az első összehasonlító nyelvtudományi vizsgálatok eredményeit is, amelyeknek az volt a célja, hogy a magyar nyelv hangtanát, szókészletét és mondattanát más nyelvek szerkezeti tulajdonságaival összevessék. Ilyen volt például Sajnovics János magyar–lapp összevetése, ami 1770-ben jelent meg Koppenhágában, Gyarmathi Sámuel pedig 1799-ben adta ki Göttingenben a magyar és a finn nyelv összevetéséről szóló munkáját. Ebben a szellemiségben mindazonáltal Jankovich gondolkodása a legjobban a későbbi kontrasztív nyelvszemléletű nyelvtörténeti iskolát előlegezi meg, mert a *Magyar szó-nemzés ötven példákban* a szóelemzés és a szóhasonlítás együttes elvét alkalmazta a gyakorlatban. Ezért is helyesek a következtetései egy-egy szó eredetére vonatkozóan, azaz arra nézve, hogy mely nyelvből származik, és mely nyelv közvetítésével kerülhetett be a mi nyelvünkbe. Történelem iránti rajongása hozzájárult a nyelv történetének kutatásához, ezért is hangsúlyozta a fő nyelvészeti munkájának előszavában, hogy a régi történetek szövegeinek tanulmányozása nem haszontalan a nemzeti nyelv történetének feltárásához.

Az anyanyelv kutatásának, ápolásának, és ezzel együtt presztízisének a növeléséhez automatikusan társult az a koncepció is, hogy az anyanyelv nemcsak a kommunikáció, hanem a kultúra megtartásának eszköze is. Ezt a funkcióját akkor tudja betölteni, ha történetéről, szavainak eredetéről egyrészt tudományos kutatások folynak, másrészt nem vetjük el teljesen a nyelvről és jelenségeiről kialakult népnyelvészeti megközelítéseket, szómagyarázó szájhagyományokat sem. Jankovich Miklós számára személyes küldetéssé vált, s kutatómunkájában egységet alkotott az a nyelvi koncepció, hogy gyűjtse és lejegyezze, adott esetben a saját gyűjteménye számára lemásolja a közdalokat, s mint a régi nyelv szóbeli emlékeit megörökítse, illetve, hogy felkutassa a magyar nyelvet megörökítő dokumentumokat, s a nyelvi emlékek mindenféle formáját mint a magyar nyelv tükrét szemlélje.

A szóeredet-, illetve szóalak kutatáshoz maga is hozzá kívánt járulni. Leginkább az a kérdés foglalkoztatta, milyen alaki változásokon mennek át a szavak, miután bekerülnek az egyes nyelvekbe, és honnan erednek a máshonnan átvett szavak, amelyeket több nyelv is viszonylag hasonló alakban ismer és használ. Jankovich Miklós azért is vállalkozhatott erre, mert esetében azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a 18–19. században a művelt, tudományokban jártas személyek kivétel nélkül több nyelven írtak, olvastak és beszéltek. A latin nyelv magas szintű ismerete előfeltétele volt a tudományos és közéleti életpálya kialakításához, de a latin funkcionális prioritása mellett szerepet kaptak más nyelvek is. Így például a német, a francia vagy a más népek nyelvei is, Jankovich esetében a szláv nyelvek. Ezek használati értékének a megítéléséhez azonban tudni

kell, hogy valóságos presztízst a hétköznapi kommunikációs célra használt beszélt nyelvek nem jelentettek, s így például a magyar nyelv használatához sem kapcsolódott az anyanyelvi mozgalmak megszerveződéséig különösebb presztízsz vagy nemzeti tudat. Ennek kialakulásához mérföldkövet jelentett a nyelvtörvény elfogadása, amelynek értelmében II. József halála utáni reformországgyűlés kötelezővé tette a magyar nyelvet minden gimnáziumban és annál magasabb rendű képzőintézményben, a magyar nyelv tanulását és oktatását szervezett keretek adták meg. Fried István egyik tanulmányában arra is utal, hogy képzés és a tudomány nyelveként a német abszolút fontos összekötő szerepet játszott Jankovich korában, hiszen a külföldi egyetemek közül elsősorban a német nyelvűekre juthattak el könnyebben a magyar diákok.¹³ A német pozícióját erősítette az is, hogy 1784. május 11-én a német lett Magyarországon a hivatalos nyelv. Ezzel együtt bevezették, hogy az iskolai oktatásban is a német lett a fő tanulási nyelv a latin mellett. A német ebből kifolyólag nem veszítette el azonnal és egy csapásra a befolyását a magyar nyelv hivatalossá válása után sem.

Ezek a tények arra engednek következtetni, hogy Jankovich Miklós mindennapjai egy természetes többnyelvűséget feltételező nyelvi környezetben teltek, s a latinhoz, a göröghöz, a némethez még a francia nyelv ismeretét is automatikusan hozzá kell tennünk, hiszen az előkelő nemesi családok számára magától értetődő volt az, hogy társas összejöveteleken franciául és németül váltanak szót egymással. Minden bizonnyal egyet kell értenünk Fried István megállapításával, hogy a nemzeti nyelvi mozgalmak felerősödése ellenére is pozitív értékrend társult a többnyelvűséghez mind a magánéletben, mind pedig a társadalmi és tudományos pozíciókban.¹⁴

Jankovich könyvtárának nyelvi koncepciója

Jankovich nyelvtörténeti érdeklődését megalapozhatta saját többnyelvűsége, de, mint Berlász Jenő rámutat, azzal is összefügghet, hogy nemcsak jól ismerte, hanem magáévá is tette Révai Miklós nyelvhasználati kutatási programját, s ennek maga is részese kívánt lenni, ötvözve ezt Kazinczy Ferenc nyelvmegújító törekvéseivel. Ennek lényege, hogy az anyanyelvi kifejezőképesség fejlesztése és a magyar nyelv tan rendszeres ismerete, az egységes helyesírás magas szintű alkalmazása nél-

13 Vö. FRIED István, „Az irodalmi két/többnyelvűség – komparatiztikai nézőpontból”, *Forrás* 43, 9. sz. (2011): 63–74.

14 Uo., 65.

különbözhetetlen feltétele a nemzetté válásnak, a magyar tudományok előre haladásának. Ezért Jankovich nemcsak személyes többnyelvű műveltségének megfelelően gyűjtötte az idegen nyelvű szépirodalmi és tudományos könyveket, hanem történeti érdeklődése alapján is módszeresen felkutatta a magyar nyelv történeti emlékeit. Ennek megfelelően fejlesztette gyűjteményét, és nagy anyagi ráfordítások, hosszú kutatómunka árán jutottak birtokába mára már szinte felbecsülhetetlen értékű nyelvtörténeti emlékek. Saját iskolázottsága alapján könyvtárának polcain ott sorakoztak a görög és a latin nyelv legfontosabb grammatikái, de ha a gyűjteményben lévő irodalmi és tudományos alkotások nyelvét tekintjük, akkor a héber, a szláv és az olasz nyelvű elemek száma is jelentős.

Jankovich könyvgyűjteményben már 1817 körül is külön szakosztályt képeztek a *Görög–latin autoctorok* és a nemzeti gyűjteményekként számon tartott *Szláv és Német Könyvtár*. A görög–római szerzők csoportjában lévő könyvek, a *Bibliotheca auctorum classicorum tam Graecorum tam Latinorum* értékes darabjai Jankovich számára nemcsak a saját nyelvtudásának csiszolását és klasszikus műveltségének a bővítését szolgálták, hanem, mint Berlász Jenő tanulmánya¹⁵ is utal rá, „önmagában is alkalmas arra; hogy kifejezze a gyűjtő igényes bibliofil programját, könyvkultúráját”. Latin, német, francia, olasz és héber nyelven írt nyomtatványok, könyvek és kéziratos másolatok természetesen a teljes gyűjtemény minden kategóriájában szerepeltek, így például a történelmi, az egyháztörténeti, a földrajzi vagy a régészeti csoportokban is. Ezek mellett a szláv és a német nyelvű munkák két „nemzeti gyűjteményt” alkottak: *Bibliotheca librorum Slavico idiomate* és *Bibliotheca librorum Germanico idiomate*. Az arányok tekintetében a szláv nyelvű munkák foglalták el a kisebb részt, cseh, szlovák, lengyel, horvát, szerb és orosz nyelven írt munkák szerepelnek itt a jegyzékek tanulsága szerint. Berlász Jenő tartalmi szempontból így jellemzi a gyűjtemény idesorolt elemeit:¹⁶

[...] kiváltképp vallásos és történeti munkákat tartalmazott. Zömét bohemicák és polonicák alkották; egyedül e két nemzet történeti forrásainak száma megközelítette a 800 kötetet. Különös értéket képviselt egy csaknem teljes cseh bibliagyűjtemény és egy 14–15. századi, eredeti oklevelekből álló cseh diplomatarium. A különféle szláv nyelvű, jobbára 15. századi kódexek száma elérte a 70-et; de kisebb számban voltak régebbiek is.

15 BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei”, in BELITSKA-SCHOLTZ, *Jankovich Miklós a gyűjtő...*, 23–78, 38.

16 Uo., 39.

A német nemzeti gyűjtemény nagyobb állományt foglalt magába, és értékesebb, ritkább, sőt valójában számos egyedi darabot tartalmazott:¹⁷

A német nyelvű ősnymtatványok és 16. századi antikvák együttesen közel 800 kötetet számláltak. A német nyelvű kéziratok kötetszáma pedig meghaladta a 200-at, közöttük mintegy 50 középkori hártakódexszel. Mint különösen nevezetes darabok kiemelkedtek a kéziratok sorából: egy 13. századbéli Schwabenspiegel és egy 14. századi Sachsenspiegel, továbbá Bécs város 15. századi jogkönyve, néhány ausztriai, illetőleg német krónika; néhány 14. századi Minnelied, az Oswald-eposznak egy 14. századi prózai változata, több, pergamenre írt színezett breviárium, egy Paracelsusnak tulajdonított kézirat és mintegy 80 reformációs kisnyomtatvány. Ezt a becses könyvtári állományt gazdag 14–16. századi oklevél- és levelestár egészítette ki. Különös érték gyanánt vált ki ennek keretéből Martin Luther eredeti végrendelete, valamint számos autográf levél Luthertől és Melanchthontól.

Az 1830-as évekre növekedett a nemzeti különgyűjtemények száma, ahol a gyűjtés kritériuma immár elsődlegesen a nyelvek szerinti besorolás volt: a német és a szláv nyelvű gyűjtemények mellett felbukkan a francia és a keleti nyelvű gyűjtemény koncepciója is. A francia nyelvű részleg, a *Bibliotheca scriptorum Gallicorum* a francia irodalmi alkotásokra koncentrált, míg a *Bibliotheca scriptorum orientalium*, *Judaicorum*, *Arabicorum*, *Persicorum*, *Syriacorum* arab, héber, török és perzsa nyelvű könyveket tartalmaz. Az óriási, összességben és fénykorában több mint 17 000 elemet is kitevő gyűjteményben akadnak, bár igen kis számban, holland és örmény nyelvű dokumentumok is.¹⁸

Két alapvető szempont miatt azonban nagyon nehéz megítélni a teljes gyűjtemény nyelvi megoszlását. Egyrészt azért, mert a nemzetközi érdekű gyűjteménycsoportokat, leszámítva a kéziratok egy részét,¹⁹ nyelvek szerinti besorolási ala-

17 A gyűjtemény leírását a már idézett tanulmányból folytatjuk, uo.

18 MIKÓ Árpád, szerk., *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei*, A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai 2002/1 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002), 215. A kiállítási katalógus 215–295. oldalain számos kiemelkedő példát találunk arra, milyen értékes latin, német, magyar, görög, szláv stb. kéziratokkal rendelkezett a könyvtár, illetve bepillantathatunk a 276–286. oldalakon a Régi Magyar Könyvtár állományába is.

19 A Mikó Árpád és munkatársai által összeállított katalógus a Magyar Nemzeti Galériában 2002-ben bemutatott kiállítás anyagát dolgozza fel. A bemutatott kéziratok darabokat a következőképpen csoportosítja: latin nyelvű középkori, latin nyelvű újkori, német, magyar, görög nyelvű kéziratok, egyházi szláv nyelvű kéziratok, keleti kéziratok, vegyes nyelvű kéziratok és ősnymtatványok, vegyes nyelvű antikvák és régi nyomtatványok. De ez a kiállításra készült rendszerezés is jól példázta, hogy Jankovich koncepciója a soknyelvűség volt, mert számos példája van annak, hogy ugyanaz a mű több nyelven is megtalálható volt a könyvtárban, és gyűjtötte a magyar történelem fontos dokumentumainak for-

pon még nem rendezték adatsorokba, annak ellenére, hogy a gyűjteményről több jegyzéket hagyott hátra Jankovich Miklós, és több eladási példánylista is készülhetett azon alkalmakkor, amikor a tulajdonos megválni kényszerült a gyűjteményének jó részétől.²⁰ Másrészt azért, mert az egyes nyelvi (nemzeti) gyűjtemények darabjai között is felbukkannak más nyelvű munkák, amelyek például latinul vagy németül foglalkoztak az adott nemzet történetével. Ezen felül Jankovich saját készítésű feljegyzései²¹ sem szolgálnak konkrét adatokat a szekciók nyelvi megoszlásáról, de az egyes nemzeti gyűjteményekben alapjában véve a következő nagyságrendeket kell elképzelnünk, figyelembe véve Berlász Jenő idézett munkáinak becsléseit és Fejér György korabeli ismertető jellegű cikkét²² is a gyűjtemény nyelvi szempontból elkülöníthető állományának növekedésére vonatkozóan 1817 és 1830 között:

görög–latin osztály	német nemzeti gyűjtemény	szláv nemzeti gyűjtemény	francia nemzeti gyűjtemény	keleti gyűjtemény	teljes állomány 16 180
1200	1200	(800–1000)	(400)	80	3880

Óvatos becslések szerint az idegen nyelvű („külföldi téka”) összesített állománya 1817 körül elérhette a 10 000 elemet is, de ezek elemei nem a fenti táblázatban megnevezett osztályokban kaptak helyet. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy az

dításait is (pl. Werbőczy István *Tripartium*ának horvát fordítása is a gyűjtemény része volt), vö. MIKÓ, *Jankovich Miklós...*, 3. fejezet, *A könyvtár*, 255–305.

- 20 A gyűjtemény időbeli alakulásáról, a darabszámok eladás-vásárlás alapú változásáról, illetve a könyvtárról készült jegyzékek és a gyűjteményhez kapcsolódó eladási leltárok történetéről, lásd BERLÁSZ, „Jankovich Miklós pályaképe...”; illetve BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–1971*, felelős szerk. NÉMETH Mária, 109–170 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1973). Utóbbi letölthető változatban a *Könyv- és könyvtártörténeti szöveggyűjtemény* fejezeteként: <https://mek.oszk.hu/03200/03231/html/berlasz2.htm>.
- 21 JANKOVICH Miklós, „Magyar Hajdankor emlékei gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlja J. M.”, *Tudományos Gyűjtemény* 14, 8. sz. (1830): 114–123. Ebben Jankovich Nemzeti Gyűjteményként írja le a könyvtárát, de bibliográfiai tekintetben nem ad közre pontos adatokat, a nyelvi megoszlásra vonatkozóan azonban többször is becslésekbe bocsátkozik: pl. régi görög és római szerzők munkái (1200 db), német nyelvű munkák 1460 és 1600 közötti időkből (legalább 1200 db), német és olasz „Belletristák, melyek ezer darabot felül haladnak”, és utal arra is, hogy külön nyelvek szerinti csoportokba rendezte a „Magyarokról írt könyveket”, s itt deák, angol, francia, tót, cseh és olasz nyelveket ad meg.
- 22 FEJÉR György, „T. Vadassi Jankowics Miklós’ Gyűjteményeiről, és Régiségei között találkozó két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarozott Írásokról”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 11. sz. (1817): 3–46.

állomány 1830-ig folyamatosan bővült, s nincsenek megbízható adataink a szláv, illetve a francia nyelvű nemzeti gyűjtemény darabszámaira vonatkozóan, akkor is számolhatunk egy összesen magyar és számos idegen nyelven 17 500 elemet felmutató gyűjteménnyel, amelynek a nyelvi megoszlása igen változatos képet mutat.

Különösen igaz ez a gyűjteményben található kódexekre. Kimutatások szerint²³ a latin nyelvű kódex-gyűjtemény nagysága 1830-ra elérhette a 200 darabot, míg az egyéb idegen nyelvű kódexek számát 1817 és 1820 között 130 darabra tehetjük a gyűjteményben. Összesen 50 darab német nyelvű és 70 darab valamely szláv nyelven íródott kódexről van szó.

A nyelvek megoszlása szerinti kimutatásokat nehezíti az is, hogy a gyűjtemény tetemes részét kitevő „hungarica-gyűjtés” is két csoportot foglal magában. Egyrészt a magyar vonatkozásokról magyar nyelven írt műveket, másrészt a magyar vonatkozásokról idegen nyelven írtakat (magyar és nem magyar származású szerzők tollából). 1817 és 1830 között hihetetlen gyarapodást vehetünk észre az állományban, ezt mutatja a Jankovich által 1830-ban a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain megjelent ismertetése is, amelyet *Magyar hajdankor emlékei gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlja...* címmel tett közzé. Az 1830-as évben a „hungarica-gyűjtésben” 50 000 tételre teszi Jankovich az idegen nyelvű állományrészt, és 12 000 darabszámot rendel hozzá a tárgycsoport magyar nyelvű állományához. Ez a magas szám, mint erre Berlász Jenő is felhívja a figyelmet, abból adódik, hogy a dokumentumok különböző típusokba tartoznak. Vannak közöttük kéziratok, néhány lapos nyomtatványok, egyoldalas röpiratok, de jóval nagyobb terjedelmű nyomtatott könyvek is.

A kéziratgyűjtemény nyelvi összetétele is változatos. Tartalmaz például latin, német és cseh nyelvű 13–17. századi okleveleket, de néhány török nyelvű kéziratot, szerb és román nyelvű kódexet is, valamint Magyarország történetét és kultúráját bemutató latin, német, horvát, szerb és román nyelvű szövegeket, továbbá az európai kultúra történetével foglalkozó latin és német, kisebb részben szláv nyelveken írt eredeti vagy másolt szövegeket.²⁴

Fejér György 1817-ben szintén a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent kimutatásai szerint összesen hét kötetben kaptak helyet Jankovich gyűjteményében a

23 Vö. egyfelől Berlász Jenő két fentebb idézett könyvtártörténeti munkájával, másfelől Bartoniek Emma 1940-ben készült címjegyzékével a kódexekről, mely jegyzéket Berlász is idézi, vö. BARTONIEK Emma, *Codices Manuscripti Latini I*, A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke 12 (Budapest, 1946).

24 Ezekre számos konkrét példát találunk: MIKÓ, *Jankovich Miklós...*, 3. fejezet; illetve a kiállítás-katalógus 215–295. oldalai. A itt fellelhető leírások azonban csak a gyűjtemény egy részét ölelik fel, melyeket a kiállítás koncepciójába beválogattak, és nem a teljes állományt mutatják be.

középkori magyar nyelvemlékek, s nagyon sokféle szövegtípusba sorolhatók be. A terjedelmesebb, egybefüggő és jelentős darabok a következők: a *Margit-legenda*, a Szent Elek és Remete Szent Pál, a Szent Krisztina életét bemutató szövegek, továbbá egy lóorvoslással kapcsolatos babonákat és hiedelmeket leíró szöveg, és három, ma már ismeretlen kódex. Ezek közül is minden bizonnyal a *Margit-legenda* vezeti a sorrendet, hiszen arról a nyelvemlékünkről van szó, amit Ráskai Lea másolt le 1510-ben a Nyulak szigetén, és ami mindmáig a Margit-legenda leg-hitelesebb szövegforrásaként ismerünk.²⁵

Jankovich nyelvpolitikai koncepciója

Ez a hatalmas gyűjtemény alkalmat adott a tulajdonosának arra, hogy darabjait tudományos vizsgálódásnak vesse alá, mégpedig abban a koncepcióban, hogy összekapcsolja a nyelvi állapot alakulását a nemzeti történelemmel. Jankovich tehát nyelvünk és szavaink történetével abból a szempontból foglalkozott, hogy tapasztalatai szerint más nemzetek saját korukat is megelőzvéen felismerték: nemzeti nyelvük ápolásával a nemzet híre egyszerre „killebb vitetik” és „főlebb emeltek”. Ez azt jelenti, hogy a tudomány és a szépírás produktumai szélesebb rétegeket tudnak megszólítani anyanyelven és a nyelvi fejlődés, ami például új szavak megalkotásával és a régiek eredetének megismerésével egyszerre és párhuzamosan zajlik, biztosíthatja a grammatikailag és lexikailag egyaránt precízebb kifejezőmódot. Joggal panaszolja fel hát Jankovich, hogy más nemzetek törekvéseivel ellentétben a magyar tudósok és költők nem látják elég tisztán: a nyelv az a „fundamentum-vetés”, amelynek a segítségével a nemzeti kultúra felvirágozhat, mégpedig a közös nyelven történő megértés által. „(M)inden nemzet kebelében csak önnön nyelvén terjedhet el a Cultura”, és „minden uralkodó ország igyekszik nyelvét alattvalójival közösíttetni”; s ebből következően a magyar nemzet „csinosulását, szerencsésítését” is csak egyféleképpen lehet megvalósítani: a nyelvünk nemzeti fényén keresztül, s ha a magyar ész magyar nyelven szól a magyar emberekhez. Ezek a gondolatok vezetnek be a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es első évfolyamának első számát, amelyben Jankovich értekezése is megjelent *Magyar nyelven jegyzett Történeteink* címmel (42–49).²⁶ A beharangozó úgy mutatja be

25 MIKÓ, *Jankovich Miklós...*, 217. A legendát tartalmazó nyomtatvány leírását lásd *uo.*, 240–241 (a kiállítás 224. tétele).

26 A tanulmány Jankovich írásainak digitalizált változatát az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programjának keretében létrejövő internetes kiadvány alapján idézi: DEBRECZENI Attila, szerk., *A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830*, vál., kiad. CZIFRA

az írást, hogy tanulságokkal szolgál nyelvünk változásáról, elsősorban az ortográfia és a lexika terén. A szöveg egyik szembetűnő sajátossága, hogy az *anyanyelv* szó helyett *anyai nyelvről* (elvéve: *annyai nyelv*) van szó, amelynek az a funkciója, hogy megörökítse, megőrizze és a következő generációknak stilisztikailag szép formába öntve adja át egy nép eredetmondáját, hőseinek történetét és lakóinak érzésvilágát. Ugyanakkor Jankovich szerint a magyar dalnokok nem tartották feladatuknak, hogy a magyar nép történetének kezdeteiről szóló szájhagyomány útján fennmaradt énekeket Árpádról, Eteléről (Attila) és számos más hősünkről költőien megkomponálva írásban is lejegyezzék. Más népek ebben a vonatkozásban „anyai nyelvükön” írt kincsekkel rendelkeznek, mint például az Edda-ének vagy a Nibelung-ének több lejegyzett változatban is mindenkor megörvendezteti az izlandiakat és a germánokat. Jankovich arra buzdítja a magyar költőket, hogy a magyar nép régi történeteit a saját koruknak megfelelő magyar nyelven öntsék irodalmi alkotásokba, hogy a szájhagyományok útján megmaradt, de folyamatosan változó történeteink végre valahára az egységesülés útjára léphessenek, s így közös kincsünké váljanak.

Jankovich nem vitatja, hogy nemzetünk „fő dísszei” azok a magyar nyelvemlékek, amelyek a nyelvünk korai állapotát tükrözik, sőt azt is tudja, hogy nem az a cél, hogy bármely nemzet, köztük a magyar is, a „maga saját anyai nyelvének eredeti maradványát elő állíthatja” (47). Csupán csak azt fájlatja, hogy más nemzeteknek története eredeti szövegekben követhető nyomon, míg a miénk aligha rendelkezik ilyennel. Ugyanakkor feltételezi, hogy nem volna bűn, ha a magyar nép ősi szép történeteit, amelyeket minden bizonnyal egykoron anyanyelven meséltek eleink, de amiket az utókor már csak „deák” nyelven ismerhetett meg az udvari történetírók tollából, újra elővennénk, s közérthető, szép magyar nyelven szabatosan megformálnánk, hogy azokból mindenki művelődhessen és hazafiságot tanulhasson. Ilyen történet volna például a Szent Krisztina- vagy a Szent Erzsébet-legenda. Jankovich azt a romantikus gondolatot sem adja fel, hogy egyszer talán még felbukkannak valahol nyelvemlékeink, amelyek létéről csak sejtéseink lehetnek, például más népek saját „anyai nyelven” íródott történeteiben vélt ő maga is ilyen utalásokra bukkanni. Reményét fejezi ki, hogy „anyai nyelvünknek minden maradványi” (55) csak nem veszhettek el a történelem viharában! A tanulmányban Jankovich számos olyan történeti szövegritkaságot említ meg,

Mariann (Debreceni Egyetemi Kiadó), doi:10.5484/A_magyar_nyelvujitas_dokumentumai, <https://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/index.php>. Az oldalszámok mindig a megjelölt digitalizált kiadásokra vonatkoznak. Forrásszöveg: JANKOVICH Miklós, „Magyar Nyelven jegyzett Történeteinkről”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 1. sz. (1817): 42–57. A digitalizált szövegkiadás letölthető: https://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_38_o.

amelyeknek birtokában (pl. Homonnai Bálint emlékezetre méltó dolgai, 1605) volna lehetőség a narrációs, irodalmi feldolgozások megalkotására, s mivel neki birtokában vannak ilyen szövegek, nemes szándékához híven a közjó számára tudja bocsátani azokat.

A magyar nyelvemlékek gyűjtésén túl foglalkozott a magyar nyelv felemelkedéséért tevékenykedő személyek életművének ismertetésével is, melyekhez szintén saját gyűjteményéből vett kézbe néhány szöveget. A *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain Jankovichnak tulajdonítjuk a Haller János méltatásáról szóló hét oldalas írást.²⁷ Az alaphang felütése hasonló az előbbihez: annak felpanaszolása, hogy a szomszéd, a közeli és a távoli nemzetek tudósai már régóta azzal foglalkoznak, ami nekik a legkedvesebb, az anyanyelvük történetével és grammatikájának rendszerezésével. Haller János (1626–1697) erdélyi politikus és író volt, kitűnő latintudással, s a róla rendelkezésre álló kevés adat ellenére is feltehető, hogy németül, olaszul és franciául is írt és olvasott. Az ő nevéhez fűződik a *Hármas Istória*, melynek első része Nagy Sándor élettörténetét, a második Jeles Példabeszédeket, a harmadik pedig a trójai veszedelmet adja közre magyar nyelven elbeszélve. Jankovich gyűjteményében megtalálható volt az első eredeti nyomdai kiadás, és másolati példány, valamint egy 1772-es kiadás lenyomata. Az eredeti kéziratot Haller János a Fogaras várában töltött rabsága idején, 1682-ben írta meg, s latin nyelvű művek felhasználásával alkotta meg a három história szövegét, s már az előszóban kihangsúlyozta, hogy munkája két okból is dicséretes lehet. Egyrészt mert az olvasókat tanulságos módon igazítja el az élet dolgaiban, másrészt mert a tanulságok megfogalmazásához az anyanyelvet hívja segítségül. Jankovich ehhez azt teszi hozzá, hogy az anyanyelv „kimívelése” képes lehetett a fogság magányának feloldására, s „vidító öröm” gyanánt volt jelen a gondolatok megformálásában (92). Jankovich adatai szerint a három históriát először 1695-ben nyomtatták ki Kolozsváron, s ő maga három példánnyal is rendelkezett a „Magyar nép-könyvből” (93).

A fogságban Haller lefordított, pontosabban magyar nyelvre átdolgozott egy másik szöveget is, amit *Pays, a békeséges türésnek Payssa. Isten kegyelméből minden rendbeli embereknek vigasztalásokra, kik e Világnak álhatatlansága miatt háboruságok-szenvedésire jutottak. Mellyet Deákból Magyararrá fordított az Korenus Jakab munkájából* címmel ismerünk. Ennek előszavában még erősebben jut érvényre a magyar nyelv iránti szeretet, s a latinnal való rövid összevetésből kiderül,

27 J* [JANKOVICH Miklós], „Haller János' Buzgósága a' Magyar nyelv felemelkedése, s kiterjesztése iránt már a' XVII. Századkorban”, *Tudományos Gyűjtemény* 12, 5. sz. (1828): 89–99. A digitalizált forrásszöveg letölthető: https://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_209_o.

hogy téves azt hinni, hogy magyar nyelven „sem olly bőven”, „sem olly igazán”, „sem olly szép szókkal” (94) nem lehet írni, mint latinul. Munkája tehát bizonyíték arra, hogy a magyar nyelv kifejezőeszközei egyenértékűek a latinéval. E gondolaton túl fontos megemlíteni, hogy Haller azért is magyarul alkot, mert tudja, hogy „deákul” a magyarok „tized, vagy század része” (uo.) sem ért. Hallernél is megjelenik a párhuzam, hogy a „kiváltképpen jó magyar” nyelvét „fogyatkozottnak” (uo.) nem tarthatja, és nemes feladata a nemzeti nyelv használata más nyelvekkel szemben. A nemzeti nyelv preferálása azonban nem egyenlő a két tudós, Haller és Jankovich logikájában azzal, hogy a nyelvek között bármiféle rangsor is volna. Azt tartják természetesnek, ha a magyar ember is több nyelvet beszél, ha az ifjakat idegen nyelvek elsajátítására biztatjuk, de azt is támogatjuk, hogy az eszmecsere nyelve is a magyar legyen, éppúgy mint a piacon való alkudozásé. A nyelvek egymással való vetélkedését azért sem szabad előmozdítani, vélik, mert a nyelvek alapján a nemzetek között alakulna ki az, hogy az egyik előbbre való a másíknál. A nyelvek egyenrangúsága számít természetes állapotnak, s összehasonlításuk legfeljebb tudományos érdekből történhet, és nem azért, hogy vita és nemzeti ellentét származzék abból, mely nyelv vagy nemzet kölcsönzött szavakat a másiktól. Mindezek után nem meglepő, hogy Jankovich Haller munkásságának önzetlen megismerésére és áldásos folytatására buzdítja az olvasót.

1830-ban szintén a *Tudományos Gyűjtemény*ben publikált Jankovich egy hasonló témájú írást, a mai nyelvészeti kifejezéssel élve nyelvpolitikai víziót. Az írás rövid címe: *Levelek a magyar nyelv divatjáról I. Ferdinand alatt*.²⁸ Az írás teljes címe: *Eredeti levelek a Magyar Nyelvnek I. Ferdinánd alatt mostaninál gyakorlottabb voltáról, és annak mind a Kormányiszékek: mind a Polgári, Egyházi, és Vitéz Rendek által közönséges használásáról*. A tanulmány első fontos megállapítása, hogy az „emberi nem” nemzetei csakis két dologban különböznek: a nyelvükben és a viseletükben. A nyelvek különbözősége természetes állapot ugyan, s nem az szüli a békétlenséget a nemzetek között, hogy más nyelven beszélnek, hanem az, hogy az egyes nemzetek lakóhelye változik, s így a nyelvek földrajzi kiterjedése is átalakul, és végül az egyik nyelv a másik fölé kerekedik, minek következtében az egyik nyelv idővel elenyészik. Ennél szerencsésebb állapot az, ha az egymásba olvadó népek nyelve is összeforr. A nagyobb, erősebb nemzetek nyelve kiállja az „Idők folyamának” próbáját. Jankovich a nyelvek életét a folyók áramlásához ha-

28 J* [JANKOVICH Miklós], „Eredeti Levelek a Magyar Nyelvnek I. Ferdinand alatt mostaninál gyakorlottabb voltáról, és annak mind a Kormányiszékek: mind a Polgári, Egyházi, és Vitéz Rendek által közönséges használásáról”, *Tudományos Gyűjtemény* 14, 12. sz. (1830): 3–32. A forrásszöveg digitalizált formában elérhető: https://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_242_0.

sonlítja, és az írásában kidolgozza azt a szép metaforát, hogy a nyelv olyan mint a bőven áradó patak. Jankovich szerencsésnek ítéli meg a magyar nyelv helyzetét, mert bár annak folyamja kezdetben keskeny mederben folyt, az 1830-as esztendőre zúgó áramlattá vált. A mi folyónk (értsd a mi nyelvünk) színe alig változott, azaz nem engedte be magába a környező nyelveket olyan mértékben, hogy azok eláraszthatták volna idegen szavakkal, de nem tudott ellenállni a funkcióvesztésnek, legalábbis Jankovich elképzelése szerint. Ez pedig abban állt, hogy a latin kiszorította a magyart az iskolákból, a német a közigazgatásból, a francia az előkelő társalgásból. Végül a magyarnak annyi lett a funkciója, hogy megértsék a szót a cselédek, s hogy a házinép olykor-olykor egymással szóba elegyedjék, hogy aztán végtére már csak a zsellérek biztassák ezen a nyelven a barmokat, ha vetnek vagy aratnak. Érthető tehát, hogy Jankovich célja a magyar nyelv funkcióinak visszaállítása, de ehhez bizonyítania kell, hogy régebbi presztízse magasabb volt. I. Ferdinánd (1503–1564) idején, véli, a magyar nyelv elterjedtsége és elfogadottsága is nagyobb volt saját koránál. Hosszasan idéz a birtokában lévő magyar nyelvű királyi instrukciókból, kinevezési iratokból, kamarai jogkörökből és összeírásokból, amelyekkel I. Ferdinánd alattvalóit akarataról és elvárásairól tájékoztatta. Ebben a tekintetben Jankovich bizonyítva látja a magyar nyelv hivatalos ügyekben betöltött szerepét. Megjegyzi azonban, hogy a magyar nyelv használatával párhuzamosan megengedett volt a latin és a német is, és van a birtokában olyan kamarai leirat a Pozsonyi, a Kassai és a Szepesi Kamarából is, amely mindhárom nyelven megfogalmazott. A dokumentumok magyarságát stilisztikai szempontból követendőnek tartja, és kijelenti: „Ezen velős Magyarsága a Királyi Kamarának, olly Remekje a magyar XVII. századbéli stilitikának, hogy méltán például is el fogadtatthatik.” (13.) Jankovich azt is kijelenti, hogy az Erdélyi Kincstár Hivatalában is magyarul szorgalmazta I. Ferdinánd a levelezést, és ennek bizonyítékaul a gyűjteményében lévő leveleket említi, amelyeket a királyi udvartól kaptak magas rangú tisztségviselők. Jankovich a magyar nyelv gyakorlását ebben az időben olyan központi jelentőségű hivatali döntésként interpretálja, ami a nem magyar anyanyelvűeket is arra ösztönözhetette, hogy egymás között az írásbeli kommunikációban a magyar nyelvet részesítsék előnyben. Ezt alátámasztandó Fráter György és Vranich Antal érsek urak levélváltását mutatja be, akik az előttük álló feladatokat magyarul tárgyalták meg. A tanulmány végén leszögezi, hogy a magyar nyelvnek I. Ferdinánd alatt volt „becse”, s gyakorlása kiterjedhetett meszsi földre is, bár ilyen esetekben igencsak megváltozott grammatikával és ortográfiával találjuk szembe magunkat, ám a nyelv ettől függetlenül betöltötte közigazgatási szerepét. Ezt veszítette el a magyar nyelv az elmúlt 300 évben, és ezért fordul Jankovich ismét a rendekhez és a „felséges fejedelmünkhöz”, hogy állít-

sák vissza a magyar nyelv hivatali funkcióját, mert ez biztosítja a „többi Európai Nyelvekhez közelítő bizonyos felmagasztalását” (32).

Mint látjuk, Jankovich cikkei a nyelvünk történetét inkább nyelvpolitikai szempontból elemezték, és a magyar nyelv használatára buzdítottak, illetve arra, hogy ne idegenkedjünk a fordításoktól. Véleménye szerint a bibliafordítások is azt bizonyítják, hogy a magyar nyelv van olyan állapotban, hogy betöltse a neki szánt szerepet, mert a mi nyelvünkön is megszólaltathatók a Szentírás szóképei.

Jankovich a magyar nyelv helyzetével kapcsolatos, fontosabb cikkeit, amelyeknek a java a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg, az alábbi táblázat foglalja össze:²⁹

Cím és szerzőség	A megjelenés helye, éve (a digitalizált szövegváltozat eredeti leelőhelye)	Jelentősége, témája
Magyar nyelven jegyzett Történeteinkről Szerző: Jankovich Miklós	<i>Tudományos Gyűjtemény</i> 1, 1. sz. (1817): 42–57. http://real-j.mtak.hu/1932/1/ TudomanyosGyujtemeny_1817. pdf	nyelvmélekek, nyelvemlékek „utánköltésének” szükségessége aktuális nyelvállapokra vonatkoztatva, a magyar nyelvre és állapotára vonatkozó nem magyar nyelvű emlékek lefordításának szorgalmazása
A' Magyaroknak nem <i>die Ungarn</i> , hanem <i>die Magyarren</i> új elnevezése a' Németek által, valóságos Philologiai tévedelés Szerző: J. ***	<i>Tudományos Gyűjtemény</i> 4, 3. sz. (1820): 3–9. http://real-j.mtak.hu/1951/1/ TudomanyosGyujtemeny_1820. pdf	nyelvpolitika, szófejtés, népnevek etimológiája és története, a népnevek belső és külső szóalkotással történő megjelölésének jelentősége a népek egymáshoz való viszonyában
Haller János' Buzgósága a' Magyar nyelv felemelkedése, 's kiterjesztése iránt már a' XVII. Századkorban Szerző: [J*]	<i>Tudományos Gyűjtemény</i> 12, 5. sz. (1828): 89–99. http://real-j.mtak.hu/1935/1/ TudomanyosGyujtemeny_1828. pdf	nyelvpolitika, fordítások támogatása magyar nyelvre, magyar nyelvű magyar nyelvtanok szorgalmazása

29 A szerző azonosítása SZINNYEI, *Magyar írók élete és munkái* 4. kötetének digitalizált kiadása alapján történt: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef7891B/j-8C003/jankovich-miklos-vadasi-es-jeszeniczei-8C5C6/>. A magyar nyelvújítás dokumentumainak online kiadása csak a teljes névvel ellátott írásokat sorolja be Jankovich Miklós nyelvújítói munkássága alá.

Eredeti Levelek a Magyar Nyelvnek I. Ferdinand alatt mostaninál gyakorlottabb voltáról, és annak mind a' Kormányshékek: mind a' Polgári, Egyházi, és Vitéz Rendek által közönséges használásáról [J*]	<i>Tudományos Gyűjtemény</i> 14, 12. sz. (1830): 3–32. http://real-j.mtak.hu/1937/1/TudomanyosGyujtemeny_1830.pdf	nyelvpolitika, nyelvi presztízs, a magyar nyelv hivatali életben, illetve hivatalos nyelvként való használatának előmozdítása
<i>Biblia'</i> tudni illik a' szentírás különb és eredeti magyar fordításainak öt példái Szerző: W. J. M	<i>Egyházi Folyóírás</i> , IV. füzet (1834): 89–93. Különlenyomat a <i>Tudományos Gyűjteményben</i> , 1834. http://real-j.mtak.hu/1941/1/TudomanyosGyujtemeny_1834.pdf	fordítás, stilisztika, nyelvfejlődés a fordítás által

Jankovich történeti-nyelvészeti koncepciója

Jankovich nyelvészeti szempontból kétségtelenül legfontosabb írása a Pesten 1812-ben publikált *Magyar szó-nemzés ötven példákban*,³⁰ melyet Eggenberger József könyvtárosnál nyomtatattatott ki Pesten, és mint W. Jankovich Miklós, több nemes vármegyékben hitelt bíró szerző jegyzett. Tudjuk, hogy a 19. századi nyelvészeti munkák kedvelt módszere volt a nyelvhasználat, melyet Jankovich sajátosan értelmezett. Ballagi Mór (1815–1891) ennek a lényegét a következőkben látja:³¹

Kikutatása az összefüggésnek, melly létezik az emberi szellem' munkássága és a' különböző nyelvek, mint ama' munkásság' hallható kifejezései közt, feladata az észleti nyelvösszehasonlításnak, melly midőn a' nyelveket mint bensőleg összefüggő életművezeteket mutatja fel, azoknak eredeti összefüggésébe belátást szerez, és így az egyesnek helyes felfogását, méltánylását hathatósan elősegíti [...].

30 JANKOVICH Miklós, *Magyar szó-nemzés ötven példákban. Előadta W. Jankovich Miklós, több nemes vármegyékben hitelt bíró* (Pest: Nyomtatva Eggenberger József könyvtárosnál, 1812). A szöveg digitalizált kiadásban elérhető: https://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_523_o.

31 Az idézet forrása: BALLAGI Mór, „A magyar szónyomozás, s az összehasonlító nyelvészet”, *Akadémiai Értesítő* 15 (1855): 589–602, 599. Ebben a kontextusban fontos még Ballagi írásának második része is: BALLAGI Mór, „A magyar szónyomozás, s az összehasonlító nyelvészet II”, *Akadémiai Értesítő* 16 (1856): 34–49.

A Magyar Tudományos Akadémia az 1830-as évektől kezdve kimondottan szorgalmazta e célkitűzés megvalósítását, és a készülő Czuczor–Fogarasi-szótár egyik alapelveként határozta meg a magyar nyelv egybevetését más nyelvekkel. Ennek folyamányaként 1837-ben fektette le az Akadémia az egységes munkamenet követelményeit a tervbe vett magyar szótár elkészítéséhez: *Utasítás az Akadémia azon tagjaira nézve, kik a készítendő magyar szótár tekintetében idegen nyelveket hasonlítanak össze a magyar nyelvvel.*³² A dokumentum kiemeli, hogy az összehasonlítás végzőknek meg kell adniuk, mely nyelvre vezetik vissza a feldolgozott szavakat, amelyeket eredetüket tekintve kölcsönszónak vélnek. A módszertani eljárás pedig az, hogy a beazonosított gyökérszavakat három csoportba kell besorolni: eredeti, más nyelvekkel közös és idegen gyökérszó. Az *Utasítás* azonban leszögezi: „mindazáltal nem kívánja az academia megbízott tagtársaitól annak vizsgálatjávalaló ereszkedést, vajon egyik nyelv kölcsönözte-e a szavakat más nyelvből vagy sem? mivel annak huzamos munka s bizonytalan sikerű resultatumai lehetnének következesei”. Bizonyítja azt is, hogy az akkori magyar tudományos életben határozott igény volt arra, hogy külső és belső „szónyomozásokat” (ahogyan Czuczor Gergely nevezte) folytassanak a magyar és az idegen nyelveket ismerő tudós akadémikusok, hogy egyrészt felkutassák a magyar szavak eredetét, másrészt felállítsák a szavaink alakváltozásának időbeli útvonalát egészen a kezdetektől. A külső „nyomozás”, az úgynevezett „külhasonlítás”³³ vagy a korabeli, kialakulóban lévő „hasonlító” nyelvtudomány módszertana valójában azt takarta, hogy a 19. századi magyar szóalakokat összehasonlították más nyelvek szavaival, de legtöbbször ügyeltek arra, hogy az összevetett alakok jelentése hasonló legyen, s figyelmen kívül hagytak olyan eseteket, amikor egyes nyelvekben egymással teljesen megegyező alakúak, de eltérő jelentésűek voltak a szavak. A munka célja kezdetben nem feltétlenül a nyelvrokonság megállapítása volt, sokkal inkább az, hogy bizonyítsák: a magyar nyelv köcsönszói is visszavezethetők az eredeti nyelvekhez, s a magyar is eredeti nyelvnek tekintendő. A magyar szavakat tehát összevetették más nyelvek szavaival. Ezzel szemben Jankovich annak volt híve, hogy a magyart nem más nyelvekkel kell összevetni, hanem szavakat kell kiválasztani, és azokat több nyelvben összevetni. Ez azt erősíti, hogy Jankovich a nyelvek kölcsönhatásában hitt, és abban, hogy az egyes nyelvekben nem azért hasonlóak a szavak, mert egy töről fakadnak, hanem azért, mert szavakat vesznek át egymástól, amelyeket saját morfológiai és

32 A dokumentum megtalálható Németh Renáta disszertációjának függelékében: NÉMETH Renáta, *A 19. századi nyelvbölcsélet és a Magyar Nyelv Szótárának etimológiai elvei* (doktori disszertáció, ELTE, 2007).

33 Ehhez a terminushoz lásd: uo.

fonetikai rendszerüknek megfelelően átalakítva kezdenek el használni. A nyelvhasználat megállapítható, hogy egy nyelv szavai honnan erednek, s szóképzésként mely része mondható eredetinek és átvettnek, azaz más nyelvből kölcsönöztek. Azt gondolta tehát, hogy a nem rokon nyelvekben is lehetnek hasonló szavak, így például a magyarban vannak szláv eredetűek stb.

Jankovich nyelvésztársai úgy vélték, hogy egy nyelv annál nagyobb és értékesebb múltra tekint vissza, minél nagyobb hányadban rendelkezik eredeti, ősi, saját szavakkal, s a hasonlítás módszerét erre alkalmasnak tartották. Egyes nyelv tudósok nem szemlélték elragadtatással a kor nyelvhasználati buzgalmat. Mátyás Flórián (1818–1904) például azt írja,³⁴ hogy oly „féktelen a hasonlítgatási düh”, hogy a magyar nyelvet olyan nyelvekkel is össze kívánjuk vetni, melyekkel a magyar valószínűleg nemcsak nem rokon, hanem nem is érintkezhetett, mint például a zend vagy a kopt nyelv. De a feladat fontosságában, s szerepének a nemzeti öntudatra ébredésben Mátyás Flórián sem kételkedett:

Hasonlítottassék bár nyelvünk a világ minden nyelveivel: elősegíti ez fejlesztését, könnyíti magas előnyei kitüntethetését. E célhoz nagyobb készséggel járulandók tanulmányim által, minél jobban meg vagyok győződve, hogy e nemzeti föladatot, magyar emberek közreműködése nélkül, Európa összes nyelv tudósai nem képesek kielégítőleg megoldani. A nyelv becsülete a nemzet becsülete [...].³⁵

Érdemes megemlíteni, hogy Jankovichot, aki 1812-ben adta ki a szónemzésről szóló munkáját, úgy tartják számon, mint aki idegenkedett a nyelvhasználati módszerétől, és bár aláírta ugyan a fentebbi 1837-es *Utasítást*, de nem meggyőződésből, erre többek között Pápay József világított rá a magyar nyelvhasználati mozgalom történet és fő alakjait bemutató könyvében.³⁶ De az is igaz, hogy értelmezésében sem a hasonlítás, sem a szónemzés nem ugyanazt jelentette, mint a Czuczor–Fogarasi-szótár megírásában alkalmazott *szóhasználat* terminus.³⁷ Jankovich a hasonlítást úgy alkalmazta, hogy sok nyelvet vetett össze egymással egy-egy szó esetében, míg az *Utasítás*nak megfelelően a magyar szóállományt

34 MÁTYÁS Flórián, „A hasonlító nyelvészetről tekintettel a magyar nyelv ékirati fontosságára”, Akadémiai székfoglaló értekezés, *Akadémiai Értesítő* 19, pótkötet (1859): 99–115, 104.

35 Uo., 115.

36 PÁPAY József, *A magyar nyelvhasználat története* (Budapest: Hornyánszky, 1922).

37 Ezt részletesen elemzi: NÉMETH, „A 19. századi...”. A kérdéskörben a következő írások igazítanak el: CZUCZOR Gergely, „A magyar nyelv etymologiai és hasonlító vizsgálata elvéről”, *Akadémiai Értesítő* 11 (1851): 288–299; és CZUCZOR Gergely, „A magyar szóértelmezés és szóelemzés elveiről”, *Akadémiai Értesítő* 12 (1852): 66–77.

mindig egy kiválasztott másik nyelv szókészletével vetették össze. Jankovich vélhetőleg inkább a Teleki József-féle gondolatmenetet³⁸ követte, és a szónemzés fogalma alatt azt értette, hogy kinyomozzuk a szó genezisét. Ez két műveletet takar. Az első az, hogy a szó aktuális állapotából kiindulva megpróbáljuk megfejteni a szó eredeti alakját, belső formáját, lekövetni alaktani változását az adott nyelv fejlődése során. A másik pedig a szó jelentésével, annak a változásával foglalkozik. Ezt a második műveletet szokás *szófejtésnek*, *szófejtegetésnek* nevezni. Az etimológiáról alkotott mai értelemben vett fogalmunkban valójában nyelvészeti szempontból egyesült a két művelet, és Jankovich úgy alkalmazta ezt, hogy jelentésben és alakban vetette össze ugyanazt a szót több nyelvben.

Czuczor Gergely (1800–1866) meghatározása szerint az eljárás lényege a következő: „[a] szónyomozás tudni illik a szavak eredetét vizsgálja, kimutatja a gyökér szavakat, s ez által megismérteti a beszéd részeit, ha származékok e, vagy nem; az elrontott gyökereket elébbi épségökben vissza álitja, s így a nyelvet tisztítja, mellyet gyakran a ferde szólás elrutitott”.³⁹ Jankovich vélhetően kétségbe vonta, hogy sikerülhetne a szavakat valamiféle közös gyökre visszavezetni, sokkal elfogadhatóbbnak tartotta azt, ha a szavakat aszerint vizsgáljuk meg, hogyan keletkeztek, vagy honnan kerültek be a nyelvünkbe. Azaz Jankovich felfogásában a szónemzés a szószármaztatáshoz, a szóeredeztetéshez áll a legközelebb. Ebben az értelemben véve arra következtethetünk, hogy Jankovich az összehasonlító szóelemzést – aminek az a célja, hogy a szavakat rekonstruálja, s a gyökérszóra, de nem egy közös alapszóra vezesse vissza – elvethette, s azt gondolta jónak, ha azt vizsgáljuk meg, mely szavak kerültek be a magyarba más nyelvekből, s mely szavakat adott a magyar át más nyelveknek.

Teleki József (nyelvész-történész, 1790–1855) a szónemzés-vizsgálatokat fontos feladatnak tartja abból a szempontból, hogy adalékokat szolgáltatnak nyelvünk szavainak eredetéről, s tükrözhetik a nyelvek azon tulajdonságát, hogy szívesen befogadnak-e szavakat más nyelvekből, s miként teszik ezt, például változtatva vagy változtatás nélkül a hang- vagy a szóalakban. Péntek János Teleki József nyelvtudományi munkásságát elemző tanulmányában kiemeli, hogy Teleki is óva intett

38 TELEKI József, *Eggy tökéletes magyar szótár' Elrendelése, készítése módja* (Pest: Horvát János, 1817); és TELEKI József, *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szállásmódok által* (Pest: Horvát János, 1821). A Jankovich-féle koncepció és a Teleki-féle irányelvek közötti összefüggést részletesen tárgyalja: NÉMETH, „A 19. századi...”.

39 CZUCZOR Gergely és FOGARASI János, szerk., *A magyar nyelv szótára*, 6 köt. (Pest: Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdász, 1862), 1:2–3 (Előbeszéd).

a szónemzés buktatóitól, főként attól, hogy nyelvi bizonyítékok, források híján találgatásokat engedjünk meg magunknak:⁴⁰

Itt mindazáltal a tsalatkozó hiedelmesség és a mindent elfojtó kétségkedés között való keskeny közép utat eltalálni nagyon nehéz. Hogy magunkat tehát különben ditséretes tüzüinktől igen mesze elragadtatni ne engedjük, szíveljük jól meg Adelungnak aranyzsabását: tudatlanságunknak megvallása sehol sem meg engedhetőbb, sehol sem inkább kötelességünk, mint az etymológiában.

Teleki József a jól nyomon követhető esetek közé sorolta a magyarral szomszédos nyelvekből való átvételeket, és megítélésüket éppúgy nem találta problémásnak, mint ahogyan a latinra vagy a görögre visszavezethető szavak esetét sem.⁴¹

Jankovich az ötven nyelvi elemzést tartalmazó munkáját Nagy-Apponyi gróf Apponyi Antalnak ajánlja, és a bevezetőben leszögezi, hogy inkább lesz szó „túdós mulatság” eredményeképpen létrejött írásról, semmint tévedéseket nem tűrő „tudományról”. „Felséges illetődés!”, kiállt fel a tudós, ki hazafi is, és e kettős szerepét – meggyőződése szerint – kiváltképpen nyelvünk történeti vizsgálatában látja összetalálkozni. Az ajánlás egyben a munka célját is meghatározza: „mídon ugyan azon egy emberi Nemet számtalan külön-nemzetekre, ’s annyi nyelvekre egymástól szakadva fel-oszlottatt, a’ már régólta meg mohosúlt nyomdokin lépten lépve szinte a’ Válasz-útig vissza vezetheti, és ezen pártolás pontján ismét egymásnak karjai közé jutatja mind addig, még az elizéledteket egy közös annyoknak ölében elhelyezteti”.

A célkitűzés teljesen megfelel a korában vallott nyelvészeti felfogásnak, miszerint a nyelvek egy töről fakadnak, és a nemzeti nyelveket egy eredeti nyelvre, egy ún. ősnyelvre tudjuk visszavezetni. Jankovich tehát a monogenezis követője volt, de abban kételkedett, hogy meg lehet találni az eredeti nyelvet. Szerinte csak az lehetséges, hogy egyes szavakat tudunk visszavezetni az eredetükhöz, a gyökerükhöz, de nem teljes nyelveket. A nemzeti nyelvek egyenrangúságát minden körülmények között elismerte, s nem értett azzal egyet, hogy előbbre valók volnának az eredeti nyelvhez közelebb álló nyelvek, és a tőle jobban eltávolodók értéke kisebb volna. Talán ezért is volt szükséges a 136 oldalas munkához az „Intés” megírása, ami a nyelvszármazás és a szónemzés között igyekszik különbséget

40 Az idézet forrása: TELEKI, *Egy tökéletes...*, 40–41.

41 Vö. PÉNTÉK János, „A nyelvújítás elfeledett tudós nyelvésze, gróf Teleki József”, in *„Anyai nyelvünk pallérozása”: Teleki József, az ismeretlen nyelvújító*, szerk. SZABÓ Ádám, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 42 (117), 7–30 (Budapest: MTA Könyvtár és Információs Központ, 2020), 19.

tenni. A „Magyar Szó-Nemzés” fogalmát először is azonosítja az *etimológiával*, és leszögezi, hogy a saját nyelvtudásából származó tapasztalatait és a vizsgáladások alapjául szolgáló szótárakban megtalált információkat vetette egymással egybe, hol elfogadván a szótárak állításait, hol vitába bocsátkozva velük. Hivatkozik erős görög- és latintudására, a „mostani időkben virágzó Európai Nemzetek” nyelveinek ismeretére, s arra, hogy északi, afrikai, napkeleti és amerikai nyelveket nem birtokolja. A hivatkozott szótárak gyűjteményének darabjai, és ezek közül is a legnagyobb segítségül jelöli meg Adelung 1774-ben Lipcsében kiadott *Versuch eines Grammatisch-kritischen Wörterbuchs der Hochdeutschen Mundart* címet viselő német szótárát, aminek könyvészeti adatainak megadása után, és annak kiemelésével, hogy tulajdonában van a nevezett szótár, ekképpen méltat: „ki nagy tudománya szorgalmatosságával, nem csak a’ N é m e t h , de egész Európai Nyelveknek egyaránt áldozott, és minden Hazában Polgári borostyánt érdemlett” (25–26).

Jankovich a *filológia* terminus alatt nem egyszerűen a nyelvek kedvelését vagy tanulását érti, hanem ezt a tudományt nevezi nyelv-származtatásnak, s tárgyát így határozza meg: „hogy illy név alatt az emberi nemzettől mind ez előtt gyakorlott, mind most életben lévő valamennyi Nyelveknek idővel egymástól történt származások, és eredetek Tudományát értem” (10). Nagyon jól látja, hogy a szavak kölcsönzése nemcsak olyan nyelvek között lehetséges, melyek „származásuk” alapján rokoníthatók, hanem olyanok között is, amelyek egymással nem történetileg érintkeztek, hanem a világ fejlődése által kerültek egymással kapcsolatba. Példaként azt említi, hogy állatok és növények nevei olyan messzi földön élő emberek nyelveiből is bekerülhetnek a miénkbe, amely országok nyelveiről önmagában még csak nem is hallottunk. A filológiára végeredményben úgy tekint, mint a mai értelemben vett összehasonlító nyelvészetre:

Amannak tárgya valósággal a’ Nyelv természete, ennek pedig az egyes szavak különböző hangja. A’ Philologia tsak akkor tökéletes, midőn az eddig feltűnt valamennyi Nyelveknek természetét, az az , az olvasás, ejtés, hasonlítás, öszve kaptolás a’ kötött, és szabad szóllás módjokat, a’ Grammatika, Syntaxis, Rhetorica, és Poésis szabásai szerint öszve hasonlítottván, melly Nyelvek ezekben meg egyeznek, vagy tsak a’ mennyire egymáshoz közelítnek, öszveszerkeszteti, az egy, vagy hasonlőbb természetűeket ugyan azon kútfőből eredetnek lenni állítja. (11)

Meggyőződése, hogy ha egyes nyelvekben találunk is hasonló hangzású és jelentésű szavakat, akkor ez még nem alap arra, hogy ezeket azonos törőlről származtassuk. Ahelyett, hogy a nyelvek közötti filológiai (származási) kapcsolatokat keressük, inkább a szónemzéssel és a szóelemzéssel kellene foglalkoznunk. Tehát azt kellene

kideríteni, hogy a különféle nemzetek nyelvei a hadviselés, a kereskedelem, a tudomány, a vallások és főképpen az utazások által milyen kapcsolatba kerültek egymással, milyen szavakat vettek át egymástól, de nem úgy, ahogy egyesek képzelik, hogy eljussunk a „Lingva primaeva” megtalálásáig, azaz a legelső nyelvig, ha találnunk véletlenül olyan szavakat, amik nagyon sok nyelvben hasonlatosak. A szó-nemzés tehát a nyelvek közötti szókölcsönzéseket mutatja ki, hogy mit kapott az egyik nyelv a másiktól mint ajándékot a szomszédtól, és hogy mely nyelvből kerül át a szó a másikba, azaz milyen utat jár be, míg jövevényszó lesz belőle. A szókölcsönzés útvonalának megrajzolásához elengedhetetlen, hogy figyeljünk a szó jelentésére is, mert akkor nem történhetnek olyanok, minek még Kéza(i) Simon is áldozatul esett, hogy Hispaniát a „Magyar Ispánytól neveztetettnek mondja” (14). Végezetül arra tér ki, hogy módszere, midőn saját nyelvhasználati tapasztalatait vettette egybe a birtokában lévő szótárakban megadott alakokkal és jelentésekkel, bizonyára nem tökéletes, de ötven példa erejéig kipróbálásra érdemes.

Az 50 példa között sok van olyan, amely valójában szócsoportokban dolgoz fel alapszavakat (pl. *apát*: *Apáti*, *apát-Úr*) vagy éppen jelentésstanilag szóbokrokot alkot (*betű*, *olvas*, *írás*). Néha az egyes szóbokrokon belül is további asszociációs mezők alakulnak ki (*betű/betűzés*). Szófaji besorolás alapján igen változatos a kép: főnevek, földrajzi nevek, köznevek, tulajdonnevek, alakilag melléknévként, főnévként egyaránt használatos szavak, s egyetlen ige (*igézni*). Az általa „megmagyarázott” önálló, azaz nem szóbokorban álló szavak a következők: *ágyú*, *angyal*, *apát*, *apáca*, *Aposthág*, *árkus*, *betű* (és hozzárendelve: *írás*, *olvasni*), *Buda* (és *Pest*), *fejedelem asszony*, *font*, *gallya*, *gazda*, *geda*, *Gisela*, *Göntczöl*, *guta*, *harang*, *igézni*, *keszkenyő*, *korbáts*, *László*, *lat*, *ló*, *lyuk*, *marca*, *marha*, *Megyer* (*megyer*), *narants*, *nemes*, *néma*, *németh*, *ördög*, *orosz*, *pénz*, *püspök*, *sido*, *soltár*, *solosma*, *szék/Székesfehérvár*, *Tata*, *tréfa*, *úr*, *vezér*. Vásáry István készített egy kiemutatást a munka eredményességéről. Eszerint csak két szó esetében olyan zavaros a fejtegetés, hogy nincs expliciten meghatározva a szó eredete, ez pedig a *ló* és a *lyuk*. Az etimológiailag megvizsgált 50 szóból 23 esetben állítja, hogy jövevényszó a magyarban, és nagy részük szláv, latin, arab és perzsa eredetű. Összehasonlította Jankovich eredményeit a mai tudásunkat tükröző etimológiai szótárakkal is, s azt találta, hogy a szavak több mint felében helyes következtetéseket vont le Jankovich.

A szócikkek felépítése nagyon változatos, nincsenek egységes sémába rendezve, gyakorta találkozunk narratív elemekkel, feltételezésekkel, és számos más nyelvből származó példával. Mintául álljon itt a *narancs* szó etimológiája Jankovich tollából:

NA R A N T S , ha valóságos magyar szóval neveznénk, arany-almának hívni kellene, a.) szinte úgy mint a' Deákok , vagy Frantziák (Pomum aurantium, Pomme d'orange) vagy ezeknek nyomdokin a' Németek Pomerantschen. – Mivel tehát a' Narants névnek semmi egyéb magyar szóval közössége nintsen, de nem is Országunknak, és Hazánkknak gyümöltse, tsudálkoznunk nem kell, hogy valamint e' gyümöltst a' hevesebb Görög Országunk partjairól nyerjük, úgy annak az ott hazájában való nevét is megtartottuk nyelvünkben; mert valóban a' Görögök ezen almákat Νεράντζιν-nak nevezik, Vid, Henric. Steph. in Thesaur. Graec. in voce Μηλεα – Salmasius Exerc, Plinianorum ad Cap, XCVII.

A példa jól illusztrálja, hogy a nyelvi hozadékon kívül a mai értelemben véve azt mondhatnánk, hogy ez egy kulturális szótár, melyben a szó jelentése is fontos az egyes nyelvekben, illetve az, hogy mely nyelvben hogyan mondják a szót. Számos kulturális adalékot tudunk meg így a népvnevekről, s arról, miért különbözik a népek saját elnevezése a mások által adott névtől. Ezt Jankovich így kommentálja:

A Nemzetek neveiben nagy különbözést tapasztaltam, mellyeket magok magoknak adtak, és mellyeket mások nékiek tulajdonítottak. Ezek az első esetben ditshedök, – a' másikkban gyűlölséges, és rágalmazók. A' Tóthok magokat Szlávoknak, azaz: Dicséreteseknek, Törökök Muszulmanoknak, Híveknek mondják; de ellenben a' Tóthok a' Németeket Né máknak, Törökök a' Keresztényeket Gaur, Hiteléneknek; a' régi Görögök minden idegen Nemzeteket Barbarusoknak áltáljában híván, különösen az élet módjoktól elnevezték; ezeket Skytháknak bőrrel öltöztetteknek hívták, amazokat Troglodyták', Amaxobiusok', Antropophagusok', azaz föld alatt; sátorban lakók; 's ember-hússalélők, nevével illervén. (24)

Elvéve ugyan, de kapunk kiejtési információt is, vagy helyesírási információkat (*püspök, pispek*). A jelentési síkokban felbukkannak szinonimák és antonimák is, illetve szerepelnek a szóelemzés eredményei is, például suffixumok megadásával. Mint a *naranacs* példája mutatja, pontos filológiai munka eredménye a források megadása is.

Legvégül érdekes áttekinteni a nyelvek csoportokba való beosztását, hiszen ez alapján történt a példák besorolása, eredeztetése:

Mind ezeket három különb kútfőből eredetieknek vélem, úgymint: I. Az Olasz, Frantzia, Spanyol, Portugall, Oláh Nyelveket származtatom a' Romaiból olly formán, hogy ezen eredeti Nyelv ugyan annyi különös barbarus Nyelvekkel öszvekedvén, különös Nyelveknek feltűnésére, és alkotására okot adott. II. Az Orosz, Cseh, Lengyel, Horváth, Lusatai, Pomeraniai, Dalmata, Vendus, Rátz, 's a' t. Nyelveket bizonynyára nemzette a' hajdani Tóth, azaz: Sarmata, és Geia Nyelv. III. Az Angoly, Szász, Dán, Swéd, Lifflandi,

Belga, Sváb, 's a' t. beszéd, kétség kívül a' régi Gothok, vagyis Németek Nyelvéből' veszi eredetét. – Melly három különös kútfőből eredő Nyelvekben mindazonáltal sok hasonlatosságot, szembetűnő közösséget észrevén a Tudósok, már jól korán egy forrásból kiáradottnak vélték; legrégebb azok közül a' kit olvastam, Gélén 'Sigmond, *Lexicon Symphonum*, – 27 – Basileae 1537. 4 – Könyvében, a.) És valóban a' Nyelveket azon módra, mint a' Nemzeteket Asiából kivándorlattaknak, és onnan Europaba számlázottaknak ítélik; Armeniának Tartományát középpontnak állítván, mellyből mind Észak, mind Napkelet, és Napnyúgot felé a' Nemzetek úgy, mint a' Nyelvek kieredtek. (26–27)

A nyelvünk eredete Jankovich számára sosem volt olyan meghatározó kérdés, mint a szókincsünk eredete. A nyelvek közötti kölcsönhatást kereste, s megelégedett azzal, hogy Európában meghatározza a helyünket, ahogyan a szavak átvételéhez viszonyulunk. Ezért a nyelvünknek az a tulajdonsága érdekelte, vajon a jövevényszavakkal együtt más nyelvek kulturális és szellemi befolyása alá kerülünk-e: „nékem ki a' Magyar Nyelvnek származását úgy is tárgyomnak nem vettem, elégséges előhoznom, hogy ez, említett Európai Nyelveknek egyik neméhez sem tartozandó, bár mindeniktől Ezer Esztendőkön fellül lévő szomszédsága, szövetsége, közös foglalatossági miatt számos igéket már költsönözött; a' melly szavaknak fejtegetése okáért, ezen Nyelveknek esméretét szükségesnek lenni, e' kis Munkának folytában eléggé megmutattam” (28).

A munka kéziratban is ránk maradt, bőrkötéses könyv, melynek címe: *Magyar szavaknak Eredete és Régisége*.⁴² A szavak jórészt egyeznek a nyomtatott változattal, de a kéziratban vannak megkezdett címszavak, amelyek nincsenek befejezve, és vannak olyanok is, amelyeket Jankovich később nem vett fel a nyomtatott kiadásba (pl. *bibas*), illetve a nyomtatott változat már a teljesebb szócikket tartalmazza. A kézirat is betűrendben adja meg az elemzett szavakat, de sok üres oldal azt jelzi, hogy egy nagyobb terjedelmű munka lehetett készülöben.

Jankovich nyelvészeti megközelítésének lényegét Fried István sem abban látja, hogy etimológiailag tarthatók-e a fejtegetései, vagy sem, hanem a szemléletmódban, hogy: „mivel művelődés- és politikatörténeti aspektusból is szemléli a nyelvi érintkezéseket”,⁴³ feltételezhetjük, hogy meglátásai helyesek. Ezt erősíti meg az elemzési módszere is, ami a szavak részekre bontásából áll, úgy mint tő (gyök) és a tőhöz járuló elemek, mint például a ragok és képzők meghatározása. Ezzel pe-

42 Digitalizált változatban letölthető: DEBRECZENI, *A magyar nyelvújítás dokumentumai...*, https://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_332_o.

43 FRIED István, „Ismeretlen részletek a magyar nyelv szláv jövevényszavai kutatásának történetéből”, *Acta Ethnographica et Linguistica* 34 (1992): 39–48, 42.

dig Jankovich egy fontos elvi kérdés tisztázása felé fogja megnyitni az utat a magyar nyelvtudományban, mégpedig a nyelvek szerkezetét (tipológiáját) és szóalkotási módjait vizsgáló kutatások felé. Megfigyelte ugyanis, hogy a szavak végén történő változások nem véletlenszerűek, hanem nyelvekre jellemző tulajdonságok. Ezek könnyítik meg a „biztonságosabb szószármaztatást”.⁴⁴

Összefoglalás

Végeredményben Jankovich a szónemzés alkalmazásával is inkább végzett nyelvpolitikai munkát, mint mai értelemben vett etimológiai, hiszen leszögezte: nem szabad negatívan megítélnünk a kölcsönszavakat, s nem feltétlenül kell azokat magyarítani sem. Jankovich nyilván még nem használta az *idegen szó* vagy az *idegen eredetű szavakat* mint terminusokat, de azt világosan látta, hogy a szavak kikerülnek az egyik nyelvből a másikba, és bekerülnek a másikkól az egyikbe, s az lesz a döntő a nyelv értékében, hogy melyik az átadó és melyik a befogadó nyelv. Az csakis emelheti egy nyelv nemzeti értékét, ha befogadó módon viselkedik, s azzal, hogy átvesz más nyelvekből szavakat, még korántsem mondható önpusztítónak, hanem éppen ellenkezőleg: lépést tart a fejlődéssel, és a maga nyelvteni szabályaihoz alkalmazkodva fogadja be az újat. Ezzel a gondolattal Jankovich egy ma is példaértékű nyelvi tolerancia alapkövét határozta meg, csak hogy részben ellent is mondott a nyelvújítási programnak. A szavak átvétele, egy időre való kikölcsönzése más nyelvekből – állítja –, legalábbis addig, amíg a magyar nyelv nem termeli ki a saját szavait az új dolgok megnevezésére, semmi esetre sem negatív tulajdonsága egy nyelvnek, hanem éppen a nyelvi fejlődés és a haladás jele. Munkássága értékét Berlász is abban a tekintetben méltatja,⁴⁵ hogy az itt elemzett írásaival a nyelvmozgalom ügyét kívánta szolgálni. Egyfelől azért, hogy évszázados példákat mutatott fel irodalmi nyelvünk régiségének bizonyosságául, másfelől pedig azzal, hogy magyarul írt, anyanyelvünknek aktuális állapota szerint állítva azt, hogy alkalmas a tudományos beszédmódra, és más nyelvekkel szemben semmilyen tekintetben nem marad alul a tudományos nyelvezet használhatóságában. Jankovich írásaiból és nyelvpolitikai koncepciójából ma is megszívlelendő tanácsokat olvashatunk ki az individuális és a társadalmi fejlődést előremozdító többnyelvűség támogatásából, a nyelvek egyenértékűségének hangsúlyozásából és a másnyelvűség elfogadásának tényéből.

44 Uo., 42.

45 BERLÁSZ, „Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása...”, 143.

„Nagy áron vettem vissza...”

Jankovich Miklós egykori kötetei a szegedi Somogyi-könyvtárban

A fenti idézetet Somogyi Károly (1811–1888) esztergomi kanonok jegyezte be Lisznyai Kovács Pál *Origo gentium et regnorum...* című, 1693-ban Debrecenben kiadott kötetébe,¹ amely egykor Jankovich Miklós tulajdona volt. Ezek szerint a könyvtáralapító kanonok szenvedélyes könyvgyűjtőként fontosnak tartotta, hogy az Országos Széchényi Könyvtár által másodpéldányként eladott, ám eredetileg Jankovich Miklós könyvtárából származó köteteket visszavásárolja az antikváriusoktól.

A Somogyi-könyvtár katalógusa szerint 92 könyvben található meg Jankovich Miklós possessorbejegyzése vagy ex librise.² E kötetek között számos RMK-tétel, a korai újkori magyar (és európai) művelődéstörténet számára meghatározó munka megtalálható: Johannes Honterus 1597-es kiadású kozmográfiájától³ Heinrich Müller elmélkedésgyűjteményén⁴ át a John Locke-fordításokig⁵ – vagy éppen Csokonai *Dorottyájáig*⁶ – számos ritkasággal találkozhatunk. A könyvek egy

1 LISZNYAI KOVÁCS Pál, *Origo gentium et regnorum [...]* (Debrecen, 1693). A Somogyi-könyvtár példányának jelzete: Inc 311. A Somogyi-könyvtár példánya az Inc. 311-es jelzeten található kolligátum: egybe van kötve Lisznyai Kovács Pál *Chronologia sacra...* című, szintén 1693-ban Debrecenben megjelent munkájával.

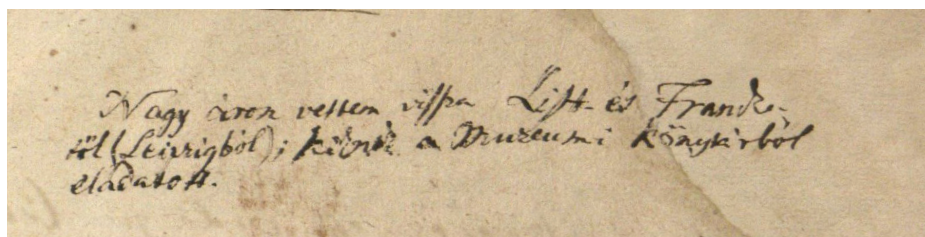
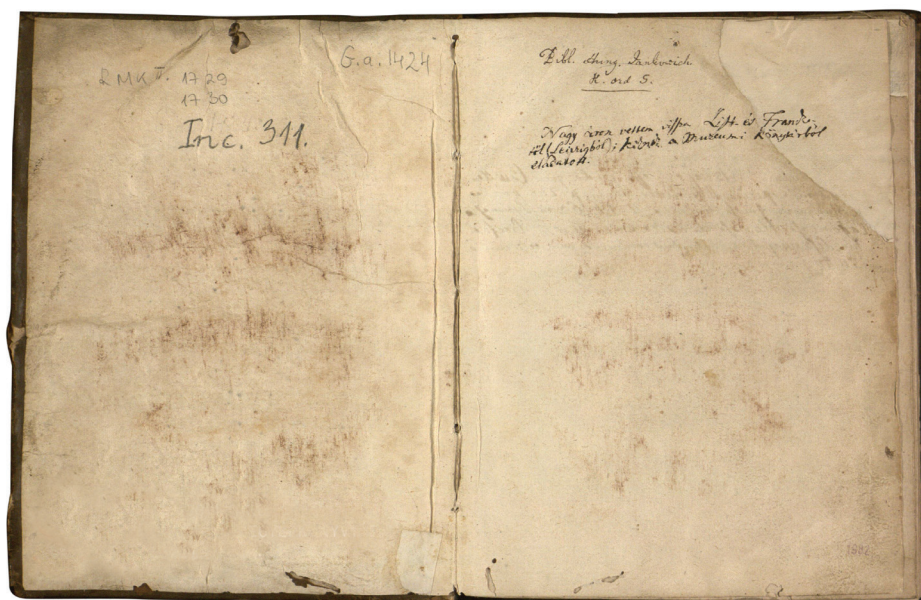
2 Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár Online Katalógus, <https://bit.ly/3RQPhrd>.

3 Johannes HONTERUS, *Enchiridion Cosmographiae [...]* (Tiguri [Zürich], 1597).

4 Heinrich MÜLLER, *Lelki nyugosztalo orak, avagy Három száz hazi és asztali elmelkedesek / mellyeket elsöben D. Henrich Müller [...] német nyelven botsátott ki, most pedig [...] magyar nyelvre fordított Szentzi Fekete Istvan* (Lőcse, [c. 1679]).

5 John LOCKE, *A gyermekek neveléséről / mellyet Lock János [...] adott-ki ; [...] magyarra ford. B. J. G. Sz. A.* (Kolozsvár, 1771).

6 CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Dorottyá, vagyis a dámák diadalma a fárságon: furtsa vitézi-versezet IV. könyvben* (Nagy-Váradon–Vátzon, 1804).

részét még Somogyi Károly szerezte be, de minden bizonnyal a Somogyi-könyvtár is vásárolt a duplumokból.

Tanulmányomban a Somogyi-könyvtárba került, egykor Jankovich tulajdonát képező köteteket ismertetem.

*I. Somogyi Károly élete és gyűjteménye*⁷

Gyermekkora, családja és tanulmányai

Somogyi (Csizmazia) Károly Ambrus 1811. április 1-jén látta meg a napvilágot Tiszaföldváron. Igazi 19. századi polihisztor: a teológia doktora, esztergomi kanonok, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, könyvtáralapító. Egyházi és tudományos munkássága mellett könyvkiadó, szerkesztő, aki szeret (és tud) rajzolni, verset írni.

E sokoldalú személy nemesi eredetű, művelt, könyvszerető családba született. Édesapja, Somogyi Csizmazia Sándor hites táblai ügyvéd, uradalmi tiszt, aki maga is aktív résztvevője volt a 19. század irodalmának. Legjelentősebb művének a *Dentu mogerek vagy a Magyaroknak ős-elei* (1826)⁸ című kötetét tartják, de egy ideig a *Hazai ’s Külföldi Tudósításokat* is szerkesztette, írt magyar nyelvtant, és németből is fordított műveket. Édesanyja, Kelemen Borbála *Hasonlatosságok* címmel jelentette meg Karoline Pichler művének magyar fordítását (1807),⁹ amelyről még Kazinczy Ferenc is elismerően nyilatkozott. Kelemen Borbála irodalmi, művészeti érdeklődése is családi örökség: nagybátyja, Kelemen László színműíró volt, akit az első magyar színigazgatóként tart számon a színháztörténet.

Somogyi Károly még gyermekként katolizált: a protestáns családból származó édesapával együtt, kilenc éves korában tért át a katolikus hitre. A pesti piaristáknál végezte gimnáziumi tanulmányait, 1827-től a nagyszombati papnevelde növendéke volt, majd Pesten hallgatta a teológiát. 1834-ben szentelték pappá.

Életének egyik nagy tragédiája összeforr az országot ért pusztítással: az 1838-as pesti árvíz során édesanyját ugyan kimentették a vízből, de később belehalt a meghülésbe. Évtizedekkel később Somogyi talán éppen ennek az eseménynek a hatására tette meg nagylelkű felajánlását Szeged javára.

Papi hivatása, pályaképe

Ifjúkori plébánosi vágyai ellenére egészen más feladatot bíztak rá a felettesei: 1834-ben udvardi káplán lett, majd Gyöngyösre, s onnan Sárospatakra került se-

7 A Somogyi Károly életéről szóló összefoglalás *A Somogyi-könyvtár és könyves kincsei* című kötethez készült, jelen tanulmányban ennek egyes részei bővebben kidolgozottak. Vö. HEVESI Andrea, *A Somogyi-könyvtár és könyves kincsei* (Szeged, 2021), 22–31.

8 SOMOGYI Cs. Sándor, *Dentu mogerek vagy a Magyaroknak ős-elei* (Buda, 1826).

9 KAROLINA PICHLER, *Hasonlatosságok*, ford. KELEMEN Borbála (Pest, 1807).

gédlelkésznek. 1841-ben az esztergomi presbitériumban tanárrá és tanulmányi felügyelővé nevezték ki. 1847-ben megkapta a teológia doktora címet.

1850-ben hercegprímási könyvtárnok és levéltárnok lett Esztergomban. 1858. december 15-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Székfoglalójának címe: *A bölcsészet lényege- és feladatáról*.

Pozsonyi, majd 1865-ben esztergomi kanonoki kinevezést kapott. 1867-ben a frissen hercegprímásnak kinevezett Simor János oldalkanonoknak hívta maga mellé. A rendkívül bizalmas feladatot 1869-ig töltötte be, amikor szembajaira hivatkozva lemondott a posztról. Előbb préposti címet kapott, majd címzetes apát, 1881-ben pedig főszékesegyházi főesperes lett. Még kinevezése előtt, esztergomi kanonokként ajánlotta fel könyvtárát Szeged városának.

Szerkesztői, kiadói munkássága és megjelent írásai

Somogyi évekig szerkesztette a katolikus nevelés, az egyházi élet fontos lapjait: a *Religio és Nevelést* (később *Religio*), ennek társlapját, az *Egyházi Literatúrai Lapot*, valamint az általa alapított neveléstani témájú hetilapot, a *Katolikus Iskolai Lapot* és a tudományos és szépirodalmi témájú *Családi Lapokat*. Mindezekben rendszeresen jelentek meg cikkei is.

Alapító tagja volt a Jó és olcsó Könyvkiadó Társulatnak, melynek igazgatója, később igazgatója lett. A katolikus kiadó célja az erkölcsös szórakoztatás volt: olcsó, vallásra nevelő irodalmat adtak ki. Később a társulat jelentette meg Somogyi fordításában Christoph von Schmid *Ostereier (Piros tojások)*¹⁰ című művét. A Szent István Társulat néven ma is létező kiadó a legrégebbi, alapításától folyamatosan működő magyarországi könyvkiadó.

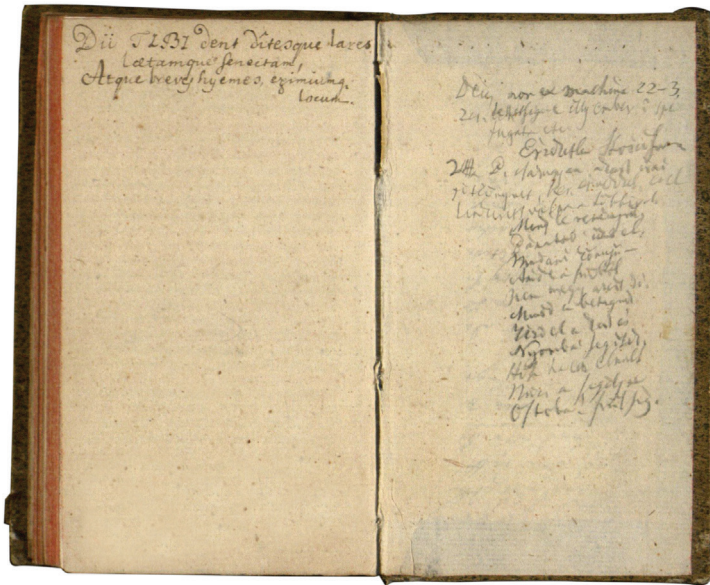
Somogyi 1848 márciusától nyomdatulajdonos lett: a váci nyomdát közösen vitte Lukáts Lászlóval, akinek pesti nyomdájában is csendestárs volt.

Munkái

A törvények iránti engedelmességről. Különös tekintettel korunkra. Buda, 1841.
Piros tojások. Iskolai ajándékul jó gyerekeknek. Németül írta Schmid Kristóf.

Fordította SOMOGYI Károly. Pest: Jó és olcsó Könyvkiadó Társulat, 1853.
Erzsébet-album. Szerkesztette SOMOGYI Károly. Pest, 1857.

10 Christoph von SCHMID, *Piros tojások: iskolai ajándékul jó gyerekeknek*, ford. SOMOGYI Károly (Pest: Jó és olcsó Könyvkiadó Társulat, 1853).

A bölcsészet lényege- és feladatáról: Akadémiai székfoglaló beszédui felolvasta április 18-kén 1859-ben Somogyi Károly. Pest: Szent István Társulat, 1859.

Renan műve s a német itészet. Francziából abbé Meignantól. Fordította és a bevezetőt írta SOMOGYI Károly. Pest: Szent István Társulat, 1864.

A Magyar Korona országaihoz tartozó római katolikus papság és szerzetesrendek egyetemes névtára. Szerkesztette SOMOGYI Károly és LAMPEL Róbert. Budapest, 1878.

A könyvgyűjtő Somogyi Károly és gyűjteménye

Somogyi egész életében gyarapította könyvtárát: állandó kapcsolatban állt a magyar könyvtárosokkal és antikváriusokkal, de rendszeresen vásárolt külföldről is. Az 1879-es „nagyárvíz” után, 1880. április 26-án ajánlotta fel felbecsülhetetlen értékű könyvgyűjteményét az újjáépülő Szeged javára. Ez a 43 701 kötet a Somogyi-könyvtár biztos alapja. Somogyi gyűjteménye szakrendbe rendezve található meg a mai napig a könyvtárban, s ez alapján jól látható, hogy a teológia mellett a pedagógiai, erkölcsi és nevelő céllal született munkákat is nagy számban gyűjtötte. Az idegen nyelvű kötetek száma igen jelentős: a latin, német, francia, angol munkák mellett a kínaitól kezdve az arámiig számos nyelv érdekelte. Somogyi nem csupán gyűjtötte a könyveket, hanem olvasta is, amit a gyakori margináliák, a kötetek végére írott összegzések, kiemelések is alátámasztanak. Előszeretettel ol-

vasott protestáns munkákat, amelyekkel a széljegyzeteken pörölt. Számos könyv előzéklapján található bejegyzés a beszerzésről: melyik országból, városból, melyik antikváriustól, milyen állapotban és mennyi pénzért vette az adott kiadványt. Gyűjteménye nem mondható klasszikus értelemben vett bibliofil gyűjteménynek: nem elsősorban a könyvek ritkasága érdekelte, inkább szerteágazó érdeklődésének megfelelően gyűjtötte a könyvpiacra elérhető köteteket, ennek ellenére számos olyan ritkaság is található a könyvtárában, mint például Giorgio Bonelli *Hortus Romanus* című botanikai munkája¹¹ vagy Brian Walton poliglott Bibliája,¹² amelyek egy bibliofil gyűjtő könyvtárában is ritkaságnak számítottak, s számítanak ma is.

Ezt a számos tudományterületet felölelő, a tulajdonos által valóban olvasott, használt és forgatott, ugyanakkor hatalmas értéket képviselő gyűjteményt adta át Somogyi Szeged városának.

Utolsó évei, emlékezete

Somogyi nem csupán Szeged javára adakozott: alapítványai a tehetséges, ám szegény sorban élő diákok számára nyújtottak ösztöndíjat, és egyéb jótékonyági szervezeteket is támogatott.

Utolsó éveiben elvonultsága ellenére megőrizte szellemi aktivitását, és kiadásra készítette elő életművét. A munka elkészültét 1888. március 20-án bekövetkezett halála akadályozta meg. Esztergomban helyezték örök nyugalomra, de szellemi öröksége a mai napig Szegedet gazdagítja.

II. Jankovich Miklós egykori kötetei Somogyi Károly gyűjteményében és a Somogyi-könyvtárban

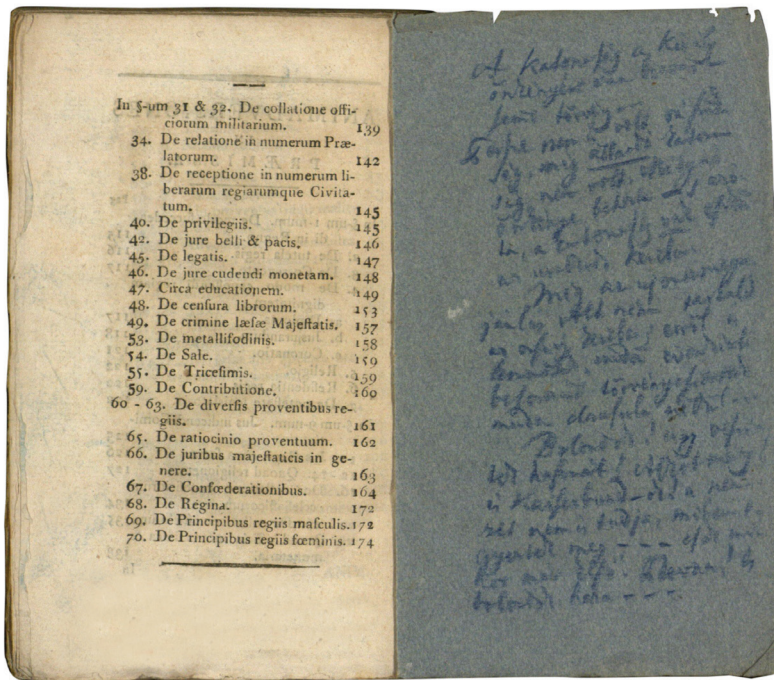
Jankovich Miklós páratlanul gazdag könyvtárának és gyűjteményeinek hánytatott sorsát Berlász Jenő részletesen ismerteti.¹³ Az első gyűjtemény Nemzeti Könyvtárba kerülését¹⁴ követően a második gyűjteményt végül már Jankovich

11 Giorgio BONELLI, *Hortus Romanus* (Roma, 1772–1793). Jelzete: E.c. 217.

12 Brian WALTON, *Biblia sacra polyglotta* (London, 1655–1657). Jelzete: A.a. 3.

13 BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–1971*, felelős szerk. NÉMETH Mária, 109–170 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1973).

14 Ennek nehézségéről részletesen ír BERLÁSZ, „Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek...”, 144–154.

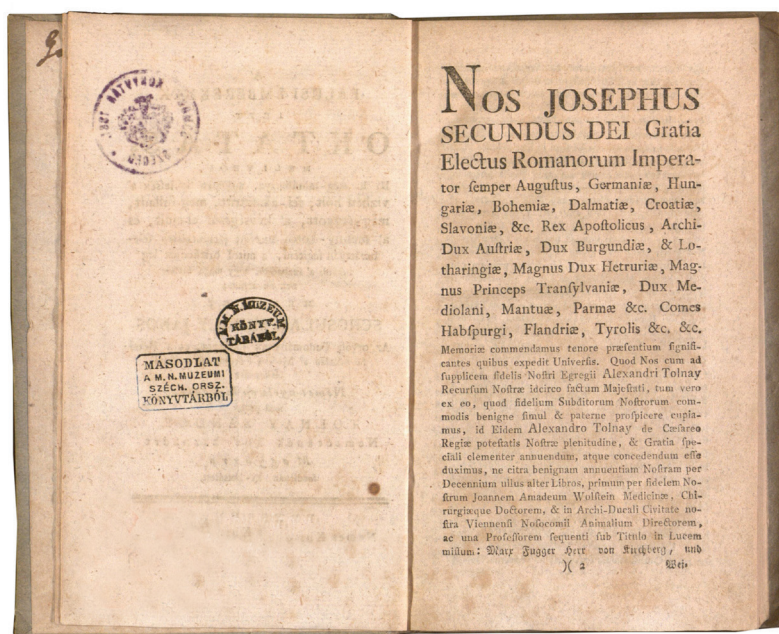

halála (1846) után az örökösök kényszerültek elárverezni, mivel azt egyben nem tudták eladni. 1852. január 22-én kezdődött a második gyűjtemény árverezése Pesten, a Hatvani utcai családi házban.¹⁵ Nem zárhatjuk ki azt, hogy Somogyi Károly már ekkor is vásárolt belőle, netán a gyűjteményt felvásárló antikváriusoktól jutott kötetekhez. Sajnos erre vonatkozó adatunk nem maradt fenn.

Bizonyos viszont, hogy a Jankovich-gyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtár (akkoriban Nemzeti Múzeumi Könyvtár) állományában 1867-ig jórészt elkülönítve maradt a többi nagy különálló személyi könyvtárhoz hasonlóan (Széchényi Ferenc, Illésházy István stb.).¹⁶ Bár Mátray Gábor már 1850-től kezdve folyamatosan kiválogatta az egyes személyi gyűjteményekből a kéziratos anyagot, ám a provenienciát minden esetben jelezte, így a kiemelt kéziratok egykori tulajdonosairól megmaradtak az adatok. Mátray a későbbiekben a 16–19. századi anyagban is jelezni kívánta a provenienciát az egyes gyűjteménydarabok esetében. Szándékával ellentétben azonban báró Eötvös József kultuszminiszter rendelkezésére 1869-től egészen 1875-ig – a müncheni könyvtár rendszeréhez igazodó

¹⁵ Uo., 161.

¹⁶ Uo., 168.

szakrendet követve – a proveniencia teljes figyelmen kívül hagyásával rendezték újra az állományt. Így azoknak a könyveknek az egykori tulajdonosa (legyen az Illésházy, Széchényi Ferenc, Horvát István vagy éppen Jankovich), amelyekben nem volt eredetileg tulajdonjelzés, gyakorlatilag visszakövethetetlen.¹⁷ A személyes gyűjtemények összeolvasztása után, 1875-től időnként fölüspéldányként, duplumként kerültek ki a könyvtár állományából az egykori nagy nevű gyűjtők könyvei, s ezáltal kerülhettek antikváriushoz, ahonnan újból gyűjtökhöz – például Somogyi Károlyhoz is.

A Somogyi-könyvtár több olyan egykori Jankovich-tulajdonú kötettel is rendelkezik, amelybe Somogyi Károly jegyzetelt, beleírt, így ezeket egészen bizonyosan ő vásárolta meg. A tanulmány elején említett Lisznyai-kötetbe¹⁸ Somogyi egészen pontosan ezt írta: „Nagy áron vettem vissza List és Francke-től (Leipzigből), kiknek a Muzeumi Könyvtárból eladatott.”¹⁹ A lipcsei List und Francke antikvárium 1862 óta működő, népszerű és híres könyvkereskedés, mely a magyar könyvpiacnak, gyűjtőknek és gyűjteményeiknek is rendszeres felvásárlója és ki-

17 Ezt részletezi uo., 168–169.

18 LISZNYAI KOVÁCS, *Origo gentium et regnorum...*

19 Digitális másolatban az 1. sz. mellékletben olvasható, 186.

szolgálója volt a 19. század végén. Somogyi tehát pénzt nem sajnálva vásárolt meg külföldről egy kötetet, amely egykor Jankovich Miklós tulajdonában volt. Arra utaló jeleket is találunk, hogy Somogyi – az egykori tulajdonos iránt érzett tisztelete mellett – olvasásra, használatra vásárolta meg a Jankovich-gyűjteményből származó darabokat: az F. a. 528-as jelzetű²⁰ és a B. d. 160-as jelzetű²¹ kötet hátlapján is bőséges jegyzetet olvashatunk Somogyitól.²²

A későbbiekben közölt katalógusban feltüntetjük az egykori Jankovich-tulajdonú kötetekben fellelhető provenienciát: az ex libriseket, pecséteteket, a beazonosítható tulajdonjegyeket. Ezek alapján elmondható, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtárának pecsétje, illetve a „Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból” feliratú pecsét a tételek többségében magtálalható, vagyis feltételezhetjük, hogy a Somogyi-könyvtár állományában lévő egykori Jankovich-kötetek többsége az említett 1875-ös duplumpéldány-válogatás során, ezt követően került Somogyi Károly gyűjteményébe.

A következőkben tekintsük át az állomány részét képező egykori Jankovich-tulajdonú könyvek jellemzőit a számok tükrében.

A megjelenés éve szerint

Jankovich Miklós páratlan gyűjteményéből a Somogyi-könyvtár állományában nem található egyetlen kézirat, kódex és ősnymtatvány sem. A 92 szóban forgó tétel között két 16. századi antikvát találunk: az egyik a *Laonici Chalcondylae [...] De origine et rebus gestis Turcorum Libri decem nuper e Graeco in Latinum conuersi Conrado Clausero [...]* című kötetnek 1556-os bázeli kiadása,²³ amely a „Biblioth. Hung. Jankowich” kézzel írt bejegyzésen kívül az Országos Széchényi Könyvtár másodpéldányának pecsétjét is tartalmazza, vagyis duplumként kerülhetett átadásra vagy áruba. A másik Honterus *Enchiridion Cosmographiae* című kötetének 1597-es zürichi kiadása, amelybe kézzel írták be a „Bibl. Hung. Jankowichiana” tulajdonjelzést, és szintén benne van a könyvtár másodlatpecsétje is.²⁴ 17. századi könyvből 9 darab található a vizsgált tételek között, 18. száza-

20 Anicius Manlius Torquatus Severinus BOETHIUS, *Anicii Manlii Torquati Severini Boethii De consolatione philosophiae: libri V. denuo recusi* (Tyrnaviae [Nagyszombat], 1735).

21 HAJNÓCZY József, *Dissertatio politico publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus* ([H. n.], 1791).

22 Lásd a 2. és 3. sz. mellékletet, 189, 191.

23 Jelzete: G.a. 343. A MOKKA szerint a Somogyi-könyvtár példányán kívül egy példány található belőle Magyarországon, ennek lelőhelye a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtára.

24 A MOKKA szerint ebből a kiadásból három példány található az országban: egy Szegeden, kettő pedig az OSZK-ban, amelyből az egyik Apponyi Sándoré volt.

diből 61, 19. századi kiadású kötetből pedig 20 darabot találunk. Vagyis a Somogyi-könyvtárban őrzött egykori Jankovich-kötetek zömmel 18. századi kiadások.

A művek nyelve szerint

A 92 tétel közül 44 magyar, 35 latin, 11 német és 2 francia nyelvű.

A művek témája szerint

Nehéz pontos, jól körülhatárolt tematikát megfogalmazni, de ha megkíséreljük a műveket csoportokba sorolni téma, tudományterület szerint, akkor a következőket találjuk:

teológiai művek (egyházi tanító művek, egyháztörténeti és a bibliakiadások, bibliamagyarázatok stb.)	21
irodalom	16
történettudomány, történeti munka	15
filozófia	9
orvostudomány	6
nyelvtan	5
enciklopédia	4
szótár	3
erkölcsstan	3
jogtudomány	3
pedagógia	1
könyvtártörténet	1
földrajz	1
gyógyforrások	1
mezőgazdaság	1
tetőfedés	1
szabadkőművesség	1

Ex librisek, possessorbejegyzések

A kötetek többségében Jankovich könyvtárának jelölése előtt nincs proveniencia, később pedig – ahogyan azt említettük – a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának pecsétje,²⁵ illetve a másodpéldánypécset a könyvek többségében megta-

25 Jankovich könyvtárának egy jelzete a Pex adatbázisban: http://pex.sk-szeged.hu/nevek/jankovich_miklos.html.

lálható,²⁶ vagyis Somogyi Károly jórészt a duplumpéldányokat vásárolta meg, de korábban láttunk erre kivételt is.

Néhány korábbi tulajdonost érdemes megemlíteni. Ilyen például Bölöni Sámuel jogtudós, nyelvtanár, az udvari kancellária ügyvivője.²⁷ Három kötetben található meg a neve, ami a Somogyi-könyvtár – már említett – Pex adatbázisában megnézhető.²⁸

Fejérváry Károly komlóskeresztesi földbirtokos 1070 tételnyi könyvét és 126 kötegnyi oklevél- és kéziratgyűjteményét Jankovich Miklós 1800 tavaszán vette meg a gyűjtő örökösétől.²⁹ Ezt követően Jankovich tulajdonából az egykori Fejérváry-könyvtár is az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került. Ezekből a könyvekből két darab található meg a Somogyi-könyvtárban: az egyikben Fejérváry possessori bejegyzése, a másikon egy ragasztott ex libris található, amely címeres rézmetszet a következő felirattal: „Carolus. Feyeruary. de Keresztes Komlos. A 1777.”³⁰

A könyvekben található proveniencia alapján a legtöbb tulajdonosa Tofeus Mihály *A szent soltarok resolutioja, es azoknak az erdelyi fejedelmi evangelica reformata, udvari szent ecclesiara, lelek es igassag szerint valo szabasa* című, 1683-ban Kolozsvárt megjelent könyvének volt. Jankovich előtt a possessorberegnyések alapján három református lelkész tulajdonában is állt a kötet: 1692-ben Léczfalvi Bálint,³¹ 1737-ben Rétyi Csiszér László,³² majd 1776-ban Szathmári Pap Mihály³³ írta be a nevét.³⁴ Az egykori tulajdonosok számát az is növeli, hogy a kötet az Országos Széchényi Könyvtár duplumaként nem Somogyihoz vagy a Somogyi-könyvtárba, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába került (M. Academia Könyvtára pecsét áll rajta), s onnan került ki duplumként (Dupl. Veneditum Bibl. Acad. Hung. pecsét), immáron nem Somogyi Károly, hanem egyből a Somogyi-könyvtár tulajdonába.

26 A pecsétekre példa a 4. sz. mellékletben látható, 192.

27 Bővebben SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, a MEK elektronikus változatában: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/b/b02405.htm>.

28 http://pex.sk-szeged.hu/nevek/boloni_samuel.html

29 BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei”, in *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Művészettörténeti füzetek 17, 23–78 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 33.

30 http://pex.sk-szeged.hu/nevek/fejervary_karoly.html

31 http://pex.sk-szeged.hu/nevek/leczfalvi_balint.html

32 http://pex.sk-szeged.hu/nevek/retyi_csiszer.html

33 http://pex.sk-szeged.hu/nevek/szathmari_pap.html

34 Egy 1713-as „Georgii” ex libris is látható még, ám a nevet nem sikerült kiolvasni, így azonosítani sem.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Somogyi-könyvtár állományában található 92 tétel, amely egykor bizonyosan Jankovich Miklós könyvtárának része volt, többségében magyar és latin nyelvű, egyházi és szépirodalmi munka, jórészt a 18. századból, s a többsége a Széchényi Könyvtár duplumaként került Somogyi Károly tulajdonába.

A 92 tétel ábécérendben

- A mi Urunk Iesus Christusnak Ui Testamentoma / magyar nyelvre fordítottatott Caroli Gaspar által, Biblia (Újszövetség).* [Leipzig], [1717]. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich L. ord. 9. (kézírás); A M. N. Múzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Múzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- ALLESTREE, Richard. *A keresztyén embernek egész tiszte világosan és érthetőképen lerajzoltatva [...].* Debrecen, 1769. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana; A M. N. Múzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Múzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- ANDRÁD Sámuel. *Elmés és mulatságos rövid anekdoták [...]: melyeket imínnem amonnan vállogatva egybe-gyűjtött [...] / magyar nyelven kiadott Andrád Sámuel.* Bécs, 1789–1790. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; Fejérváry Károlyé (kézírás); A M. N. Múzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Múzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- BÁNFFI György. *Dissertatio de ratione hominum cognoscendi res externas sensiles, sive corpora: quam cum positionibus ex universa philosophia selectis [...].* Cibinii [Szeben], 1790. Possessor, ex libris: Bibl. Hungaria Jankow. (kézírás); A M. N. Múzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Múzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- BARCLAY, John. *Argenis: Cum Clave, Hoc est nominum priorum elucidatione hactenus nondum edita / Jo. Barclaii.* Leyden, 1630. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankovich E. ord. 4.; A M. N. Múzeum könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Múzeumi Széch. könyvtárból
- BELOSTENEC, Ivan. *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium, selectioribus synonymis, phraseologiis [...].* Zagrabiae [Zágráb], 1740. Possessor, ex libris: Hung. Bibliotheca Hung. Jankowichiana; Az előzőeken latin megjegyzés Inscriptus Bibliotheca [...]; A M. N. Múzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Múzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- BERGER, Johann August von. *Succincta commentatio de imperio Maris Adriatici caesari qua Regi Dalmatarum ac Principi Istriae ut et Regi Neapoleos atque Siciliae [...].* Lipcse, 1723. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow. (kézírás);

- Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét)
- BOD Péter. *Szent Bibliának historiája [...]*. Szeben, 1748 [1756!]. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich.; Sam. Hirskovics 1759.
- BOETHIUS, Anicius Manlius Torquatus Severinus. *Anicii Manlii Torquati Severini Boethii De consolatione philosophiae: libri V.* Pest, 1760. Hozzákötvé: *Königsacker Josephus Galas, Senatui, populoque Pestano [...] dum assertiones ex universa philosophia et mathesi [...] publice propugnaret [...] Antonius Mak [...] ex institutionibus Boethius.* Pest, 1760. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichianae [...] (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- BOETHIUS, Anicius Manlius Torquatus Severinus. *Anicii Manlii Torquati Severini Boethii De consolatione philosophiae: libri V. denuo recusi.* Tyrnaviae [Nagyszombat], 1735. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich E. ord. 4. (kézírás); A hátsó előéken Somogyi Károly megjegyzése A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- BRUTO, Giovanni Michele. *Job. Michaelis Bruti Opera varia selecta [...]*. Berlin, 1698. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankov. A. ord. 8. (kézírás); A M. N. Muzeum könyvtárból (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- BUCSÁNSZKY György. *Epitome historiae religionis et ecclesiae christianae: in usum suorum in regio archi-gymnasio Poseniensi discipulorum concinnata / a Georgio Bucsánszky.* Pozsony, 1801. Possessor, ex libris: Bibliothecae Hungaricae Jankowichianae; A M. N. Muzeum Könyvtárból Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- CAMPE, Joachim Heinrich. *Erkölti könyvetske: íratott [...] gyermekeknek hasznokra.* Szeben, [1795]. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- CELLARIUS, Christoph. *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis [...] / Cristophori Cellarii; interpretatione Hungarica et Bohemica [...] a Matthia Belio.* Lőcse, 1735. Possessor, ex libris: Bibliotheca Hung. Jankowich; A hátsó tükrön latin bejegyzés. A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- CHALKOKONDYLES, Laonikos. *Laonici Chalcondylae [...] De origine et rebus gestis Turcorum Libri decem nuper e Graeco in Latinum conuersi Conrado Clausero [...] interprete: adiecimus Theodori Gazae [...]*. Bázél, 1556. Possessor, ex lib-

- ris: Biblioth. Hung. Jankowich (kézírás); Ex Bibl. [...] 1817. (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárából (pecsét)
- CRANTZ, Heinrich Johann Nepomuk von. *Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie*. Bécs, 1777. Possessor, ex libris: Bibl. Hungaricae Jankowich [...] Ord. 6.
- CSERNÁTONI Sámuel. *Philosophicum tentamen in quo demonstratur ex natura dei ejusque attributis lumine rationis cognitio [...]*. Bécs, 1791. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankow. G. ord. 5. (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárából (pecsét)
- CSERY Péter. *Elmélkedés ezen kérdésről mellyek azon a tartós eszközök, mellyek az embereket külső erő nélkül a jóra vezetik?* Buda–Pozsony, 1811. Possessor, ex libris: Bibliothecae Hung. Jankowichianae M. ord. 9. (kézírás)
- CSOKONAI VITÉZ Mihály. *Dorottya, vagyis a dámák diadalma a fárságon: Furt-sa vitézi-versezet IV könyvben*, Nagy-Váradon–Vátzon, 1804. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárából (pecsét)
- DÁLNOKI László Ferenc. *A naturálisták vallásának le-írása és meg-rostálása*. Pozsony, 1795. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankowichianae [...] (kézírás); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárából (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét)
- DARRELL, William. *Istenes jószágra, és szerentsés böldeg életre oktatótt nemes ember / írta anglus nyelven Dorell Josef; fordította olaszbul Faludi Ferentz*. Nagyszombat, 1748. Possessor, ex libris: Bibl. Hungarica Jankowichiana
- DOBNER Ábrahám Egyed. *Sopronyi piros tyukmony, mellyben a római apostoli pápisták igaz öröme, és reménysége bé-rekesztettnek. Az-az: fejtegető valóságok, mellyek 1718-ban nemes Soprony városa cath. pápista rendeitől német nyelven világosságra adattak Bétsben*. Kassa, 1719. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana; Szentgyörgyi Michael; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárából (pecsét)
- DRÉGELYPALÁNKI János. *[Via Salutis secundum Catechesin Palatinam ex posita, quae ex Calvino, Amesio, Vollebio, Vendelino, Bucano, Ursino et aliis authoribus [...] collecta, atque in usum ministerii sacri accommodata ... / Johannem Dreg. Palankinum]*. Debrecen, 1682. (Címlap hiányzik.) Possessor, ex libris: Possido Joannis Nagy ab Anno 1790. (kézírás); Bibl. Hung. Jankowichianae M. ord. 4. (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárából (pecsét); Révai Leo Könyvkereskedése Budapesten (pecsét)

- ERCSEI Dániel. *Philosophia historiája*. Debrecen, 1825. Possessor, ex libris: Bibliothecae Hung. Jankowichiana (kézírás)
- FRANK, Joseph. *A nemorvosokat az orvosok megismerésére és kiválasztására vezérlő útmutatás / németül Frank József [...] által; magyarul pedig [...] közhasznára kibocsáttatódott Felső Öry Fülöp Sámuel [...] által*. Miskolc, 1814. Possessor, ex libris: Bibl. Hung Jankow.; A M. N. Múzeum könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- HAJNÓCZY József. *Dissertatio politico publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus*. [H. n.], 1791. Possessor, ex libris: Collect. Juris. Jankow.; Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Somogyi Károly bejegyzéseivel.
- Handlungseinverständnis zwischen dem kaiserl. königl. Hofe, und der ottomannischen Pforte [...] Nebst einem Anhang [...]*. Wien, 1785. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankow. (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- Historisch-kritische Encyclopädie über verschiedene Gegenstände, Begebenheiten und Charaktere berühmter Menschen / herausgegeben von Heinr. Georg Hoff (Erster Theil. – Zweyter Theil.)*. Pressburg [Pozsony], 1787. Possessor, ex libris: A M. N. Muzeum könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. könyvtárból (pecsét); Bibl. Hung. Jankov.
- Historisch-kritische Encyclopädie über verschiedene Gegenstände, Begebenheiten und Charaktere berühmter Menschen / herausgegeben von Heinr. Georg Hoff (Dritter Theil. – Fünfter Theil.)*. Pressburg [Pozsony], 1787. Possessor, ex libris: A M. N. Muzeum könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. könyvtárból (pecsét); Bibl. Hung. Jankov.
- Historisch-kritische Encyclopädie über verschiedene Gegenstände, Begebenheiten und Charaktere berühmter Menschen / herausgegeben von Heinr. Georg Hoff (Fünfter Theil. – Sechster Theil.)*. Pressburg [Pozsony], 1787. Possessor, ex libris: A M. N. Muzeum könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. könyvtárból (pecsét); Bibl. Hung. Jankov.
- Historisch-kritische Encyclopädie über verschiedene Gegenstände, Begebenheiten und Charaktere berühmter Menschen / herausgegeben von Heinr. Georg Hoff (Siebenter Theil. – Achter Theil.)*. Pressburg [Pozsony], 1787. Possessor, ex libris: A M. N. Muzeum könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); Bibl. Hung. Jankov.
- HONTERUS, Johannes. *Enchiridion Cosmographiae [...]*. Tiguri [Zürich], 1597. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)

- HORÁNYI Elek. *De Leibnitziano rationis sufficientis principio dissertatio philosophica [...]*. Buda, 1767. Possessor, ex libris: Bibl. Hungar Jankowich [...] (kézírás)
- HUFELAND, Christoph Wilhelm von. *Az ember élete meg-hosszszabításának mestersége / írta Hufeland Kristóf Vilhelm [...]; a második kiadás szerint fordította [...] megbővítette Kováts Mihály [...]*. Pest, 1799. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- JANKOVICH Miklós. *Werbőczy Istvánt igazságnak fényében helyhezsetti*. Pest, 1829. Possessor, ex libris: W. Jankovich Miklós 1841. d. 27. Dec. (kézírás)
- KAMPMILLER, Ignaz. *Bibliothecae veterum deperditae in augusta Vindobonensi caesarea instauratae honori [...] Dominorum Baccalaureorum [...] cum in antiquissima [...] Universitate Viennensi, promotore R. P. Ignatio Kampmiller [...] ab illustrissima poësi Viennensi inscriptae Anno MDCXXIX. [...]*. Viennae [Bécs], 1729. Possessor, ex libris: Ex Lib. Leop. Ser. Hoch (?); Samuel Bölöni A. A. Viennae 1796. (kézírás); Bibl. Hung. Jankowichiana; A M. N. Muzeum könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. könyvtárból (pecsét)
- KÁRMÁN József. *Ekklesiái agenda avagy a Helvetziai Vallás-tétel szerént reformáltt [...] közönséges isteni tiszteletnek módja*. Pozsony, 1787. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- LAMPE, Friedrich Adolph. *Compendium theologiae naturalis in scholae privatae usum concinnatum*. Claudiopoli [Kolozsvár], 1730. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankow.; Franc. G. Szilágyi; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- LAMPE, Friedrich Adolph. *Gileadi balsamom a Dög Halál ellen / melyet német nyelven irt vólt Fridrik Adolf Lampe [...]; mostan pedig [...] született nyelvén kibotsátott F. Bányai István; [...] A Dög Halálnak idejére alkalmaztatott két buzgó könyörgések, melyeket irt [...] Szathmari Mihaly*. Franeker, 1741. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- LANDGRAF Ádám. *Beschreibung des Habaner Strohdaches in welcher desselben sonderbare Nützlichkeit [...]*. Pressburg [Pozsony], 1772. Possessor, ex libris: Bibl. Hist. Script. Technol. (kézírás); Bibliotheca Hungariae Jankowichianae (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)

- LANGE, Johann Peter. *Democritus ridens: sive campus recreationum honestarum cum exorcismo melancholie*. Presburg [Pozsony], 1770. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichianae 1744. (kézírás); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét)
- LANZMAR Ferenc. *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae ducum [...]*. [Pottendorf], 1667. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow. H. ord. 4. (kézírás); Liber hic inscriptus catalogo librorum Caspa. Apil. anno 1769. (kézírás); Másodlat a M. N. Muzeum Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtára (pecsét)
- LAUGIER, Marc Antoine. *Histoire des négociations pour la paix conclue a Belgrade, le 18 Septembre 1739. / par M. l'Abbé Laugier*. Paris, 1768. Possessor, ex libris: ex libris Samueli Bölöni Ag. Aul. Viennae 1797. (kézírás); Bibliothecae Hung. Jankowichianae (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- LÁZÁR János. *Florinda: az az: Spanyol országnak ezen grófkisasszonyon a Roderig királytól tett erőszak [...]* rövid históriája. Szeben, 1766. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich.; A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- LEPRINCE DE BEAUMONT, Jeanne-Marie. *A mostani Adeptus vagyis a szabadkőművesek valóságos titka / [ford.] Bárótzsi Sándor*. Bécs, 1810. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow. L. ord. 12; Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum könyvtárból (pecsét)
- LISZNYAI KOVÁCS Pál. *Origo gentium et regnorum [...]*. Debrecen, 1693. Possessor, ex libris: Somogyi Károly bejegyzése a könyv beszerzéséről; Bibl. Hung. Jankowich.; A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); Carolus. Feyeruary. de Keresztes Komlos A 1777 (ragasztott cédula). Kolligátum: 1.
- Literae procerum Europae, ab imperatoribus, electoribus, principibus [...]: ab Anno 1552. usque ad Annum 1712. [...] in tres partes divisae / et in lucem editae a Jo. Christiano Lünig*. Lipsiae, 1712. Possessor, ex libris: Bibliotheca Hung. Jankowichiana (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- LOCKE, John. *A gyermekek neveléséről / melyet Lock János [...] adott-ki; [...] magyarra ford. B. J. G. Sz. A. Kolozsvár, 1771*. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)

- Magyar grammatika, mely főképpenn a deák nyelv tanulálára készülő magyar gyermekek számára íródott.* Debrecen, 1808. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- MANCINI Antal. *Compendiaria politioris literaturae notitia in usum nobilis iuventutis Hungaricae.* Pozsony–Kassa, 1777–1779. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- MÉSZÁROS Ignác, *Buda várának vissza vételekor a keresztények fogságába esett egy Kártigám nevű török kis-aszszonynak [...] történeti [...].* Pozsony, 1780. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- MITTERPACHER Lajos. *Elementa rei rusticae in usum academiaram regni Hungariae.* Buda, 1779. Possessor, ex libris: Bibliotheca Hung. Jankowichianae (kézirás); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- MOLNÁR Ferenc. *Jász-Berény Várassában lévő Leel Kürthének vagy Jász-kürtnek esmérete.* Bécs–Pozsony, 1788. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankowich.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- Mulatságok / kiadta Farkas Károly.* Buda, 1805. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- MURATORI, Lodovico Antonio. *Lamindus Britaniusnak avagy Muratorius Lajos Antalnak [...] a keresztény embernek [...] áhítatosságáról költt munkája, melly először olaszból deákra fordítottatott Lamé Bernárd által, most pedig magyar nyelven ki-bocsátatott [...].* Eger, 1763. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankowichiana; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- MUTSCHELLE, Sebastian. *Keresztyén ember kézi könyve: mellyben egy atya két gyermekeivel beszélgetvén a keresztyén vallásnak némelly, de fő és elsőbb igazságait adja elől / írta németül Mutschelle Sebestyén [...] magyarra fordította Ángyán János [...].* Veszprém, 1808. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét)
- MÜLLER, Heinrich. *Lelki nyugosztalo orak, avagy Három száz hazi és asztali elmelkedések / mellyeket elsőben D. Henrich Müller [...] német nyelven bocsátott ki, most pedig [...] magyar nyelvre fordított Szentzi Fekete Istvan.* Lőcse, [c.

- 1679]. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich. L ord. 10. (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtára (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét);
- NEIPPERG, Leopold von. *Umständliche auf Original-Dokumente gegründete Geschichte der sämtlichen und wahren Vorgänge bey der Unterhandlung des zu Belgrad am 18ten September 1739 zwischen Kaiser Karls VI glorreicher Majestät Russland und der Ottomanischen Pforte unter der Vermittlung des Französischen Hofes geschlossenen Friedens*. Frankfurt–Liepzig, 1790. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana (pecsét); A M.N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M.N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); ex libris Samuelis Bölöni Ag. Aul. Viennae 1795. (kézírás)
- OSTERVALD, Jean Frédéric. *A keresztyének között ez idő szerént uralkodo romlottságnak kutfejeiről valo elmélkedés melly frantzia nyelven irattatott Osterwald Friderich János [...] által; és mostan magyar nyelvre fordítottván ki-adattatott*. Debrecen, 1745. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich.; Másodlat A M.N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M.N. Muzeum Könyvtárból (pecsét)
- OTROKÓCSI FÓRIS Ferenc. *Restitutio Israel futura seu tractatus [...] / studio et labore Francisci Foris Otrokocsi*. Bécs, 1794. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana; Collegy [...] Tyrnav. Catalogi Inscriptus A. 1712.; A M.N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M.N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- OTROKÓCSI FÓRIS Ferenc. *Theologia prophetica seu clavis prophetarum [...]*. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1705. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana; Bibliotheca Conv. M. Thall [...]; A M.N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M.N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- PALAEPHATUS. *Palaephati de incredibilibus ad illustres vratislaviensis reip. scholarchas; et excellentissimus scholarum ibidem inspectore / Cum interpretatione Latina Cornelii Tolli et annotationibus Martini Brunneri, denuo recensuit, et animadversiones novas hinc inspersionis, ut et doctrinas morales [...]*. Frankfurt [am Main], 1685. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankow. N. ord. 11.; A M.N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat a M.N. Muzeumi Széch. Orsz. könyvtárból (pecsét)
- PÁPAI PÁRIZ Ferenc. *Dictionarium Latino-Hungaricum [...]*. Leutschoviae [Lőcse], 1708. Possessor, ex libris: Inscript. Catalogo Coll. S. J. Leutschov. 1758 (kézírás); Bibl. Hung. Jankowichiana (kézírás); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); Biblioth. Reg. Scient. Universit. Hungaricae (pecsét). Kolligátum: 1.

- PAPÁNEK János. *Probleme sceptique est-il bon de se marier? [...]*. Nagyszombat, [1783]. Possessor, ex libris: Bibliotheca Hung. Jankowichianae; Másodlat A M.N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M.N. Muzeum Könyvtárból (pecsét)
- PERECSENYI NAGY László. *Szakadár esthonnyai magyar fejedelem bújdosása*. Pozsony–Pest, 1802. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana; A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- PIUKOVICS Miklós. *Diatribae de legum omnium fine laconice pertractata [...]* *In primo menstruo exercitio propugnaret [...]* *Nicolaus Piukovics [...]*. Buda, 1763. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét)
- PRILESZKY János. *Notitia sanctorum patrum [...]* *Admodum Reverendis [...]* *SS. theologiae doctoribus oblata. In Academia ejusdem Societatis D. Joannis Bapt. Basilica. Suprema hac Laurea ornarentur [...]* / *Joannes Bapt. Prileszky*. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1753. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankowichianae Coll. [...]; A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- RÁCZ Sámuel. *A skárlátos hidegnek le-írása és orvoslása [...]*. Pest, 1784. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow. (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- REELANT, Adriaan. *Dissertationum miscellanearum*. Trajecti ad Rhenum [Utrecht], 1706–1708. Possessor, ex libris: Nicolai Jankowich
- SCHERER, Georg. *De caeremoniis baptismi inter catholicum parochum, et lutheranam obstetricem dialogus*. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1701. ex Bibliotheca Hung. Jankowichi; A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- SCHNELLER, Julius Franz. *Staatengeschichte des Kaiserthums Oesterreich: von der Geburt Christi bis zum Sturze Napoleon Bonaparte's, Erster Theil*. Graz, 1817–1819. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow. (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- SCHNELLER, Julius Franz. *Staatengeschichte des Kaiserthums Oesterreich: von der Geburt Christi bis zum Sturze Napoleon Bonaparte's, Zweyter Theil*. Graz, 1817–1819. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow. (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)

- SCHOSULAN, Johann Michael. *A falusi embereknek irtt oktatás, mellyből ki ki meg-tanulhattya, miképen kellések a vízben holt [...] szerentsétlen felebaráttján segíteni*. Bécs, 1786. Possessor, ex libris: Georgii Fehérházy [...] (kézírás); Bibl. Hung. Jankow. A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- SEIVERT, Johann. *Siebenbürgische Kleinigkeiten*. Coburg, 1758. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- SELS, Heinrich J. *Initia philosophiae theoreticae quae in usum praelectionum suarum / congressit Henricus Sels [...]*. Buda, 1813. Possessor, ex libris: Nicolai Jankovich [...] (kézírás)
- SENECA, Lucius Annaeus. *Keresztyen Seneca, az az Lucius Annaeus Seneca munkáiból ki-szedegettet [...] keresztyeni viragok [...] / [fordította Szilágyi Sámuel]*. Bécs, [1740]. Possessor, ex libris: Bibliotheca Hungaricae Jankowichiana; Sörös Mihály, 1820.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- SKODA, George. *Philosophia morum [...] honori [...] Josephi Cziráki [...] Adami Emerici Maithényi [...] Antonii Paluska dum in Universitate Tyrnaviensi / per R. P. Georgium Scoda [...]*. Tyrnaviae [Nagyszombat], 1715. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana [...] (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- STAPFER, Johann Friedrich. *A keresztyén vallásra való ut-mutatás / Stapfer Fr. János, német nyelvből magyarra fordította b. Hadadi Vesselényi Anna*. Kolozsvár, 1774. Possessor, ex libris: Bibliotheca Hung. Jankowichiana; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- SZENTJÓBI SZABÓ László. *Szent-Jóbi Szabó László költeményes munkái*. Pest, 1791. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- SZIRMAY Antal. *Hungaria in parabolis, sive commentarii in adagia, et dicteria Hungarorum / per Antonium Szirmay; Edidit Martinus Georg. Kovachich*. Buda, 1804. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- TATAI KOVÁCS György. *Hercules vere cognitus, certus exul: id est epilepsiae vera dignotio [...]*. Leiden, 1670. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowich.; Andrea Biró [...]; Ketskeméti Ladisl. Mocsári [...] 1743.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)

- TOFEUS Mihály. *A szent soltarok resolutioja, es azoknak az erdelyi fejedelmi evangelica reformata, udvari szent ecclesiara, lelek es igassag szerint valo szabasa.* Kolozsvár, 1683. Possessor, ex libris: Ex libris Valentini Lészfalvi comparantis 1692. (kézírás); Georgii [...] 1713. (kézírás); Ladislai Tsiszér de Réty A. 1737. (kézírás); Iam Michaeli Pap Szathmári ab Anno 1776. (kézírás); Biblioth. Hung. Jankowichianae L. ord. 4. (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); ex libris: M. Academia Könyvtára (pecsét); Dupl. Veneditum Bibl. Acad. Hung. (pecsét)
- TORMÁSSI János. *Egynehány prédikáziók: mellyeket a közelebb el-múlt országgyűlésére fel-sereglett uri rendek előtt [...] / el-mondott [...] Tormássi János.* Pest, 1791. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichianae; Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét)
- UNGVÁRNÉMETHI TÓTH László. *Ungvár-németi Tóth László versei.* Pest, 1816. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankovich.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- VÁSÁRHELYI Gergely. *[Esztenő által az anyaszentegyházról rendeltetett vasárnapokra és innepekre evangeliomok és epistolák és ezekre való lelki elmélkedések].* Bécs, 1618. Possessor, ex libris: Bibl. H. Jankow. F. ord. 3. (kézírás); Ex libris Patris [...] (kézírás); A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Országos Széchényi Könyvtár Átengedett fölöspéldány (pecsét); Biblioth. Reg. Scient. Universit. Hungarica (pecsét)
- VERSEGHY Ferenc. *A tiszta magyarság, avvagy a csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések: követi ezeket a cadentiák lajstroma [...].* Pest, 1805. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankov.; A M. N. muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat A M. N. Muzeum Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- VERSEGHY Ferenc. *Magyar grammatika avagy nyelvtudomány: mellyben a hazai nyelvnek sükeres okokra épített regulái [...] előterjesztettnek a magyar nemzeti iskolák számára.* Buda, 1818. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankow.; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)
- VIRÁG Benedek. *Jegyzetek a magyar beszédnek részeire.* Buda, 1810. Possessor, ex libris: In Collect. Gramm. et [...] Ling. Hung. Jankowichiana; A M. N. Muzeum Könyvtárából (pecsét); Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); Koreny András által a Casino Egyesületnek ajálva (kézírás); Szeged B.V. Kaszino tulajdona (pecsét); Ex libris: V. T.

- VISKI Pál. *Mennyei épület, vagy az örök idvesség épületének diszes alkotványa, melyet [...] ki-mutatott egy halandó kéz.* Kolozsvár, 1767. Possessor, ex libris: Bibl. Hung. Jankowichiana; Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét)
- VITRINGA, Campegius. *Lelki élet: az-az, az Úr Jézus Kristusban igaz hit által béóltatott és ő benne élő embernek lelki állapotjának rövid leírása / [...] Campegius Vitringa [...]; magyar nyelvre fordított M. V. B. F. Frankfurt, 1722.* Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankowich. (kézírás); Christiani For... [?] 1760. (kézírás, pecsét); Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét)
- XENOFON. *Cziropedia az az: Kszenofonnak a Czirus király életéről, neveltetéséről, és viselt dolgairól / görög nyelvből magyarra fordította Szilágyi Márton.* Nagykároly, 1784. Possessor, ex libris: A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét); Horvát István Könyvtárból (pecsét); Bibl. Hung. Jankow.; Másodlat A M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét); Ns. Waltherr László (ragasztott cédula)
- ZSOLDOS János. *Diaetetika vagy az egészséget fenntartó, és a betegségtől tartóztató rendszabások.* Pest, 1818. Possessor, ex libris: Biblioth. Hung. Jankowich A M. N. Muzeum Könyvtárból (pecsét) Másodlat a M. N. Muzeumi Széch. Orsz. Könyvtárból (pecsét)

Jankovich Miklós és a régi magyar irodalmi kánon

Jankovics József (1949–2021) emlékének

Jankovich Miklós életműve máig nem eléggé közismert, holott neki köszönhetjük az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria sok száz alapvető műkincsét, de több más közgyűjtemény is büszkélkedhet tőle származó tárgyakkal. A régi magyar irodalom számos pótolhatatlan forrását mentette meg az utókornak, köztük kéziratos versgyűjteményeket is. Ez utóbbiakkal saját kiadási terve volt, amelynek tízkötetes rendezőkézirata, a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* ma is kutatható az OSZK-ban. Nem túlzás: a források nagyarányú pusztulása miatt a világi énekköltészet 17. és 18. századi alaprepertóriumjáról szinte fogalmunk sem volna Jankovich Miklós buzgalma nélkül.

A témáról, a „rég Magyar kánon” 19. századi rögzüléséről sokszor beszélgethettünk Jankovics Józseffel, aki a névrokonságon és Fejér megyei kötődésein túl a szövegforrások megoltalmazásában és közzétételében is szenvedélyes, jelenkori követője volt a hajdani tudósoknak. Eredményeit a Gyöngyösi István-, Bethlen Miklós- és Ányos Pál-kiadások, a *Régi magyar költők tára XVII. század* 14. kötete, valamint a társszerkesztőként kiadott egyetemi szöveggyűjtemények jelzik. Nagyon fáj, hogy ezt a párbeszédet már nem folytathatjuk. A tanulmány így mindkettejük emlékét szeretné megidézni.

* Tanulmányom egy része előadásként hangzott el a 2022. októberi vajai Jankovics József-emlékkonferencián (*Omnia sponte fluant*). Készült az *Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820* Lendület Kutatócsoport keretében. A jobb követhetőség kedvéért egy-egy gondolatmenetet tömörítve ártvettem 2019-es tanulmányomból: Csörsz Rumen István, „Jankovich Miklós és a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye*”, *Irodalomismeret* 30, 4. sz. (2019): 63–78. Készülő nagymonográfiumban e két írást összeillesztve önálló fejezetként is közreadom majd.

I.

A jelen kötet előszavában már igyekeztem néhány szempontot megismételni Jankovich Miklós kiterjedt szellemi működéséről, műkincs- és könyvgyűjtő munkásságáról. Krompecher Bertalan,¹ Berlász Jenő² és Küllös Imola,³ valamint a Mikó Árpád szerkesztette katalógus⁴ gondolatmenetét követve itt most csak ez utóbbira térnék ki ismét, mivel a lelkes tudós életútja jól példázza, hányféle tényezőnek kell egybeesnie a sikeres gyűjtő- és szövegkiadó tevékenységhez. A nagy elődök után alig-alig tudunk néhány apró kiegészítést tenni a Jankovich-filológiához; ebben az ő lenyűgöző gondosságuk, invenciójuk és sajnos a forráshiány is szerepet játszik. Tanulmányom célja ezért csupán a meglévő adatok újbóli áttekintése lehet, illetve azok helyének megkeresése a 18–19. századi értelmiségi kapcsolatháló feltáruló rendszerében, hátha valamit elárulnak hajdani kontextusokról. Mivel ennek kapcsán hipotézisek is felmerülnek, ezt vállalnunk kell, legfeljebb a jövőbeli kutatások átértékelik vagy megcáfolják azokat.

Jankovich Miklós pályakezdése feltehetőleg még sok kutatni valót rejt. Egész életét meghatározta a piarista és evangélikus szellemi közeg, amelyben iskolái és családja révén jól tájékozódott. Már kisdíakként egyetemi szintű tanárai voltak (Cornides Dániel, Kovachich Márton György), akik folyamatosan ösztönözheték erre, s akikkel mély, ihlető kapcsolat alakult ki. Egy kamasz fiatalember hamar megtámasodik, ha bíznak benne, vagy reménységet látnak a képességeiben, s Jankovich Miklóssal is ez történt. Már tizenhat éves korában összeírta az általa olvasott régi és újabb magyar könyvek lajstromát,⁵ ami nem magától értetődő ebben az életkorban. Fontos és értékes köteteket sorol fel, a B betűnél első helyen például a Balassi–Rimay *Istenes énekek* évszámmal nem jelölt kiadása áll,⁶ egyike

1 KROMPECHER Bertalan, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései* (Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1931).

2 BERLÁSZ Jenő, „Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei”, in *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecenás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Művészettörténeti füzetek 17, 23–78 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985). A tanulmány első változata 1973-ban jelent meg.

3 KÜLLÖS Imola, „Jankovich Miklós kéziratos énekgyűjteményeinek folklorisztikai vizsgálata”, in *uo.*, 154–172.

4 MIKÓ Árpád, szerk., *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28.–2003. február 16.*, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002).

5 *Régi és Újabb MAGYAR Könyvek Laistroma mellyeket látott ,s [!] Forgatott IV. Jankovich Miklós 1788.* OSZK Fol. Hung. 677.

6 „Balassa Balintnak Istenes s' ennyihány Vitezi éneki in 24°”, *uo.*, 2b.

a legtovább könyvforgalomban maradt régi magyar irodalmi forrásoknak. Hasonló listát 1795-ben is készített,⁷ részletes elemzésük sok fontos mozzanata rávilágíthatna olvasmányélményeiről és kutatói pályája kezdeteiről. Irodalmi ízlése tágasabb volt, mint gondolnánk: kedvenc költői közt tartotta számon Gyöngyösi Istvánt, Ányos Pált és Ráday Gedeont (utóbbi, ne feledjük, maga is hírneves könyvgyűjtő),⁸ de nagyra értékelte Faludi Ferencet, Virág Benedeket, Kazinczy Ferencet és Kisfaludy Sándort is. A mesterek körébe Dugonics Andrást is oda-sorolhatjuk – családja éppúgy horvát eredetű, mint a Jankovichok –, s az 1780-as években már a budai egyetem tanára volt. Nem véletlen, hogy Jankovich örökölte meg Dugonics ifjúkori, 1760-as évekbeli kis versgyűjteményét,⁹ s a jeles író-tanár kézírataiból Jankovich ifjúkori kézírásával (de névjelölése nélkül) ismerünk egy terjedelmes másolatkötetet, amelyet *Dugonics-Analekta*¹⁰ néven említ a szakirodalom, 1791 utáni datálással. Ennek anyagát bizvást hozzáképzeltethetjük Jankovich Miklós közköltészeti háttértudásához.

Az ifjú tudós tehát nemcsak beleszületett a művelt nemesség körébe, hanem saját lépésekkel is igyekezett eljutni oda. Erre a virágkorát élő pozsonyi diáktársaság, majd a Pesti Magyar Társaság éppúgy ösztönözhetette, mint a családi előzmények, hiszen a régi iratok gyűjtésének felmenői is hódoltak. A felvidéki többnyelvű hagyományban is jól tájékozódott, gyűjteményében kifejezetten törekedett a nemzetiségek szövegforrásainak képviselésére.

Noha csinálhatott volna nemesi karriert is, nem tette. Birtokai tulajdonképpen kis udvarházak voltak, de jelentős bevétellel, s főleg a napóleoni háborúk előtt nem állt rosszul a család. Ám ez a huszonéves fiatalember az 1790-es években elkezdett műtárgyakat és könyveket gyűjteni. Érezte, hogy neki ez a dolga, s több tudóshoz hasonlóan viszonylag hamar hátat fordított a közéletnek. Ugyanígy tett atyai barátja, Szirmay Antal (1747–1812), akinek később szintén megvásárolta a könyvtárát. Ez a lelkes jozefinista már udvari tanácsos volt, amikor Bécs-től búcsút vett, visszaköltözött Zemplén megyébe, és onnantól évente publikált helytörténeti könyveket. Volt tehát számos ilyen példakép akkoriban, akik a tudományba menekülést választották.

Jankovich azokon a helyeken, ahol élt (Rácalmás, Vadas-Szalkszentmárton), komoly könyvtárat és múzeumocskát rendezett be a házában. Miután visszaköl-

7 KROMPECHER, *Jankovich Miklós...*, 6.

8 Emlékverset is írt a tiszteletükre a Pesti Magyar Társaságban 1792-ben. Uo.

9 *Dugonics András-énekeskönyv* (1760–1763), OSZK Kt. Quart. Hung. 235. Bibliográfiai leírása: STOLL Béla, összeáll., *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav., bőv. kiadás (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 260. sz. A továbbiakban: STOLL + tételszám.

10 Piarista Központi Lt. For. 5/79. (V 105.), STOLL 1112. sz.

tözött Pestre, átépített háza¹¹ az 1810-es évektől és főleg az 1820–1830-as években magánmúzeumként szolgált. Noha hivatalosan már működött az 1802-ben megalapított Nemzeti Múzeum, a magángyűjtők korszaka nem áldozott le. Jankovichhoz sokan eljártak, az idősebb tudósokkal mind levelezett, talán Cornides Dániel ajánlása is közrejátszott ebben, aki sajnos nagyon hamar, 1787-ben meghalt, de az ifjú tudós hivatkozhatott arra, hogy kapcsolatban állt vele és Kovachichcsal. Vásárolt is tőlük még életükben, másoktól pedig a haláluk után hagyatéki darabokat. A levelezése egy részét özvegyekkel, illetve örökösökkel folytatott alkudozás teszi ki, mert úgy gondolta, ha más gyűjtők már együvé mentettek értékes iratokat, könyveket vagy tárgyakat, ne hagyjuk szétszóródni azokat. Jankovich megpróbált folyton befektetni, alkudni és vásárolni. Noha nem volt kifejezetten üzletember, de munkáját siker koronázta. A hagyatékok listája nagyon impozáns, s ha mindegyik gyűjteményből csak egy-két értékes dolgot választott volna, már az is nagyon gazdag kollekciónak alkotna. Ám Jankovich igyekezett teljes hagyatékrészeket vásárolni, emiatt duplumok is képződtek. Amikor 1832-ben a Nemzeti Múzeumnak eladta kedvezményes áron (körülbelül a harmadáért) a gyűjteménye egy részét, már abban is voltak másodpéldányok, számíttva arra, hogy a Múzeum ezeket majd cserealapként használhatja. Így is történt, s később a könyvei és műtárgyai közül több tételt, ami magyar szempontból nem volt olyan érdekes, például német könyveket, nagy tételben cseréltek be például a Hunyadi-levéltárra.

Sajnos ma sincs olyan egységes jegyzék, hogy pontosan mely források és tárgyak voltak Jankovichéi. Ezek regisztrálása a jövő feladatai közé tartozik, immár Európa több országában. Sok tárgyról csak gyanítjuk, hogy Jankovich birtokában volt, mert hol megjelenik a katalógusaiban, hol nem, ő sem tartotta nyilván mindenét. Ne feledjük: a szellemi gazdagságnak ezen a szintjén valóban válogatott forrásokról és tárgyakról van szó. A selejtezést előtte már megoldották a nagy elődök: Wagner Károly, Fejérváry Károly, Szirmay Antal, Kazay Sámuel vagy Aranka György. Az általuk megőrzött kéziratok és nyomtatványok (természetesen ősnymtatvány is bőven akad) utat találtak egy következő igényes gyűjtőhöz. Ezzel Jankovich nemcsak a saját könyv- és kincstárát gazdagította, hanem magát a gyűjtési kultúrát is. Nem volt az iparművészet, az aranytárgyak vagy az érmék megszállottja, de tény, hogy ezek felkeltették a korabeli nézők figyelmét, hozzájárulhattak a Jankovich-gyűjtemény hírnevéhez, lásd Fejér György 1817-es

11 Terveiről lásd BIBÓ István, „Építési adatok és tervek a Jankovich család levéltárából”, in BELITSKA-SCHOLTZ, *Jankovich Miklós...*, 252–258 és képmelléklet.

tudósítását.¹² Tulajdonosukat, noha sokat költött rájuk, ezek kevésbé érdekelték. Valójában egy puritán tudós lélek volt, aki a könyveknek és a forrásfeltárásnak élt. Akkor is, ha módszereit tekintve nem mindenben volt egyformán tudományos.¹³

II.

Látni fogjuk, hogy a régi magyar szövegforrások gyűjtésekor is kulcsszerepet játszott a közösségi beállítottság, különösen az intézmények előtti korszakban. Jankovich egy önszerveződő, baráti-levelezői kapcsolatokon alapuló tudós társaság tagja volt, amelynek nincs más nyoma, csak épp az ő személye, amelyen keresztül kapcsolatot tartottak a tagok. Ismerték egymás terveit, némiképp ellenőrizték is azokat. Ennek fénykorát 1817-ben a *Tudományos Gyűjtemény* megalapítása és szerkesztése jelenti.

Ide kívánczik egy szinte elfeledett kortársuk, Sándor István (1750–1815) neve, akinek tevékenysége párhuzamokat mutat Jankovichéval.¹⁴ Mindketten műkincseket és jelentős könyvtárat gyűjtöttek össze, könyvkiadói tevékenységet folytattak,¹⁵ egyúttal magánmecénások voltak, bár nem Festetics György vagy Széchényi Ferenc rangú mágnások, hanem a köztes mezőnyből valók. Révai Miklósnak és Nagy János ex-jezsuita költőnek, ekkor már szanyi plébánosnak ő volt az egyik legfontosabb támogatója. Noha nincs teljes mélységében feltárva a kapcsolat, de tudjuk, hogy a nagyon szegény és mindenkinél mecénatúráért kopogtató Révai, Faludi kiadója gyakorlatilag folyamatosan kérlelte támogatásért Sándort, sőt Jankovichot is.

Ezek a tehetős kultúremberek a tudományszervezés mozgatórugóivá váltak, hiszen Festetics György és Széchényi Ferenc időközben elhunytak (Sándor után nem sokkal, 1819-ben és 1820-ban).¹⁶ Mivel a Faludi-örökség két elhivatott du-

12 FEJÉR György, „T. Vadassi Jankowics Miklós’ Gyűjteményeiről, és Régiségei között található két isméretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról”, *Tudományos Gyűjtemény* 1, 11. sz. (1817): 3–46.

13 Lásd erről kötetünkben Kegyes Erika, Zsoldos Endre és Zsupán Edina alapos elemzéseit.

14 Munkásságának legbővebb áttekintése, főként művészettörténeti szempontból: PAPP Júlia, *Művészeti ismeretek gróf Sándor István (1750–1815) írásaiban*, Művészettörténeti füzetek 21 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992).

15 Vö. Csörsz Rumen István, „A *Sokféle* folyóirat irodalmi programja”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 757–767.

16 A mecénatúra átalakulásáról a Habsburg Birodalomban legújabban lásd: Gábor VADERNA, ed., *The Culture of the Aristocracy in the Habsburg Monarchy, 1750–1820* (Wien: Praesens Verlag, 2022). Korábbi Jankovich-tanulmányom német változata e kötetben jelent meg, vö. Rumen István CSÖRSZ,

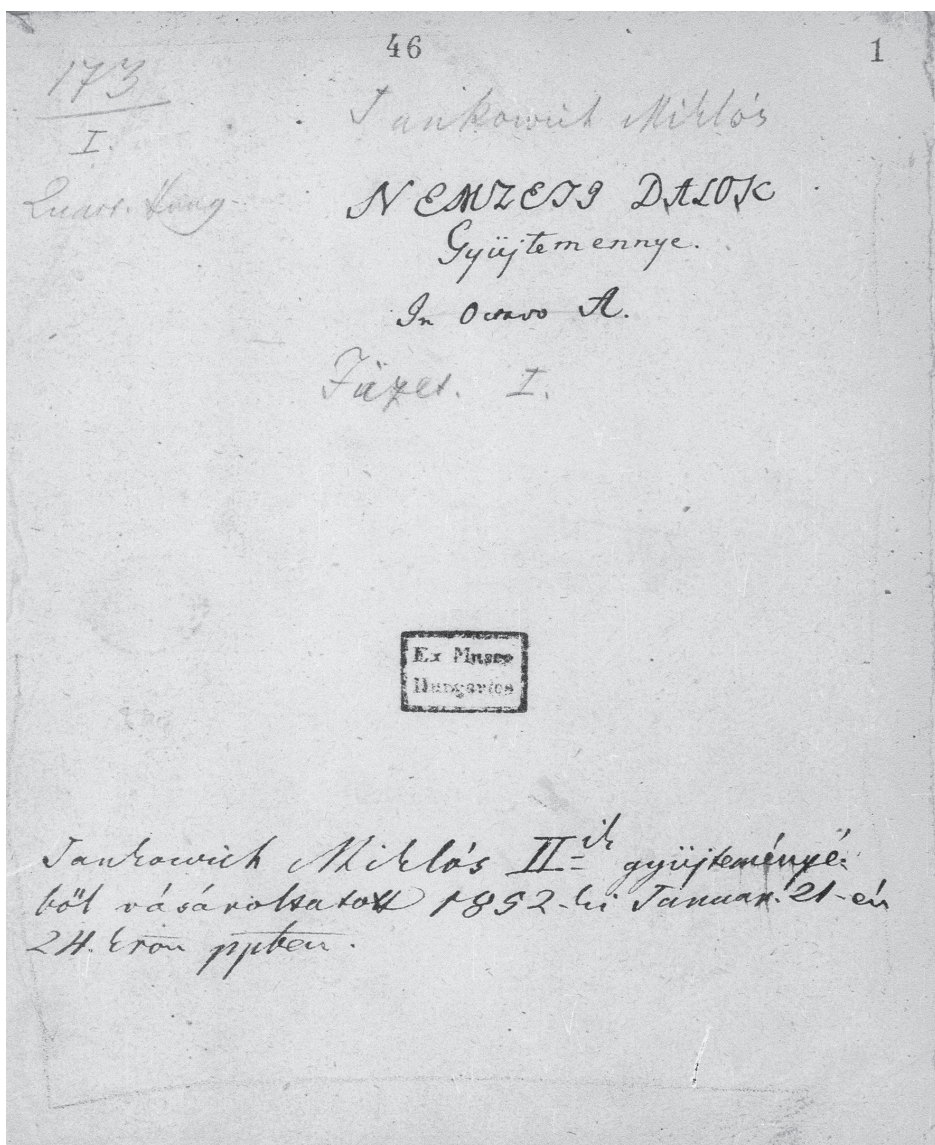
nántúli tagja, Révai és Nagy János egyaránt kapcsolatban állt Sándorral, jól ismerte a Révai által propagált *Magyar Költeményes Gyűjtemény* terveit, netán forrásokkal is részt vállalt volna a folyamatban. A fentiek miatt Sándor István kihagyhatatlan eleme lehetett a láncolatnak, már csak bécsi lakhelye és ebből adódó nemzetközi látóköre miatt is. Ám fájdalmasan hamar meghalt (betegsége miatt öngyilkos lett).

Noha Sándor – Kultsár Istvánhoz hasonlóan – már az 1790-es években a leendő Akadémiára hagyta könyvtárát, nem kizárt, hogy a baráti körből néhányan ettől függetlenül hozzáférhettek kéziratához, nyomtatványaihoz, műtárgyához. Tény, hogy a halála után a könyvtára részben szétszóródott, részben a Mednyánszky családeba keveredve megmenekült, így a BTK Irodalomtudományi Intézet, illetve az Eötvös Könyvtár darabjaként fennmaradt egy-két kötet, a többi lappang. Birtokai (Vág)Lukán voltak, így jó eséllyel felvidéki magán- és közkönyvtárakba olvadhatott be. Gyanúm szerint Sándor halála után Jankovich is igyekezett megmenteni valamit a hagyatékából, hiszen ez egy társaság volt: Kultsár István, Sándor István, Jankovich Miklós, egymást jól ismerő, magasan kvalifikált tudós emberek. Az utókorból nézve gyűjtői és kiadói terveik szinte kirakósjátékelemeként egészítették ki egymást. A Sándor-féle *Magyar Könyvesházzal* (Győr, 1803) bővebb, de rokon szellemű vállalkozás lett például a még Kovachich kezdeményezésére megindult *Közönséges Magyar Könyvtár* kézíratsorozata, amelyben Jankovichnak legalább negyven évi munkája volt.¹⁷ Ebbe sok egyéb gyűjtemény mellett Sándor könyvtárának anyagát is bedolgozta.¹⁸ Bizonyosan ismerte továbbá Sándor alapvető írásait a régi magyar kéziratok gyűjtéséről és kiadásáról (az általa szerkesztett *Sokféle* kötetekben), így személyében hosszú távú ösztönzőre, példaképre találhatott.

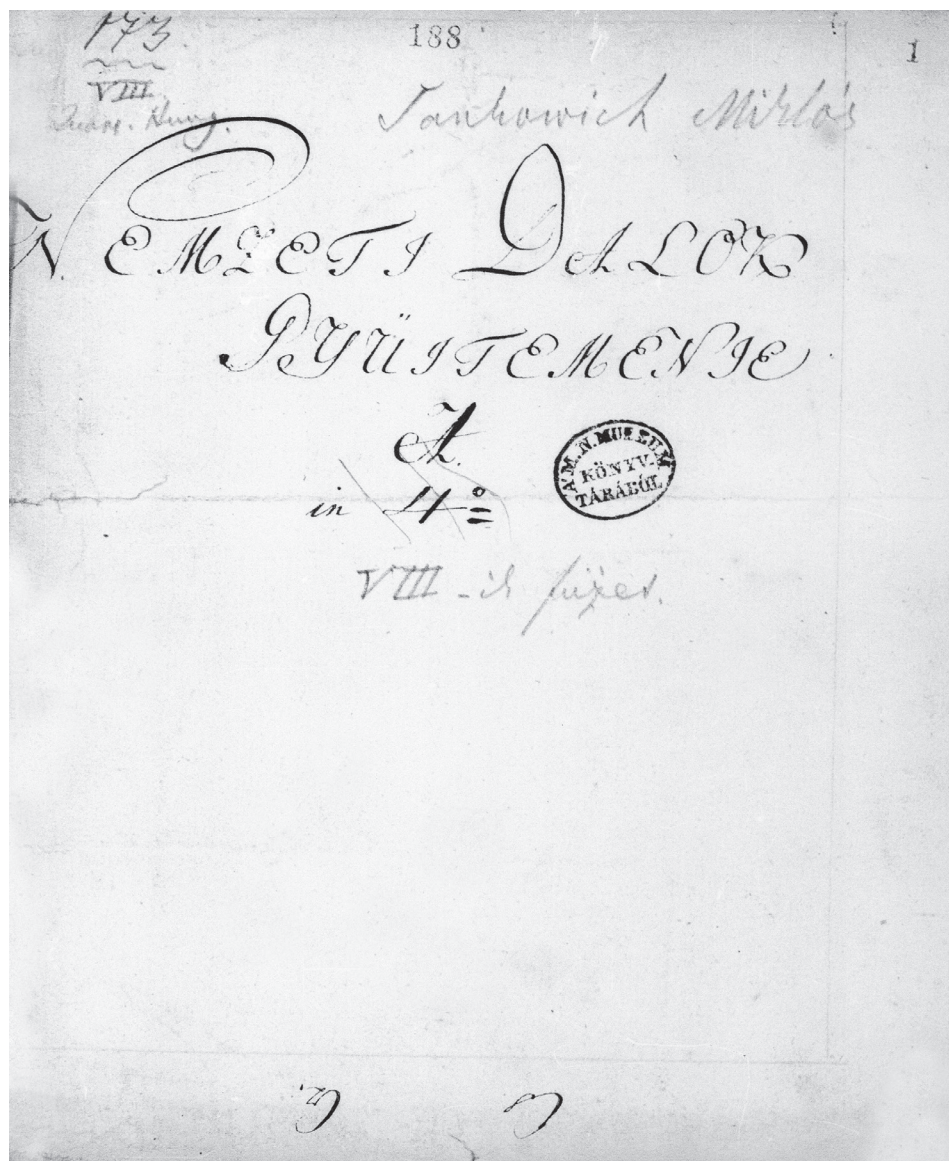
„Miklós Jankovich und die *Sammlung der Nationallieder*”, 291–304. A mecenatúra kérdéséről más megközelítésben: KOLLÁR Zsuzsanna és HITES Sándor, szerk., *Adomány, díj, jutalom, segély: A mecenatúra színváltásai az irodalomtörténetben*. Reciti konferenciakötetek 19 (Budapest: Reciti, 2022).

17 MTA KIK Kt. Bibliogr. 2r 32. Vö. BERLÁSZ, „Jankovich Miklós...”, 44.

18 Ifj. JANKOVICH Miklós, „Jankovich Miklós tudományos és szerkesztői tevékenysége”, in BELITSKA-SCHOLTZ, *Jankovich Miklós...*, 197–219, 210.

A Nemzeti Dalok Gyűjteménye I. kötetének címlapja

A Nemzeti Dalok Gyűjteménye VIII. kötetének címlapja

III.

Jankovich Miklós egyik legérdekesebb kiadói terve, a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* (a továbbiakban: *NDGy*) sajnos köztudottan kéziratban maradt.¹⁹ Az eredetileg tízkötetes sorozat rendszeresen szóba kerül a szakirodalomban, de mivel jó részt olyan másolatokat őriz, amelyek eredeti forrása is rendelkezésre áll, kevesen vették a fáradságot, hogy önmagáért is megvizsgálják a hatalmas korpuszt. Ám ha elmélyedünk benne, hamar szembesülünk a ténnyel, hogy jóval többet jelent, mint a sok-sok megvalósulatlan terv egyikét. Lássuk, milyen rendszer rajzolódik ki ebből, s ez magyarázattal szolgálhat-e a szövegek kiadástörténetére.

Fejér György utalt rá elsőként 1817-ben, hogy Jankovich Miklós a *Nemzeti Dalok* összegyűjtésén dolgozik:

E' jeles Gyűjteményhez mellékelte Jankowics Úr a' Nemzeti Dalokat, és a' legtávolább időktől kezdvén, azokat négy szakaszokra elosztatta, I. rendben a' Vitezi (Heroici) II. az Erkölcsei (Morales) III. a' Nyájas (Ludicri) IV. a' Szerelmes (Erotici) Énekeket foglallya. [...] A' Vitézi Dalok Nemzetünknek legrégebb, és siralmasabb viszontagságait előszinnel ábrázolják. Kezdődnek a Magyarok' jövetelét Historiái emlékekkel bővítő énekkel: Emlékezzünk Régierekről 's t. azután a' XVI. XVII. és XVIII. század elein történt nevezetes és jeles tetteket hirdelik. A' Gyűjtemény' darabjai már ezeken fellül szaporodtak. Ohajtaná azokat a' Tulajdonos két ezerig szaporítani, és azonnán ékes formában a' jobb izlésűeket Nemzetünknek diszére közre bocsátani.²⁰

Berlász Jenő, Krompecher Bertalan és Küllős Imola nyomán valamelyest rekonstruálni tudjuk, miként tett szert Jankovich azokra az eredeti kéziratokra, amelyek később, illetve párhuzamosan az *NDGy* alapjául szolgáltak. Stoll Béla azon forrásokat is elkülönítette hipotetikusan, amelyek eredetije ma már nem hozzáférhető, csak a belőlük lemásolt szövegeket ismerjük az *NDGy* köteteiből. Kiemelkedik közülük az ún. *Jankovich–Erdélyi-kódex* (1740 előtt),²¹ a VII. kötet alapjául szolgáló ősforrás. Ennek utolsó használója Thaly Kálmán volt. A lappangó kézirat néhány tanulságára hamarosan visszatérünk.

A könnyebb áttekintés kedvéért ismételjük meg a tíz kötet forrásait, Stoll nyomán:²²

19 OSZK Kt. Quart. Hung. 173.

20 FEJÉR, „T. Vadassi Jankowics Miklós' Gyűjteményeiről...”, 20–23. Korábbi tanulmányomban hosszabban idéztem a nemzetközi példák emlegetése miatt, vö. CSÖRSZ, „Jankovich Miklós...”, 67–68.

21 STOLL 200. sz.

22 STOLL 531. sz.

kötet- szám	cím	forrás(ok)	forrás(ok) lelőhelye
I.	NEMZETI DALOK Gyűjtemenye in octavo A	<i>Mátray-kódex</i> (1682 után), teljes	OSZK Kt. Duod. Hung. 42.
II.	NEMZETI DALOK Gyűjtemenye In octavo B.	<i>Szentsei György daloskönyve</i> (1704 előtt), teljes <i>Dávidné Soltári</i> (1790–1791) 4 szöveg <i>Jaj, régi szép magyar nép</i>	OSZK Kt. Oct. Hung. 70. Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára Kt. 630. ismeretlen
III.	NEMZETI DALOK Gyűjteménye In octavo C.	<i>Dávidné Soltári</i> (1790–1791), teljes	Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára Kt. 630.
IV.	NEMZETI DALOK Gyűjteménye in Octavo D.	<i>Erdélyi-énekeskönyv</i> (1779), teljes	MTA KIK Kt. RUI 8r 136.
V.	NEMZETI DALOK Gyűjteménye in octavo E	ismeretlen (saját?) kézirat(ok)	ismeretlen
VI.	NEMZETI DALOK F in octavo	<i>Horváth János-énekeskönyv</i> (1790), teljes	OSZK Kt. Oct. Hung. 1158.
VII.	NEMZETI DALOK Gyűjteménye in 8° G.	<i>Jankovich–Erdélyi-kódex</i> (1740 előtt)	ismeretlen
VIII.	NEMZETI DALOK GYŰJTEMÉNYE A in 4°	<i>Jankovich Miklós: Magyar Világi Énekek</i> (1789–1793), részletek <i>Jankovich Miklós: Magyar énekek új gyűjteménye</i> (1800), részletek	OSZK Kt. Quart. Hung. 175. OSZK Kt. Quart. Hung. 178.
IX.	NEMZETI DALOK GYŰJTEMÉNYE B in 4°	<i>Nátlly Ferenc-énekeskönyv</i> (1795–1796), csaknem teljes	OSZK Kt. Quart. Hung. 176.
X.	NEMZETI DALOK GYŰJTEMÉNYE C in 4°	<i>Resetka János-énekeskönyv</i> (1801), részletek	OSZK Kt. Quart. Hung. 174.

Hogy Jankovich gondolkodott-e az *NDGy* repertoárjának bővítésén, nem tudjuk. A sorozat ügye nem tartozott azon tervei közé, amelyekről bővebben tájékoztatta a közvéleményt. Az viszont beszédes, hogy még utolsó éveiben, sokszoros anyagi csőd közepette is vásárolt magyar versgyűjteményeket, például a *Széphistóriák kéziratát* (1686)²³ egy bejegyzés szerint „1842. 12. Martij hozattam Bétsből...” (22b), másolatát pedig ugyanott találjuk, ahol a szintén epikus alkotásokat őrző *Csoma-kódexét* (1638),²⁴ a ma OSZK Quart. Hung. 237. jelzetű kéziratban. Nem kizárt, hogy ekkor már az epikus műfajok szisztematikus gyűjtésére is törekedett, ám az *NDGy* tíz törzskötetéből ezek jórészt hiányoznak. A Fejér által említett *Pannóniai ének* sem szerepel a tízkötetes sorozatban, holott logikusan oda tartozna. Talán a *Régi magyar énekek* című másolatkiötet is az *NDGy*-hez sorolandó előzetes segédlet, bár ebben se szerepel a honfoglalás históriája.²⁵

A lemásolt őskéziratokat – a szakirodalom némely korábbi állításával ellentétben – Jankovich nem adta el az „első gyűjtemény” korábbi értékesítési fázisában. Mindegyik a legbelső könyvtárhoz tartozott, így csak halála után, az 1852-es árverezéskor kerültek a Nemzeti Múzeum tulajdonába, együtt a 20 ezüstkrajcár vételárú *NDGy*-vel.²⁶ Pontosabban egy részük még nem ekkor, s még csak nem is oda.

Az *NDGy* másolóinak személyét nem ismerjük, de az bizonyos, hogy nem Jankovich kézírását őrzi a tíz kötet, hanem egy vagy két írnokéát (fontosak lehetnének szempontunkból). A szövegek nyelvjárási alakjait többnyire leegyszerűsítették, de például igen gondosan, az eredetinel szőbb formában reprodukálták a *Dávidné Soltári* egyik girbegurba képversét.²⁷

23 STOLL 120. sz.

24 STOLL 59. sz.

25 *Régi magyar énekek kézírata* (19. század eleje, kollig.), STOLL 539. sz., OSZK Kt. Quart. Hung. 236.

26 BERLÁSZ, „Jankovich Miklós...”, 77, 42. tétel. A másolatoknak nem volt nagy becsé ezen az árverésen; ugyanígy 20 ezüstkrajcárt adtak a *Wathay-énekeskönyv* tervezett kiadásához készített könyvnyomatos képekért, uo., 77. tétel. KROMPECHER, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, 20.

27 *NDGy* III. 52a.

IV.

„Veszítsünk el egy forrást...!”

Vadai István (1960–2018)

A másolás sorrendje nem egyértelmű, de a tíz kötet forrásául szolgáló őskéziratok többségét sem tudjuk adatolni, hogyan s mikor szerezte Jankovich. Ezeket nem is adta el senkinek, talán haláláig őrizgette a kiadás tervét. Mondhatni: legfelső könyvespolcán álltak lelkileg – de lehet, hogy fizikailag is – azok a kéziratos versgyűjtemények, amelyek nélkül ma egyszerűen elképzelhetetlen volna a kutatás. Vadai István 2019-ben már felidézett kérdését megismételve: ha ezeket a forrásokat „elveszítjük”, ezzel kidöntjük a 17. és kora 18. századi magyar líratörténet oszlopaikat, s néhány emelet egymásra szakad, vagy légüres tér képződik. E források nélkül nincs dinamikus közlekedő rendszerünk a kor magyar irodalmában. Ennek súlyát az a kor még nem tudta megítélni, mert se Jankovich, se más nem adta ki még a szövegeket. A legrégebbi alkotásoknál sokkal újabbak voltak, a közelségük politikai és más utalásokat rejtett, emiatt sem siettek közzétenni ezeket. Az a csoda, hogy Jankovich ezeket lemásoltatta írnokaival.

Korompay Bertalan 1985-ben így foglalta össze a sorozat fejlődésére vonatkozó megfigyeléseit, amelyek gyakorlatilag ma is helytállóak:

Jankovich énekeskönyveiről az a nézetem, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárába kerülésük (1852) után köttetnek be olyanformán, ahogyan ma bekötve rendelkezésünkre állnak. Innen van, hogy az NDGy-hez tartalmilag közelálló, Jankovich tulajdonában volt énekeskönyvek, a nekünk forrásokul szolgáló kéziratos művek egy része leltározásuk alkalmával az NDGy jelzetéhez mindjárt csatlakozó (Quart. Hung. 174–178.) leltári számot kapták. Nem látszik kizártnak, hogy a könyvtár őretől s a kéziratok átvevőjétől, Mátray Gábortól származik az NDGy kötetekének római számokkal (I–X.) való megjelölése.

Az NDGy keletkezésének történetét a következő ismeretekkel és feltevésekkel világíthatom meg. Jankovich kötetek címlapjain nem római számokkal, hanem nagybetűkkel jelölte meg az egy-egy kötetbe különített énekanyagot. Másolati gyűjteménye feltehetőleg először a VIII., IX., X. számokat viselő kötetekből állott. Ezeket jelölte meg A, B, C betűkkel. A VIII.-ba saját ifjúkori gyűjtése anyagát (J1789 és J1800)²⁸ vétette fel némi válogatással, a IX. kötetbe íratta le Nátly Ferenc gyűjteményét a század végétől, a X. kötetet a Resetka Jánosnak tulajdonított énekeskönyv anyagából telt ki az új század kezdőévéből.

28 A *Magyar világi énekek* és a *Magyar énekek új gyűjteménye* anyagát.

Időközben – számunkra egyelőre ismeretlen időpontban – hozzájutva a Mátray-kódexhez és a Szentsei-daloskönyvhöz, melynek megszerzésével, megmentésével, mint annyi mással, nevét az utókor számára halhatatlanná tette, másolati gyűjteményének koncepciója némileg megváltozott. Ezeknek adott történeti elsőbbséget. Ezeket határozta meg A és B betűkkel. A többi kötetet folyamatosan ily betűkkel látta el: III = C, IV = D, V = E, VI = F, VII = G. Az a tény, hogy a Mátray-kódex versanyaga – a többitől eltérően – valamivel kisebb méretű Quart-ívlapokra van másolva, valószínűsíti azt a feltevésünket, hogy ennek a kódexnek a lemásolása megelőzte a többit, a másolat készen volt, mikor a másoló (ugyanaz az egy személy) a többi énekanyag letisztázására megbízást kapott; a Mátray-kódexet felölelő kötet tehát készen helyzetetett a sorozat élére.

Most már a történeti múlt és a jelenkor meg lévén alapozva, hátra volt, hogy a III.-tól a VII. kötetig terjedő közbülső sorozatban is bizonyos sorrend állapíttassák meg. A III.-ba Dávidné Soltári kerültek, a Jankovich összeírásával terjedelemben összevethető szintén igen értékes vidéki énekgyűjtemény [...]. Felteszem, hogy a másolatás időpontja nemsokára követte a beszerzését. A továbbiakban új gyűjtési tendencia: a csoportosítás szándéka vehető észre. Az V. kötetbe – amelyben több latin és szlovák vers sorakozik a magyarral vegyesen, rendszertelenül –, főként a kötet második felébe az ún. „feslett” megjelölésű verseket, a VII.-be az istenes énekeket különítette el – ha ugyan az eredeti forrásokban így benne nem voltak. Az istenes énekekből csak kevés gyűlt össze. Az átlagos, 100 körüli dalmennyiséghez (pl. IV., V. k.) képest csak negyedannyi. A IV. kötetbe az Erdélyi János után Erdélyinek nevezett dalgyűjteményt másoltatta le, a VI.-ban pedig a székesfehérvári Horváth János-énekeskönyvből származó darabok kaptak helyet. Kétségt kívül a IV. és V. kötetben sok a még feltáratlan és nagyon eredeti költemény. Azonban korunk „rokó strófában” szerzett szerelmi költészetének mennyiségileg is legjava termése a III. és VIII. kötetben található. Ezek a legterjedelmesebbek. Az előbbi kötetben 184, az utóbbiban 176 ének van együtt.²⁹

Korompay fenti gondolatait célszerű elfogadnunk, noha egy részük bevallottan feltevés, mert nincs tárgyi és jegyzőkönyvi bizonyítékunk az őskéziratok vásárlásának időpontjára. Az alábbiakban néhány időrendi kérdésben magam is közreadok alternatív megoldásokat, ugyanígy csak következtetések útján.

A legnagyobb kérdést maga a keltezés veti fel: jelenleg az őskéziratokról csak egynek tudjuk a vásárlási forrását és időpontját (*Dávidné Soltári*: 1810, lásd még alább), a másolásról még ennyit sem. Apró, de egyszer hasznosítható adat, hogy Jankovich az írnok(ok) munkáját alaposan ellenőrizte, s az *NDGy*-be maga is be-

29 KOROMPAY Bertalan, „Betűrendes mutatók és kiegészítések Jankovich Miklós énekgyűjteményeihez”, in BELITSKA-SCHOLTZ, *Jankovich Miklós...*, 173–196, 176–177.

leírt címeket, argumentumokat, megjegyzéseket. A kézírás segíthetne a datálásban, azonban élete nagy részében egységesen írt, így e néhány szónyi bejegyzés nem ad elég támpontot. Egyelőre nincs valószínűbb datálás, mint Korompayé: a nagybetűk jelölik ki az útvonalat, a kötet számozás későbbi. Ez esetben a *Dávidné Soltári* megvásárlása, 1810 előtt (vagy azzal egy időben) kellett hozzájutnia a *Szentsei-daloskönyvhöz*, mert a *Dávidné*-másolatok első csoportja a *Szentsei*-másolatok után található a II. kötet végén. A kuruc kori kötet végére Jankovich néhány dalt a sokkal későbbi pataki-erdélyi forrásból is odamásolt, majd a III. kötetbe önállóan is rögzítette azt, de a II. kötetbe lemásolt szövegeket kihagyva. Az itt szereplő, kötetzáró *Jaj, régi szép magyar nép*-variáns nem azonos az előtte már lemásolt *Dávidné*-belivel, viszont nagyon közel áll az *Erdélyi-énekeskönyv* variánsának 1–4. szakaszához.³⁰ Még az sem kizárt, hogy tematikus, 18. századi függelék tervezett a hiteles kuruc kézirat másolatához. A *Mátray-kódex* ügyét ez nem oldja meg, mivel a kötetek betűjelzése valójában nem függ a beszerzésük vagy másolásuk sorrendjétől. A kezdetektől meglévő saját és Horváth János-féle kéziratának későbbi betűjele épp azt jelzi, hogy a másolt kézirat beérkezésének nem volt hatása a sorozati pozícióra. S innen nézve a *Szentsei*-kötet végére másolt *Dávidné*-részletek sem perdöntők.

A fenti táblázatban az eredeti címlapok adatai szerepelnek. Látható, hogy a VII. kötettel kezdődő csoport ismét A, B, C és D jeleket visel, de 4°, azaz negyedré formátumot jelölve. Ezt ne értsük félre, hiszen (némi méreteingadozással) az egész *NDGy* negyedré méretű. Nem feltétlenül jelöl időbeli eltérést sem a másolatok között, sokkal egyszerűbb a magyarázat: a források formátumát jelöli (e tekintetben a *Mátray-kódex* is nyolcadrétnak számít, noha kisebb annál, ma tizenkettődré jelzete van). Javaslom, kerüljük a messzemenő következtetéseket ennek kapcsán, hiszen csak azt jelöli, hogy a nyolcadré kötetek mellett külön ábécérendbe foglalta a negyedré (zömmel saját) források másolatait is. S ennek nyomán biztosra vehető, hogy a *Jankovich–Erdélyi-kódex* és az V. kötet ismeretlen forrása is nyolcadré alakú volt. Az előbbit Thaly is ekként említi.

30 Az *Erdélyi-énekeskönyv* szövegét tipikus vonásai miatt a kritikai kiadásban főszovegként közöltük: CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN és KÜLLŐS IMOLA, kiad., *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom, Régi magyar költők tára: XVIII. század 14* (Budapest: Universitas Kiadó–Editio Princeps Kiadó, 2013), 10/VII. sz.

V.

A *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* cím szépen cseng, felidézve a korabeli angol és egyéb kiadványokat, ahogy erre Fejér György is utalt. A tervekkel rokon vállalkozás a korszakban több is felmerült, nemcsak Magyarországon, ezekről Jankovich egyértelműen tudott. Egy német népdalgyűjteményre kritikus megjegyzést tett például, ami éppen a műfajok életkorfüggéséről szól.³¹ Mégsem sikerült soha megjelentetni, hiszen a sorba másolt kötetek még vázlatosan sem jegyzeteltek, nem alkotnak tematikus szöveggyűjteményt, csak később tervezte ezt, külön szerelmes, vitézi és más műfaji rendszerbe foglalva. A vitézi fejezet állt volna az elején, de nem rendezte el anyagát, hacsak a *Szentsei*-kötet végére illesztett *Dávidné*-beli közéleti szövegeket nem tekintjük előzetes szerkesztői munka nyomainak. A kötet eleji, levágott íven a tematikus rendezés nyersanyagának töredéke maradt meg:

I⁶ Osztály. – vagyis Hósi Énekek Lajstr[oma]

A

[A]ddig engedte, A ki számba vette
[Árvá]n maradt Magyar sion leánya

B.

Bánatimnak örvényében, Jaj. &.
Bötsületemet el vesztem, Jó hirem &.

Cs Cz

D

E

Emlékezem szegény Magyar országrul
Engem a szerentse most próbára vetet

F

Felséges nagy Isten felse[ges nevedben]³²

31 J[ANKOVICH Miklós], „Ziska (Fer.) és Schottki (Jul. Max.) Oesterreichische Volcks-lieder mit ihren Singeweisen gesamlet. Pest. Hartleben boltj. 1819. nagy 8. lap. 288.”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 8. sz. (1819): 111–116, 113.

32 *NDGy*, OSZK Kt. Quart. Hung. 173. III. 1b, haránt irányú, levágott szélű lap, a címlap hátoldala.

A fenti incipitek az első kivételével (amely egy Faludi-vers, s egyaránt megvan a *Dávidné Soltári*ban³³ és más egykorú forrásokban) mind a *Szentsei-daloskönyv* jellegzetes szövegei. Az összeírás tehát az első kötetel indult volna? A *Mátray-kódex*ben ezek valóban nem szerepelnek, tehát ismét nem tudunk állást foglalni: megvolt-e már ez a jórészt szerelmi és istenes énekeket őrző kézirat a *Szentsei-daloskönyv* és a *Dávidné Soltári* előtt, vagy sem?

A fentieket kiegészíthetik a lemásolt szövegek kezdősora fölél írt ceruzás római számok is, amelyek azt jelölik, melyik vers melyik tematikai osztályba tartozik:

- I. Vitézi (Heroici)
- II. Erkölcsi (Morales)
- III. Nyájas (Ludicri)
- IV. Szerelmes (Erotici)

Így létre lehetne hozni az *NDGy* nyers szövegbankját, de az átfedések és a sorrendi kérdések miatt ez sem jelentene végleges kötettervet, ahogy valóban csak a nyers áttekintést szolgálhatta. Még az is kérdéses, valóban Jankovich Miklóstól származnak-e a számok, illetve milyen sorrendben kerültek a másolatokra. Fejér György szerint 1817-ben a négyes beosztás már készen állt, ugyanakkor csak egyetlen öskéziratról, illetve a régi sajtójairól tudjuk, hogy ekkor már Jankovich kezében voltak. A számok egyúttal a repertoár áttekintéséhez, felméréséhez is hozzájárulhattak, talán a nem elég meggyőző benyomás is késleltette a munkát. Úgy tűnik, az V. kötet (amelynek forrása, mint tudjuk, több kézirat lehet) kísértésképpen valóban a római számok sorrendjében, célzatos, tematikus rendszerű másolással készült (a nyitó szöveg, a IV. típusú tréfás dal kivételével). A többi kötetnél nem tapasztalunk ilyesmit, jórészt az eredeti források sorrendhű másolása miatt, amelyekben ez a szerkesztési elv nem érvényesült. A mélyebb vizsgálattal megrajzolható műfaji határok, műfajfogalmak rendszere viszont feltétlenül külön elemzést érdemel a jövőben.

Nem vitás azonban, hogy ha Jankovich összeszerkeszti kézirateit egy olyan szöveggyűjteménnyé, amelyet megálmodott (tematikus, netán azon belül kronológiai rendben), s közreadja, évtizedekkel hozta volna korábbra a régi magyar énekköltészet 19. századi recepcióját. Ez voltaképpen Thaly Kálmánnak sikerült először, aki a *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* (1864) nagyszerű kötetével Jankovich nyomdokaiba lépett, bár látni fogjuk, nem mindenben őrizte meg a nagy előd koncepcióját. Lehetne legalább egy tartalomvázlatunk a szöveggyűj-

33 169. sz., az *NDGy*-beli másolat: III. 170a–b, *Nádasdy Generalis Epitaphiuma. Faludi Ferenctol.*

teményből, amely tematikus bontásban adná a verseket, de a fenti töredék erről nem sokat árul el. Így csupán másolati tömbjeink vannak, és azért nem foglalkozik senki az *NDGy*-vel, mert jórészt megvannak az eredeti források, sőt a *Szentseidaloskönyv* már hasonló kiadásban is megjelent.³⁴

Am Vadai Istvánra hallgatva egy pillanatra veszítsük el a *Szentseidaloskönyvet*! Mi volna, ha nem ismernénk ezt a forrást? Mit tudnánk ezeknek a szövegeknek az életéről? Textológiai szempontból a Szentsei-féle énekek első vagy második variánsok a családfán. Többnyire az első helyen állnak viszont a *Mátray-kódex* szövegei, amely szintén Jankovichnak köszönhetően menekült meg az enyészet-től. Volnának-e nélkülük megragadható közköltészeti adataink az 1670-es évek és 1704 közti időszakról? Csupán 18. századi másolatok lennének. Talán azt sem tudnánk, hogy ezek 17. századi szövegek. Honnan is tudhatnánk?... (A *Mátray-kódex* esetében nem kizárt, hogy már a 18. század elején készült.) A műfaji megoszlás pedig – például a Jankovichtól függetlenül megmaradt *Vásárhelyi-daloskönyv* és a *Komáromi énekeskönyv* hatására – eltolódna a szerelmi költészet felé, holott ennek túlsúlya aligha tükrözi a valós arányokat. Ezért fontos egy-egy korai forrás előkerülése, mert teljesen átrendezi a sztemmákat. A jelenkorból ismert énekek „régivé válása” Jankovich és barátai számára is revelatív élmény lehetett, amikor a 17. századi forrásokat böngésztek.

Abban, hogy a közreadás akadozott, talán Kultsár István halála is szerepet játszott. Az első igazi magyar újságíró szintén érdeklődött a régi kéziratok és az énekköltészet iránt, amit a Mikes-kiadás éppúgy bizonyít, mint a reformkori kottás kiadások állandó hirdetése saját lapjaiban (*Hazai 's Külföldi Tudósítások; Hasznos Mulatságok*).³⁵ Am sajnos már 1828-ban meghalt; épp a Toldy-féle *Handbuch* megjelenésekor. Ha jól megfigyeljük: ekkoriban egy kulturális őrsváltás zajlik le Magyarországon, amelyet alig három év múlva a nagy nemzedék legismertebb tagjának, Kazinczy Ferencnek a halála zár le. Szerencsére Jankovich annyival fiatalabb volt, hogy még ő nem ment el azzal a nemzedékkal, illetve épp annyival idősebbek voltak a többiek, hogy túlélte őket.

34 VARGA Imre, kiad., *Szentsei György daloskönyve* [hasonmás kiadás és átírás], 2 köt., Bibliotheca Historica (Budapest: Magyar Helikon, 1977).

35 Ezekből bőséges válogatást közöl: KULTSÁR István, *Tudósítások és Hasznos Mulatságok (Válogatás a Hazai és Külföldi Tudósítások, valamint a Hasznos Mulatságok cikkeiből)*, kiad. BUDA Attila és HIDVÉGI Violetta, Téka (Kolozsvár: Kriterion, 2010), 68–95.

VI.

Jankovich könyvgyűjteménye s az abban megbúvó szövegek a 19. század első felében már legalább hírből ismert, sőt pesti házában kutatható korpuszt jelentettek. A szakirodalom és korábbi saját vizsgálódásaim is arra vezettek, hogy a gyűjteményt már hivatalos, nemzeti könyvtári átvétele előtt többen forgatták, annak tartalmáról személyesen konzultálhattak Jankovich Miklóssal. Az első árverés előtt a nyomtatott katalógust is közreadta,³⁶ ebben ugyan nem minden szerepelt, de orientáló értékű volt a tudományos közösség számára. A teljes körű könyvtári befogadás csak a tudós halála utáni árverezések alkalmával történt meg 1852-t követően, s a recepció lassan bontakozott ki. A *Mátray-kódexet* csak 1858-ban sikerült visszavásárolni Berlinből.

Az alábbiakban azt a folyamatot szeretném néhány ténnyel igazolni, amelynek során, hozzávetőleg két évtized alatt a *Nemzeti Dalok Gyűjteményében* fellelhető énekek egy része valóban eljutott az olvasóközönséghez. Korábbi tanulmányomban már megpendítettem:³⁷ Jankovich Miklós voltaképp a későbbi kutatások régi magyar irodalmi kánonját alapozta meg ezzel, különösen az anonim műfajok, a nemesi kéziratosság és a koronként eltérő tartalmú közköltészet legitimációja terén. Vagyis: a *meg nem valósulás* helyett a *késleltetett megvalósulás* lenne a pontosabb kifejezés.

Mit ismerhetett az olvasóközönség Jankovich szövegkincstárából? Toldy Ferenc például valamiért még nem láthatta az *NDGy* forrásainak javát a *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) szerkesztésekor. Ezért nincs jelen e kötetben a régi magyar közköltészet, csak egyes kitüntetett művek, például a *Szent László-ének*, vagy a 1548-as *Házások énekei*, amelyeket szintén Jankovichtól másolt. Ezeket akkor még senki nem ismerte, s más még ki se adta. A *Handbuch* és a korabeli magyar tudományos sajtó, főként a *Tudományos Gyűjtemény* szolgált előszobául, s ismét vegyük észre: Jankovich nélkül ezeket a szövegeket se olvashatnánk.

Toldy megkapta tőle a *Közönséges Magyar Könyvtár* köteteit is, így a nyomtatott források bibliográfiájával naprakész lehetett. Közös munkájukat dicséri a *Magyar költői régiségek* (1828), benne a *Csoma-kódex*ből kiadott részletek, „Ballassa átka” és Amade-versek Kultsár Istvántól kérve, akinek talán épp a halála miatt nem tudta visszaadni azokat. Jó kérdés, hogy Kultsár említett Amade-kézirata azonos-e azzal, amelyet az alábbi levele szerint Jankovichnak is kölcsönadott.

36 *Magyar hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlja* W[adasi] J[ANKOVICH] M[iklós] (Pest: Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1830).

37 Csörsz, „Jankovich Miklós...”

Kultsár aktív részese volt Jankovich baráti körének, ezáltal könyves univerzumának, illetve a *Tudományos Gyűjteménynek*. Egy keltezetlen levelében örömmel írja, hogy tud az *NDGy*-ről (kézirása az 1804-es datált leveléhez közeli formavilágú):

Egész megújulással olvastam az Énekek' elejit, bár mindnyáját egészszen elolvashatnám! Hogy ezen kellemetes Gyűjtemény mennél előbb jelesen megbővüljön, tellyes örömmel és készséggel küldöm meg ezen ritka Darabjait a Csalóközi Musának. De egyszerűs mind Kérem, hogy azon 19 darabokat Tek[intetes]. Ur velem közleni méltóztassék.³⁸

VII.

Krompecher kiváló megfigyelése szerint ugyancsak 1828-ban, Kultsár halála után kerül szóba először a *Szentsei-daloskönyv*, méghozzá az *Aurórában* közölt átköltés (*Zöldítsétek eget hamar az erdőket*) lenne az első nyom a kézirat használatára.³⁹ Ezt azonban nem tudjuk, maga Jankovich adta-e közre, mivel nincs aláírva, s adatok sem szerepelnek. Az *NDGy* megfelelő pontján (II. 103a) teljesen ép másolatot találunk az énekről, Jankovich autográf címe a dátumot is kiemeli: *1648. Végbéliék Eneke*. Vagyis az alapoknál semmiféle hamisítás nem történt, s nem övezte kétely a 17. századi kelteztést.

Elgondolkodtató viszont, hogy a kéziratot Jankovich esetleg épp Kultsár hagyatékából vette vagy tőle kapta? Ha igen, akkor talán emiatt hiányzik a korábbi szakirodalomból. Bizonyíték lenne, ha Kultsár bárhol használta, idézte volna, ám egyelőre nem tudunk ilyenről. Újságíróként jobban foglalkoztatták a jelenkor művészeti vívmányai, az új kiadványok és a közköltészet egyik ágaként értett népköltészet.⁴⁰ Merész feltevés, de egyéb adat híján még az sem elvetendő, hogy a kézirat ugyanonnan kerülhetett a birtokába, mint az 1790-es években Mikes Kelemen *Leveleskönyve*: a törökországi bujdosók hazakerült iratai közül.⁴¹ (Kis kitérő: a *Leveleskönyv* kéziratának semmit nem tudunk az őrhelyéről a Kultsár-

38 OSZK Kt. Fond 16, 893/4.

39 KROMPECHER, *Jankovich Miklós...*, 18.

40 Utóbbi munkásságáról: CSÖRSZ Rumen István, „Kultsár István és a *Hasznos Mulatságok* „köznépiall”-ai (1818–1828)”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, 143–204 (Budapest: Reciti, 2013).

41 A Mikes-kézirat hazakerüléséről legújabbban pl. TÓTH Ferenc, „Egy hiányzó láncszem, avagy újabb adalékok Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* kéziratortörténetéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 120 (2016): 631–641. A kézirat sorsáról átfogóan: HOPP Lajos, „A *Törökországi levelek* kézírata”, in TÜSKÉS Gábor, kiad., MIKES Kelemen, *Constantinápolyban gróf P... E... írott leveli M... K... (Törökországi levelek): Az autográf-kézirat hasonmás kiadása* (Budapest–Eger: MTA Irodalomtudo-

féle 1794-es kiadástól egészen Toldy Ferenc vásárlásáig, 1858/1859-ig. Még az sem kizárható, hogy Kultsár hagyatékából egy időre Jankovichhoz került, aki nem jelölte meg sajátjaként, s halála után elkallódott, majd esetleg Farkas Lajos antikváriushoz került, tőle vehette meg Toldy.⁴² Farkassal egyébként Jankovich levelezőkapcsolatban állt.)⁴³ Ez esetben Szentsei György vagy valamely bizalmasa vihette ki magával, s később keveredett össze mások irataival. Érdekes, hogy már Thaly Kálmán felvetette ezt a lehetőséget,⁴⁴ amelyet persze sem neki nem volt módja bizonyítani, sem nekünk. Szentsei György személyazonosságát ráadásul máig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni, csak a kézirat néhány akrosztichonjából ismerjük a nevét.

Mátray Gábor csak annyit ír a kézitról, hogy 1852-ben, Jankovich második gyűjteményéből vették az árverésen. Jankovich legbelső könyvei közé tartozhatott, még akkor is, ha valóban csak 1828-ban tett szert rá (bár Küllös Imola szerint akár már 1806-ban az övé lehetett, s Teleki László ennek olvasásakor lelkesült fel annyira).⁴⁵ Ám előfordulhat, hogy nem így történt: mivel a kézirat Veszprém megyéhez, Tés környékéhez köthető, akár Horváth Jánoson keresztül, korábban is hozzájuthatott. Mindkét régi kézirat, a *Mátray-kódex* és a *Szentsei-dalokkönyv* is dunántúli források,⁴⁶ s egy fehérvári püspöknek komoly kulturális kapcsolatokkal igenis volt módja ilyesmit megszerezni – függetlenül attól, hogy ezek alapvetően protestáns források. Kultsárt egyébként maga Horváth János temette Pesten, a Belvárosi plébániatemplomban.⁴⁷

Ám ha lenne bármilyen korábbi adatunk a *Szentsei-dalokkönyv* konkrét szövegvariánsainak ismeretéről, kiadáson vagy idézeteken keresztül, vajon nem ugyanide jutnánk-e? Kultsár, Révai, Horváth János és Jankovich (vagy más dunántúli értelmiségi) véletlenül, egymástól függetlenül is a birtokába juthatott a fontos

mányi Intézet–Lyceum Kiadó, 2011), kísérőfüzet, 3–11; TÜSKÉS Gábor, „Hogyan jutott a *Törökországi levelek* kézírata Toldy Ferencről Bartakovics Bélához Egerbe?”, in *uo.*, 12–30.

42 A hosszú lappangás Hopp Lajos jegyzetei szerint is dokumentálatlan, vö. MIKES Kelemen, *Törökországi levelek és misszilis levelek*, kiad. HOPP Lajos, Mikes Kelemen összes művei 1 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966), 366–368. Mikes egyéb kézíratai Farkas Lajos hagyatékából, 1875-ben kerültek elő.

43 W. WINDISCH Éva, „Jankovich Miklós személyi levéltára”, in BELITSKA-SCHOLTZ, *Jankovich Miklós...*, 259–276, 269 és 274.

44 *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*, XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta THALY Kálmán, 2 köt. (Pest: Lauffer Vilmos, 1864).

45 KÜLLÖS, „Jankovich Miklós...”, 163.

46 Thaly az előbbi nem ebből a térségből származtatja.

47 Erről külön említést tesz az akadémiai összefoglaló, hiszen 1830-ban emlékülést tartottak Kultsár tiszteletére.

kéziratnak. Ismertetését és a szövegek kiadását azonban egyikük sem érezte szükségesnek valamilyen okból.

Mindnyájan „gyanúsíthatók” viszont a váci nyomdával való kapcsolattal, s lehet, hogy ennek révén megoldást találnánk a váci *Énekes Gyűjtemény* szerkesztőjére,⁴⁸ illetve akár arra, ki adott át a ponyvakiadóknak 17. századi magyar verseket. Vagyis: nem biztos, hogy minden esetben megszakítás nélküli, közvetlen hagyománylánc köti össze a régi kéziratokat a ponyvaközlésekkel (mint például *A nyúl éneke* esetében),⁴⁹ hanem egy szekundér gyűjtői-közreadói szándék is befolyásolhatta a folyamatot. Ez pedig kiegészül a kiadók érdeklődésével a jogdíjmentesen – és első ízben! – kiadható szövegek iránt, lásd Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* sikerét épp ugyanekkor, 1794-ben, Kultsár gondozásában (Szombathely, Siess János). A számukra még csak félig régi, szinte a családi emlékezetháron húzódó 17–18. századi irodalom e szempontoknak egyidejűleg megfelel. A fenti feltevésre döntő bizonyíték az lehetne, ha a ponyvákön terjedő régebbi szövegek textológiai jegyeit minél több eredeti kézirattal tudnánk ütköztetni, mert akkor kirajzolódhatna egy szemmafésülés.

Egyelőre azt sem tudjuk pontosan megmagyarázni, miért volt Jankovichnak ilyen bőségű ponyvagyűjteménye, amelyeket kötetekbe kötöttek, sőt később Aranka hagyatékával is kiegészített. Ma ezek az OSZK főállományában és Kisnyomtatványtárában, jórészt szétszedve kutathatók, de Korompay Bertalan és Küllös Imola értékes forrásjegyzékei nyomán képet alkothatunk a hajdan összetartozó elemekről.⁵⁰ Az, hogy az akkori könyvpiac legaljának tartott, részben csakugyan igénytelen kiadványokat Jankovich ugyanúgy gyűjtötte, mint a drága pénzen vásárolt ősnymtatványokat, elgondolkoztató, és szakmai programot sejtet – vagy közvetlen érdekeltséget a ponyvák világában.

48 A kérdést korábbi, e témáról szóló tanulmányomban nem sikerült megnyugtatóan tisztáznom: Csörsz Rumen István, „Az első magyar lírai antológia: a váci *Énekes Gyűjtemény* (1799, 1801, 1803, 1823)”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. Csörsz Rumen István, 141–178 (Budapest: Reciti, 2012). A kötetről írt recenziójában Hermann Zoltán felveti, hogy akár maga a váci kiadó, Gottlieb Antal is lehetett a kötet szerkesztője, vö. HERMANN Zoltán, „Doromb. Közköltészeti tanulmányok 1”, *Irodalomtörténet* 94 (2013): 304–311. Ez valóban nem elvetendő megoldás, de gyanúm szerint inkább a Révai köréhez tartozó tehetősebb értelmiségiek körében érdemes keresnünk a szerkesztőt vagy szerkesztőket. Erre a gyűjtemény repertoárja látszik utalni, egyelőre más bizonyítékunk nincsen.

49 Bővebben: Csörsz Rumen István, „A nyúl, a farkas és a pitypalatty: Moralizáló versek a XVIII–XIX. századi magyar közköltészetből”, in *Nagy az Isten állatkertje...: Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben*, szerk. MERCUS István, *Modus Hodiernus* 9, 48–74 (Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2019).

50 KOROMPAY, „Betűrendes mutatók...”, KÜLLÖS, „Jankovich Miklós...”

Ha Toldy Ferenc csak később látta az *NDGy*-t alkotó eredeti kéziratokat, nem csoda a hiányuk az általa a kánon felé segített alaprepertoárban (már amennyiben őt egyáltalán érdekelte a 17–18. század ekkor konzervatívnak tartott irodalmisága, hiszen épp az ezekkel szemben kiformalódó irodalmi tendenciáknak adózott nagyobb mértékben a kötet). Viszont Erdélyi Jánosnak látnia kellett ezeket már 1846 előtt, noha nem adatolható a kapcsolatuk Jankovich Miklóssal. A jelenleg ismert legszorosabb érintkezés csak egy cédula Erdélyi iratai között:

Az új Jankovich-tárból

- N° 84. XVI. századi énekes könyv.
 – 180. Heltai énekeskönyve
 – 214. 216. 217. 218. 219. 220. 231. Daloskönyvek.
 – 264. 268. Pasquillek.
 – 372. Magyar verses könyv⁵¹

A cédulán valószínűleg Jankovich második gyűjteményének (amelyeket csak halála után értékesítettek) tételszámai szerepelnek. A későbbiekben új sorszámot kaptak a tételek, így egyelőre nem tudjuk rekonstruálni, vajon Erdélyi azokat látta-e, amelyek később is a Nemzeti Múzeumban maradtak, vagy még előbb, akár személyesen Jankovichnál, akár a halálát követően, olyanokat is, amelyek elkerültek a törzsanyagtól. Ki tudja, nem volt-e köztük olyan forrás, amelyet épp ő mozzgatott tovább?

Maguk a források azonban intenzív kapcsolatot jeleznek vagy személyesen, vagy már csak Jankovich halála után. Ha a *Dávidné Soltárit* és a *Herschman István-énekeskönyvet* Erdélyi vette meg vagy tőle örökölte, érthető, hogy ezek hogyan kerültek Sárospatakra: 1850 után, tanári időszakában magával vitte. Mai tudásunk szerint az özvegy és a gyermekek csak nyomtatott könyveket adtak át Erdélyi hagyatékából a kollégiumnak.⁵² Ha tehát egy kézirat mégis bekerült, már a tudós tanár életében oda kellett jutnia.

Herschman gyűjteménye ráadásul Fejér és Veszprém megyei forrás; valószínűleg ez is Horváth Jánoson, a fehérvári püspökön keresztül juthatott Jankovich kezébe, bár másolatáról vagy bedolgozásáról nem tudunk, az *NDGy* nem vise-

51 A cédulát az MTA KIK Kézirattárába került Erdélyi Tár rendezése során találta Sziklay Cs. Mónika, jelenleg jelzet nélkül. A Kézirattár és az ő engedélyével közölhetem, köszönet érte!

52 T. ERDÉLYI Ilona, „Erdélyi János írói hagyatékának sorsa”, *Magyar Könyvszemle* 106 (1990): 79–82, 80.

li nyomait. Viszonylag hamar Erdélyi Jánoshoz kerülhetett (hiszen közöl belőle a *Népdalok és mondák*ban),⁵³ de akkor erre a *Dávidné Soltári*nak is volt esélye.

A *Dávidné Soltári* az egyetlen olyan énekeskönyv az *NDGy*-ben, amely Jankovich korában keletkezett, de nem köthető a családi vagy baráti köréhez. 1790–1791-ben írta össze feltehetően Daróczi József, ez pedig Jankovich saját ifjúkora, hiszen pontosan akkor írták tele a kötetet Patakon, amikor Jankovich Pozsonyban tanult. (A Stoll-számaik közt is alig van eltérés.)

A *Dávidné Soltári* valóban Erdélyből származhat, ahogy repertoárjának egy része sejteti (Stoll Béla és Küllös Imola véleménye szerint), viszont tulajdonosa egyértelműen Sárospatakon írta össze, Szerelmes Péter álnéven. Ugyanakkor az értékes kis kézirat nem Aranka György hagyatékából jutott Jankovichhoz. Később ismeretlen úton Erdélyi Jánoshoz került, aki látva a pataki összefüggéseket, magával vitte és átadta, vagy csak ott maradt.

A jeles pataki filológus-tanár, Harsányi István ezt írta be egy cédulára a *Dávidné Soltári* másolatának, az *NDGy* II. kötetének végére: „[...] A sárospataki gyűjtemény szintén a Jankovich tulajdona volt és C betűvel jelölte meg.”⁵⁴ Az eredeti kézirat belső borítótábláján valóban ezt olvashatjuk Jankovich kézírásával:

Nicolaus Jankovich emit a Gabr. Rutkay Danko ANNO 1810 a f. 25.

C

Ruttkay Dankó Gábor az 1820-as években maga is publikált, 1807-ben Jankovich tőle vette meg 1800 ezüstforintért (nagy összeg!) Ribay György (1754–1812) könyvgyűjteményét, amelyben elsősorban slavica anyag volt.⁵⁵ Eszerint azonban a *Dávidné Soltári* korábban nem Ribay tulajdona volt. Ruttkay felvidéki gyökerű személy, a *Dávidné Soltári* így mégis Sárospatakon vagy talán valamelyik északmagyarországi értelmiségi családon keresztül jutott el hozzá. Ha ez így van, akkor a kézirat körbejárt a térképen: Patakról Ruttkayhoz kerülhetett, tőle Jankovich vásárolta meg, Pesten lemásolta az *NDGy*-be, a hagyatékából valaki kiemelte, s Erdélyi János visszajuttatta a pataki Nagykönyvtárba.

A fenti szövevényes történetek legfontosabb eleme, hogy az *NDGy* forrásai közül négy, nem szorosan Jankovich baráti vagy családi köréhez tartozó eredeti kézirat (*Mátray-kódex*, *Szentsei-daloscönyv*, *Erdélyi-énekeskönyv*, *Dávidné Soltári*)

53 Bővebben: Csörsz Rumen István, „A *Népdalok és mondák* közköltészeti forrásai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2004): 611–628, 622.

54 Quart. Hung. 173.

55 BERLÁSZ, „Jankovich Miklós...”, 34, 70 (62. jegyzet, 70).

az első értékesítéskor nem került be a Nemzeti Múzeumba,⁵⁶ három közülük pedig az 1852-es árveréskor sem. Jó eséllyel a hagyatékból, még 1846-ban kiemelte valaki ezeket, talán az elveszettekkel, valamint a bizonytalan sorsú *Herschman-énekeskönyv*vel együtt. Ebben Horovitz Fülöpnek (1813–1886) is lehetett része,⁵⁷ aki 1846-ban a Nemzeti Múzeum könyvbecsüse volt, de 1847-től már önálló antikváriumot nyitott Pesten. Horovitz jó eséllyel mind Jankovich Miklóssal, mind Erdélyi Jánossal és Toldy Ferencsel kapcsolatban volt (utóbbiaktól „bizonyítványt” is kapott), ő lehetne az összekötő láncszem. 2019-ben felvetett gondolatom, hogy esetleg tudatosan vásároltattak fel vele egyes értékes kéziratokat (sejtve, hogy *NDGy*-beli másolatuk úgyis közkinccsé válik), s utána tőle vették vagy kapták meg azokat, egyelőre hipotézis maradt. Mivel Toldy és Jankovich viszonya nem volt felhőtlen,⁵⁸ Erdélyiről pedig még nem bizonyítható, hogy személyesen ismer-te volna Jankovichot, ezt a megoldást továbbra se vessük el. Annál inkább, mert a fiatal tudósok esetleg értesülhettek arról, hogy 1846-ban, közvetlenül Jankovich temetése után a Nemzeti Múzeum végrehajtói „hatósági rendeletre zár alá vette az elhunyt egész könyvtárát és régiséggyűjteményét”.⁵⁹ Márpedig ezt megelőzően, megfelelő leltár híján még épp ki lehetett menekíteni ezeket az őket valamilyen okból érdeklő forrásokat. Ennek oka talán nem a személyes tulajdonlás iránti vágy volt, hanem a minél előbbi kutathatóság, hiszen azt is tudhatták, hogy az *NDGy* másolatai nem pontosan egyeznek az eredetikkel, egyes szövegek is kimaradtak, a nyelvjárási szempontok sem érvényesültek. Célszerű volt tehát az alapokig visszamenniük, ha bármit folytatni szerettek volna e munkálatokból. A sors iróniája, hogy végül mégsem nekik sikerült ezt megtenniük, hanem Thaly Kálmánnak csaknem húsz évvel később, de jórészt a Nemzeti Múzeumba került forrásokból: az *NDGy*-ből és a családi-baráti kéziratokból.

56 Erre vonatkozóan kicsit finomítanám Küllös Imola indoklását, amely szerint Jankovich azért is késleltette az *NDGy* sajtó alá rendezését, mivel 1832-ben megvált az eredeti kéziratoktól, később, az 1838-as árvíz idején még jobban elkeveredtek a keze ügyéből. Vö. KÜLLÖS, „Jankovich Miklós...”, 167. Tudomásunk szerint ez nem így történt, csak a hagyatékk árverezésekor kerültek a Nemzeti Múzeumba.

57 Vö. CSÖRSZ, „Jankovich Miklós...”, 76.

58 „Jankovich nem azok közé tartozik, kiket én szeretni tudnék” – írja Toldy Kazinczynak 1827. november 16-án, kiadása: KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI): VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) SOÓS István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 20:4854. sz., 384–385, 384. A továbbiakban: KazLev.

59 BERLÁSZ, „Jankovich Miklós...”, 63.

VIII.

Említettük, hogy 1828-ban az ambiciózus Toldy Ferenc nem kapott meg mindent az idősebb, mentori alkatú tudóstól. Egyrészt a viszonyuk sem volt zökkenőmentes, Kazinczynak írt levele erre utal.⁶⁰ Az *NDGy*-be szánt anyagot Jankovich maga szerette volna kiadni, mert ez a szívügye volt. Az énekkrepertoár és maguk az újabb források is abból a körből táplálkoznak, ahol ő a legotthonosabban érezte magát. A sorozat 18. századi köteteinek zöme ugyanis nem más, mint saját ifjúkori kéziratai. A *Magyar világi énekeket* pozsonyi joghallgató korában írta össze, mert ő filológus volt már kamasz fejjel: amikor egy másik variánsra bukkan egy másik kéziratban, amit egyébként néha szintén birtokol, akkor elkezd a sajátjába fölé írva bevezetni. A „textológiai variánsok” összevetésre adnak okot, bár ezt a kéziratot csak részlegesen másolták be írnokai az *NDGy*-be. A továbbörökítésre méltó források között – másutt, egy Nagy Iván által összeállított kolligátumban – Jankovich Jánosé, a batyjáé is fennmaradt,⁶¹ illetve Horváth Jánosé, aki joghallgató társa volt Pozsonyban, tehát ifjúkori barát. Szó szerint a közös múltból való ez a kézirat, talán még ott cserélték a folyosón egymással. A ma Resetka Jánosról elnevezett kézirat egy ismeretlen váci polgáré, akinek szövegtudásával Jankovich nem is volt túl elégedett egy bejegyzés szerint.

Mint arra Küllös Imola utal, a saját és baráti köréből származó kéziratok anyagát Jankovich csak részlegesen másoltatta le az *NDGy*-be. Ennek ellenére az integráció olyan, mintha Jankovich a *baráti* köréből kapott kéziratokat a *nemzeti* kultúra első számú közvetítő letéteményesének tekintené, és bemásolná a saját tíz kötetes kötetébe. Ő és barátai a jelenkorban Szentsei György szerepét játsszák azáltal, hogy régi és újabb énekeket örökítenek meg. Ez azért lényeges, mert Horváth János később Székesfehérvár püspökeként nagy kultúraszervező, lapalapító lett (Verseyhy kései mentora), voltaképp egy kulturális szövetséges. Ő az egyetlen ilyen őstag a Jankovich életében, és lám, ezek az ifjúkori viszonyok mindent meghatároznak.

Egy másik szál Aranka György (1737–1817), akinek sok forrása került Jankovichhoz, de ez egy távolabbi kapcsolat. Aligha volnának Budapesten Aranka-kéziratok, hogyha ezeket nem vásárolja meg Jankovich, persze nem a Nyelvművelő Társaságnak beküldött anyagból, hanem a saját otthoni tékájából, a tu-

60 KÜLLÖS, „Jankovich Miklós...”, 167. Lásd Toldy fentebb, jegyzetben idézett 1827-es levelét Kazinczyhoz.

61 *Jankovich János versgyűjteménye* (1788–1793) OSZK Kt. Quart. Hung. 1931/I, 101a–122b, STOLL 401. sz. A kézitról bővebben: RICZEL Etelka, „Jankovich János versgyűjteménye (1788–1793)”, *Magyar Könyvszemle* 105 (1989): 75–79.

dós hagyatékából. Többek közt azokat a ponyvakolligátumokat hozhatta Pestre, amelyekről korábban írtam már.⁶²

A barátság és a közös ügy tisztelete két olyan, egyébként sok másban igen eltérő karakterű embert is összefoghat, mint Jankovich és Kazinczy Ferenc. 1809-ben a fogság után évekig anyagi gondokkal küzdő Kazinczyt azzal tudja segíteni az akkor még tehetős Jankovich, hogy értékes régiségeiből megvásárol néhányat, megmentve őket a szétszóródástól. 1815-ben azt is felajánlja Kazinczynak, hogy Pesten jártában nála szálljon meg, s valóban találkoztak ekkoriban itt. Levelezésük többször megelégnül, főként Kazinczy Sallustius-fordítása kapcsán, amelyhez 1827-ben Jankovich eljuttatja hozzá egykori tanárának, Dugonics Andrásnak kiadatlan fordítását is, viszonzva a széphalmi költő hajdani bizalmát. Ekkori levelében nagyon szép szavakkal ír munkája mélységéről, az öregedésről, s Kazinczyt pesti látogatásra ösztönzi (ráadásul *Fogy az élet...* kezdetű versét parafrázálva):

Barátom! folyton foly, és fogy az idő: 's úgy lázlik sebesebben forog már nekünk a' Világ tengelye. – Láthatom e már valahára óhajtott személyedet? ígérted ugyan, és többszer, Lakóm lészesz – várom ezt esztendőök oltá, hogy Tégedet M u s e u m o m b a n – úgy mint a' Tudományok véd Angyalát önnön Templomában – lakhelyül be helyeztessetek. – A' mit negyven éveknek lefolytával kerestem, találtam, a' Tudatlanság' emésztő körmeiből ki ragadtam – a' miért áztam, fáztam, izzadtam, fáradtam, vagyonomat áldoztam, véled közöllyem.⁶³

Küllös Imola már idézte a levélnek azon részletét, amely Kazinczy előtt is fel-fedi – épp tíz évvel Fejér György nyilván általa is olvasott tudósítása után – az *NDGy* koncepcióját:

Most a' *Nemzeti Dalok* Gyűjteményével foglalatostokod; ezeket négy Nemre osztván ki nyomtatásra készítem: több kötetekben folyvást ki adni szándékom, minthogy már ezerén felül gyűjtöttem. Minden kötetben 40. különös Énekeket úgy elő adni szándékom,

62 Csörsz Rumen István, „Aranka György közköltészeti gyűjteményei az Országos Széchényi Könyvtárban”, in *Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*, szerk. BIRÓ Annamária és EGYED Eme-se, 133–154 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2018).

63 Jankovich Miklós – Kazinczynak (Pest, 1827. szeptember 21.), kiadása: *KazLev* 20:4839. sz., 360–362, 361.

hogy előbb 10. hős (Heroici Cantus), ezek után 10 erköltsi (Morales) – ismét 10 szerelmes (Erotici) és utóbb nyájas és gúnyolós (Ludicri, et Satyrici) Énekek ki nyomtattassanak.⁶⁴

Ez arra utal, hogy Jankovich olyasféle köteteket tervezett, mint később Kecskeméthy Csapó Dániel, aki a *Dalfűzérke* (Pest, 1844–1846) négy füzetében hasonlóan végigjárta a műfaji palettát. Ő viszont legkevésbé se a régiségek közül válogatott, inkább az 1820–1840-es évek frissebb közköltési és műdaltermésből, alkalmanként 70 és 100 közti szöveggel. Ennek első köteteit Jankovich még láthatta, de aligha érezte versenytársának.

A Kazinczy-kapcsolat végül az 1820-as években már nem teljesedett ki. Kazinczy biztatta ugyan Jankovichot, hogy folytassa munkáját, de saját könyvtárában nem talált odaillo forrásokat, így nem küldött neki ilyesmit. A két tudós férfiú levelezésének egykorú tekintélyét jelzi azonban, hogy Döbrentei Gábor 1832. április 14-én, háromnegyed évvel Kazinczy halála után már hivatalos levélben fordul Jankovich Miklóshoz, hogy a nála őrzött Kazinczy-leveleket eredetiben vagy másolatban engedje át közlésre neki, Schedelnek (azaz Toldynak) és Guzmics Izidornak.⁶⁵

Egy hajdan Kazinczy köreibe tartozó, később kissé eltávolodó költő-tudósra, Pálóczi Horváth Ádáma (1760–1820) szintén érdemes visszatérnünk. Talán az ő kapcsolatukat sem látjuk még teljes mélységében.⁶⁶ Az *Egynéhány régi magyar ének* című levélmellékletéről tudni szoktak a szakirodalomban, de alighanem tartogat új összefüggéseket. Ez egy kivonat az *Ötödfélszáz Énekekből* (1813/1814), melybe Horváth néhány fontos régi szöveget kedvcsinálóképp lemásolt Jankovichnak 1817 decemberében.⁶⁷ Ám a Petrikeresztúron, Zala megyében élő Horváth se adta oda az eredeti gyűjteményt, csak leveleztek róla, viszont ennyit mindenképp ismert a pesti kolléga.

Ha megnézzük a *Püspök városában midőn beszállottam* kezdetű éneket, amely a nem létező Rákóczi Sámuel, valójában Rákóczi László elfogásáról szól,⁶⁸ látható,

64 Uo.

65 OSZK Kt. Fond 16/276, 15a.

66 1817-ben és 1818-ban váltott fontos leveleiket közölte és elemzi PÉTERFFY Ida, „Pálóczi Horváth Ádám három levele Jankovich Miklóshoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 80 (1976): 500–504. Lásd *Írói és tudóslevelezés* című hálózati adatbázisunkban is: [https://levelezes-lendulet.iti.btk.mta.hu/levelezes_list.php?q=\(csaladnev_kinek~equals~Jankovich\)](https://levelezes-lendulet.iti.btk.mta.hu/levelezes_list.php?q=(csaladnev_kinek~equals~Jankovich)).

67 A függelék különvált a hajdani levéltől, s ma az OSZK Kt. Oct. Hung. 446 jelzetű kolligátum 40a–41b lapjain található. Az adatbázisban együtt olvasható: https://levelezes-lendulet.iti.btk.mta.hu/levelezes_view.php?editid1=197.

68 VARGA Imre, kiad., *Az 1660-as évek költészete, 1661–1671*, Régi magyar költők tára: XVII. század 10 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), 124. sz. Az NDGy-beli másolat címébe vagy maga Jankovich,

hogy a másolatok köre viszonylag zárt csoportot jelöl ki. Van egy Aranka-féle másolat, a Jankovich-féle több korai kéziratból, Pálóczi Horváthnak két-három másolata, továbbá Pázmándi Horváth Endréé, aki szintén ismerősük lehetett mint Győr környéki plébános, költő. Ez egyazon körnek körbejáró szövege, bár nincsenek pontosan egyező variánsok. Ennek ellenére nincs más adatunk az énekről. Függetlenül attól, hogy még feltételezhetünk másokat, de látszik, hogy ennek a nagyváradi vonatkozású, 17. századi gyökerű versnek a legitimációját Jankovich társasága teremti meg. A *Rákóczi* név magában is kontextusos benne, és mint Varga Imre levezeti, a történet kontaminálódik II. Rákóczi Ferenc bécsújhelyi fogságával. És ilyen érdekességek teszik kánonformálóvá. Mivel az *Ötödfélszáz Énekek* Vörösmarty jóváhagyásával már 1834-ben Pestre, az Akadémiára került, innentől már Jankovich is láthatta az eredeti, teljes kéziratot, ám ilyen eseményről vagy a szövegek másol(tat)ásáról nem tudunk.

A Pálóczi Horváth-féle ízelítő másik tanulsága, hogy szinte minden szövege felbukkan Jankovich diákkori kéziratában, illetve (más források nyomán) az *NDGy* anyagában. Ha ezeket már ekkor, 1817-ben együtt látta Jankovich, nem is feltétlenül kellett annyira érdeklődnie Horváth kézírata iránt, hiszen a kis válogatás kevés újdonságot tartalmazott. Horváth akár sejthette is ezt, mivel 1817-es levelében így fogalmaz: „nem tudom, ha nem küldök e olyakat a’ mellyek már meg vagynak?”⁶⁹ Az *Ötödfélszáz Énekek* régi szövegállománya egyébként valóban nem kiemelkedően gazdag a korabeli mezőnyben, viszont a dallamok igen értékessé, pótolhatatlanná teszik e téren is.

Jankovich a fentiek ellenére Pálóczi Horváth halála után az ő könyvei után is érdeklődött, és Sárközy Istvánnal (1759–1845) leveleztek erről, aki szintén jeles gyűjtő és Horváth korábbi sógora volt.⁷⁰ Amennyire ma tudni lehet, a pesti tudóstársnak végül nem sikerült hozzájutnia Horváth könyveihez, amit sokszorosán fájlahat az utókor, mert így jórészt szétszóródott az értékes könyvtár, csupán annyit ismerünk belőle, amennyi Sárközyhez került, s ma a csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium könyvtárában kutatható.⁷¹ Ebben az állományban viszont nincsenek kéziratok, amelyek bizonyíthatóan Pálóczi Hor-

vagy később Mátray beillesztette a keresztnévet: *Rákóczi László végső butszúzó éneke. 1664. NDGy VIII. 4a–b*, ez egyébként a variáns szövegéből is kiderül.

69 PÉTERFFY, „Pálóczi Horváth Ádám...”, 501.

70 OSZK Kt. Fond 16/571. CSÖRSZ, „Jankovich Miklós...”, 74.

71 VIOLÁNÉ BAKONYI Ibolya, „Pálóczi Horváth Ádám könyvtárának töredéke a csurgói református gimnázium könyvtárában”, in *A kis világbeli nagy világ: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról*, szerk. CSÖRSZ Rumen István és MÉSZÁROS Gábor, Reciti konferenciakötetek 10, 589–617 (Budapest: Reciti, 2020).

váth tulajdonában voltak, csak nyomtatott könyvek, részben még a költő apjái, Horváth György református lelkészé. Jankovich bejegyzésére vagy levelére sem bukkantak a kutatók a Sárközytól továbbörökített könyvtárban. Kapcsolatuk egyelőre nem mutat túl Horváth Ádám könyveiről váltott egyszeri levelüknél, Jankovichét nem is ismerjük, csak Sárközy válaszát. Ha pedig Horváth régi kéziratai iránt mások is érdeklődtek, akik hamarabb eljutottak a nagybajomi házba – erre utal Sárközy levele –, meglehet, hogy e források újabb közvetítőkön keresztül mozogtak a magán- vagy közgyűjtemények felé (vagy kallódtak el), anélkül, hogy bármi utalna a költő hajdani tulajdonosi mivoltára.⁷² Attól tartok, ha így történt, ez már titok marad.

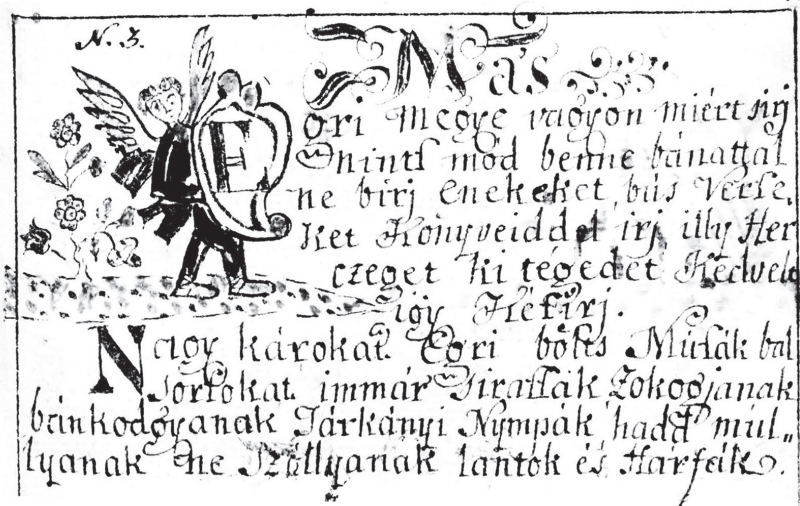
IX.

Még érdekesebb az *Erdélyi-énekeskönyv* (1779),⁷³ ami Erdélyi Jánosról van elnevezve. Erdélyi tudomásunk szerint nem járt Jankovich magánmúzeumában, de lett volna rá esélye: abban az időben folyamatosan Pesten tartózkodott, illetve a külföldi útja végeztével ide tért vissza 1845-ben. Mint az Akadémia fiatalon megválasztott levelező tagjának is módja volt megismerkedni Jankovich Miklóssal. Tehát még épp találkozhattak volna, és Erdélyi valamelyest ki is aknázza azokat a forrásokat, amelyeket csak innen lehetett ismerni, bár még nem olyan mértékben, mint később Thaly Kálmán. Mindenesetre az *Erdélyi-énekeskönyv* nem véletlenül viseli az ő nevét, mert idézett belőle, és tudjuk is, hogy az övé volt.

Az énekeskönyv ma csonka, s a 13. lapon kezdődik a *Bútsúzsom tüled óh kegyetlen kezdetű* dallal. Emiatt nem ismerjük a címlapot, pedig talán tartalmazott valamilyen utalást a lejegyzőre, lakhelyére vagy a dátumra nézvést; az 1779-es dátum a tartalomjegyzék végén olvasható. Az *NDGy* tanúsága szerint a kézirat megelőző lapjai már ekkor is hiányoztak, így talán maga Jankovich sem tudott többet az összeírás körülményeiről. A hajdani tollpróbákkal ékes előzéklapon HS monogram és Jankovich D betűjele olvasható, vagyis az *NDGy*-beli kódja (lásd a fenti táblázatot). Egyelőre a kéziratban megbúvó iskolai jegyzetek és tollpróbák, köztük egy 1789-es dátum sem engednek közelebb az azonosításhoz.

72 Pálóczi Horváth Ádám saját kézírataiból is több elkallódott, például az *Ötödfélszáz Énekekre* vonatkozó jegyzetei, amelyek a szövegek értelmezésében sokat segíthetnének.

73 STOLL 332. sz.

Részlet az Erdélyi-énekeskönyv (1779) kézírásából

#. Tegyes Olvasó!

Talán külömbféle kerésesek Ditzavarjánah
 mondod é könyves, ha abba Ször-Szal-kasigatók
 módjára tekintesz? Sem rend, sem éppen Szörzal,
 matos kézzel válogatott munkák, sőt némellykor
 el-vetett, és már egisz világ előtt meg-avult Cre.
 Ketskél fognál minden bizonynal Semedbe tűnni,
 ha azt leg-kijebb betüskere Szükégreleül ki-fo-
 god merésztetni: De, ha ellenben munkáinnah tár-
 gyat meg-halgatod, talán botánatos önkint add
 minden fogyarkodásinnah. Némellyekes vagy a ma-

Részlet Verseghy Ferenc legkorábbi ismert kézírásából (Magyar Parnassus, 1781)

Nélem is meg indult illy forjára szivem
 lirásait követve könyveimmel szemem
 tohogajm lőzőn akadózott nyelvem
 rigád falására még is ekr feleltem:
 Enged Calliope, hogy böv könyveides
 meg törüllyem vérbe borult szemides
 H. J. Rogo P. Vrad. placeat nomine enged,
 R. P. Hubert, et meo Frater Paulum
 Augusti, e Augustinus girdi ad Corvini salutares, et
 tripsum aniem corvini nomine rever-
 ren.
 Boetio rogavi, quod me, meae praeter
 columina, jucundus, et anseriffimus,
 Datum Tyrnavia
 Die 19^{ae} 9^{bris} 1779

Részlet Verseghy Ferenc 1779-es leveléből
 (Magyar énekek, kolligátum, OSZK Kt. Quart, Hung. 177.)

Megjegyzésre méltó továbbá, hogy az *NDGy*-ben csak a törzsanyag kézírásával rögzített szövegek másolata szerepel, az idegen (de nem sokkal későbbi) kézzel leírt *Mely keserves kín azért gyötrődni* (124) már nem. Az eredeti kézirat tartalomjegyzékéből viszont hiányzik, de Jankovich maga számozta meg (N° 101), együtt a törzsanyaggal. Csupán az írnok tévedése lehetett, hogy ez a rokokó szerelmi dal kimaradt a másolásakor.

Egyszer érdemes továbbá elgondolkodni azon, hátha ez a gyűjtemény esetleg a fiatal Verseghy Ferencsel áll kapcsolatban, aki 1779-ben 22 éves volt, és Nagyszombatban tanult. Rokon vonások és eltérések egyaránt akadnak, ugyanakkor Verseghy jártassága a Faludi-hagyományban és a magyar közköltészetben egyáltalán nem zárja ki, hogy volt valaha saját énekeskönyve. (A csak két évvel későbbi, 1781-es *Parnassus*ban is meglévő szövegekkel, kézírással és később felhasznált frázisokkal lehetne igazolni. Fontos, hogy ezek évekkal megelőzik a Révai-féle 1786-os Faludi-kiadást, tehát az életmű spontán terjedéséről és recepciójáról tanúskodnak.) Verseghy kézírása nem azonos, de jellegét tekintve azonos felfogású

az *Erdélyi-énekeskönyv* lejegyzőjével, mivel ekkoriban nyomtatott betűket utánzó, kissé személytelen módon írt, a jobb olvashatóság érdekében.

Bizonyíték lehetne még a Barkóczy Ferentől mint egri püspöktől búcsúzó ének: *Egri megye, vagyon miért sírj* (15). Jakabfalvy Román minorita gvárdián írta, de Verseghy is lektórázta 1781-ben, sőt talán a dallam ezen altípusát maga komponálta vagy illesztette a vershez (eredeti nótajelzés: *A szerencse tündér kerekén*).⁷⁴ Dóbék Ágnesnek a vers variánsairól adott előzetes gyűjtéséből ez az adat kimaradt,⁷⁵ de szervesen beilleszthető a sorba: ez volna a legkorábbi idegen másolat, amelyet csak Jakabfalvy saját rendházának historia domusa előz meg (1761). Érdekes, hogy az eddig feltárt változatok többsége éppen Jankovich és köre kézírataiban bukkan fel.

Ám valójában mindegy, Verseghy vagy egy ismeretlen személy kézírását őrizi-e a kötet. Inkább az a kérdés: miként lett Jankoviché? Maga Verseghy adta neki? Ő 1822-ben halt meg, ekkor Jankovich még igen aktívan gyűjtött. Noha Verseghyvel nincs közvetlen levélváltás a Jankovich-fondban, de ismerték egymást, Horvát István és mások révén is. A költő-nyelvtudós több helyen említi a leveleiben Jankovich Miklóst. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy igen korai Verseghy-levelek bukkanak fel Kreskay Imréhez, a pálos költőhöz 1779–1780-ból, a *Magyar énekek* című kolligátumba sorolva egy ifjúkori Verseghy-vers autográfjával együtt.⁷⁶ Ezek akár a *Magyar Parnassus* (1780, 1781) című autográf, kottás verseskötetének⁷⁷ kiszakadt lapjai vagy onnan eredő másolatok is lehetnek. Az előbbi mellett az szolgál érvként, hogy az itt szereplő versek és kották hiányoznak amonnan, az utóbbi mellett pedig az, hogy a papír más beosztású, nincs előre megrajzolt keret sem. Stoll Béla szerint ezt a kolligátumot Jankovich 1804 táján köttette be, s ha ezt finoman 1809-ig tágítjuk, nem zárhatjuk ki a fenti megoldást: a Verseghy-töredékek Kreskay Imre hagyatékából származnak.

74 Bővebben: VERSEGHY Ferenc, *Összes költeményei*, kiad. HOVÁNSZKI Mária, Régi magyar költők tára: XVIII. század 18, 2 köt. (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021), 1:1064 és 2:713 (utóbbi helyen felhívja a figyelmet Verseghy kapcsolatára a püspök testvérével, Barkóczy Antallal is, akivel egy időben voltak egri szeminaristák).

75 DÓBÉK Ágnes, „Barkóczy Ferenc püspök Fuorcontrasti kastélyának ábrázolása korabeli verses forrásokban”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 7*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, 111–120 (Budapest: Reciti, 2019), 116–119.

76 OSZK Kt. Quart. Hung. 177. Bővebben: VERSEGHY Ferenc, *Levelezése*, kiad. DONCSEZ Etelka, Magyar írók levelezése (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019), 7. sz., jegyzet: 523, 535–537.

77 OSZK Kt. Oct. Hung. 764. és OSZK Zeneműtár Ms. mus. 1824. A forrásokról bővebben: VERSEGHY, *Összes költeményei*, 2:17–21.

Kreskayval ismerjük egy levélváltását Jankovichnak, sőt tudjuk, hogy a költő *Magyar Odák* (1806) című, értékes kézírata is a Jankovich-kollekciót gazdagította.⁷⁸ Esetleg Kreskay révén vagy az ő hagyatékából került birtokába a ma *Erdélyi-énekeskönyv* címmel ismert (talán Verseghegy köreiből származó) daloskönyv? Kreskay 1809-ben halt meg Pápán, így Jankovich akkor juthatott hozzá hagyatékából bármihez, szinte pontosan egy időben az 1810-ben vásárolt *Dávidné Soltárrival*, az *NDGy* egyik kötetének ősforrásával. Ha pedig így volt, akár más források is származhatnak innen. Természetesen az sem kizárt, hogy egészen más honnan érkezett a kézirat, például szintén Ruttkay Dankó Gáboron keresztül; a felvidéki kontextus ezt némileg megerősítené. Jankovich azonban sajnos nem jegyezte be a vásárlás tényét. Az énekeskönyv végül „Erdélyi János hagyatékából” került be az Akadémiára, talán Gyulai Pál révén (lásd alább). Érdekes, hogy Szabó T. Attila még lappangó kötetként említi, holott 1934-ben már régóta a helyén kellett lennie.⁷⁹

X.

Érdemes elgondolkodnunk az elkallódott, ma már nem kutatható forrásokról is. Vajon hol veszett el a VII. kötet alapját adó *Jankovich–Erdélyi-kódex*? Kiemelte valaki Erdélyi János holmijából, ami Pesten maradt, míg ő már Patakra ment? Vagy a hagyatékban rejtőzik, csak nem azonosítottuk? T. Erdélyi Ilona jóvoltából az Erdélyi Tár nemrég bekerült az MTA KIK Kézirattárába, de ilyen forrás tudtommal nem bukkant fel benne. Esetleg korai másolat, jegyzet előkerülhet Erdélyi János vagy fia, Erdélyi Pál iratai közül. Annyit tudunk, hogy Thaly Kálmán használta utoljára. Stoll Béla írja őt idézve: „Az 1. lapon levő bejegyzés szerint Jankovich Miklósé volt, majd – ismét Thaly szerint – Erdélyi János hátrahagyott kézíratai között volt található.”⁸⁰ Thaly az 1840-es években, Erdélyi pesti tartózkodása idején még csak gyermek volt, így természetesen a Jankovich Miklóssal való személyes kapcsolat sem esélyes. Az Akadémián a *Népdalok és mondák* alapjául szolgáló kéziratokban⁸¹ sincs gyanús forrás még az elvesztettek között

78 OSZK Kt. Quart. Hung. 202.

79 SZABÓ T. Attila, *Kézírtas énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XIX. században* (Zaláuzilah, 1934), 131. A 79. és a 80. tétel valójában összetartozik, de ezt Szabó T. autopszia híján nem tudta ellenőrizni.

80 STOLL 200. sz. jegyzetei.

81 RUI 8r 206. főljelzet alatt.

sem, tehát nem keveredett ide. Talán azért, mert 1848 előtt nem is volt Erdélyi birtokában? Erre nem tudjuk a választ.

Thaly megjegyzése azonban nem Pestet jelenti, hanem Sárospatakot. Ha a kötet bekerült volna a kollégium könyvtárába, legalább egy baljós mozzanat szóba jönne: elhurcolhatták volna a szovjet katonák 1944-ben a Pestre küldött ritkaságok pánccszekrényeiből. Ám a Nyizsnyij-Novgorodba került, majd onnan 2006-ban visszakapott könyvek közt nem bukkant fel. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy nem is volt a Nagykönyvtár tulajdona. Mint fentebb már volt róla szó, Erdélyi özvegye nem adott át kéziratokat a kollégiumnak, csak nyomtatott köteteket. Thaly a kéziratot jó eséllyel magánál Erdélyinél láthatta volna, ha felkeresi őt Sárospatakon. Erre utaló jelek azonban nem kerültek elő, se levél, se dedikált példány a *Régi magyar vitézi énekekből*.⁸² Pedig Thaly kétségkívül tisztelte a nagy szövegkiadó elődöt, néhol hivatkozik is rá a saját antológiájában.⁸³

T. Erdélyi Ilona már idézett tanulmányában bújik meg a kulcsfontosságú adat.⁸⁴ Erdélyi János halála (1868. január 23.) után özvegye és gyermekei kutatási céllal és ládányi kéziratot adtak kölcsön Gyulai Pálnak. Ő hamarosan Thaly Kálmánnak kölcsönözte tovább, aki viszont eszerint nem hiánytalanul juttatta vissza Gyulainak. Könnyen lehet, hogy a *Jankovich–Erdélyi-kódex* épp ekkor tűnt el szemünk elől. Talán Thaly vagy Gyulai iratai között egyszer konkrétabb nyomra bukkanhatunk. Voltaképp ugyanaz ismétlődik meg a gyűjtemény szét-hordásánál, ami az összegyűjtésénél: egy baráti kör tagjai kölcsönvesznek néhány forrást a nemrég elhunyt tudós hagyatékából, de nem mindent szolgáltatnak vissza... Csak bizakodhatunk benne, hogy egyszer a nyomára bukkanunk a másolatból ismert régi kéziratnak. Akárcsak az V. kötet ismeretlen forrása(i), ez is interetnikus jellegű, a magyaron kívül szlovák és latin verseket is lemásoltak belőle az *NDGy*-be, köztük az *Ideje bujdosásimnak* egyedi szlovák parafrázisát. Túlnyomórészt katolikus forrás lehet, számtalan Mária-énekekkel és a protestánsok elleni szólamokkal, de vannak régi református énekei is (*Miként Egyiptusban...*, *Gondviselő édes Atyám* stb.). A diákélettel és a jezsuita szentekkel, például Xavéri Szent Ferencsel kapcsolatos énekek arra utalnak, hogy valamely felvidéki többnyelvű kollégiumban készült. S még mindig fennáll az esély – épp e vegyes, szét-tartó tendenciák miatt –, hogy e kötet sem egy forráson alapul.

82 *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok*.

83 „[...] és így semmi olylyast, a mi már Toldynál vagy Erdélyinél közölve volt – föl nem vettem, hacsak az ő közléseiknél az illető költeménynek bővebb vagy tetemesen különböző variánsára nem bukkanék, a mi majd szintén annyi, mintha teljesen új volna, – sőt a homályos töredékek kiegészítése még tán ecleatásabb nyereség.” Uo., 9.

84 T. ERDÉLYI, „Erdélyi János írói...”, 80.

A többi ismeretlen őskézirat valóban homályba burkolódik előlünk. Egyetlen kisebb sejtést kockáztatnék meg itt, néhány filológiai jellegzetesség kapcsán. Stoll Béla hívta fel a figyelmet arra, hogy a Ráday Könyvtárban őrzött, 19. század eleji, *Világi Nóták* című kézirat anyagának csaknem a fele kapcsolatba hozható az *NDGy* V. kötetével. Több olyan szöveg is akad, amely csak e két forrásban fordul elő.⁸⁵ Nem kizárt, hogy valaha ez a kézirat is Jankovich birtokában volt, de erre semmilyen pecsét vagy egyéb jel (számozás stb.) nem utal. A Ráday Könyvtárba sok vegyes hagyaték is bekerült, igen nehéz lenne azonosítani a kézirat forrását.

Eddig nem vettük számításba az egyik legfontosabb könyvgyűjtő-hagyatékot sem, amelyre Jankovich szert tett (még hozzá a *Dávidné Soltári* 1810-es vételétől nem is távol, 1813-ban): Szirmay Antalét. Őt elsősorban a saját kéziratairól ismerjük, amelyek helytörténeti munkáihoz és a *Hungaria in parabolishoz* (1804, 1807) szolgáltak háttérként versidézetekkel, anekdotákkal. Még azt sem zárnám ki, hogy e vegyes forrású V. kötet anyagához akár az ő hagyatékában maradt forrásokból is másolt. A gyűjtemény viszonylag gazdag szlovák repertoárja is a Felvidék felé mutat. Természetesen ez mind csak feltételezés. A szövegcsaládok szűrőpróbaszerű vizsgálata a *Régi magyar költők tára* köteteiben azt az eredményt hozta, hogy az V. kötet repertoárja nem annyira egyedi (néhány verset leszámítva például a „feslett” dalok közül), hogy könnyű legyen szoros megfelelőt találni hozzá. Ennek tisztázása a jövő feladatai közé tartozik. Szirmay mint közvetlen vagy közvetett forrás már csak azért sem elvetendő, mivel a VIII. kötetben egyértelműen tőle származó, még köteteiben is idézett szövegecskék tűnnek fel, bár kissé kacskaringós úton: Fejérváry Károly őrizte meg az egyik Szirmay-kéziratot,⁸⁶ az ő hagyatékával került Jankovichhoz, aki először *Magyar énekek új gyűjteménye* (1800) című saját kéziratába másolta le ezeket, majd innen az *NDGy* VIII. kötetébe (pl. 161a, 164a stb.).⁸⁷

85 STOLL 547. sz. jegyzetei.

86 Mai nevén: *Fejérváry Károly versgyűjteménye* (1785–1790) STOLL 364. sz., OSZK Kt. Quart. Hung. 179.

87 Szirmay ugyanezeket egy másik autográf gyűjtőkéziratban is lejegyezte, majd átsatírozta, vö. *Collectio*, OSZK Kt. Fol. Lat. 1699, 57b.

XI.

A kéziratosság a 18. század során, de a 19. század első negyedében is sajátos biztosítékot jelentett egyes műfajok, szövegtípusok életben maradásához. Ennek politikai, erkölcsi és felekezeti okai egyaránt lehettek, de a világi könyvkiadás korlátai sem kedveztek annak, hogy Magyarországon akármi nyomdafestéket láthasson. A kéziratosság így akaratlanul a hiteles, bizalmas információk gyűjteményeként tűnt fel az olvasók körében, például az ego-dokumentumok gazdag hagyományát a cenzúramentes, de leplezetlenül szubjektív és elfogult vélemények tükrözőjeként tekintették. Tóth Zsombor joggal említi ennek fontosságát, valóságos második irodalomtörténet mivoltát Benkő József és a „Erdélyi Historiás Szekrény” címmel illetett, kéziratostörténeti forrásokat tömörítő kiadási terve élén.⁸⁸ Hasonló jelentőségű lehetett Jankovich és kortársai számára a kéziratost szövegkincs, részben a kollektív és egyéni líra (ekkor még lényegében kiadatlan és kiadhatatlan) emlékei, részben pedig a közéleti irodalom, a nemzeti és függetlenségi emlékezet (Erdély aranykora, Rákóczi-kor stb.) még ekkor is aktuálisnak érzett üzenetei révén. Mindez összekapcsolódik Jankovich Miklós gigászi régiséggyűjtő, egyúttal kontextusokat mentő tevékenységével. Ebben azonban eltérő súlypontok érezhetők.

A nyomtatott, egyházi kiadású régi irodalom nem szorult kanonizációra, mert elérhető volt új kiadásokban (*Cantus Catholici*, *Cantionale Catholicum*, Szenci Molnár-zsoltárok stb.). A rebellis témákat is érintő közköltészet azonban igen. Aligha véletlen, hogy az első nyomtatott kiadások épp két protestáns „kuruc”, Erdélyi János és Thaly Kálmán nevéhez fűződnek, húsz év eltéréssel. Erdélyi pataki diák volt, Thaly pedig pápai (egyben Jókai másodunokatestvére), s mindkettejük apjának ismerjük kéziratost énekeskönyvét, tehát jártasak voltak ebben a hagyományban. Thaly mint csépi, Komárom megyei ifjú esetleg Kultsár István könyvtárát is láthatta eredeti állapotában, Komárom vármegye tulajdonában.

Erdélyi szintén olvashatta a *Régi magyar vitézi énekeket* (1864), még reflektálhatott is rá, illetve szükség esetén részt vehetett volna az előkészítésben. Mindennek azonban semmi nyomát nem találtuk Erdélyi levelezésében, sem a jegyzetei között, sem legkésőbbi könyvjegyzékében, ahogy Thaly iratai közt se.⁸⁹ Az Erdélyi Tár anyagát Sziklay Cs. Mónika segítségével áttekinthettem, s immár elenyé-

88 TÓTH Zsombor, *A kora újkori könyv antropológiája: Kéziratost irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667-1756) írás- és szöveghasználatában*, Irodalomtörténeti füzetek 178 (Budapest: Reciti, 2017), 30–31.

89 OSZK Kt. Fol. Hung. 1390. Az egylevelos kéziratostokból és másolatostokból álló gazdag gyűjteményben nincs nyoma olyan Jankovich-másolatostnak, amelyek nem voltak elérhetőek a nemzeti könyvtárban az 1860-as években.

szó az esélye, hogy ilyesmire rábukkanhatunk benne. Thaly csupán Erdélyi „hátrahagyott iratait” említi, sosem a közvetlen kapcsolatukat. Ezt tehát a kölcsönös érdeklődés és református háttér ellenére sem tekinthetjük elsődlegesnek.

A meg nem jelent *NDGy* bedolgozható, nemzeti narratívába illeszthető szövegeit szórványosan már Erdélyinél megtaláljuk, bár ő nem szorult rá a régi forrásokra, hiszen új, ismeretlen alkotásokat tervezett kiadni, lehetőleg a szájhagyományból. Annál inkább Thaly, akinek viszont a legjobbkor jött a Jankovich-Atlantisz feledésbe merült, kiadatlan szövegkincse mint *történelmi* forrás. A többi, célzatosabb kutatás csak később következett. Erdélyi Pál például az *NDGy* anyagát tüzetesen vizsgálta hatalmas énekkataszterében.⁹⁰ Sajnos a tíz kötet legalább részleges kiadására sem vállalkozott.

Thalyhoz és kortársaihoz visszatérve: közvetlen és közvetett bizonyítékok elsősorban az *NDGy* ismeretére vannak, a forrásául szolgáló őskéziratokat nem minden kutató ismerte. A Thaly-féle, sokat kárhoztatott beleírások, a parafrazeálás technikája talán szintén innen ered, illetve a Jankovich-kéziratokból is megerősítést kaphatott. Thaly már forgathatta a *Szentsei-daloskönyvet* (eredetiben vagy az *NDGy*-beli hű másolatban), de épp így ismerhette a korai folyóiratközlést is az átírt, Thury Györgyre alkalmazott szöveggel: *Zöldítsétek, egek...*⁹¹ Ez az átköltés voltaképpen máig ismertebb az 1648-as eredetnél, nemcsak Jankovich és Thaly Kálmán, hanem Gárdonyi Géza miatt is, aki az *Egri csillagokban* mint 16. századi éneket idézi.⁹²

Sok forrásnál eleve gyanús, hogy mai őrhelyük előtt voltaképpen körbejártak több gyűjtőnél és szövegkiadónál, akik néhány szöveget kimásoltak, majd átírtak belőlük. A *Gyöngyösi kódex*ből így kerülhetett Nagy Iván nagyapjának kéziratába a *Mátyás-émlékdal* átköltése,⁹³ a *Pannóniai ének* keringő másolatairól nem is szólva.⁹⁴ Ez épp a közköltészet szabályai szerint működött, csak a források régebbiek.

90 Köszönöm Sziklay Cs. Mónika segítségét, aki megosztotta velem saját, e tárgyú kutatásainak tapasztalatait. A közeljövőben Erdélyi Pálról és az Erdélyi Tár vonatkozó dokumentumairól bővebb tanulmányt közöl, így e helyütt az ő személyére már nem térünk ki részletesen.

91 *Vitéz Túri György éneke* címmel: *Auróra* 7 (1828): 71.

92 Gárdonyi parafrázisáról például: SZIGETI Csaba, *Van, hiszen lehet: Lehetséges régi magyar költészet a modern történelmi regényekben* (Budapest: MMA Kiadó, 2020), 458. A Gárdonyi-parafrázis a 16. századra visszadatált Thury György-féle átköltés továbbgondolása, így egyre messzebb kerül a *Szentsei-daloskönyv* hiteles szövegétől.

93 Erről bővebben: CSÖRSZ Rumen István, „Nyelvemlék, közköltészet, hamisítás”, in *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita és ZÁSZKALICZKY Márton, 369–382 (Budapest: Reciti, 2015).

94 A szöveg textológiai kérdéseiről legújabban: HUBERT Ildikó, „A Pannóniai ének XVIII. századi másolatai – és a belőlük levonható következtetés”, in *Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó*

Pálóczi Horváth Ádám pedig így vehetett át esetleg egy-két motívumot a *Fanchali Jób-kódex*ből. Ez magyarázatot adhatna a látszólag közköltészeti vándortémának tűnő motívumokra, amelyek valójában csak két, egymástól távoli szöveggörnyezetben bukkannak fel. Ilyen például a gúnárnyak elég közérthető jelképe, amely a 17. század eleji kéziratban és Horváthnál is felbukkan. Horváth könyvtára azonban szétszóródott⁹⁵ – Jankovich is hiába próbálta megvásárolni –, így egyelőre nem tudjuk, valamikor nem állt-e a tékájában a *Fanchali Jób-kódex*,⁹⁶ hiszen a felvidéki eredetű gyűjtemény 18–19. századi sorsáról semmilyen információnk sincsen. Hogy miként s mikor került jelenlegi őrhelyére, Bécsbe, a Nationalbibliothek gyűjteményébe, egyelőre rejtve marad számunkra. Az őrhely nyomán akár Sándor Istváné is lehetett valaha, aki a Vág-vidék interetnikus hagyományából érkezett a császárvárosba, s nem volna meglepő egy félig szlovák gyűjtemény a könyvei között, hiszen jól beszélte ezt a nyelvet.

XII.

Összegezzük a fenti, szövevényes és gyakran hipotetikus megfigyeléseket!

- 1) Az *NDGy* pontos másolási időpontja nem rekonstruálható, mivel több évtizeden át készült Jankovich és írnokai együttműködésével. Az erre vonatkozó híradások 1817-ből és 1827-ből valók, utóbbi csak magánlevélben. A címadás és a római számos műfaji beosztás Jankovichtól származik, a kötetek eredeti címlapja is (többnyire nem autográf), a kötetek mai számozása Mátray Gábortól való.
- 2) Az *NDGy* őskéziratai közül egy ideig Jankovichnak jó eséllyel csak saját autográf gyűjteményei és Horváth János (egykori diáktárs) énekeskönyve

Géza hatvanadik születésnapjára, szerk. Csörsz Rumen István, 99–104 (Budapest: Reciti, 2010); MARÓTHY Szilvia, „Pannóniai Ének Critical Edition”, in *Gerézdi Rabán Emlékkonferencia*, szerk. BALÁZS Debóra, BARTÓK Zsófia Ágnes, BOGNÁR Péter és MARÓTHY Szilvia, Információtörténeti műhely, 30–40 (Budapest: ELTE BTK Régi magyar irodalom tanszék, 2015).

95 A rekonstruálható állomány zöme beleolvadt Horváth hajdani sógora, Sárközy István könyvtárába, s így került be a csurgói református gimnázium (ma: Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium) könyvtárába. Erről bővebben: VIOLÁNÉ BAKONYI, „Pálóczi Horváth Ádám könyvtárának töredéke...”.

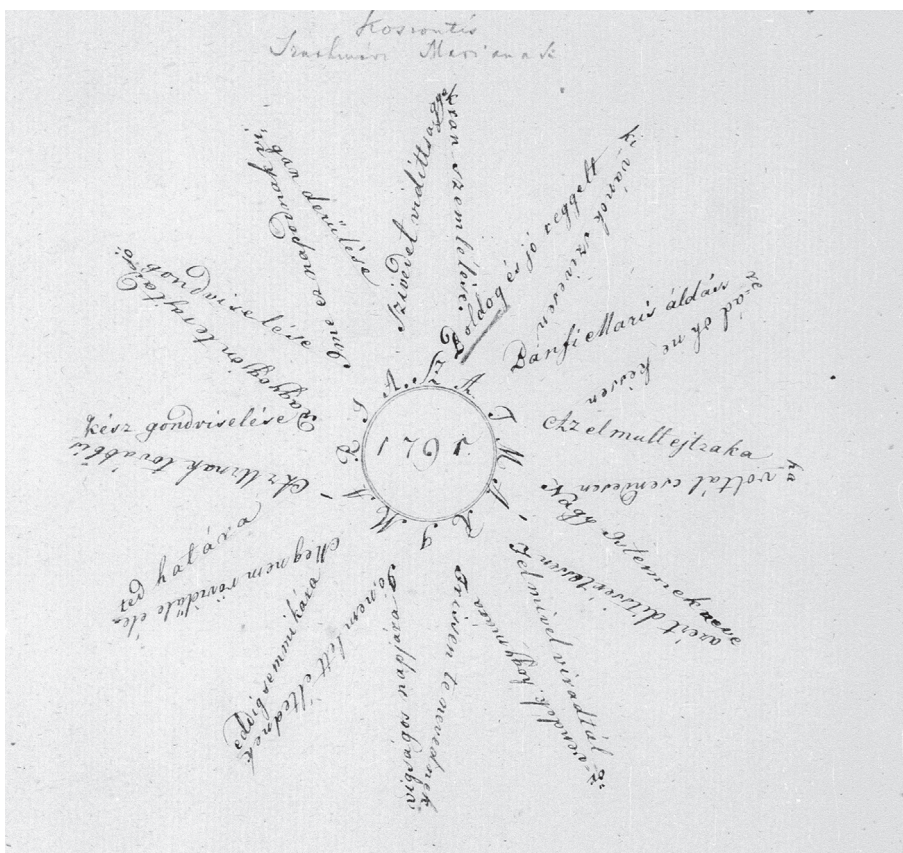
96 STOLL 4. sz. Úgy tudjuk, a kéziratot csak 1948-ban katalogizálták, előtte a könyvtár rendezetlen anyagában volt, bekerülése ismeretlen. JÁN MIŠIANÍK, ECKHARDT Sándor és KLANICZAY Tibor, *Balassi Bálint Szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, Irodalomtörténeti füzetek 25 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1959), 10.

volt birtokában. Nem bizonyítható azonban, hogy ezeket dolgozta fel elsőként a másolati kötetekbe.

- 3) A forráskéziratok közül továbbra is csak az 1810-ben, Ruttkay Dankó Gábortól vásárolt *Dávidné Soltári* beérkezéséről van adat, a többi forrás ismeretét és feldolgozását nem tudjuk időponthoz kötni.
- 4) Lokális és egyéb szempontok nyomán nem zárható ki, hogy az ősforrások némelyike épp azért nem adatolt, mert nem vétel, hanem ajándékozás útján vagy hagyatékból került Jankovich Miklóshoz baráti köréből, például Kreskay Imrétől (†1809), Szirmay Antaltól (†1812), Sándor Istvántól (†1815), Kultsár Istvántól (†1828) vagy Horváth Jánostól (†1835). Természetesen további személyek és hagyatékok is szóba jöhetnek.
- 5) Az *NDGy* ennek fényében nem azt a célt tűzte ki, hogy Jankovich teljes kéziratos szövegtárát felölelje, vagy másutt őrzött kéziratok, nyomtatványok anyagával egyesítse.
- 6) Amikor az „első gyűjtemény” bekerült a Nemzeti Múzeumba (1832-vel kezdődően), az *NDGy* és ősforrásai Jankovichnál maradtak. Lehet, hogy az anyag még ekkor is változott, bővült, az 1838-as árvíz alkalmával viszont megsérülhetett.
- 7) Jankovich halála (1846. április 18.) után néhány ősforrás elszakadt a törzsanyagtól, talán Horovitz Fülöp vagy Erdélyi János révén. Nem kizárt, hogy 1848/1849-ben menekítették ki valamiképp. A *Mátray-kódexet* egy berlini árverésen vásárolták vissza 1858-ban. Az *Erdélyi-énekeskönyv*, a *Jankovich–Erdélyi-kódex* és a *Dávidné Soltári* (valamint a kollekciónhoz nem tartozó *Herschman István-énekeskönyv*) Erdélyi Jánoshoz került, majd halála (1868) után részben Sárospatakon maradtak, részben többféle úton Pestre kerültek. Egy forrás máig lappang, mások csak repertoárjuk érintkezése révén köthetők az *NDGy*-hez, de nem viselik Jankovich kézjegyét.
- 8) A „második gyűjtemény” hivatalos árverése (1852) során az *NDGy* kötetei és az ősforrások zöme (a felsoroltak kivételével) bekerült a Nemzeti Múzeumba. Feldolgozásukat Mátray Gábor, később Erdélyi Pál és Szabó T. Attila végezte el.
- 9) Az *NDGy* anyagának első komolyabb kiaknázója Thaly Kálmán volt, aki felhasználta antológiáihoz (1864, 1872). Ezzel kezdetét vette a szövegek kultikus, kánonformáló pályafutása is, amely a 20–21. századi kritikai kiadások (Varga Imre, Jankovics József, Stoll Béla, majd az RMKT XVIII. századi kötetei) révén került egyensúlyba, ösztönözve a további kutatásokat.

Jankovich Miklós kéziratos hagyatéka és az egész NDGy-vállalkozás az intézmények előtti, de már a magánhasználatnál szélesebb körű szövegkutatásba enged betekintést. A közkinccsé vált és általa is akként értelmezett magángyűjtemény világába. Az előző nemzedék családi-közösségi használatú versei, énekei a történelem közel eső végét, mintegy a jelenbe átnyúló múlt relikviáit jelentették Jankovich és Erdélyi, de részben Thaly számára is.

Ez által valóban nem túlzás a tíz kötet címe: *Nemzeti Dalok Gyűjteménye*.

Képvrs másolata a Dávidné Soltáriból (NDGy III. 52a)

Névmutató

- Abafi, Ludwig (Lajos) 34, 35
Abegg Antal 33
Ábrahám Zoltán 115
Ács Pál 12
Adam, Jakob 32
Adam, Melchior 145, 146
Adelung, Johann Christoph 178, 179
Alarik, I., gót király (Alaricus) 25, 26
Albani, Francesco 56
Alciato, Andrea 46
Alexandrosz, makedón király (Nagy Sándor) 88, 89, 93, 99, 109, 111–113, 170
Alfonz, V., Aragónia királya 92, 94
Alfonz, X. (Bölcs), Kasztília királya 139
Alföldy Gábor 36
Allestree, Richard 196
Amade László 226
Amelot de Chaillou, Antoine-Jean 34
Ames, William (Amesius) 198
Ámor 64
Andrád Sámuel 196
Andrássy Lipót, gr. 41
Andreossy, Antoine François 34
Ángyán János 202
Antonius, Marcus 42, 44
Ányos Pál 209, 211
Apian, Peter (Appián Péter) 148
Appel, Joseph 54
Apponyi Antal, gróf 178
Apponyi Sándor 193
Aranka György 212, 229, 231, 233, 234, 236
Ariadné 55
Arisztainétosz (Aristaenet) 115
Árpád, magyar fejedelem 169
Arrhianosz 94
Artaria, Carlo 32, 42
Astrophilus → Szentiványi Márton
Aszklépiosz 60, 61
Attila, hun király 25, 26, 169
Baba Ferenc, Marosvásárhelyi (M. V. B. F.) 207
Bailly, Jean Sylvain 143
Balassi Bálint (Balassa) 210, 226, 246
Balázs Debóra 246
Balázs Mihály 12
Ballagi Mór 174
Bandini, Angelo Maria (Bandinius) 107
Bánffi György 196
Bánóczy József 158
Bányai István, F. 200

- Baranyai Decsi János 130, 131
 Barclay, John 196
 Bardoly István 39
 Barkóczy Antal 240
 Barkóczy Ferenc 240
 Bárótzsi Sándor (Báróczi) 201
 Bartók István 245
 Bartók Zsófia Ágnes 246
 Bartolomaeus Anglicus 148
 Bartoniek Emma 88, 98, 101, 120, 128, 167
 Barzizza, Gasperino 92
 Basics Beatrix 21
 Baskerville, John 123
 Bassano, Jacopo 56
 Báthory Gábor 54
 Batoni, Pompeo 57
 Batthyány Boldizsár 150
 Batthyány Lajos, gr. 41
 Bayer, Pérez 123
 Becker, Karl Wilhelm 53, 54,
 Becker, Wilhelm Gottlieb 37
 Békefi Eszter 22
 Békés Vera 159
 Bél Mátyás 198
 Belitska-Scholtz Hedvig 12, 19–21, 62, 90,
 159, 164, 195, 210, 212, 214, 221, 228
 Belostenec, Ivan 196
 Bembo, Pietro 46
 Benda Kálmán 34
 Benedikt, műkereskedő 32
 Beniczky család 10
 Benkő József 244
 Beňová, Katarina 54
 Beregszászi Pál 161
 Berényi Sándor 147
 Béresniak, Daniel 55
 Berger, Johann August von 196
 Bergheim, Nicolaes 56
 Bergomensis, Filep Jacob → Foresti da
 Bergamo
 Berlász Jenő 42, 46, 90, 95, 118, 126, 134,
 136, 150, 163, 164, 166, 167, 183, 190,
 195, 210, 214, 217, 219, 231, 232
 Bernát, Clairvaux-i, Szent 149
 Bethlen Gábor, Erdély fejedelme 18
 Bethlen Miklós 209
 Beyerle, Jean-Pierre-Louis 50
 Bibó István 212
 Binder, Wilhelm 39
 Biró András 205
 Biró Annamária 234
 Boccaccio, Giovanni 46
 Bod Péter 147, 197
 Bodoni, Giambattista 123
 Boethius, Anicius Manlius Severinus 193,
 197
 Bognár Péter 246
 Boka László 42
 Bollati, Milvia 88
 Bollók Ádám 61
 Bonazza, Giovanni 25, 26
 Bonelli, Giorgio 190
 Bonfini, Antonio 147
 Borovszky Samu 31
 Borsa Gedeon 136
 Bořutová, Dana 54
 Bošković, Ruđer Josip (Boscovich) 147
 Bottigella, Giovanni Matteo 88, 89
 Bölöni Sámuel 195, 200, 201, 203
 Böröcz Enikő 22
 Brandenburgi Katalin 27
 Brassicanus, Johannes Alexander 101–103
 Brassicanus, Ludovicus (Lajos) 101, 103
 Bretschneider, Karl Gottlieb 146
 Breuer, Dieter 31
 Brudern József 35

- Bruegel, id. Pieter 56, 57
Brunner, Martin 203
Brukenthal, Samuel 32, 52
Bruto, Giovanni Michele 197
Bubryák Orsolya 12, 24
Bucanus, Gulielmus 198
Buchanan, George 46
Bucsánszky György 197
Buda Attila 225
Budik, Peter A. 101
Burgkmair, Hans 97
Burián Pál 130
Buttlar, Adrian von 41
- Callot, Jacques 46
Campe, Joachim Hienrich 197
Canaletto (Giovanni Antonio) 56
Cantwel, C. 38
Caronni, Felice 51, 52
Carracci, Ludovico 56
Catilina, Lucius Sergius 114, 117, 120–124, 127, 128, 130, 132
Caylus, Anne-Claude-Philippe 50
Cellarius, Christoph 197
Celsus, Aulus Cornelius 107
Ceres 55
Ceriana, Matteo 88, 89
Cerman, Regina 155
Chalkokondyles, Laonikos (Laonikosz Khalkokondülész) 197
Chevrier, François-Antoine 50
Chotzakoglou, Charalambos 81
Cicero, Marcus Tullius 46, 129
Cillei Ulrik 22
Collalto család 35
Columella, Lucius Junius Moderatus 45
Corenus, Jacobus (Korenus Jakab) 170
Cornea, Marius 17
Cornides Dániel 210, 212
Correggio, Antonio da 56
Cosandey, Sulpitius von 50
Cotta, Lazzaro Agostino 106
Cranach, Lucas 56
Crantz, Heinrich Johann Nepomuk von 198
Crébillon, Claude Prosper Jolyot de 50
Crispina 21
Cuyp, Albert 56
Czartoryski, Paweł 144
Czenthe Miklós 22
Czifra Mariann 158, 168
Czirák Antal Mózes 95, 96, 98, 105, 134
Czirák József 205
Czuczor Gergely 175–177
Czvittinger Dávid 46
- Csaplovics János 150, 151, 154
Csapodi Csaba 120
Cseh Géza 68
Cserey Farkas 136
Csernátoni Sámuel 198
Csery Péter 1
Csokonai Vitéz Mihály 185, 198
Csoma István (-kódex) 219, 226
Csörsz Rumén István 12, 131, 160, 209, 213, 217, 222, 226, 227, 229, 231, 232, 234, 236, 240, 245, 246
- d' Este, Leonello, Ferrara hercege 92
d' Argens, Boyer 50
d' Este, Borso, Ferrara hercege 92
da Bergamo, Jacopo Filippo 99, 143
da Vinci, Leonardo 56
Dálnoki László Ferenc 198
Dáné Veronka 18
Dareiosz, III., perzsa nagykirály (Darius) 88, 93, 110, 112, 113

- Daróczi József 231
 Darrell, William 198
 Dávid Ferenc 31
 David, Jacques Louis 54
 de Benaliis, Bernardinus 100
 de Borbon, Gabriel Antonio Francesco, spanyol infáns (Don Gabriel) 123, 125–127
 de Brosses, Charles 117, 129
 de la Bretonne, Restif 50
 de Ligne, Charles Joseph 37
 de Montfaucon, Bernard 107
 de Poorter, Willem 57
 de Rusconibus, Georgius 100
 Deák István 51
 Debreczeni Attila 41, 115, 126, 168, 182
 Decembrio, Angelo 13, 87–98, 104–106, 108, 110, 114, 123, 133, 134
 Decembrio, Pier Candido 91, 93, 94
 Decembrio, Uberto 91
 Déianeira 38
 del Sarto, Andrea 56
 Denis, Michael 33
 Dessewffy József 129
 Diana 55
 Dichtl, Martin 58
 Didot, Firmin 123
 Dimitriadis, Nikolaos 71
 Dobay Sámuel (Dobai Székely Sámuel) 32
 Dóbék Ágnes 240
 Dobner Ábrahám Egyed 198
 Domanovszky Sándor 34, 35
 Doncsecz Etelka 240
 Dorat, Claude Joseph 50
 Dorothea von Holstein-Glücksburg, főhercegnő 64
 Döbrentei Gábor 129, 147, 148, 235
 Draskovich Lipót 31
 Draskovich Terézia 31
 Drégelypalánki János 198
 Dubas, Theodoros 79
 Duclos, Charles Pinot 50
 Dudith András 46, 147
 Dugonics András 14, 130–132, 211, 234
 Dümmerth Dezső 138
 Dürer, Albrecht 56, 58
 Eckhardt Sándor 246
 Eckhel, Joseph 32, 51
 Egyed Emese 234
 Ekler Péter 115
 Ember Ildikó 21
 Engert(h), Erasmus 55
 Entz Géza 18–20, 42, 56
 Eötvös József 191
 Erasmus 46
 Ercsei Dániel 199
 Erdélyi György 153
 Erdélyi Ilona, T. 230, 241, 242
 Erdélyi János 147, 217, 218, 221, 222, 230–232, 237, 238, 240–242, 244, 245, 247, 248
 Erdélyi Pál 241, 245, 247
 Erdélyi Péter → Petrus de Dacia
 Erdődy család 33
 Erzsébet, Árpád-házi Szent 149, 169, 188
 Esterházy Anna 33
 Esterházy Antal 38
 Esterházy család 33, 62, 63
 Esterházy Miklós 27
 Eurütosz, kentaur 38
 Fabricius, Johann Albert 106
 Faerno, Gabriele 89
 Faludi Ferenc 198, 211, 213, 224, 239
 Fanchali Jób János 246

- Farkas Gábor Farkas 23
Farkas Károly 202
Farkas Lajos 126, 228
Farmakidis, Theoklitos 79
Farnese család 61
Federmayer István 34
Fehérházy György 205
Fejér György 17, 101, 118, 166, 167, 212, 213, 217, 219, 223, 224, 234
Fejérváry Gábor 35, 54, 60–62
Fejérváry Károly 23, 25, 195, 196, 201, 212, 243
Fekete Városi György → Peurbach, Georg von
Fenyő István 160
Ferdinánd, I., magyar király és német-római császár 48, 159, 171, 172, 174
Ferenc, II., francia király 64
Ferenc, Xavéri Szent 242
Ferenczyné Wendelin Lidia 42
Ferrari, Sigismondo 47
Feßler, Ignaz Aurelius 55
Festetics Antal 36
Festetics család 48
Festetics György 213
Festetics Ignác (Festitich) 38
Festetics Pál 32
Fogarasi János 175–177
Fogarasi Mátyás 148
Fogarasy Zsuzsa 22
Foresti da Bergamo, Giacomo Filippo 143, 144
Forgács Béla 51
Földesi Ferenc 12, 105
Frank, Joseph 199
Fráter György 172
Fried István 157, 163, 182
Friéville, M. 52
Frölich Dávid 148
Fülöp Sámuel, felsőöri 199
Füves Ödön 68, 69, 73, 76, 78, 81, 82
Gabler Dénes 43
Gaddi család 60
Galathea 55
Galavics Géza 14, 36, 39, 41
Gálos Miklós 25
Gálos Rezső 35
Garas Klára 12
Gárdonyi Géza 245
Gassendi, Pierre 142, 143
Gastgeber, Chrisitan 101
Gazis, Anthimos 78
Gellért, Szent, püspök 149
Gellius, Aulus 45
Gemmel-Flischbach, Max Freiherr 33
Georgius Transiluanus → Erdélyi György
Gerard of Cremona (Cremonai Gellért) 143, 144
Gerelyes Ibolya 21
Gerézdi Rabán 246
Gibson, Margaret 60
Gillispie, Charles Coulston 146
Giua, Elena 88, 89, 92–94, 108
Glaser Tamás 81
Goethe, Johann Wolfgang von 40, 54
Goldstine, Herman H. 139
Gonzaga család 35
Gori, Agostino 60
Gönczy Monika 41, 115
Grabovan Naum 75
Graf András 74, 76, 77
Granasztói Olga 31, 41, 50
Grande, Frank D. 144
Grassalkovich Antal, id. 33
Grassalkovich Mária Anna 33

- Green, Daniel W. E. 146
 Grünberger, Georg 50
 Gulyás Pál 120
 Guzmics Izidor 127, 129, 235

 Gyarmathi Sámuel 162
 Gyöngyösi István 209, 211
 Györffy Katalin, G. 38
 György Aladár 50
 Gyulafehérvári Pál 18
 Gyulai Ferencné Kácsándy Zsuzsanna 126
 Gyulai Pál (16. század) 131
 Gyulai Pál 11, 241, 242

 Hajnóczy Iván 69, 77, 82
 Hajnóczy József 193, 199
 Hajós Géza 31, 41
 Haller János 170, 171, 173
 Halm, Karl 107
 Hamilton, Philipp 56
 Handerla Ferenc 147
 Harsányi István 118, 136, 231, 232
 Harsányi Pál 54
 Haupt Erik 79, 80
 Haverkamp, Sigebert 114, 117
 Heitzmann, Christian 155
 Hekler Antal 18
 Helené 64
 Hell Miksa 147
 Hellman, C. Doris 146
 Heltai Gáspár 46, 230
 Henrik, II., Szent, német-római császár
 25, 26
 Henrik, IV., francia király 46
 Héraklész 38, 61, 64, 205
 Héri Veronika 54
 Hermann Zoltán 229
 Herschman István 230, 232, 247

 Hervay Ferenc 136
 Hess András 22, 23
 Hevesi Andrea 14, 185, 187
 Heyne, Christian Gottlob 117
 Hidvégi Violetta 225
 Hilfstein, Erna 144
 Hiller István 81
 Hippodameia 38
 Hírám 39
 Hites Sándor 214
 Hoch, Leopold 200
 Hockey, Thomas 146
 Hoff, Heinrich Georg 199
 Hoffmann Edith 88, 101, 104, 120
 Holbein, Hans 56
 Holl Béla 136
 Homérosz 32, 144
 Homonnai Bálint 170
 Honterus, Johannes 185, 193, 199
 Hoós Mariann 39
 Hopp Lajos 227, 228
 Horányi Elek 200
 Horatius Flaccus, Quintus 32, 39, 45, 134
 Horn Ildikó 18
 Horovitz Fülöp 232, 247
 Horthy Miklós 51
 Horvát István 11, 27, 158, 159, 192, 207, 240
 Horváth Balázs 115, 122, 129, 133
 Horváth Endre 68, 71, 76, 77
 Horváth György 237
 Horváth János, irodalomtörténész 11
 Horváth János, székesfehérvári püspök
 218, 221, 222, 228, 230, 233, 246, 247
 Horváth Keresztély János 147
 Horváth László 68
 Horwich, Paul 145
 Hovánszki Mária 240
 Hubert Ildikó 245

- Hufeland, Christoph Wilhelm von 200
 Hunyadi család 123, 212
 Hunyadi János 22
 Hunyadi Mátyás → Mátyás, I.
 Huszár Lajos 54
 Hügieia 60, 61
- Iakoumi, Ioannis Thomaidou 71
 Ibarra y Marín, Joaquín 117, 119, 120,
 123–127
 Ideler, műkereskedő 32
 Illésházy István 191, 192
 Imre, Szent, herceg 149
 István, I., Szent, magyar király 149
- Jakabfalvy Román 240
 Jankovich család 212
 Jankovich János 233
 Jankovich Miklós (Jankovics, Jankovits,
 Jankowich, Jankowics), vadasi és jesze-
 nicei 9–27, 42, 46–48, 52–54, 60, 62,
 65, 74, 75, 77, 85, 87–91, 93–134–139,
 142–148, 150–152, 154–183, 185, 186,
 190–207, 209–214, 217–237, 239–248
 Jankovich Miklós, Ifj. (20. század) 12, 214
 Jankovics József 11, 209, 245
 Jankovits László 245
 János, Aranyszájú Szent 46
 János, Keresztelő Szent 64
 Janus Pannonius 23
 Jauz, Karl 35, 37
 Jávor Anna 20
 Jézus Krisztus (Christus) 58, 59, 145, 196,
 204, 207
 Jókai Mór 244
 Josephus Flavius 45
 József 56, 57
- József főherceg, Habsburg-Lotaringiai, ná-
 dor 10, 15, 34, 35
 József, II., német-római császár, magyar ki-
 rály 36, 64, 163
 Jöcher, Christian Gottlieb 145–147
 Jugurta (Jugurtha) 117, 121–124
 Julius Caesar 23, 99, 100
 Juvenalis, Decimus Iunius 45, 134
- Käfer István 136
 Kallonas, Ignatios 76
 Kálmán László 158
 Kálvin János 80, 198
 Kampmiller, Ignaz 200
 Kaprinai István 32
 Kármán József 200
 Károli Gáspár (Caroli) 196
 Karoling dinasztia 27
 Károly, főherceg (Habsburg-Lotaringiai)
 56
 Károly, III., spanyol király 123
 Károly, V., német-római császár 92
 Károly VI., német-római császár (III. Ká-
 roly, magyar király) 203
 Karsay Orsolya 21
 Katalin, Alexandriai Szent 59
 Kazay Sámuel 212
 Kazinczy Ferenc 13, 41, 64, 114, 115, 118–
 120, 122–134, 136, 158, 161, 163, 187,
 211, 225, 232–235
 Kecskeméthy Csapó Dániel 235
 Kecskeméti Gábor 116, 117
 Kecskeméti László 205
 Kegyes Erika 14, 157, 213
 Kelecsényi Ákos 136
 Kelemen Borbála 187
 Kelemen László 187
 Kepler, Johannes 46

- Keszi Balázs 23
 Kéza(i) Simon 180
 Kézy Mózes 134
 Khuen-Héderváry család 34, 44, 50
 Királyhegyi János → Regiomontanus, Johannes
 Kisfaludy Sándor 211
 Kiss Erika 17, 21, 25
 Kiss Tamás 31, 50
 Klaniczay Tibor 246
 Klausberger, Hans-Peter 31
 Knapp Éva 31
 Knauz Nándor 139, 151, 152, 153
 Knigge, Adolph Freiherr von 50
 Kobelt-Groch, Marion 31
 Kolba Judit, H. 62
 Kollár Zsuzsanna 214
 Komáromi János 46
 Konstantin, I. (Nagy), bizánci császár 42, 44
 Kopp Éva 79
 Koreny András 206
 Korniss család 33
 Korompay Bertalan (Krompecher) 11, 12, 210, 211, 217, 219, 220–222, 227, 229
 Kossuth Lajos 9, 114
 Kovachich Márton György 205, 210, 212, 214
 Kovács S. Tibor 21
 Kovács Tamás, pannonhalmi főapát 56
 Kovásznai, Sándor 105
 Kováts Mihály 200
 Kozocsa Sándor 50
 Kökény Andrea 38
 Kölcsey Ferenc 161
 Köleséri Sámuel 105
 Kőszeghy Péter 12, 35
 Kremos, Georgios 79
 Kreskay Imre 240, 241, 247
 Krompecher Bertalan → Korompay Bertalan
 Kubinyi Mária 74, 75, 82
 Kultsár István (Kulcsár) 34, 130, 214, 225–229, 244, 247
 Kunhardt, Heinrich 133
 Kupetzky János 56
 Kurcz Ágnes 130
 Küllös Imola 11, 12, 210, 217, 222, 228, 229, 231–234
 Kürosz, I., perzsa király (Czirus) 207

 La Fontaine, Jean de 46
 Laczkó Ibolya 60
 Lajos, II., magyar király 151
 Lajos, XIV., francia király 56
 Lamé, Bernard 202
 Lampe, Friedrich Adolph 200
 Lampel Róbert 189
 Lampros, Spyridon 76
 Landgraf Ádám 200
 Lange, Johann Peter 201
 Lanzmar Ferenc (Lanzmayr, Lantzmár) 201
 László Csaba 31, 39
 László, I., Szent, magyar király 149, 226
 László, V., magyar király 145
 Laubmann, Georg von 107
 Laugier, Marc Antoine 201
 Laura 17, 27
 Lavater, Johann Kaspar 46
 Lázár János 201
 Lazaridis, Alexios 71
 Léczfalvi Bálint (Lészfalvi) 195, 206
 Lehel 202
 Lengyel Réka 31
 Lente István 39

- Leopold Wilhelm, herceg 57
 Leprince de Beaumont, Jeanne-Marie 201
 Levius, műkereskedő 32
 Liapis, Michail 81
 Lieder, Friedrich 33, 35, 37, 54
 Lipót főherceg → Sándor Lipót
 Lipót Vilmos, főherceg (Habsburg) 57, 64
 Lipót, I. (Habsburg-Lotaringiai), magyar király, német-római császár 48, 54
 Lipót, II. (Habsburg-Lotaringiai), magyar király, német-római császár 34, 56
 Lippay János 39
 Lisznyai Kovács Pál (Lisznyai Pál) 185, 192, 201
 Livius, Titus 45, 100–104, 118
 Locatelli, Ludovico 46
 Lock, John 185, 201
 Lollini, Fabrizio 88
 Lorraine, Claude 56
 Lósy Imre, esztergomi érsek 62
 Lovas Elemér 43
 Lövei Pál 23
 Lucretius Carus, Titus 45
 Lukáts László 188
 Lupescu Makó Mária 18
 Luther Márton 22, 27, 165
 Lünig, Johann Christian 201

 Mack, Franz von 40
 Madas Edit 12
 Magister Vitae Imperatorum (Maestro delle Vitae Imperatorum) 88, 94
 Maisel, Thomas 102
 Maithényi Ádám Imre 205
 Makó Pál 147
 Mancini Antal 202
 Manfredi, Antonio 88
 Mantegna, Andrea 56

 Manussi Edler von Montesole, Camillo 33
 Marczibányi István 25, 26
 Margit, Árpádházi Szent 47, 49, 168
 Mária Terézia, I., magyar királyné, német-római császárné 32
 Mária, Szűz 21, 242
 Marivaux, Pierre Carlet de Chamblain de 34
 Maros Donka 25
 Marosi Ernő 12, 27, 60
 Maróthy Szilvia 246
 Mátray Gábor 99, 156, 191, 218, 220–222, 224–226, 228, 231, 236, 246, 247
 Mátyás Flórián 176
 Mátyás, I. (Hunyadi, Corvin), magyar és cseh király 23, 27, 46, 54, 92, 98–101, 104, 105, 114, 115, 120, 122, 126, 127, 138, 142–144, 150, 151, 153, 245
 Maurice, Florian 55
 Mázi Béla 22
 Mednyánszky család 214
 Melanchthon, Philipp 146
 Melograni, Anna 88
 Mercurius 64
 Mercs István 229
 Mészáros Gábor 236
 Mészáros Ignác 202
 Meyer, Wilhelm 107
 Mihályfi Ernő 56
 Mikes Kelemen 225, 227–229
 Mikó Árpád 10, 12–15, 18–20, 23, 25, 27, 42, 46, 62, 98, 123, 165–168, 210
 Mikovinyi Sámuel 147
 Miksa, I., német-római császár (Maximilian) 123
 Miller, Johann → Regiomontanus, Johannes
 Minerva 64

- Mišianík, Ján 264
 Miskolczy Ambrus 114, 129
 Mitterpacher Lajos 202
 Mocsári (possessor) 205
 Molière (Jean-Baptista Poquelin) 34
 Molnár Ferenc 202
 Molnár József 136
 Monok István 12, 115
 Montesquieu 50
 Moravcsik Gyula 76, 78
 Mossóczy Zakariás 46
 Mravik László 12, 20, 42, 52, 60, 62
 Mulas, Pier Luigi 88, 89
 Muraközy Gyula 96
 Muratori, Lodovico Antonio 202
 Mutschelle, Sebastian 202
 Müller János → Regiomontanus, Johannes
 Müller, Heinrich 185, 202
- Nádasy Ferenc, generális 224
 Nagy Iván 31, 34, 233, 245
 Nagy János 213, 214
 Nagy Lajos 155
 Nagy Márta 80
 Nagy Sándor (19. század) 155
 Nagy Sándor → Alexandrosz
 Naldi, Naldo 104
 Napóleon Bonaparte, I., Franciaország
 császára 34, 35, 204
 Nardini, Bartolommeo 133
 Neipperg, Leopold von 203
 Nemes Balázs 128
 Nemesné Matus Zsanett 34
 Németh András 102
 Németh Mária 90, 150, 166, 190
 Németh Renáta 175, 176, 177
 Nerciat, André-Robert Andréa de 50
 Nesszosz, kentaur 38
- Neugebauer-Wölk, Monika 39
 Nibelungok 169
 Niké 55
 Nitray Mátyás (Nyitray) 126, 127
 Nougaret, Pierre-Jean-Baptiste 50
- Oborni Teréz 18
 Oeconom, Sebastian (Economou) 73, 74
 Oltványi Ambrus 35, 60
 Orbán László 118, 136, 232
 Orczy (II.) Lőrinc 35
 Ostade, Adriaen van 56
 Ostervald, Jean Frédéric 203
 Oswald 165
 Otmar Bálint 135
 Otrokócsi Fóris Ferenc 203
 Ovidius Naso, Publius 32, 34, 38
- Pade, Marianne 93
 Paitner Mihály 34
 Pajorin Klára 92
 Palaephatus 203
 Palko, Franz Xaver Karl 59
 Pallos Lajos 42
 Palma Károly Ferenc 32
 Pálóczi Horváth Ádám (Horváth) 10, 64,
 235–237, 246
 Paluska Antal 205
 Pán 55
 Pandóra 55
 Pandur Ildikó 62
 Pap József (Fogarasi) 147
 Papa Rallis, Josif 76
 Papageorgiou, Michael 75, 77
 Papagianousis, Dionysios (Popovics Dé-
 nes) 69, 78
 Pápai Páriz Ferenc 203
 Papánek János 204

- Pápay József 176
Papp György 73, 75, 77
Papp Izabella 67, 68, 71
Papp Júlia 213
Parise, Nicola 52
Párisz 55, 64
Parmenio 111
Partheni, Chrissy 61
Pascal, Blaise 34
Pázmándi Horváth Endre 236
Péczeli József 78
Pedersen, Olaf 144, 148
Peirithoosz 38
Pellegrin, Elisabeth 88
Péntek János 177, 178
Perecsényi Nagy László 204
Perger Gyula 31
Periklész 96
Pesti Gábor 46
Péter Róbert 31, 64
Péterffy Ida 235, 236
Pető Mária 54
Petrarca, Francesco 17, 23, 46
Petri, Bernhard 36, 37, 41, 45
Petri, Johann Ludwig 36
Petrus de Dacia 147
Peurbach, Georg von (Peurbachius, Georgius) 138, 142, 144–148, 150–153, 155
Piccinelli, Filippo 106
Pichler, Karoline (Karolina) 187
Pintér János 17, 42
Piukovics Miklós 204
Pius, II., pápa 92
Plantinus, Christophorus 115
Platón 45, 91
Pleningen, Dietrich von 122, 123, 127, 133
Plinius Secundus, Caius 32
Plutarkhosz 45, 93, 94
Pócs Dániel 98
Popovics Dénes → Papagianousis
Porset, Charles 64
Poszler Györgyi 20
Pozzo, Andrea 46
Pray György 31, 32, 45–47, 49
Pražák, Richard 157, 160
Prileszky János 204
Priscianus 45
Prommer, Wolfgang 107
Pufendorf, Samuel von 34
Pulszky Ferenc 35, 60, 61
Püthagorasz 39

Querfurt, August 58

Rác Sámuel 204
Ráday Gedeon 211
Radványi Orsolya 22
Raffaello Santi, di Giovanni 56
Ragályi Tamás 119
Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem 9, 48, 236, 244
Rákóczi László („Sámuel”) 235, 236
Ransanus, Petrus 27
Ráth György 25
Ráth Károly 152
Rausch Ferenc 147
Reelant, Adriaan 204
Regiomontanus, Johannes 13, 138–140, 142–146, 150, 152, 154, 155
Reinhold, Erasmus 145
Rembrandt, Harmenszoon van Rijn 56
Remény Andor → Döbrentei Gábor
Renner, Vitus 50
Resetka János 233

- Rétyi Csiszér László 195, 206
 Révai Leo 198
 Révai Miklós 34, 158, 161, 163, 213, 214, 228, 229, 239
 Révauger, Cécile 64
 Reynolds, Suzanne 93
 Ribay György 231
 Ribera, Jusepe de 56
 Riccoboni, Marie Jeanne 34
 Riczel Etelka 233
 Rimay János 210
 Ritoókné Szalay Ágnes 23
 Robinson, G. G. 38
 Robinson, J. 38
 Roderik, vizigót király 201
 Rollin, Charles-Louis 34, 60
 Roob, Alexander 40
 Rosa, Salvator 46
 Rousseau, Jean-Jacques 50
 Rozgonyi József 147
 Rózsa Péter 38
 Rozsnyay Dávid 48
 Rozsondai Marianne 23
 Rubens, Peter Paul 46, 56
 Rufus, Quintus Curtius 16, 88, 89, 91, 93, 94, 98–101, 104, 105, 107, 109, 114, 118, 123, 133, 134
 Rummy Károly György 160
 Ruthart, Carl Borromäus Andreas 56
 Ruttkay Dankó Gábor 231, 241, 247
 Ruysdael, Jacob 56
 Rüzsz-Fogarasi Enikő 18
- Sajnovics János 162
 Salgó Ágnes, W. 21, 23
 Sallustius Crispus, Caius 13, 95, 100, 101, 105–107, 114–134, 234
 Salvianus Massyliensis 103
- Sándor István 213, 214, 246, 247
 Sándor Lipót (Habsburg-Lotaringiai), főherceg, nádor 36, 64
 Sárközy István 236, 237, 246
 Scarcia Piacentini, Paola 88
 Schedel Ferenc → Toldy Ferenc
 Scherer, Georg 204
 Schier, Xystus 115
 Schmid, Christoph von 56, 188
 Schmidt, Kremser 56
 Schneller, Julius Franz 204
 Schoner János → Schöner, Johannes
 Schosulan, Johann Michael 205
 Schottki, Julius Maximilian 223
 Schöner, Johannes (Schoner) 148
 Schwandtner, Johann Georg von 32
 Schwartner Márton (Martin) 135–138, 144, 148, 150–152, 154
 Sedlmayr János 39
 Segner András 147
 Seivert, Johann 205
 Sels, Heinrich J. 148, 205
 Sestini, Domenico 52–54
 Sibrik György 131
 Sina család 71
 Sinkó Katalin 25
 Sipos Gábor 18, 136
 Skoda, George 205
 Słowacki, Piotr (Peter Slovacius) 136
 Sólymos Szilveszter 56
 Somogyi Csizmazia Sándor 187
 Somogyi Károly (Somogyi Csizmazia Károly Ambrus) 14, 185–197, 199, 201
 Somorjai Szabolcs 35
 Soós István 118, 136, 232
 Sörös Mihály 205
 Spagnoletto (Jusepe de Ribera) 56

- Spohn, Friedrich August Wilhelm 127, 128
- Stapfer, Johann Friedrich 205
- Steinbüchel, Anton von 60
- Steinfeld, Franz 55
- Stojković, Arsenije 81
- Stoll Béla 11, 211, 217, 219, 231, 233, 237, 240, 241, 243, 246, 247
- Suetonius, Caius Tranquillus 32
- Swerdlow, Noel M. 145, 146
- Swoboda, Eduard 59
- Szabó Ádám 178
- Szabó András 77
- Szabó Árpád 153
- Szabó Júlia 60
- Szabó Károly 136
- Szabó T. Attila 11, 241, 247
- Szabó-Reznek Eszter 14
- Szalai Zsuzsa 79, 80
- Szapáry Pál, gr. 34
- Szarvasi Margit 50
- Szathmári Mihály (Szathmári Paksi Mihály) 200
- Szathmári Pap Mihály 195, 206
- Szatmári Áron 14
- Szebehleczy Borbála 13, 67
- Szebetovsky Ferenc 76
- Széchényi Ferenc 15, 23, 42, 48, 64, 65, 191, 192, 213
- Széchényi István 35
- Székely Ádám (B. J. G. Sz. A.) 201
- Székely István 136
- Székelyné Kőrösi Ilona 81
- Szemere Pál 120
- Szenci Fekete István 185, 202
- Szenci Molnár Albert 244
- Szentesi Edit 12, 31, 35, 43, 54, 61, 62
- Szent-Györgyi Gellért (Gellérd) 95, 105, 107, 114–117, 119, 120, 124–126, 129–131, 134
- Szentiványi Márton (Astrophilus) 147, 148
- Szentjóbi Szabó László 205
- Szentkirályi Miklós 39
- Szentmártoni Szabó Géza 245
- Szentmiklóssy Alajos 130, 131
- Szentsei György 218, 221–225, 227, 228, 231, 233, 245
- Szigeti Csaba 245
- Sziklay Cs. Mónika 230, 244, 245
- Szikra Éva 31, 39
- Szilágyi András 22
- Szilágyi Emőke Rita 245
- Szilágyi G. Ferenc 200
- Szilágyi János György 21, 60, 61, 63, 65
- Szilágyi Márton 207
- Szilágyi N. Zsuzsa 14
- Szilágyi Sámuel 205
- Szilárdfy Zoltán 22
- Szima Viktória 95
- Szinnyei József 52, 158, 173, 195
- Szirmay Antal 10, 14, 205, 211, 212, 243, 247
- Szófér Mózes (Mose Schreiber) 27
- Szőnyi Eszter 43
- Szörényi László 31, 51, 114
- Takács Imre 56, 57
- Tannstetter, Georg 145
- Tasi Réka 117
- Tatai Kovács György 205
- Taurus Clementinus 60
- Tebaldi, Tommaso 88, 93
- Teleki József 68, 177, 178
- Teleki László 228

- Teleki Sámuel, gróf 105, 125, 129
 Tempesta, Antonio 25
 Teniers, David, ifj. 57, 58
 Terentius Afer, Publius 134
 Thaly Kálmán 11, 14, 217, 222, 224, 228,
 232, 237, 241, 242, 244, 245, 247, 248
 Theodosius, II., bizánci császár 42, 43
 Theokritosz 45
 Thuküdidész 96
 Thuróczi János 46, 147
 Thury György (Túri) 245
 Tialios, Filipposz 76
 Tibullus, Albius 105
 Tintoretto (Jacopo Robusti) 56
 Tiziano, Vecellio 56
 Todorov, Várban 80, 82
 Tofeus Mihály 195, 206
 Tokai Gábor 25
 Toldy Ferenc (Schedel) 10, 11, 122, 130, 131,
 152, 156, 225, 226, 228, 230, 232, 233,
 235, 242
 Tollius, Cornelius 203
 Tollius, műkereskedő 32
 Torbágyi Melinda 21, 31
 Tormássi János 206
 Tóth Ferenc 227
 Tóth Péter 81
 Tóth Sándor, T. 153
 Tóth Zsombor 244
 Tóthné Mészáros Lívia 60
 Townson, Robert 37, 38, 45
 Török Gyöngyi 20
 Török Zsuzsa 14
 Trauzettel, Ludwig 37
 Tubero, Ludovico 46
 Tüskés Anna 31
 Tüskés Gábor 13, 31, 227, 228
 Ungvárnémeti Tóth László 206
 Ursinus, Zacharias 198
 Úsz István 80
 Utzschneider, Joseph von 50
 Uzsoki András 43
 Váczy János 118, 136, 232
 Vadai István 220, 225
 Vadászi Erzsébet 18
 Vaderna Gábor 213
 Valkó Arisztid 34
 Van der Goyen, Jan 56
 Van Dyck, Anthony 46, 56
 Varga Imre 11, 225, 235, 236, 247
 Vargyas Zsófia 25, 26
 Varjas Béla 130
 Varsányi János 61, 62
 Vásárhelyi Gergely 206
 Vásárhelyi Jakab 225
 Vásárhelyi Péter 225
 Vásáry István 158, 159, 161, 180
 Velestinlis-Fereos, Rigas 76
 Velinova, Vasia 80
 Venus 55
 Verancsics Antal (Werántz, Vranich)
 131, 172
 Vergilius Maro, Publius 32, 114, 117
 Verneur, Jacques-Thomas 52
 Veronese, Guarino 56, 92
 Verseghy Ferenc 206, 233, 238–241
 Vertot, René-Aubert 34
 Vespasianus, római császár 42, 43
 Vesselényi Anna (Csáky Istvánné) 205
 Victoria 55
 Viczay (I.) Mihály, id. (1727–1781) 31, 32,
 43, 45, 46
 Viczay (II.) Mihály (1757–1831), ifj. 13, 25,
 33–38, 40–43, 45–65

- Viczay (III.) Mihály, gr. 34
Viczay család 44, 48
Viczay Héder, gr. 43
Vilichius, Jodocus (Willichius) 46
Violáné Bakonyi Ibolya 236
Virág Benedek 206, 211
Visconti, Filippo Maria, Milánó hercege 88
Viski Pál 207
Vitéz János, püspök 145, 154, 155, 171
Viti, Paolo 92, 93
Vitkovics Mihály 126
Vitranga, Campegius 207
Vitruvius Pollio, Marcus 46
Vizkelety András 123
Voit Krisztina 50
Voit Pál 39
Vollebius, Johannes 198
Voltaire 46, 50
Voß, Johann Heinrich 39
Voulgaris, Eygenios 74
Vörösmarty Mihály 236
- Wagner Károly 32, 212
Waltherr László 207
Walton, Brian 190
Wathay Ferenc 219
Weidler, Johann Friedrich 146
Wenckheim József 35
Wendelen, Godfries (Vendelinus) 198
- Werböczy István 166
Weyde, Wilhelm 51
Windisch Éva, W. 228
Winterburger, Johannes 145, 154, 155
Wouwerman, Philips 56
- Xenophón 45
Xerxész, I., perzsa király 72
- Zaggia, Massimo 88, 89, 93
Záskaliczky Márton 245
Zaviras, Georgios (Zavirasz György, Georgius Zabira) 13, 67–83
Zaviras, ifj. Constantin 71–73, 78
Závodszy Levente 31, 32, 34, 45, 46, 60
Zemplén Jolán, M. 138
Zeusz 87
Zichy család 33
Zinner, Ernst (Zinner Ernő) 142, 143, 155
Ziska, Ferdinand 223
Žiška, Jan 22
Zrínyi Miklós (1620–1664) 46
- Zsámboky János (Sámboky, Sámboki, Sambucus) 46, 115, 122
Zsoldos Endre 13, 135, 213
Zsoldos János 207
Zsupán Edina 13, 14, 88, 98, 104, 105, 155, 213

A kötet szerzői

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos főmunkatárs

HEVESI ANDREA

Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár,
régikönyves könyvtáros

KEGYES ERIKA

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
egyetemi docens

MIKÓ ÁRPÁD

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet,
tudományos tanácsadó

SZEBEHLECKY BORBÁLA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
doktoranda

TÜSKÉS GÁBOR

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,
tudományos tanácsadó

ZSOLDOS ENDRE

Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Konkoly Thege Miklós

Csillagászati Intézet

nyugalmazott tudományos főmunkatárs

ZSUPÁN EDINA

Országos Széchényi Könyvtár, ELKH–OSZK Fragmenta et Codices

Kutatócsoport,

tudományos főmunkatárs